

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології**

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 28

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії**

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Глушко

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувача кафедрою методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Прихолько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XXI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (20 вересня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко Є.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 28. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 168 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2019
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019
© Видавництво «ТВОРИ», 2019

ISBN 978-966-949-172-5

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

**NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF
UKRAINE**

**ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE**

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 28

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnitsia
«TVORY»
2019

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the XIX International scientific conference "Actual problems of humanities in the research of young scientists" (September 20, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 28. – Vinnytsia: TVORY, 2019. – 168 p.

© Article authors, 2019

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2019

© TVORY, 2019

ISBN 978-966-949-172-5

MUZYKA W FILMACH ANIMOWANYCH O TEMATYCE LUDOWEJ POWSTAŁYCH W ZSRR W LATACH 30. XX WIEKU

Babulewicz Katarzyna Lidia

*Uniwersytet Jagielloński, doktorantka, Kraków
klbabulewicz@gmail.com*

Obszarem animowanej sztuki filmowej, w którym można poszukiwać obecności motywów folklorystycznych są współczesne obrazy o tematyce wiejskiej oraz bajki ludowe. W niniejszym artykule zostaną omówione przykłady radzieckich animacji bajek z drugiej połowy lat 30. ubiegłego stulecia. Wśród animacji zrealizowanych do połowy tej dekady próżno bowiem szukać ekranizacji bajek, a to dlatego, iż we wczesnym okresie istnienia ZSRR folklor i związane z nim utwory literackie uważane były za atawistyczne pozostałości feudalizmu [6, s. 20]. Z drugiej strony warto jednak podkreślić, że choć zainteresowanie tematyką ludową tak silnie kojarzy się dziś z realizmem socjalistycznym, potencjał ludowej sztuki rosyjskiej odkryty został nie przez komunistów, a już przez twórców awangardy, którzy to nb. przyczynili się jako pierwsi do rewaloryzacji staroruskich ikon i fresków [3, s.7].

Pierwsza animacja radziecka oparta na motywach bajki to *Car Durandaj* [6, s.20] (*Царь Дурандай*, 1934, reż. I. Iwanow-Wano, W. i Z. Brumberg, muz.?), czyli humorystyczna opowieść o niezaradnym królu (nb. stylistycznie – pod względem obrazu i muzyki – przywołująca atmosferę futuryzmu). Odniesienia do tematyki ludowej pojawiają się tylko w niektórych jej scenach, a dominuje, rzecz jasna, tematyka dworska. W kolejnych latach powstaje szereg filmów, w których pierwiastek wiejski funkcjonuje już nie lokalnie, lecz posiada zasadnicze znaczenie dla konstrukcji świata przedstawionego. Pewien pogląd na stopień zróżnicowania stylistycznego tych produkcji, zarówno w kwestiach scenariuszowych, a tym bardziej – muzycznych, powinna zapewnić poniższa prezentacja wybranych przykładów filmowych.

Dziadek Mróz i Szary Wilk (*Дед Мороз и серый волк*, 1937, reż. O. Chodatajewa, muz. G. Lobaczew, wytwórnia Gosfilmfond ?), „bajka noworoczna”, przynosi skojarzenia z estetyką wczesnych produkcji Disneya – zarówno w aspekcie wizualnym, jak i muzycznym. Fabuła osnuta jest wokół tradycyjnego motywu wilka i zająca (tak znamiennego w późniejszych dekadach dla animacji radzieckiej), a ponieważ to film okolicznościowy, włączony zostaje dodatkowy bohater – Dziadek Mróz (postać z rodem z opowieści ludów Północy, w ZSRR pełniąca funkcję świeckiego zamiennika chrześcijańskiego Świętego Mikołaja). W tym przypadku źródła muzycznej inspiracji zdają się być przede wszystkim dwa, są to: klasyczno-romantyczna symfonia (i sposób, w jaki wykorzystywana jest ona we wczesnych filmach amerykańskich) oraz muzyka dziecięca, jej uniwersalny, pogodny czy naiwny idiom. Uwagę zwraca bogactwo instrumentarium (pełna orkiestra) i sprawne poruszanie się kompozytora w krainie efektów orkiestrowych. Cała ścieżka dźwiękowa ujęta jest w ramy piosenki wprowadzającej oraz finałowej (posłużyła za nie ta sama kompozycja – właśnie tu następuje bezpośrednie odwołanie do stylu muzyki dziecięcej). Staje się ona również motywem zajączków. Skontrastowany wyrazowo jest z nim motyw wilka: ciężkie brzmienie blachy imituje tu styl Musorgskiego. Szczegółem delikatnie nakierowującym na kontekst ludowy jest też obecność akompaniamentu burdonowego na początku finałowej sceny ubierania choinki. Spójność ścieżki dźwiękowej i obrazu uzyskana została przede wszystkim za sprawą szczegółowego dopasowania tempa muzyki względem akcji oraz wprowadzenia czytelnych elementów ilustracyjnych. Jest to chociażby: „szkliste” brzmienie smyczków w wysokich rejestrach – gdy Wilk jest przeganiany mroźnym oddechem Dziadka, czy motywy strachu i pogoni uzyskiwane dzięki niskim rejestrów puzonów. W tej rozgrywającej od początku do końca w realiach wiejskich opowieści faktycznych odwołań do muzyki ludowej jest zatem bardzo niewiele i funkcjonują one w kontekście wyraźnie „uniwersalizowanym”. Nieco więcej odniesień do sztuki rosyjskiego ludu pojawia się w obrazie: widać charakterystyczne okienne, a we wnętrzu chaty – ławy i dywaniki.

Pierwiastek lokalny znacznie bardziej dochodzi do głosu w ekranizacji baśni Iwana Kryłowa (1769-1844) – *Nieproszonym gościu* (*Незваный гость*, 1937, reż. P. Sazonow, muz. I. Kowner). Podczas ptasiej uroczystości (która przypomina wesele) z powodzeniem figurują koło siebie dwa

rodzaje muzyki – muzyka ludowa oraz muzyka o cechach folkloru miejskiego. Zdają się one być dwiema wizjami muzyki percypowanej przez odbiorcę jako „swojska”. Koegzystencja pierwiastka wiejskiego i miejskiego jest konsekwentna, gdyż na tym przyjęciu obok ludowych instrumentów (bałałajki, harmonia) i strojów występują atrybuty miejskiej oglądy i elegancji – garnitury, kapelusze etc. Pod względem czysto muzycznym zauważyć można symetryczną konstrukcję tego filmu: rozpoczyna i (triumfalnie) kończy taniec o wyraźnych rosyjskich cechach choreograficzno-muzycznych (najprawdopodobniej jest to niezidentyfikowany przez autorkę cytat), w trakcie uczy zwierząt (i występu lisa) pojawia się folklor miejski, a w scenie, gdy nieproszony gość usiłuje łapać biesiadników – „chaos muzyczny”, który trafnie zobrazowany zostaje nagłym pojawieniem się atonalności i swobody rytmicznej.

W otwierającej film scenie tanecznej uczestniczy tylko jedna para – wrona i kogut, reszta gości towarzyszy radosnymi okrzykami. Skład zespołu instrumentalnego dobrano na tym odcinku tak, by kojarzył się z brzmieniem wiejskiej kapeli, pojawia się bałałajka. Jako subtelnie włączony, obcy stylistycznie komponent brzmi solówka gitary elektrycznej: podkreśla ona, iż kogut, wykonując hołubce prezentuje się niczym macho oraz że jest to taniec żywiolowy, tchnący radością życia, a nie tylko posłuszne hołdowanie skostniałej, niezrozumiałej już tradycji. Uwagę zwraca też (trwająca blisko półtorej minuty) wykonywana pod drzewem „serenada” lisa: tęskny charakter, szeroka fraza i gitarowy akompaniament (w obrazie, gdyż bardziej słyszalna jest orkiestra) czynią z niej utwór w stylu romansu rosyjskiego, a podniosły liryzm (potęgowany progresjami melodycznymi i dialogami z fletem) stylistycznie plasuje utwór jak najdalej względem muzyki dla najmłodszych. Jakość nagrania nie pozwala uchwycić tekstu tegoż utworu, ale prawdopodobnie niedopasowanie jest tylko pozorne i ma on cechy autotematyczne (słychać wyrażenie „prawo skazki”), co w zderzeniu z poważnym opracowaniem muzycznym tej kompozycji czyniłoby jej finalny wydzwięk żartobliwym. Tak jak i żartobliwe jest w tym filmie ujęcie szeroko rozumianego folkloru.

W kolejnej ekranizacji baśni Kręłowa, czyli w filmie *Lisica budowniczy* (*Луца Строитель*, 1936, reż. A. Iwanow, muz. A. Warlamow) chytry antagonistą działa ze znacznie większym rozmachem – kieruje budową twierdzy. Twórca muzyki do filmu nie przeoczył potencjału tego typu scenariusza, tworząc zaskakującą oprawę: choć akcja rozgrywa się w wiejskiej scenerii, motywów rosyjskich brak, a zamiast nich od początku do końca królują stylistyka całkowicie obca ludowi – jazzowa i rozrywkowa rodem z Hollywood, rzecz jasna – zastosowana humorystycznie. Niespodziewany zwrot ku gustom (wielko)miejskim jest wszakże równoważony w obrazie: kogut jako dyrektor posiada swe biuro, a śpi nie na grzędzie, lecz w łóżku – z brzoźowych konarów. W akcję muzyczną, która rozwija się konsekwentnie wedle zasad „temat-powtórzenie” bardzo zgrabnie wplątane są efekty ilustracyjne. Jej centralnym, najbardziej zapadającym w pamięć punktem jest rodzaj „obowiązkowego” przeboju rodem z kina hollywoodzkiego, pod względem stylistycznym przypominającym miłosny duet. Tu lisica już nie tyle wzruszająco śpiewa, co śpiewa i kokietuje koguta-dyrektora, by przekonać go do wybudowania nowego miejsca zamieszkania dla kur. *Notabene* postać ta czytelnie nawiązuje do kobiecego ideału rodem z hollywoodzkiego kina lat trzydziestych i nawet porusza się tak, jakby miała na sobie buty na obcasach. Jak na blisko dziesięćminutowy film animowany, scena ta trwa bardzo długo (bo około dwie i pół minuty), upodabniając całą produkcję do musicalu. I rzeczywiście, pojawiają się tu manieri operowo-musicalowe: w zakończeniu „występu” lisica i kogut biorą się za ręce i tym prostym gestem podkreślają wymowę wspólnie wykonywanego wersu - „Ze kury uratujemy razem” (*Что вместе мы кур спасём*). Zabiegów retorycznych w warstwie tekstu (który przypomina sprytnie skonstruowaną impresyjną mowę) jest znacznie więcej. W celu osiągnięcia rezultatu (i w myśl zasady, że kłamstwo powtarzane tysiąc razy staje się prawdą), wielokrotnie repetowany jest wers „Niech pan mi wierzy, niech pan mi wierzy, niech pan mi wierzy” (*Поверьте, поверьте, поверьте!*), a jego ostatnie słowo („powiert’e”) podkreślane bywa koloraturowymi ornamentami i fermatami. Lisica rozpoczyna utwór wstępem, w którym to docenia pracowitość koguta, usiłując zdobyć w ten sposób jego zaufanie („Ach, ma pan tak wiele do zrobienia” - *Ах, у вас так много дела!*). *By* przystał na propozycję pomocy, zapewnia o szczerości intencji („To słowa od serca” - *От сердца это речь* – uczuciowy charakter tej deklaracji wyróżniono zmianą trybu na moll oraz vibratem). Argumentuje, że z kurami łączy ją wieczna przyjaźń („Kury Kocham na śmierć i życie” - *Я кур люблю до смерти*), która trwa nie od dziś („Ze mnie stary miłośnik kur”, ale jak się za moment okazuje, „tylko” miłośnik – bo kogut to na zawsze ich „rodzony ojciec” - *Вы*

для них всегда родной отец – czyżby była tu nawet refutacja?). Włączenie się koguta (który śpiewa z manierą godną jazzmana), czy raczej jego zainteresowanie atrakcyjną wokalistką sygnalizuje na ścieżce dźwiękowej pojawienie się saksofonu. Kogut przystaje na propozycję, mimo że wierzy we wdzięk lisicy, a nie w jej argumenty („Choć przypomina pani bestię, jest pani całkiem przyjemna” - *Хотя вы похожены на зверя / Приятные вы во всё*).

W toku całego tego filmu w stylistyce jazzującej utrzymana jest nawet muzyka ilustracyjna (nieraz przypomina ona *jam session*), oddająca atmosferę pościgu etc. W takich fragmentach pojawiają się też szczegóły związane z tradycyjnym przedstawianiem muzyką: *arpeggio* harfy jako znak wschodu słońca, *glissando* blachy oddające płacz. Wejściu mieszkańców do nowo wybudowanego domu-obronnego zamku towarzyszy klasyczny akcent kultury dworskiej – fanfary. Jedyny ukłon w kierunku folkloru miejskiego (lecz nie w duchu rosyjskim, a bliższym raczej polskiemu kapelom podwórkowym i wykonywanym przez nie przebojom estradowym) pojawia się w scenie paradnego wejścia do nowej siedziby. Z tej okazji przygrywa specjalna orkiestra (harmonia – niedźwiedź, cymbały – osiołek, puzon – kozioł, prawdopodobnie saksofon – małpka i in.). Serwuje muzykę dancingową, do której tańcem rewiowym popisują się kury. W filmie tym całkowicie brak krytyki gustów zachodnich, przeciwnie: jazzujące opracowanie muzyczne jest bardzo efektowne i tak dobrze zestrojone z obrazem, że odnosi się wrażenie, iż bohaterowie z wiejskiego podwórka odnajdują się w takiej stylistyce jak we własnej.

Więć całkowicie pozabawiona muzycznych motywów ludowych pojawia się też w filmie *Zajac krawiec* (*Заяц-портной*, 1937, reż. W. i Z. Brumberg, muz. M. Starokadomski). Tu nieobecność odwołań folklorystycznych wiąże się jednak nie z ciekawą kontrpropozycją, lecz z zastąpieniem ich najbardziej rozpowszechnionymi, zbanalizowanymi wzorcami muzyki popularnej. Kosmopolityczne inspiracje mogłyby mieć pewne uzasadnienie w fabule – tytułowy bohater reklamuje się jako wytwórca modnych, wielkomięjskich ubrań. Muzyka teźże promocji jednak wiarygodnie nie wspiera, odznacza się bowiem monotonią, brakiem różnicowania fragmentów wykonywanych przez różnych bohaterów i uporczywym utrzymywaniem dwudzielnego metrum. Piosenka Zajaca staje się motywem przewodnim filmu, przekształcanym wariacyjnie. Kilkakrotnie pojawiają się proste zabiegi ilustracyjne: grozę, jaką wzbudza wilk oddaje motyw przypominający rytmicznie „motyw losu”, ociężałość niedźwiedzi symbolizuje niski rejestr, zaś lekkość, z jaką zajace odbijają piłkę – dźwięk ksylofonu. Widokowi baranów przymierzających za małe ubrania towarzyszy z kolei znajoma już piosenka, tym razem fałszywie intonowana przez skrzypce. Poza tymi szczegółami w zasadzie nie widać umiejętności zestrzajania muzyki z obrazem, nie przekonują też zawarte na ścieżce dźwiękowej momenty parodystyczne – podobnie jak i sama opowieści o krawcu, który zbyt późno wywiązał się z realizacji zamówień - skoro jej morał, jak również komentarz o upływie czasu wyrażone zostają w filmie na piśmie, jakby nie wystarczyły środki właściwe dla filmu.

Jeszcze inny obraz wsi zaprezentowany został w *Kotofieju Kotofiejewiczu* (*Котопей Котопеевич*, 1937, reż. I. Wano, muz. J. Slonow). Tu sam tytuł, odzwiercące imię i *otczestwo*, żartobliwie zapowiadają bliższy związek z kręgiem tradycji, jednakże wieś ta nie tylko zna dorobek przodków, ale równocześnie idzie z postępem, o czym świadczy jej stopień industrializacji. Ścieżka dźwiękowa tego opartego na rosyjskiej bajce ludowej filmu przepelniona jest rytmami tanecznymi. Otwierają kompozycje w duchu ludowych tańców rosyjskich: 1) skoczna, z okrzykami, która służy jako piosenka ptaka wędrującego przez las, następnie 2) nieco bardziej liryczna, wykonywana przez kota, której obchodzi swe wozorowo zagospodarowane grządki. Po nich pojawiają się tańce – jednak już nie stricte ludowe, a uniwersalne, czyli cała seria walców: najpierw taniec ten skojarzony zostaje z lisicą przemierzającą las, w innej odsłonie prezentowany jest podczas ptasiego koncertu – staje się wirtuozowską miniaturą fletową. W rytmie walca utrzymana jest w tym filmie też muzyka typowo ilustracyjna, przykładowo ta, która towarzyszy scenie wyciągania kolca z lisiej stopy. Walc ulega przeobrażeniu wraz ze zwrotami akcji – następują zmiany trybu, kolorystyki etc. W kwestii dopasowania ścieżki dźwiękowej względem filmowego obrazu zaznacza się tendencja do myślenia w kategoriach formalnych standardów muzycznych, nie zaś dokładnego odzwierciedlenia pojedynczych ruchów etc., co stawia niejako muzykę w uprzywilejowanej pozycji. W scenie, w której widać jak kot, posiadacz nowoczesnego sprzętu gospodarczego przetwarza jabłko na gotowe ciasto, rozbrzmiewa w dodatku odcinek inspirowany futurystyczną „muzyką maszyn”. Brzmi on jednak lokalnie – to wariacyjne opracowanie słyszanego niedawno ludowego tańca, należy więc w tym przypadku

mówić nie o włączeniu w obręb ścieżki dźwiękowej „tematu cywilizacji technicznej”, a raczej - o efekcie humorystycznym. Brak ewentualnego zapośredniczenia w socrealizmie potwierdzałby również finał tej opowieści: lis zostaje przerobiony na burżuazyjny rekwizyt, czyli wytorny szal, który za moment okazuje się trafionym prezentem. Całkowicie brak tu zatem potępienia „zgniłej burżuazji”.

Uło Pikkov, charakteryzując animację radziecką drugiej połowy lat trzydziestych pisze o tendencji do łączenia elementów folklorystycznych ze współczesnością proletariacką, o umieszczaniu tradycyjnych bohaterów w realiach radzieckich. Jako reprezentatywny przykład obecności tego zjawiska badacz wskazuje film *Iwaszko i Baba Jaga* (*Ивауко и Баба Яа* 1938, reż. W. i Z. Brumberg, muz. A. Aleksandrow) [5, s.31]. Interpretacja ta zdaje się jednak wymagać rewizji – wymieniana ekranizacja bajki rosyjskiej od początku do końca utrzymana jest w rodzimej stylistyce ludowej, jeśli chodzi o warstwę wizualną: widać ubogie wnętrza tradycyjnej chaty (i to dwukrotnie, w dodatku poza dziadkami posiadaczką wyszywanego ręcznika okazuje się Baba Jaga), bogato zdobione okiennice oraz chłopskie stroje. W krajobrazie nieustannie pojawiają się obowiązkowe brzozy. W filmie tym nie ma specjalnej dbałości o odwzorowywanie detali zdobnictwa ludowego, za wyjątkiem czołówki, w której napisy zaprezentowane zostają niczym na długim, wyszywanym obrusie. Co jednak najistotniejsze: w całym filmie nie zauważa się odniesień do epoki demokracji ludowej – trudno by za takie odniesienie uznawać sam fakt nawiązywania do folkloru. Również ścieżka dźwiękowa nie posiada cech, które wskazywałyby na związek z socrealizmem (jako inspirowaną realizmem socjalistycznym można by tu ewentualnie interpretować zaledwie jedną scenę – w kuźni, i to zaledwie pod względem muzycznym: krótkie, repetywane dźwięki blachy imitują uderzenia młota, a cały ten odcinek muzyczny oddaje pejzaż dźwiękowy hałaśliwego miejsca akcji, nie wyróżnia się on jednak na tle całego filmu i posiada pewną żartobliwość, właściwą dla utworów dedykowanych dzieciom, nie zaś utworów futurystycznych; trudno też o inną ilustrację tego typu sceny – taką, która nie podkreślałaby odgłosów kucia metalu). Fabuła tego filmu opiera się na znanym motywie bezinteresownej pomocy, pomocy, która spotyka się z godziwym rewanżem. Przechodząc do opracowania muzycznego, temat przewodni pojawia się już w czołówce: na pierwszym planie znajdują się klarnet oraz flet, wykorzystana zostaje skala pentatoniczna, a szybkie przebiegi w górę i w dół przynoszą skojarzenia z *Popołudniem Fauna* C. Debussy'ego. Na ślady myślenia impresjonistycznego wskazywałoby nb. kreowanie atmosfery późniejszych wydarzeń za pomocą kolorystyki instrumentów, nie zaś uprzywilejowania melodyki (które to miewa miejsce szczególnie w filmach animowanych rozmaitej produkcji). Ten charakterystyczny, przywołujący atmosferę pastoralną temat powraca wielokrotnie w toku filmu w różnorodnych przekształceniach, przykładowo – wykonywany przez obój towarzyszy Iwaszce przewodniczącemu niczym pasterz ląbędziom (przez moment zdaje się wówczas brzmieć ludowa polifonia, której jednym z komponentów staje się w dodatku saksofon), a motywicznie spokrewnione z nim są i inne tematy, co czyni oprawę muzyczną tego filmu bardzo spójną. Gdy Iwaszko wypływa łowić ryby, z umiłowaniem śpiewa. Jego pieśń (w której mowa jest m.in. o słońcu, które – od wody - wschodzi wcześniej rano na niebo) zdaje się wyrażać i fascynację światem przyrody, i pokorny hold. Nasuwa się skojarzenie o związku śpiewu z naturą – chłopiec ekspresywnie gestykułuje, lubi śpiewać, bo podobnie jak jego przodkowie śpiewem wypełnia nawet czas pracy, jakim jest tu łowienie ryb. Jego głos niesie się po jeziorze. Nie tylko dobre „warunki akustyczne”, ale również instrumentalny akompaniament przynoszą skojarzenia z pozbawionym ludzkiej widowni występem: eufoniczne brzmienie instrumentów smyczkowych *piano* dyskretnie, na wzór muzyki operowej wspiera solistę. Niczym śpiewak klasyczny Iwaszko czaruje swą pieśnią (która w istocie pozostaje wariantem czołówki, dostosowanym do możliwości głosu, nadal brzmi impresjonistycznie), popisując się umiejętnością długiego przetrzymywania dźwięków czy wykonywania skoku o oktawę *legato*. Skojarzenia z operą wzbudza w tym filmie nie tylko ścieżka dźwiękowa, ale i sama konstrukcja formalna – nie trudno tu o wydzielenie „scen”, pomyślanych jako zamknięte całości - również pod względem muzycznym. Drugą w kolejności sceną operową byłaby ta, w której babcia nawołuje nad brzegiem jeziora swego wnuczka. Rozpoczyna ją bardzo poetycki kadr, w którym kobietę tę widać z oddali, zza konarów drzew (jak się jednak okazuje, jest to perspektywa Baby Jagi ukrytej na skraju lasu). Wykonywanej przez babcie „arii” (podobnej do „arii” Iwaszki) natychmiast odpowiada śpiewem chłopiec – charakter staje się żywszy, dzięki zwiększeniu tempa i zamianie metrum na trójdzielne.

Ponieważ bohaterowie pozytywni śpiewają w tym filmie w stylu operowym, tym silniej kontrastuje z nimi muzyka powiązana z główną antagonistką („piękny śpiew” *contra* estetyka brzydoty). Baba Jaga prezentuje piosenkę, która towarzyszy jej w przygotowywaniu mikstury: w melodyce królują półtony i skoki o duże interwały w dół, co oczywiście nieprzypadkowe przy charakterystyce tej postaci, rytmika jest nie wokalna, a przez swą monotonię wręcz perkusyjna. Trudno tu w zasadzie mówić o śpiewie – Baba Jaga raczej melorecytuje, bardzo przy tym fałszując. Towarzyszy maszynowa orkiestra, wykorzystywane są niskie rejestry oraz kontrasty rejestru i barwy, na pierwszy plan wybija się agresywne brzmienie blachy – zestrojone barwowo z głosem tej antybohaterki. Zło przedstawione w tym filmie zostaje nie tylko mrocznie i hałaśliwie, ale i groteskowo. Melorecytacja, w której słychać przepis na tajemniczą mieszanekę to zresztą nie jedyny popis wokalny Baby Jagi: aby zwabić chłopca, usiłuje ona powtórzyć nad brzegiem jeziora pieśń śpiewaną przez babcię – oczywiście bezskutecznie. Dopiero gdy połyka przygotowany przez kowala kawałek metalu, śpiewa nieco lepiej – wyżej, a w dodatku jakby zyskuje słuch wysokościowy. Jak się okazuje – umiejętności te wystarczają, by zmylił Iwaszkę. Muzyczne „przeobrażenie” złej postaci oddziałuje i na akompaniament: zamiast chaotycznego nagromadzenia ciężko brzmiących instrumentów słychać jedynie smyczki w wysokim rejestrze (grające *tremolo*, co nieraz kojarzone jest w muzyce filmowej z sytuacją zagrożenia), a także wtórujące partii wokalnej, „niewzbudzające podejrzeń” instrumenty dęte drewniane. Ciekawa, najbardziej bezpośrednia konfrontacja dobra i zła przypada prawdopodobnie, gdy Baba Jaga obserwuje serdeczną scenę nad jeziorem – naprzemiennie prezentowane są dwa ujęcia kamery: protagoniści *contra* antagonistka, w dodatku podzielona między nich zostaje jedna fraza muzyczna. Jej początek brzmi jak aria Iwaszki, zaś zakończenie – jak groźna i fałszywa (w każdym sensie) muzyka Baby Jagi. Szczególną uwagę zwraca w tym filmie również „scena grozy” – gdy łabędzie zostają napadnięte przez kruka. Zagrożenie „z powietrza” zilustrowane jest dynamicznie przez dramatyczne, ostro brzmiące smyczki, a całość daleko odbiega od banalnego Mickey Mousingu, zwykle odzwierciedlającego tego typu rozgrywki we wczesnej animacji amerykańskiej – tu przynosi raczej skojarzenia z późnoromantyczną symfonią niemiecką. Jako triumfalny finał tej potyczki rozbrzmiewa za moment cytat tematów przewodniego filmu – w nowej aranżacji i wykonaniu waltorni nie pozostawia już wątpliwości, iż źródłem inspiracji jest tu dramat muzyczny Wagnera. Kompozytorowi udało się zatem sprawnie włączyć w obręb ścieżki dźwiękowej dwie odmienne inspiracje operowe – impresjonistyczną oraz wzorowaną na etosie rodem z *Pierścienia Nibelungów*. Jak zostało wykazane, muzyka nie bierze tu udziału w stylizacji ludowej (za wyjątkiem nielicznych, nienarzucających się szczegółów – jak wspomniana wschodnia polifonia wokalna wykonywana przez instrumenty dęte). Nie jest też Disnejowska (choć nadal ilustruje) czy w innym sensie banalnie kosmopolityczna, a za to – stylistycznie bogata, ciekawa i oryginalna.

Dziecięce filmy animowane realizowane w latach trzydziestych w Związku Radzieckim nie tylko wolne są w znaczącej większości przypadków od wydzźwięku ideologicznego, lecz również – zdradzają bogactwo inwencji twórców, jeśli chodzi o niesztampowe podejście do znanych artefaktów i zjawisk, do ich twórczego przekształcania, zaskakującego konfrontowania i tworzenia stylistycznych fuzji.

Dobrym dowodem na to są ich ścieżki dźwiękowe. Podczas gdy estetyka animacji podlegała w tej dekadzie obostrzeniom – pożądane było wzorowanie się na stylistyce Disneya, kompozytorom pozostawiono znacznie większą swobodę. Swobodę, z której to ochoczo skorzystali, i to zdaje się, że właśnie szczególnie na gruncie filmów traktujących o folklorze. Zaowocowało to podejściem tak zindywidualizowanym, jak wiele jest w tej grupie produkcji – bowiem trudno wyodrębnić w jej obrębie przykłady zrealizowane dokładnie wg tego samego pomysłu: od całkowitego wystrzegania się muzyki ludowej i zastępowania jej w mniej lub bardziej udany sposób muzyką popularną, wplatania pierwiastków ludowych w uniwersalizowany kontekst brzmieniowy, przez przywoływanie folkloru w opracowaniach odwołujących się do autentyku, aż po uczynienie ludowych bohaterów i miejsca ich zamieszkania komponentami świata przedstawionego za pomocą środków operowych.

Bibliografia

1. С. В. Асенин, Мир мультфильма, Москва 1986, dostęp online: <https://archive.li/20140204141058/http://3d-master.org/kino/2.htm> (dostęp 26.07.2019r.).
2. K. Babulewicz, *O traktorze pędzącym w rytm „Kalinki” : folklor w filmach animowanych Europy Środkowo-Wschodniej powstałych w latach 1949–1984*, „Edukacja Muzyczna” 2016, t. 11, s. 61-80.

3. V. Chilton, *Sztuka rosyjska lat 20.-30. XX wieku : rysunki, akwarele, gwasze i porcelana propagandowa*, tłum. O. Milosz, F. Perkon, Jelenia Góra 2013.
4. С. Капков, *Энциклопедия отечественной мультипликации*, Moskwa 2007.
5. Ü. Pikkov, *On the Links between Caricatures and Animated Films in Communist Eastern Europe*, [w:] "Baltic Screen Media Review" 2017, t. 5, s. 29-41.
6. Ü. Pikkov, *On the Topics and Style of Soviet Animated Films*, "Baltic Screen Media Review" 2016, Vol. 4, s. 17-37.

MOTYW (PRZEWODNI) BOHATERA NARODU. MUZYKA W FILMIE *MYŚLIWY FIODOR* (1938, REŻ. A. IWANOW)

Babulewicz Katarzyna Lidia
Uniwersytet Jagielloński, doktorantka, Kraków
klbabulewicz@gmail.com

Najbardziej jaskrawy, a zarazem „wzorcowy” przykład filmu propagandowego, jaki udało się autorce niniejszego szkicu odnaleźć wśród dziecięcej animowanej produkcji ZSRR lat trzydziestych (a jest ich w tej grupie bardzo niewiele) to *Myśliwy Fiodor* (*Охотник Федор*, 1938, reż. A. Iwanow, muz. A. Warlamow, „na podstawie współczesnej ludowej bajki, zapisanej w Buriacko-Mongolskiej ASRR”). Niczym w filmach agitacyjnych dedykowanych widzom dorosłym, akcja bezpośrednio powiązana jest w nim z aktualnymi wydarzeniami politycznymi, czyli z walkami granicznymi pomiędzy ZSRR a Japonią (1938-1939). Jak się można spodziewać, tematyka działań zbrojnych, a precyzyjniej – obrona radzieckiej ojczyzny przez ubogich mieszkańców jej skrajnej republiki ukazana zostaje przez pryzmat romantyczny – zarówno w szeroko rozumianej warstwie narracyjno-wizualnej, jak i muzycznej. Bohaterami tej opowieści są trzej bracia – Wasyl, Iwan i najmłodszy z nich, Fiodor. Kiedy dorośli wyruszają na polowanie, tytułowy bohater, nie chcąc pozostawać bezczynnie w domu, wędruje po lesie w towarzystwie psa. Jak się okazuje, chłopiec również jest już wprawionym myśliwym, a umiejętności strzeleckie niebawem wykorzysta w obronie granic kraju. O powodzeniu całej akcji decyduje tu jednak nie tylko bohaterstwo trzech braci – z pomocą przychodzi im przyroda. Na gruncie fabularnym ma też wówczas miejsce m.in. niezręczna trawestacja motywu rewanżu za bezinteresowną pomoc (wszak trudno za taką uznać darowanie życia bezbronnemu zwierzęciu).

Ze względu na ciekawą (również w swej klarowności) zależność narracyjno-muzyczną tego filmu, relacja ścieżki dźwiękowej z akcją prześledzona zostanie wedle oryginalnego porządku, bez pomijania wątków ubocznych czy też prób tworzenia syntezy, skutkującej zaburzeniem oryginalnego układu komponentów. Pozwoli to możliwie najbardziej plastycznie zaprezentować na tym wybranym przykładzie, jak wykonypowana została przez kompozytora strategia muzycznego wzmacniania ideologicznego przekazu, w tym filmie obecnego bezustannie.

Strategia ta polega na sięgnięciu po rozwiązanie jak najbardziej typowe dla muzyki filmowej, czyli – na zastosowaniu zapadającego w pamięć, wyrazistego i odpowiednio zabarwionego emocjonalnie tematu przewodniego. Zofia Lissa, charakteryzując technikę motywów przewodnich w dziele filmowym, sięgnęła po następujące porównanie:

W filmie motywy przewodnie, pojawiając się w nieciągłej tkaninie dźwiękowej, występują na podobnej zasadzie jak i gra aktora: dana postać zachowuje swoje stałe miejsce w fabule przez sam fakt, iż może być rozpoznawana przez widza jako t a s a m a [wszystkie podkreślenia – Z.L.]. Pomimo iż aktor występuje i znika z obrazu, w dramaturgii całości ma swoje stałe miejsce, wspógra w toku całości nawet i wtedy, kiedy ekran go nie ukazuje. Domniemane życie postaci filmowych jest dla widza c i ą g ł e, mimo iż w sferze wizualnej one są dane w sposób nieciągły. Na podobnej zasadzie działa dramaturgiczna ciągłość nieciągłej muzyki, a zwłaszcza – wieź między poszczególnymi pojawieniami się motywów przewodnich [3, s. 307].

Szkopuł w odniesieniu owej charakterystyki do *Myśliwego Fiodora* polega nie na jej przelamywaniu, lecz... na odzwierciedlaniu w stopniu zadziwiająco radykalnym: owa „więź między poszczególnymi pojawieniami się motywów przewodnich” jest wyjątkowo bliska, bowiem kolejne powtórzenia tematu rozlokowane są w ogromnym zagęszczeniu. Temat przewodni obecny jest na ścieżce dźwiękowej od pierwszych sekund filmu aż do jego zamykającego finału, a zastępowany jedynie w trzech rodzajach przypadków: a) gdy jego miejsce zajmuje cisza przerywana odgłosami wojennymi, b) kiedy potrzeba muzyki ilustracyjnej bądź c) muzyki oddającej patetyczną atmosferę wojny. Warta uwagi jest dbałość o czytelność *leitmotivu* – kompozytor nie pokusił się o eksploatację jego motywów na gruncie zaawansowanych przekształceń wariacyjnych, w przeważającej mierze temat ten brzmi w wersji oryginalnej. Wykonuje go orkiestra, w której brzmieniu zdecydowanie dominuje solo smyczków. Okazją do pierwszego pokazu tematu staje się filmowa czołówka. Wprowadza ona wówczas widza w nastrój romantycznej opowieści o konflikcie zbrojnym za sprawą szerokiej frazy powierzzonej smyczkom – rzewnej – w tym sensie, co tradycyjne piosenki wojskowe, epickiej, wpadającej w ucho i trochę pobrzmiewającej wschodniosłowiańską pieśnią liryczną – por. np. pieśni liryczne z rejonu rówieńskiego (a subiektywne skojarzenie z ludową polifonią przynosić tu też może dyspozycja instrumentów czy poruszanie się w obrębie ich rejestrów: temat ten zaczyna się w rejestrze niższym, a dopiero w dalszym toku rozwoju melodyki pojawia się rejestr wysoki – tak, jak w manierze śpiewaczej, w której pieśń intonowana jest przez solistę, po tym zaśpiewie dołącza kolejny głos, zaś głos najwyższy włączony zostaje w ostatniej kolejności). Fraza ta rozwija się w stylu znanym z neoromantycznej symfoniki, całościowo jest przystępna słuchaczowi, a przede wszystkim silnie odwołuje się do sfery jego uczuć – co tym bardziej kontrastuje z drastyczną fabułą filmu, nb. filmu mówiącego o typowym radzieckim bohaterze dziecięcym – sierocie, która dokonuje czynów na miarę bohatera narodowego. Nie bez kozery czołówka (=temat przewodni) pobrzmiewa ludową pieśnią, co ujawnia już następująca bezpośrednio po niej pierwsza scena filmu: kiedy malowniczy krajobraz tajgi poznajemy niejako z perspektywy przelatujących przez las ptaków (kamera podąża ich śladem), akompaniuje zaprezentowany dopiero co temat, jednakże tym razem w wersji kompletnej - wokalnie-instrumentalnej. Słowa tej pieśni lapidarnie streszczają esencję przyszłych wypadków: mówią o ciemnej tajdze, szumiącej niczym morze, o młodym myśliwym, który rozprawił się z wrogiem i obronił ukochaną ojczyznę. Nie tylko słowa tego wokально-instrumentalnego utworu dyskretnie podkreślają związek człowieka z bliską mu przyrodą – to samo zdaje się wyrażać obecna w tym wykonaniu aluzja w kierunku ludowej manieri wykonawczej, zarówno pod względem emisji głosu (jasna barwa kojarząca się nieco z białym śpiewem), jak i faktury (delikatnie zasugerowana wielogłosowość – wyraźnie słychać jedynie głos najwyższy). Pieśń brzmi w wykonaniu głosów męskich, co zgodnie z filmową fabułą, w której ani przez moment nie uczestniczy kobieta. Utwór ten zostaje natychmiast powtórzony w wersji instrumentalnej, a widz w tym czasie obserwuje, jak Iwan i Wasyl odmawiają młodszemu bratu zabrania go ze sobą na polowanie, co jednak nie skłania malca do posłusznego pozostania w domu. Wyrusza on ze swym psim druhem w las. Temat powtórzony zostaje teraz w całości i dobiega końca akurat w momencie, gdy bohaterowie zatrzymują się pod drzewem, z którego dobiega szyderczy śmiech ptaków (widać zatem dbałość nie tylko o precyzyjne powiązanie muzyki z akcją, lecz również – o zachowanie formy i logiki czysto muzycznej). Tymczasem skrzydłaci mieszkańcy lasu drwią sobie z Fiodora jako myśliwego (akompaniują jedynie pojedyncze akordy, słychać chichot), co lada moment przyplacają życiu. Ich śmierć pokazana zostaje „humorystycznie” – zostają z nich jedynie korpusy bez piór, w tle tymczasem słychać sentymentalny temat przewodni, co *summa summarum* daje niezbyt wyrafinowany efekt. Na tę brutalną okoliczność temat zostaje nieco zaadaptowany do potrzeb sytuacji, mianowicie – zmodyfikowana zostaje instrumentacja. Zamiast smyczków brzmi klarnet - zapewne dlatego, iż jego brzmieniu bliżej do skojarzeń myśliwskich niż instrumentom strunowym. Trudniej natomiast uzasadnić dodanie dzwonek, które zwykle służą w filmach animowanych kreowaniu atmosfery magii bądź niesamowitości. Wprowadzenie ich w scenie śmierci, i to w dodatku śmierci takiej, jak ta, wywołuje w percepcji widza estetyczny dysonans, czy nawet zgrzyt. Nie tylko zmiana instrumentacyjna wyróżnia na tle całej ścieżki dźwiękowej właśnie tę prezentację czolowej pieśni – niespotykane w innych pokazach jest również to, że nie wybrzmiewa ona do końca, lecz zostaje nagle przerywana. Dokładnie tak, jak niespodziewanie na drodze chłopca pojawia się wilk. Drapieżnik próbuje upolować jelenia. Skradaniu się ku ofercie towarzyszy złowroga muzyka

ilustracyjna – kroki wilka znajdują odbicie na ścieżce dźwiękowej w postaci akcentowanych dźwięków (tzn. zastosowanie znajduje tu klasyczny Mickey mousing). Niskie rejestry oraz eksponowanie półtonów charakteryzują drapieżnika jako złoczyńcę, a jednocześnie budują atmosferę grozy (wart odnotowania jest fakt, że w tym filmie muzyczne charakterystyki zła – grozy, mroku mają miejsce tylko i wyłącznie w związku ze zwierzętami, w dodatku mieszkańcami tajgi, czyli z wilkiem i niedźwiedziem – nie z ludźmi). Wilk zostaje zastrzelony, a jego los podzielić ma jeleni. Prosi on jednak o litość, a wtedy momentalnie powraca uczuciowy temat główny z solo smyczków (jako symbol dobrego serca chłopca; brzmi nie od początku, a od momentu, w którym przerwany został wraz z pojawieniem się wilka) – zostaje on sugestywnie zawieszony, gdy oczekuje się na decyzję młodego myśliwego, a po niej doprowadzony, zgodnie z wcześniej ustaloną regułą precyzji formalnej, do końca. Łada moment pojawia się nowa okazja do zastosowania muzyki ilustracyjnej – na niebie widać trzy ptaki. Ich świergot momentalnie zastąpiony zostaje akompaniamentem właśnie co wystrzelonego naboju: ruch okrężny pocisku imitowany jest dźwiękiem saksofonu (wznosząco-opadający, repetowany pochód, powtarzany w progresji od wyższego dźwięku – Fiodor jest świętym strzelcem, kula przechodzi przez kilka ofiar). Po krótkiej wstawce słowno-muzycznej (w której bóbr chowa się przed Fiodorem pod wodę) bohater znów kroczy przed siebie, powraca więc temat główny, w tym przypadku nieco zmodyfikowany – rozdrobniony, z solo podzielonym pomiędzy kłarnet, smyczki i ksylofon. Nie zostaje zaprezentowany w całości, lecz pytająco zawieszony w środku frazy, a to dlatego, że bohater napotyka kolejne zwierzę – niedźwiedzia. Ponownie przestrzeń dźwiękowa wypełniona zatem zostaje muzyką ilustracyjną, ponownie – złowrogą, lecz tym razem z przyczyn obiektywnych bardziej statyczną niż miało to miejsce w konfrontacji z wilkiem. Muzyczna charakterystyka niedźwiedzia, w istocie niegroźnego, posilającego się miodem, bazuje przede wszystkim na niskich rejestrach, brzmieniu kontrabas, a w zakresie materiału dźwiękowego – na pierwszym tetrachordzie gamy molowej. Również niedźwiedziowi darowane zostaje życie (dlatego, że linieje). Rozpoczyna się nowa scena: starsi bracia palą fajkę, gdy nadchodzi Fiodor – niewidoczny spod sterty niesionych przez siebie skór. Ten łowiecki triumf zobrazowany zostaje na ścieżce dźwiękowej oczywiście tematem głównym. Tym razem dołączają uderzenia triangu oraz harfowa arpeggia – oba przyczyniające się do zintensyfikowania poetyckiej atmosfery (wzruszenie sukcesami młodego łowcy). Tu wyjątkowo ostatnia fraza zostaje powtórzona, tak by wypełnić do końca scenę. Odnosi się wrażenie, że temat w nowej aranżacji zaprezentowany zostanie ponownie – wybrzmiewa jednak jedynie jego pierwszy motyw i dokonane do niego zakończenie o rzadkiej fakturze – sugerujące, że za moment muzyka zamilknie na dobre: bracia zajmują miejsca w schronach na wzgórzu, a granicę Związku Radzieckiego przekraczają Japończycy. Ich twarze są karykaturalnie zmiekszczone przez maski gazowe. Skupienie i, rzecz jasna, względy bezpieczeństwa związane ze strzelaniem z ukrycia oddane zostają całkowitym brakiem muzyki w tym długim epizodzie – trwa on przeszło minutę, bardzo silnie kontrastuje zatem z główną pieśnią. Teraz słychać jedynie odgłosy broni. Gdy naciera kolejny oddział Japończyków (w filmie zwanych jako *чужаки* – „obcy”), dołącza towarzyszenie muzyczne w postaci symfoniki niemalże w stylu Wagnera. Rozpoczyna się rodzajem budującego napięcie wstępu, który jednocześnie skojarzony jest ze sposobem poruszania się najeźdźców – wspinają się oni na wzgórze na czworakach, zatem słychać wznoszące kroki półtonowe – od niskiego do wysokiego rejestru oraz tremolo skrzypiec. Za moment następuje bombardowanie – dźwięki wybuchów mieszają się z symfonią w stylu późnoromantycznym, którą otwierają ostrzegawcze motywy trąbki. W przebiegu muzycznym zaznacza się od tej pory duża zmienność – tak, jak prędko zmienia się sytuacja na polu walki: muzyka momentalnie na nią „odpowiada”, w celach ilustracyjnych modyfikowana jest artykulacja, obsada, faktura etc. Nie jest to jednak oczywiście przykład muzyki, która skorelowana byłaby z akcją jedynie „mechanicznie”, na zasadzie zgodności rytmu czy akcentów – bardziej niż odgłosy ma ona za zadanie wyrażać wzniosłego, epickiego ducha walki i patriotyzm wojenny. Gdy na pomoc przybywają mieszkańcy lasu, ich wsparcie „odnotowane” również zostaje na ścieżce dźwiękowej, przykładowo – kiedy widzimy pędzącego niedźwiedzia, solo prowadzi skojarzony z nim wcześniej kontrabas. Jest to długa (trwająca ponad dwie i pół minuty) i brutalna scena. Następnie, po epizodzie muzycznej ciszy, która potrzebna jest, by wyeksponować dźwięk wiatru (który również włącza się w pomoc radzieckim śmiałkom) następuje jeszcze jeden pełen napięcia epizod – ucieczka Fiodora przed Japończykiem. Tu opracowanie muzyczne oddaje atmosferę pościgu dramatyczną progresją smyczków i uderzeniami

perkusyjnymi. A szczególnie ilustracyjnie brzmi, gdy młody myśliwy ucieka już nie o własnych siłach, lecz niesiony na grzbiecie jelenia – muzyka imituje tętent kopyt. Warto odnotować, że nawet tak ilustracyjny odcinek muzyczny zakończony jest wyraźną *codą*, po raz kolejny zaznacza się zatem kompozytorska dbałość o formę i czytelność (bądź autonomię?) muzyczną, nie tylko o zsynchronizowanie muzyki z ruchem kadrów. Po kolejnym, znacznie już krótszym widoku walk (kiedy odgłosy broni kontrpunktuje jedynie cisza), ponownie słyszymy temat przewodni, i to znów w wersji wokalne. Po kilku chwilach staje się jasne, dlaczego rozbrzmiewa – przybywają czerwonoarmiści, regularne wojsko lądowe i powietrzne. Temat przewodni-pieśń powraca w tej odsłonie ze znajomym z początku filmu tekstem, a jednak w nowym wykonaniu: choć ponownie są to głosy męskie, nie ma już śladu po manierze ludowej – teraz przypomina on pieśń żołnierską śpiewaną przez reprezentatywny chór. Zmienia się w dodatku jakość nagrania, głos brzmi, jakby dobiegał z daleka, czy raczej – przez radio. Trudno dziś ustalić, czy rzeczywiście było to intencją twórców, czy wynika np. z niedoskonałości zapisu. Druzgocącej porażce Japończyków towarzyszy za moment dwukrotna prezentacja tematu głównego w wersji instrumentalnej, delikatnie zmodyfikowanej (do prowadzących solo smyczków dołącza trąbka – nie bez przyczyny właśnie w scenie ostatecznego triumfu). Szczęśliwe zakończenie, jak w niejednej produkcji tego okresu (i nie tylko tego, a także w niejednym finale dzieł scenicznych), wyróżnione zostaje sceną zbiorowego (wedle tutejszy możliwości – trzyosobowego) śpiewu: bracia wykonują główną piosenkę (słysząc wyraźnie, że najwyższy głos należy do aktora, który użył głosu Fiodorowi), tym razem z częściowo zmodyfikowanym tekstem. Sentymentalny finał – spotkanie z wiernym psem, opatrzony jest *codą* zbudowaną z drugiej części tematu w wersji instrumentalnej.

Myśliwy Fiodor to produkcja, którą śmiało można określić mianem filmu propagandowego dla dzieci – fabuła, obraz i muzyka podporządkowane są utopii wielonarodowego państwa radzieckiego, posiadającego dzielnych obrońców granic. Tym, co zdecydowanie najbardziej uchwytne w zakresie brzmieniowym (a być może i w całościowym odbiorze tej produkcji) jest pieśń, funkcjonująca jako temat przewodni. Ogromne zagęszczenie jej (mało zmodyfikowanych) powtórek nie tylko przyczynia się do spójności narracyjno-dźwiękowej całości filmu, lecz również służy dodatkowej charakterystyce postaci, mówi o ich tożsamości oraz wzmacnia przekaz propagandowy: na początku pieśń zaprezentowana zostaje wraz z tekstem, zatem każda instrumentalna powtórka zapewnia niejako odniesienie do jej werbalnego sensu, rzuca określone światło na prezentowane wypadki. Jeśli chodzi o wersję wokalną, słyszymy ją w trzech różnych wykonaniach: ludowym, wojskowym oraz głosami bohaterów. Uwagę zwraca fakt, że pieśń, niezależnie od obsady, prezentowana jest w całości. Dbałość o zachowanie czysto muzycznej logiki uwidacznia się w tym filmie również w przypadku pozostałych rodzajów obecnej tu muzyki, czyli muzyki ilustracyjnej oraz akompaniującej scenom walki. Ta druga przykuwa uwagę przede wszystkim swym podniosłym charakterem i patosem rodem z dramatu Wagnera. Nie ona jednak zapada w pamięć widza, a na poły liryczny, na poły dziarski, uczuciowy temat główny.

Tabela 1 Zestawienie omawianych scen wg kolejności prezentowania ich w filmie. Wartości czasowe przybliżone.

Czas	Opis sceny	Temat główny w różnych wersjach i jego przekształcenia	Muzyka ilustracyjna	Cisza przerywana dźwiękami broni	Późnoro-mantyczna symfonia – akompania-ment walk
00:00-00:26	Czołówka				
00:27-00:52	Prezentacja tajgi				
00:53-01:12	Prezentacja bohaterów				
01:12-1:36	Bracia wyruszają na polowanie, Fiodor zostaje				
01:37-02:04	Fiodor wyrusza na polowanie				
02:05-02:19	Ptaki wyśmiewają młodego myśliwego				
02:20-02:33	Strzelanie do ptaków, kontynuacja wędrówki przez las				
02:34-02:44	Spotkanie z wilkiem				
02:45-03:02	Darowanie życia jeleniowi				
03:03-03:13	Strzelanie do lecących ptaków				
03:15-03:23	Bóbr umyka				
03:24-03:33	Fiodor kontynuuje wędrówkę				
03:35-03:54	Niedźwiedź				
04:02-04:42	Bracia palą fajkę, Fiodor wraca z polowania				
04:43-05:55	Początek walki z Japończykami				
05:55-08:25	Japończycy skradają się na wzgórze, kolejne starcie				
08:37-09:17	Fiodor ucieka przed wrogiem, pomoc ze strony jelenia				
09:20-09:36	Kolejne starcie				
09:37-10:47	Przybycie posiłków, ostateczne starcie				
10:49-10:53	Ranny pies szuka swych panów				
10:54-11:37	Triumfalny powrót trzech braci, spotkanie z psem				

Tabela 2 Zestawienie zsumowanych czasów trwania poszczególnych typów opracowania muzycznego wyodrębnionych na ścieżce dźwiękowej. Kolejność – od posiadających największy udział po najmniejszy. Wartości przybliżone.

	11 minut 37 sekund (cała ścieżka dźwiękowa)				
Typ opracowania muzycznego	Temat główny i jego przekształcenia	Późnoromantyczna symfonia – akompaniament walk	Cisza przerywana dźwiękami broni	Muzyka ilustracyjna	Reszta (dialogi pozbawione muzyki, cisza etc.)
Zsumowany czas trwania scen	5 min. 13 sek. ~ 45% całej ścieżki dźwiękowej	3 min. 10 sek. ~ 27% całej ścieżki dźwiękowej	1 min. 28 sek. ~ 13% całej ścieżki dźwiękowej	1 min. 5 sek. ~ 9% całej ścieżki dźwiękowej	41 sek. ~ 6% całej ścieżki dźwiękowej

Bibliografia

1. С.В. Асенин, Мир мультфильма, Москва 1986, dostęp online: <https://archive.li/20140204141058/http://3d-master.org/kino/2.htm> (dostęp 26.07.2019r.).
2. A. Kadykało, *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*, Kraków 2014.
3. Z. Lissa, *Estetyka muzyki filmowej*, Kraków 1964.
4. Ü. Pikkov, *On the Topics and Style of Soviet Animated Films*, "Baltic Screen Media Review" 2016, Vol. 4, s. 17-37.
5. P. Sitkiewicz, *Wychowywać czy pouczać? : perswazja i propaganda w polskim animowanym filmie dla dzieci*, „Panoptikum” 2008, nr 7 (14), s. 303-310.

FRANCISZEK MUSIEL – KAPŁAN NIEZŁOMNY

Bekus Ewelina

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie*

Franciszek Musiel urodził się 14 stycznia 1915 r. we wsi Janiki położonej niedaleko Krzepic. Jego rodzice – Zofia oraz Marcin Musielowie prowadzili niewielkie gospodarstwo rolne. Poza Franciszkiem, posiadali jeszcze czwórkę dzieci: Antoninę, Antoniego, Jana i Józefa¹.

Franciszek Musiel swoje pierwsze nauki pobierał w szkole elementarnej w Krzepicach, potem w Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie. Następnie wstąpił do częstochowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie oraz rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1941 roku otrzymał święcenia kapłańskie po których pracował jako wikariusz kolejno w: Krzepicach, Kłobucku, Sosnowcu-Klimontowie oraz Gołonogu².

1 A. Sznajder, W. P. Właźlak, Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy, [w:] *Niezłomni w obronie Ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, pod. red. ks. J. Mareckiego, F. Musiała, Kraków 2008, s. 315.

2 IPN Ka 085/46, cz. 10, Informacja dotycząca działalności bp. Franciszka Musiela, k. 71-89.

W latach 50-tych rozpoczął pracę w Sądzie Biskupim, zdobywając coraz ważniejsze funkcje. W tymże czasie studiował również prawo kanoniczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz wykładał język łaciński w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. To właśnie wtedy młody duchowny zwrócił uwagę SB, która zaczęła sprawdzać, czy uda się go pozyskać jako TW i informatora w kurii. Szybko jednak okazał się kapłanem, który w żaden sposób nie chciał współpracować z władzą ludową, a wręcz aktywnie i otwarcie przeciwstawiał się jej³.

W lipcu 1957 r. duchowny został mianowany administratorem nowo erygowanej parafii pw. NMP Zwycięskiej. Zezwolenie na jej utworzenie wydane przez władze WRN szybko zostało cofnięte. Mimo to kapłan postanowił podjąć się nielegalnej budowy, wykupując teren pod świątynię i korzystając ze swego rodzinnego majątku. Konspiracyjna budowa polegała na stawianiu murowanych ścian w środku drewnianego magazynu. W ten sposób fakt budowy był chroniony przed oczami aparatu państwowego. Za swoją niepokorną działalność związaną ze zbiórką pieniędzy na nowy kościół, ale też za nieprzychylnie władzy ludowej wystąpienia publiczne, nakładane były na niego liczne kary finansowe⁴.

30 stycznia 1966 roku Franciszek Musiel został wyświęcony na biskupa pomocniczego diecezji częstochowskiej. Uroczystość odbyła się na Jasnej Górze i przewodniczył jej prymas Stefan Wyszyński. W tym samym roku odbyć się miały obchody milenijne na Jasnej Górze (2-4 V 1966) oraz w Sosnowcu (20-21 V 1967), w które mocno zaangażowany był biskup Franciszek Musiel. Wówczas to zainteresowanie jego osobą przez SB znacząco wzrosło, a on sam pokazał się jako niezłomny obrońca Kościoła⁵.

Władze ludowe podjęły wiele zabiegów, które miały utrudniać obchody katolickiego święta. W tych samych terminach zorganizowano mnóstwo konkurencyjnych imprez masowych, paraliżowano komunikację publiczną do Sosnowca, czy zamykano wejścia do świątyń przed nabożeństwami, a grupy funkcjonariuszy w cywilnych ubraniach wykrzykiwały wulgaryzmy w trakcie powitania prymasa. Po tych wszystkich zdarzeniach biskup Franciszek Musiel zgłosił bojkot uroczystości, dołączając fotografie sprawców. Odpowiedzią było jedynie przesłuchanie duchownego w prokuraturze, gdzie starano się niemal oskarżyć kapłana o spowodowanie niepokoju społecznego⁶.

Od tego czasu SB rozpoczęła rozbudowywanie swojego planu operacyjnego względem biskupa pomocniczego, który miał polegać m.in. na nagrywaniu lub spisywaniu treści kazań duchownego oraz innych jego wystąpień publicznych, skonfliktowaniu go z najważniejszymi postaciami w kurii, śledzeniu, bądź poszukiwaniu okazji do skompromitowania go przed społeczeństwem⁷.

Niefortunnym zdarzeniem, które doprowadziło do obniżenia autorytetu kapłana, była scysja biskupa z Franciszkiem Niestrojem – dozorcą publicznej toalety. Konflikt między nimi wywiązał się z powodu chaosu, jaki panował na terenie parafii św. Barbary. To właśnie tam swoje nie do końca legalne interesy prowadzili handlarze dewocjonaliami, którzy z parafialnej toalety urządzili sobie przechowywalnię towaru, a być może nawet alkoholu. Opłaty za te usługi pobierał Franciszek Niestroj, jak również za korzystanie z ustępu przez pielgrzymów – co było w założeniu kurii niedopuszczalne⁸. Dlatego też biskup ordynariusz powołał biskupa pomocniczego – Franciszka Musiela na stanowisko administratora parafii, aby zaprowadził porządek na wyżej wymienionych terenach. Biskup kilka razy upominał dozorcę parafii i prosił o zaprzestanie procederu. Starszy mężczyzna nie uznawał jednak władzy nowego administratora. Kiedy biskup ścigał tabliczkę nawołującą do zapłaty,

3 A. Sznajder, Pogłębiać właśnie, ustawicznie kompromitować. Ksiądz biskup Franciszek Musiel (1915-1922), „Nasz Dziennik”, 228 (2941), k. nl.

4 R. M. Olejnik OFM, Świadectwo pierwszych lat istnienia parafii NMP Zwycięskiej w Częstochowie, [w:] 50-lecie parafii Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007), red. W. P. Właźlak, Częstochowa 2007, s. 55-56.

5 A. Sznajder, W. P., Właźlak, Bp Franciszek Musiel..., s.318-319.

6 IPN Ka 223/17, k. 53-67

7 IPN Ka 056/49, t. 2, Sprawozdania i zestawienia statystyczne dotyczące pracy Wydziału IV KW MO w Katowicach oraz działalności kleru z terenu woj. katowickiego, k.165-167.

8 IPN Ka 023/2742, Meldunek nr 66 dot. biskupa Franciszka Musiela i parafii św. Barbary w Częstochowie z dnia 1.06.1969, ppufk. L. Pikuła, k. 16/3.

dozorca szybko wieszal nową⁹. Gdy 1 czerwca 1969 r. kapłan po raz kolejny zjął tabliczkę ze ściany, Franciszek Niestrój rzucił się na biskupa, ale nie mogąc wyrwać mu tabliczki z rąk, upadł na ziemię. Kilka godzin później dozorca zgłosił pobicie milicji, a sam trafił do szpitala. Miał doznać tak ciężkich obrażeń ciała, że przebywał w szpitalu przez ponad 20 dni, co dało sposobność do oskarżenia biskupa o spowodowanie trwałych i poważnych uszkodzeń ciała. Niemniej jednak z powodu amnestii z 21 VII 1969 r. postępowanie karne przeciwko bp. Franciszkowi Musielowi zostało umorzono¹⁰. Jednakże w niedługim czasie Franciszek Niestrój wniósł pozew cywilny w tej samej sprawie. Biskup przegrał ją, jak i również apelację. Aby nagłośnić zdarzenie i doprowadzić do kompromitacji duchownego, SB stworzyła artykuł prasowy, który został wydany pod tytułem „Dwaj obywatela Franciszkowie”. W nim to biskup został ukazany jako silny, dobrze zbudowany przedstawiciel inteligencji i duchowieństwa, który znęcał się nad starszym, schorowanym i ubogim mężczyzną. Cała sytuacja spowodowała, że przez pewien czas biskup musiał wycofać się w cień. Niemniej jednak w niedługim czasie wrócił do swojej niepokornej względem władz postawy¹¹.

Biskup Franciszek Musiel szczególnie angażował się w sprawy dotyczące erygowania nowych parafii i budowy świątyni, podejmując walkę z administracją państwową. Bronił również istnienia tzw. wikariatów terenowych i aktywnie uczestniczył w rozmowach z władzami na ich temat. Powoływanie tych jednostek zostało zapoczątkowane przez biskupa ordynariusza Stefana Barełę. Miały one stanowić podłoże do utworzenia nowych parafii mimo braku zezwoleń ze strony władz państwowych. Biskup pomocniczy bronił ich zaznaczając, że w Polsce nie istniało prawo zabraniające powoływania takowych organizacji, a zatem postępowanie władz polegające na szykanach wobec ludzi udostępniających kapłanom swoje lokale, czy utrudnianiu zameldowania kapłanów w danych miejscach było bezprawiem¹².

Biskup pomocniczy diecezji częstochowskiej dał się poznać jako niezłomny kaznodzieja, który nie bał się poruszać trudnych politycznie tematów. Dlatego też wielokrotnie, był karany za swoje niepokorne wypowiedzi m.in. licznymi konsekwencjami finansowymi. W 1967 roku SB zarejestrowała 87 kazań biskupa, w tym aż 22 wrogie. Wydane wówczas 2 listy do wiernych również odnotowano jako wrogie. Jest to bardzo wysoka liczba, biorąc pod uwagę fakt, że pozostali biskupi diecezji częstochowskiej w tym czasie nie wygłosili żadnego kazania o budzącym zastrzeżenia władz PRL charakterze¹³.

Kolejne nieprzyjemności ze strony SB spotkały bpa Franciszka Musiela we wrześniu 1973 r. Wtedy to wygłosił kontrowersyjne kazanie podczas symbolicznego pogrzebu ks. Bolesława Włajzera, który zginął w obozie w Oświęcimiu. W treści wystąpienia dokonał zestawienia dwóch systemów – nazistowskiego oraz komunistycznego, przedstawiając ich wspólne korzenie, jak i również ukazując ich sposoby obchodzenia się zwykłym człowiekiem. Co więcej kapłan w kazaniu tym zestawiał napis widniejący na bramie obozu w Auschwitz „praca uszlachetnia” do sytuacji w Polsce Ludowej, gdzie nakazywano ludziom pracę ponad ich siły i zmuszano ich nawet do niej w dzień święty, który powinien być poświęcony dla Boga, rodziny i wspólnego odpoczynku. Biskup uważał, że wszędzie panowała atmosfera zastraszania, której celem było konstruowanie pokolenia ludzi pozbawionych woli i siły. Coraz rzadziej można było spotkać ludzi niezłomnych, pokroju ks. Włajzera, którzy szli na śmierć w imię wolności Ojczyzny¹⁴.

Kazanie to nie przeszło bez echa w społeczeństwie. Dlatego też w odwecie starano się

9 IPN Ka 023/2742, Akta kontrolne śledztwa w sprawie / przeciwko Franciszkowi Musielowi podejrzanemu o przestępstwo z art. 236 paragraf 1 kk, k. 69.

10 IPN Ka 085/46, cz. 10, Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej, k. 333-336.

11 IPN Ka 023/2742, Postanowienie Wicoprokuratora Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach Edmunda Nakoniecznego z dnia 9.09.1069 r., k. 43.

12 A. Sznajder, W. P., Włazlak, Bp Franciszek Musiel..., s.316, 347.

13 IPN Ka 056/49, t.2, Sprawozdania i zestawienia statystyczne dot. pracy Wydz IV KW MO w Katowicach oraz działalności kleru z terenu województwa katowickiego, k. 138.

14 IPN Ka 085/46, cz.11, Stenogram kazania wygłoszonego w 1973 roku na cmentarzu w Zawierciu podczas ekshumacji prochów ks. Bolesława Wajzera, k. 185-195.

namówić proboszcza parafii w Zawierciu do pójścia ze skargą do Stefana Bareły, gdyż to wrogie dla władzy ludowej wystąpienie poczyniło mu problemy z budową kościoła, na którą właśnie uzyskał pozwolenie¹⁵. Próbowano również dotrzeć do osób, które były obecne podczas owego wystąpienia. Ewentualnie do ludzi znających jego treść nie bezpośrednio, ale wyrażających głośno swoje oburzenie. Wylaniano z nich niewielkie, 1-3 osobowe delegacje, których zadaniem było złożenie skargi u biskupa Bareły, a także zażądanie ograniczenia kompetencji Musiela¹⁶.

Ponadto władze PRL podjęły decyzję, aby wystąpienia biskupa przeanalizować pod względem prawnym, a potem zlecić prokuraturze przeprowadzanie z Franciszkiem Musielem rozmowy ostrzegawczej. Postanowiono wysłać pisma do kurii częstochowskiej i do Watykanu i poinformować, że niektóre jego działania działały na szkodę dla wspólnych, dobrych relacji¹⁷

Kolejną sposobnością dla agentury do obniżenia autorytetu bp. F. Musiela okazał się zatarg, który rozgorzał w 1972 roku w jego rodzinnej miejscowości. Stronami konfliktu była bratowa duchownego - Marianna oraz tamtejszy duszpasterz ks. Jędrzycko. Ten ostatni miał nawoływać wśród mieszkańców wsi, aby rodzina Musielów pozostawiła zajmowane przez siebie mieszkanie, znajdujące się obok kaplicy. Sporny budynek wybudował Antoni - brat biskupa, ale to duchowny sfinansował wszystkie materiały. Mieściło się w nim 10 mieszkań - 4 pełniły funkcję kaplicy, dwa zamieszkiwała rodzina Musiela, 2 kolejne proboszcz, 2 ostatnie były wynajęte pewnemu pracownikowi mleczarni. Agencja uznała, że należało rozgłosić zażalenie Marianny Musiel wśród ludności i nie dopuścić by były wyciszone przez kościół¹⁸.

Z rozmów SB z Antonim Musielem wynikało, że jego żona miała skłonności do awantur. Zabraniała księdzu czerpania wody ze studni. Utrudniała mu życie, więc dlatego duszpasterz mógł okazać zdenerwowanie i powiedzieć coś niewłaściwego. Dlatego też akcja ta w efekcie nie dała zakładanego rezultatu i szybko jej zaprzestano¹⁹.

Dalsze plany agentury skierowane przeciwko biskupowi Musielowi zakładały: znalezienie księży będących w konflikcie z biskupem pomocniczym; monitorowanie wszystkich jego błędów w celu obniżania jego autorytetu w społeczeństwie; doprowadzenie do sytuacji, w której biskup Bareła odsuwałby Musiela od ważniejszych przedsięwzięć diecezji; zastosowanie represji wobec biskupa Musiela i jego współpracowników²⁰. Operacyjnie rozsyłano anonimowe listy zarówno do młodych duchownych jak i wyższych hierarchów oraz do Watykanu, w których starano się udowodnić, że nie zasługiwali na godność biskupa. Inna seria listów miała potępiać jego wystąpienia publiczne, niemniej jednak one już miały być podpisywane przez wiernych z różnych parafii. Rozpowsiadano, że biskup Stefan Bareła wybierał na najlepsze stanowiska kościelne tylko swoich ludzi - nawet tych ze złą opinią. Dlatego też m.in. gdy Franciszek Musiel otrzymał funkcję administratora parafii pw. św. Barbary, tym samym pozbawiając posady księdza Małka - długoletniego proboszcza, spowodowało to oburzenie wśród opinii publicznej²¹.

Ponadto wyselekcjonowano grupę tajnych współpracowników, którzy prawdopodobnie wywodzili się z duchowieństwa i dzięki temu łatwiej było im wnikać w tajemnice kurii i urabiać biskupowi złą opinię. Byli to między innymi: TW „Janusz”, TW „X”, TW „Rajski”, TW „Wacław”, TW „Wit”, czy TW „Stefan”²². Trudno jednak określić ich dokładną liczbę, gdyż wiele dokumentów w tej sprawie nie zachowało się.

W działania operacyjne skierowane przeciw biskupowi pomocniczemu Franciszkowi

15 A. Sznajder, W. P., Właźlak, Bp Franciszek Musiel..., s.322.

16 IPN Ka 085/46, cz.10, notatka do sprawy bpa Musiela, 25 IX 1973 rok, k. 99-101.

17 IPN 0713.4, t.2, bp. Franciszek Musiel, k. 17-18

18 IPN Ka 085/46, cz. 10, Notatka służbowa z rozmowy z Marianną Musiel 1973 r., k. 209-210.

19 IPN Ka 085/46, cz. 10, Notatka służbowa w sprawie M. Musiel, 21 XI 1972, k. 138-140.

20 IPN Ka 056/49, t.2, Sprawozdania i zestawienia statystyczne dot. pracy Wydziału IV KW MO w Katowicach oraz działalności kleru z terenu województwa katowickiego, k. 165-167.

21 IPN Ka 085/46, cz. 10, k. 206-208.

22 IPN Ka 085/46, cz. 11, k. 174-178.

Musieliowi mocno angażowali się funkcjonariusze z częstochowskich struktur SB: Ryszard Puchała, Władysław Syjota, Ryszard Kupczyk, Stanisław Boczek, czy Alojzy Perliceusz. Ze strony KW MO w Katowicach wszelkie działania nadzorował Lucjan Pikuła. Z kolei od połowy lat 70. koordynatorem rozpracowania biskupa pomocniczego był Konrad Straszewki – wicedyrektor, a następnie dyrektor Departamentu IV SB MSW²³.

Mimo szeroko zakrojonych działań operacyjnych przeciwko biskupowi Franciszkowi Musielowi pozostawał on wierny swemu powołaniu, przekonaniom i był nieugięty i niepokorny w obronie kościoła. Nie zdołano zmienić jego postawy ani poglądów, ani skonfliktować go z bp. Stefanem Barełą²⁴.

Biskup Franciszek Musiel prowadził również aktywną działalność na forum Episkopatu Polski. Był członkiem Komisji Maryjnej, Komisji do spraw Duszpasterstw Rolników oraz Komisji do spraw Budowy Kościołów. Podczas stanu wojennego stał na czele Biskupiego Komitetu Pomocy Bliźniemu, który został powołany w celu niesienia pomocy prawnej i materialnej prześladowanym i więzionym za przekonania polityczne²⁵.

Ponadto organizował on wśród duchownych „kolędy”. Część swoich wynagrodzeń przekazywał na pomoc dla księży zaangażowanych w problemy budownictwa sakralnego na terenie diecezji częstochowskiej. Honoraria uzyskane za prowadzenie rekolekcji przekazywał na budowę nowych świątyń²⁶.

Pod koniec życia Franciszek Musiel bardzo podupadał na zdrowiu. Spustoszenie w jego organizmie czyniła cukrzyca, która miała wpływ na postępujące schorzenia kończyn dolnych. W dniu 7 listopada 1991 r. złożył rezygnację z funkcji biskupa pomocniczego diecezji częstochowskiej na ręce Papieża. Jan Paweł II przyjął ją z dniem 1 lutego 1992 r. 2 grudnia 1992 Franciszek Musiel zmarł na plebani parafii św. Barbary w Częstochowie. Został pochowany w krypcie kościoła pw. Przemienienia Pańskiego na cmentarzu Kule w Częstochowie. Mszy św. pogrzebowej przewodniczył kard. Franciszek Macharski, a homilię wygłosił abp Ignacy Tokarczuk²⁷.

Franciszek Musiel okazał się bardzo energicznym i zaangażowanym w sprawy diecezji kapłanem. Pełnił on niezwykle ważne role w kurii. Dzięki swej postawie szybko uzyskał wysokie godności. Docenił go biskup Stefan Bareła, czyniąc z niego swoją prawą rękę. Franciszek Musiel otrzymywał najtrudniejsze zadania, z którymi nie potrafiły sobie poradzić inne osoby. Nie bojąc się konsekwencji ze strony władz niezłomnie wykonywał powierzone mu sprawy. Mimo szeroko zakrojonych działań agentury względem jego osoby, pozostawał wierny swoim przekonaniom. Nie bacząc na konsekwencje ze strony aparatu państwowego jawnie ją krytykował i przeciwstawiał się jej. Stawał również w obronie tych, którzy musieli mierzyć się z systemem. Wspierał również swoim doświadczeniem duchownych, powołanych do administrowania nowo erygowanych, nielegalnych parafii. Choć działania SB doprowadzały co jakiś czas do nadszarpnięcia jego autorytetu, nie poddawał się presji i nawet po wymuszonych różnymi sytuacjami przerwach wracał do walki o kościół katolicki.

Bibliografia

1. IPN Ka 0713/4, t. 2, Bp. Franciszek Musiel.
2. IPN Ka 023/2742, *Postanowienie Wiceprokuratora Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach Edmunda Nakoniecznego z dnia 9.09.1069 r.*
3. IPN Ka 023/2742, Akta kontrolne śledztwa w sprawie / przeciwko Franciszkowi Musielowi podejrzanemu o przestępstwo z art. 236 paragraf 1 kk,
4. IPN Ka 023/2742, *Meldunek nr 66 dot. biskupa Franciszka Musiela i parafii św. Barbary w Częstochowie z dnia 1.06.1969, ppulk. L. Pikuła.*
5. IPN Ka 056/49, t. 2, Sprawozdania i zestawienia statystyczne dotyczące pracy Wydziału IV KW MO w Katowicach oraz działalności kleru z terenu woj. katowickiego.

23 IPN Ka 0713/4, t. 2, Bp. Franciszek Musiel, k. 11-25.

24 IPN Ka 085/46, cz.10, Notatka do sprawy bpa Musiela, 25 IX 1973 rok, k. 99-101.

25 K. Sokołowski, Biskup Franciszek Musiel jakiego pamiętam, „Niedziela”, 49/2012, s. 2.

26 A. Długosz, Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej, [w:] *Błogosławione choć trudne czasy*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 137.

27 A. Sznajder, *Pogłębiać właśnie...*, k. nlb.

6. IPN Ka 085/46, cz. 10, Notatka do sprawy bpa Musiela, 25 IX 1973 rok, k. 99-101.
7. IPN Ka 085/46, cz. 10, Notatka służbowa w sprawie M. Musiel, 21 XI 1972
8. IPN Ka 085/46, cz. 10, Notatka służbowa z rozmowy z Marianną Musiel 1973 r.
9. IPN Ka 085/46, cz. 10, Informacja dotycząca działalności bp. Franciszka Musiela.
10. IPN Ka 085/46, cz. 10, *Stenogramy kazań biskupa Franciszka Musiela oraz notatki, informacje, pisma dotyczące jego działalności i sprawy sądowej*
11. IPN Ka 085/46, cz. 11, *Stenogram kazania wygłoszonego w 1973 roku na cmentarzu w Zawierciu podczas ekshumacji prochów ks. Bolesława Wajzlera, k. 185-195.*
12. IPN Ka 085/46, cz. 10, *notatka do sprawy bpa Musiela, 25 IX 1973 rok, k. 99-101.*
13. IPN Ka 223/17.
14. Długosz A., *Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej*, [w:] *Błogosławione choć trudne czasy*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000.
15. Olejnik R. M. OFM, *Świadeństwo pierwszych lat istnienia parafii NMP Zwycięskiej w Częstochowie*, [w:] *50-lecie parafii Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej w Częstochowie (1957-2007)*, red. W. P. Właźlak, Częstochowa 2007
16. Sznajder A., Właźlak W. P., *Bp Franciszek Musiel. Kościół ma obowiązek mówienia prawdy*, [w:] *Niezłomni w obronie Ojczyzny i kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, pod. red. ks. J. Mareckiego, F. Musiała, Kraków 2008.
17. Sznajder A., *Pogłębiać waśnie, ustawicznie kompromitować. Ksiądz biskup Franciszek Musiel (1915-1922)*, „Nasz Dziennik”, 228 (2941)
18. Sokołowski K., *Biskup Franciszek Musiel jakiego pamiętam*, „Niedziela”, 49/2012.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

*Василевская Валерия Эдуардовна,
студентка 402 группы
факультета заочного обучения учреждения образования
«Белорусский государственный университет культуры и искусств»
(г. Минск, Республика Беларусь)
vasilevskaya.v.e@mail.ru*

Современный этап человеческого развития характеризуется так называемыми глобализационными процессами, сущность которых заключается в трансформации информационного пространства. Всеобъемлющий характер глобализационных процессов неизбежно вовлекает в свою орбиту социокультурную сферу деятельности человека. Активизация интеграционных процессов глобального характера обуславливает стремительное развитие рынка культурных услуг и повышение интереса к социокультурным знаниям.

Важно отметить, что размытие территориальных границ, приводит к масштабной интеграции социокультурных образцов, которыми общество наделяет своих участников. Речь идет о формировании личности, основывающейся на культурном опыте человечества, который значительно отличается среди многообразия различных культур. Это обусловлено различием культурных картин мира, которые отражают этнический характер, традиции, обычаи и ценностную систему общества [2, с.14]. В связи с чем, в процессе интеграции возникают определенные культурные барьеры, для преодоления которых важно углубиться в область социокультурных знаний.

С научной точки зрения, социокультурная деятельность определяется как индивидуальная и групповая активность в сфере культуры, в свою очередь реализация практической деятельности в социокультурной сфере предполагает процесс проектирования. Ж.Т. Тошенко предлагает следующее определение: «социально-культурное проектирование – это деятельность, опирающаяся на научно методологические основы, направленная на изменение системы социальных институтов» [3]. Социально-культурное проектирование уже давно не является лишь самостоятельным направлением социологических исследований, масштабная социальная практика является разделом науки о социальном управлении. Интерес к развитию проектирования в сфере культуры обусловлен определенными требованиями:

- повышение эффективности затрат;

- пространственно-временное ограничение;
- рентабельность комплекса мероприятий и их интегрированность;
- распределение обязанностей;
- возникновение рисков.

Становление социально-культурного проектирования (далее – СКП) в отечественной литературе относят к 20-30 гг. XX в., когда развивается философия проектной идеи и плановая работа представлена следующей цепочкой: запрос – мероприятие – отчет. На развитие СКП значительно повлияла «социальная инженерия», пришедшая в отечественное пространство из западного научного течения в 60-70-х гг. А.В. Веселов определяет социальную инженерию как научно-практическую деятельность, формирующую и преобразующую социальные системы [1]. Существенной особенностью социальной инженерии (технологии) является умение работать в команде с людьми, активизируя их способности и возможности, тем самым повышая эффективность проекта.

Говоря об СКП важно четко разграничивать социальный и культурный аспект проекта. Так сущность социального аспекта проекта составляет «социальная роль», т.е. в данном случае общность рассматривается как социальный институт, а личность как носитель социальной роли. Культурный же аспект проекта предполагает рассмотрение общности как совокупности личностей, наделенных определенными культурными ценностями, для преодоления ограничений социальных ролей.

Выделяют кабинетное и паритетное проектирование:

- кабинетное проектирование предполагает единственное доминирующее лицо (проектировщик) без посредников;
- паритетное проектирование предполагает наличие посредников, для учета их требований, и доминирующее лицо, за которым остается решающее слово.

Также Вадим Маркович Розин вводит понятие «иницирующего проектирования», сущность которого заключается в процессе инициирования процедур исходным проектом.

Основу СКП составляет проектный менеджмент, что обусловлено возрастанием сложности проектов и накопленным опытом управления. Проектный менеджмент помогает достичь оптимального соотношения времени, ресурсов и стоимости, т.е. реализовать экономически эффективный проект. В свою очередь проект-менеджер – это специалист, который инициирует и организывает деятельность при реализации проекта, а также корректирует действия по управлению проектом.

В целом, проектную деятельность в сфере культуры стоит определить как совокупность действий, направленных на преобразование социокультурного пространства, принято выделять следующие этапы СКП:

- **Социальная диагностика** – сбор внешней и внутренней информации, с целью предотвращения рисков;
- **Социальное программирование** – планирование проекта.
- **Социальное предвидение** – конструирование абстрактных (средства сознания) и материальных (средства окружающего мира) моделей мира.

Так выделяют философского-теоретического построение моделей, посредством рационального мышления; духовно-ценностное построение моделей, посредством религиозно-этических систем идеала; художественное построение моделей, посредством образа, символа и знака.

Важно отметить, что технология разработки моделей предполагает мировоззренческую установку проектировщика по отношению к объекту проекта, в связи с чем, стоит выделить следующие направления проектов:

1. Проект, направленный на **сохранение** (поддерживающий) – интеграция проекта в социокультурную среду происходит посредством «консервации» (сохранения) культурных норм и идеалов, присущих пространству;
2. Проект, направленный на **изменение** (инновационный) – экспорт культурных образов в социокультурное пространство, при этом важно учесть так называемые «блокирующие» механизмы противодействия.

Успешный проект предполагает наличие его логической системности, которая и

определяют эффективность проекта. В структуру логической системности входит три понятия: проблематизация, целеполагание (предвидение желаемого результата) и инструментализация проекта. Обычно под проблематизацией проекта понимают его «актуальность», т.е. взаимосвязь с социокультурной ситуацией. Настоящая социокультурная ситуация характеризуется стремительной модернизацией информационно-коммуникативных технологий, динамикой экономических систем, дифференциацией обществ, что существенно влияет на содержание проектов в сфере культуры. Сегодня социально-культурный проект должен быть ориентирован на сохранение культурной самобытности этносов, с целью предотвращения унификации культуры.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Социальная инженерия: сущность и парадигмальная методология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://konf.x-pdf.ru/18filosofiya/392624-1-socialnaya-inzheneriaya-suschnost-paradigmalnaya-metodologiya.php>. – Дата доступа: 17.09.2019.
2. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М: Высшая школа, 2000. 259 с.
3. Филатова, М.Н. «Методологические основы социокультурного конструирования» / М.Н. Филатова // Вестник Российского университета дружбы и народов. Серия: социология. – 2009. – №3. – С.78–84.

ДОКТОР JÓZEF DAŃKOWSKI (1895-1939) – OSTATNI MIĘDZYWOJENNY STAROSTA POWIATU LUBELSKIEGO

*mgr Wypyszyński Tomasz,
student Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
wypyszynski.t@gmail.com
Promotor –
prof. nadzw. UMCS,
dr hab. nauk humanistycznych Waldemar Kozyra*

Doktor Józef Jan Dańkowski był czwartym – i ostatnim jednocześnie – międzywojennym starostą powiatu lubelskiego (ziemskiego). Funkcję tę sprawował od 21 kwietnia 1933 r. aż do kłęski wrześniowej 1939 r.

Urodził 19 września 1895 r. [1. s. 1, 203] w Jordanowie (powiat myślenicki), jako syn Stanisława i Rozalii z Arendarczyków [1. s. 281]. Szkołę ludową ukończył w rodzinnej miejscowości w roku 1905, po czym dalszą naukę pobierał w gimnazjum państwowym w Bochni. Edukacja średniego dała mu dobre podstawy wykształcenia ogólnego, i zwieńczona została maturą oraz otrzymaniem świadectwa dojrzałości w dniu 17 czerwca 1913 r. Opanował też biegle znajomość języków niemieckiego i rosyjskiego [1. s. 244; 15. s. 41]. Od października 1913 r. studiował na Wydziale Prawno-Politycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, i odbywał przez okres pierwszego roku studiów – od 1 października 1913 do 1 sierpnia 1914 r. - praktykę zawodową w kancelarii Sądu Rejonowego w Bochni [1. s. 1, 203, 205, 217, 239]. W miesiącu tym wstąpił również 4 października 1913 r., w szeregi – funkcjonującej tamże pod oficjalną nazwą Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Strzelec” – polskiej, młodzieżowej organizacji paramilitarnej. Studiowanie na UJ przerwał mu wybuch I wojny światowej.

Od 18 sierpnia 1914 r. służył w 3 pp. 9 komp. II Brygady Legionów Polskich w stopniu sekcyjnego (kaprała), i walczył na froncie wschodnim. 5 lipca 1916 r. dostał się do niewoli rosyjskiej

pod Wołczeckiem, i pozostał w niej do 14 maja 1918 r. Po powrocie w rodzinne strony, uczęszczał na kurs w krakowskiej Akademii Handlowej, zwięźczony egzaminem. Po jego ukończeniu, kontynuował studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, przerwane ponownie – tym razem na skutek toczącej się wojny polsko-bolszewickiej. W obliczu apogeum owego konfliktu, spełnił swój obowiązek względem ojczyzny, wstępując w szeregi Wojska Polskiego 15 lipca 1920 r., i pełnił w nim służbę w stopniu plutonowego do 3 października 1920 r. Po odejściu z wojska, postanowił dalej kontynuować rozpoczęte studia prawnicze na Uniwersytecie Krakowskim. Na podstawie absolutorium z dnia 9 października 1920 r., został ponownie przyjęty na uczelnię i uzyskał 9 grudnia 1922 r. dyplom magistra praw. Kształcił się w tym kierunku dalej na UJ, i 19 listopada 1924 r. uzyskał tytułu doktora praw [1. s. 202, 203, 205, 243, 285; 15. s. 142].

Służbę w administracji państwowej rozpoczął w Starostwie Powiatowym w Mielcu z dniem 15 marca 1923 r., poprzez uzyskaniem tamże – w drodze rozporządzenia wojewody krakowskiego – etatu na tzw. okres przygotowawczy. W charakterze urzędnika X stopnia, objął obowiązki służbowe 28 marca 1923 r. Podejmując wówczas pierwszą w wyuczonej profesji pracę zawodową, Józef Dańkowski był wówczas w trakcie końcowej fazy pisania swojej pracy doktorskiej, którą ostatecznie obronił i uzyskał tytuł doktora praw 19 listopada 1923 r. Po zdobyciu tytułu naukowego, ten przyszyły starosta lubelski życzył sobie uwzględniania tego w oficjalnych pismach. Mnogość obowiązków nie przeszkodziła jednak bardzo młodemu wtedy jeszcze urzędnikowi ze starostwa powiatowego w Mielcu, w stopniowym pięciu się po drabinie awansu służbowego. Już bowiem po niespełna półrocznym okresie służby w administracji państwowej, na podstawie rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych Władysława Kiernika, z 7 września 1923 r., skrócono mu okres służby przygotowawczej, i mianowano prowizorycznym urzędnikiem IX stopnia służbowego. Na kolejną promocję służbową, przyszło mu jednak poczekać znacznie dłużej – otrzymał ją bowiem dopiero po 4 latach stażu pracy w Starostwie Powiatowym w Mielcu, oraz uzyskaniu pozytywnego wyniku ze zdanego – na własny zresztą wniosek – egzaminu praktycznego (pisemnego oraz ustnego) z ustawodawstwa i postępowania administracyjno-politycznego dla urzędników I kategorii, odbytego przezeń w dniach 15 i 16 listopada 1926 r. Następtwem tegoż sukcesu, było awansowanie doktora Józefa Dańkowskiego w dniu 30 czerwca 1927 r. przez wojewodę krakowskiego do VIII stopnia służbowego i funkcji referenta. Jednakże już 11 maja, kolejnego – 1928 r. – na mocy decyzji wojewody krakowskiego Ludwika Darowskiego, Józef Dańkowski został z przeniesiony służbowo z Mielca do Urzędu Starostwa Powiatowego w Wadowicach. Formalnie jednak pracował w Mielcu do 13 czerwca 1928 r. Nowe zaś obowiązki służbowe objął od 20 czerwca 1928, i pełnił je do 20 czerwca 1930 r. Od 1 stycznia 1929 r. sprawował też funkcję zastępcy starosty wadowickiego [1. s. 64-65, 71, 92, 15, 107, 109-110, 113, 119, 121, 169; 14. s. 36; 15. s. 142; 17. s. 143]. O wybitnych zdolnościach oraz sumienności w pracy Józefa Dańkowskiego, świadczy opinia wystawiona mu przez starostę wadowickiego, w jego wniosku do wojewody krakowskiego z 18 września 1929 r., o awans doktora Dańkowskiego do VII stopnia służbowego. Pisał wówczas starosta wadowicki – „*Dr Józef Dańkowski posiada zmysł organizacyjno-kierowniczy. Pracą w referatach: przemysłowym, bezpieczeństwa publicznego, wodnym, itp. nabył dużą praktykę i samodzielność, tak dziś potrzebne warunki dla urzędnika I instancji. [...] [Pełni – przyp. T.W.] także funkcję [tutejszego – przyp. T.W.] zastępcy Starosty – czyniąc zadość wymogom służbowym. Zdolności osobiste i umiejętność stosowania norm obowiązujących, stanowczość i zdolność ogarnięcia całokształtu spraw swego referatu i agend I-jej instancji – przy dużej pracy, kwalifikują go na pierwszorzędną siłę, której utrzymanie w administracji państwowej jest pożądanym*” [1. s. 153].

11 czerwca 1930 r. z nominacji ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Sławoja-Felicjana Składkowskiego, doktor Józef Dańkowski otrzymał nominację na stanowisko referendarza w VII stopniu służbowym w Urzędzie Wojewódzkim w Łodzi. W charakterze tym pracował od 2 sierpnia 1930 do 6 czerwca 1931 r. Od 18 grudnia 1930 r. pełnił przy Łódzkim Urzędzie Wojewódzkim funkcję inspektora starostw. Przejawem swego rodzaju wyróżnienia podczas pracy w Łodzi, było mianowanie doktora Dańkowskiego dodatkowo jeszcze, na okres 1931 i 1932 r. II Przewodniczącym Komisji Egzaminacyjnej przy Urzędzie Wojewódzkim w Łodzi, dla kandydatów na stanowiska administracyjne II kategorii. Został również tamże zastępcą członka Komisji Kwalifikacyjnej. Jednakże, zgodnie z funkcjonującym w dobie rządów piłsudczykowskich, pewnym trendem ustawicznego przemieszczania kadr administracyjno-politycznych, również w przypadku wysoko

już postawionego Józefa Dańkowskiego, nie przyszło mu zbyt długo zagrać miejsca i w Łodzi. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 18 kwietnia 1931 r. zdecydowało bowiem o przeniesieniu go w dotychczasowym charakterze i stopniu służbowym do Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach, gdzie obowiązki pełnił od 15 czerwca 1931 do 15 kwietnia 1933 r. Pracując jako referendarz VII stopnia urzędniczego oraz pełniąc obowiązki wojewódzkiego inspektora starostw, Józef Dańkowski – od 13 czerwca 1931 r. – zamieszkiwał w tym mieście przy ulicy Henryka Sienkiewicza 62 [1. s. 4, 164, 174, 176, 179-180, 184; 15. s. 43; 17. s. 143].

Niewątpliwie, ten kolejny etap pracy w administracji państwowej, był dla późniejszego starosty lubelskiego ważki z punktu widzenia organizacji jego życia prywatnego, *sensu stricto* rodzinnego. Otóż, 36 – letni, a więc będący już wtedy blisko średniego przecięcia wieku Józef Dańkowski, zawarł 30 stycznia 1932 r., w Krakowie, związek małżeński z młodszą od siebie o 8 lat, Aleksandrą Anną z Góreckich [1. s. 227].

Ostatnim przystankiem na drodze kariery urzędnika państwowego – jaką przyszło osiągnąć pochodzącemu z Jordanowa, doktorowi prawa Józefowi Dańkowskiemu – był położony na obszarze Polski B Lublin. Po dziesięcioletnim okresie pracy i nieustannym zdobywaniu doświadczenia i kompetencji zawodowych, 27 marca 1933 r. otrzymał on z MSW nominację na stanowisko starosty powiatu lubelskiego. Na stanowisku tym zastąpił przeniesionego do Radomska, Jana Łabudzkiego (starostę lubelskiego w latach 1927-1933), który przekazał doktorowi Józefowi Dańkowskiemu urzędowanie w dniu 20 kwietnia 1933 r. Funkcję starosty lubelskiego sprawował on przez blisko sześć i pół roku, aż do momentu napaści hitlerowskich Niemiec oraz ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r., których skutkiem było załamanie się państwa polskiego i zapanowanie na jego terytorium okupacji niemieckiej i sowieckiej. Tak długi okres urzędowania starosty w jednym powiecie był w dobie rządów piłsudczykowskich sytuacją na ogół rzadką. Wobec tego sugestie o potrzebie przeniesienia Józefa Dańkowskiego z Lublina w inne miejsce służbowe, wyrażał w swoim piśmie do MSW z 22 sierpnia 1939 r. wojewoda lubelski Jerzy Albin de Tarnecourt, który zwracając uwagę na prawie siedmioletnie pozostawanie starosty w jednym miejscu i wejście przezeń w tym czasie w bliskie stosunki z miejscowymi sferami społecznymi, uważał za wskazaną wymianę personalną na fotelu starosty powiatu lubelskiego. Podobne spostrzeżenia miał wojewoda w stosunku do podległego sobie wówczas starosty siedleckiego, Stanisława Gulińskiego. Dlatego proponował, aby starostę lubelskiego Józefa Dańkowskiego przenieść na analogiczne stanowisko do Siedlec, gdzie zastąpiłby on starostę Gulińskiego. Z uwagi na wybuch II wojny światowej, rozsała ta nie zdołała jednak dojść do skutku [1. s. 2; 8. s. 123; 11.; 12.; 13. s. 89-97; 14. s. 175-176; 17. s. 143; 18. s. 201-202; 22.].

Ostatni starosta lubelski w pismach urzędowych charakteryzowany był jako urzędnik posiadający wysokie kwalifikacje, uzdolniony i godny zaufania. O jego zasługach w służbie państwowej świadczą przyznane mu odznaczenia – otrzymał bowiem Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości (27 maja 1929), Krzyż Niepodległości (16 września 1931), Złoty Krzyż Zasługi (11 listopada 1936), Brązowy Medal za długoletnią służbę (14 maja 1938). Oprócz wykonywania pracy zawodowej, Józef Dańkowski pełnił także różne publiczne i społeczne. Otóż, jako starosta lubelski był on członkiem Rady Wojewódzkiej w Lublinie, działał w Wojewódzkim Komitecie Funduszu Obrony Narodowej, a także uczestniczył aktywnie w pracach Komisji Rewizyjnej Lubelskiego Związku Pracy Kulturalnej [1. s. 219-220, 246; 15. s. 45; 17. s. 143].

Okres urzędowania w Lublinie starosty Józefa Dańkowskiego (1933-1939), to czas – z jednej strony apogeum kryzysu gospodarczego w międzywojennej Polsce (1933-1935), z drugiej zaś lata stopniowego z niego wychodzenia (od 1936), co wiązało się z przedsięwziętą przez ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego, polityką etatyzmu państwowego. Niewątpliwie, w obliczu skutków kryzysu gospodarczego, licznych zmian prawno-ustrojowych wprowadzanych w latach 30-tych oraz przygotowań związanych z nadciągającym zagrożeniem wojennym, był to okres – zarówno dla urzędu jak i kierującego jego pracami starosty – poświęceń, wielkiego nakładu pracy, a ostatecznie także, niejako czas próby. W działaniach tych wspierał starostę Dańkowskiego jego zastępca – Kazimierz Hauke [2. s. 299; 19. s. 271-300].

Józef Dańkowski przywiązywał dużą wagę do współpracy z Powiatowym Związkiem Samorządowym oraz Radą Powiatową w Lublinie, (przed 1933 r. instytucje te nosiły nazwy – odpowiednio – sejmik i wydział powiatowy). Jako przewodniczący tychże organów samorządowych, podejmował na ich forum wiele merytorycznych dyskusji nad problemami dotyczącymi gospodarki,

kultury i oświaty powiatu lubelskiego. Rezultatem owej kooperacji było uchwalenie przez organa samorządu powiatowego szeregu konstruktywnych uchwał. Starosta lubelski dążył w swojej pracy do rozwoju i modernizacji rolnictwa w podległym sobie powiecie. Przyczynił się m. in. do pozyskania przez Starostwo Powiatowe w Lublinie dodatkowych środków finansowych na inwestycje w sektorze rolnictwa i związanej z nim przemysłu przetwórczego. Powstały dzięki temu na Lubelszczyźnie nowe zakłady mleczarskie, np. w położonym w Gminie Rybczewice – Strynie. Z inicjatywy starosty nastąpił rozwój infrastruktury w powiecie lubelskim – tj. budowa nowych dróg publicznych o twardej nawierzchni oraz rozbudowa arterii już istniejących. Starosta Józef Dańkowski położył również wiele zasług pod – usprawniony znacznie w skali kraju po wejściu w życie w 1932 r. tzw. reformy jędrzejewiczowskiej – rozwój szkolnictwa powszechnego w powiecie lubelskim, co wiązało się np. z wybudowaniem ze środków budżetowych samorządu powiatowego do połowy lat 30, kilku murowanych i kilkunastu drewnianych, nowych placówek szkolnych. Nastąpił ponadto ożywienie i dofinansowanie oświaty pozaszkolnej – m. in. uruchomiono osiem niedzielnych uniwersytetów ludowych, otworzono nowe placówki edukacyjno-kulturalne, takie jak świetlice i publiczne biblioteki gminne, tudzież organizowano – także ze środków samorządowych – konferencje i kursy doszkalające dla nauczycieli i instruktorów oświatowych. Poprawie uległ także wówczas w powiecie lubelskim stan sanitarny. Starosta J. Dańkowski sprawował nadzór subsydiował ze środków samorządowych szpitale powiatowe w Bełżycach i Jastkowie, oraz Bychawie. Przyczynił się także do utworzenia w 1936 r. pierwszych w powiecie lubelskim ośrodków zdrowia w Bełżycach i Bychawie [15. s. 44-45; 17. s. 143].

Jeżeli chodzi o obraz życia publicznego w powiecie lubelskim w okresie prawowania funkcji starosty lubelskiego (ziemskiego) przez doktora Józefa Dańkowskiego, powiedzieć należy, że od połowy 1933 r. dały się zauważyć miejscowo pewne przemiany stosunków sił politycznych. Przejawiało się to wzrostem aktywności BBWR, który zdobywając coraz większą liczbę sympatyków, osłabiał nieco pozycję Stronnictwa Ludowego, zyskującego sobie największą do niedawna jeszcze popularność. We wrześniu 1933 r. odbył się strajk rolny, którego założeniem był bojkot targów i jarmarków. Nie odegrał on jednak istotniejszej roli, poza zmniejszeniem się na krótko frekwencji w handlu artykułami rolnymi. W zdecydowanej większości rolnicza przeciw ludność zamieszkująca okolice Lublina, nie wykazywała wówczas na ogół większego zainteresowania sprawami politycznymi. Pograżona była raczej w absorbujących ją niemal całkowicie codziennych pracach. We znaki dawał jej dotkliwie się ciągle trwający kryzys gospodarczy [3. s. 49-51, 75, 119-121, 159, 187, 211, 233-235].

W 1935 r. najbardziej newralgicznym zagadnieniem politycznym w powiecie lubelskim były wybory parlamentarne do Sejmu i Senatu IV kadencji, które odbyły się 8 i 15 września na zasadzie nowej ordynacji wyborczej z 8 lipca 1935 r. Od czerwca już dawało się odczuć podniecenie przedwyborcze, objawiające się prowadzoną z wielkim rozmachem przez stronnictwa opozycyjne, kampanią skierowaną przeciwko konstytucji kwietniowej oraz nowej ordynacji wyborczej – wprowadzającej system większościowy. Działania te w połączeniu z brakiem przeciwdziałań ze strony rządowej, powodowały zdaniem starosty nastroje nieprzychylnie dla BBWR, i stwarzały warunki do zbojkotowania wyborów przez miejscową ludność. Zasady ordynacji wyborczej z 8 lipca 1935 r. – wymuszające w prowadzeniu kampanii przedwyborczej akcji ze strony poszczególnych kandydatów, a nie jak dotychczas partii – stworzyły warunki kwestionujące w praktyce spójność organizacyjną, jak i ideowość ugrupowań. W przypadku zaś struktur BBWR w powiecie lubelskim ujawnił się całkowity brak przywódców. Zarówno skuteczna kampania stronnictw opozycyjnych, nawołujących wprost do bojkotu wyborów, jak i kompromitacja poszczególnych kandydatów, doprowadziły do zniechęcenia i odebrania społeczeństwu wiary w celowość uczestniczenia w jakichkolwiek działaniach ogólnopaństwowych. Niebagatelny również wpływ na nastroje społeczne i zainteresowanie kwestią wyborów, miała kondycja gospodarcza państwa. Skutkiem, frekwencja wyborcza w skali kraju wyniosła zaledwie 45,9%, i odsłaniało to ewidentnie brak poparcia społecznego dla obozu sanacyjnego. O swe wpływy w powiecie lubelskim walczyło w tym czasie także Stronnictwo Narodowe, które starało się wykorzystać osłabienie SL i BBWR. Głosiło ono hasła walki z Żydami, czego efektem było pogłębienie się nastrojów antysemickich – zwłaszcza na wsi [4. s. 3, 47-49, 71-73, 115; 7. s. 197-200; 21. s. 74-75].

W okresie tuż powyborczym odnotowywano poprawę koniunktury gospodarczej, co było

następstwem interwencjonizmu ekonomicznego państwa. Wzrosły bowiem ceny produktów rolnych, i wyrównana została tym samym różnica między nimi a towarami przemysłowymi. Zapowiedziano także ulgi w splatach zobowiązań rolniczych. Wobec tego nastroje społeczne po koniec 1935 r. uległy poprawie [4. s. 115-117].

Starosta Józef Dańkowski poprzez podległy sobie urząd starał się wpłynąć również na zmniejszenie w powiecie lubelskim stanu bezrobocia, oraz niesienie pomocy społecznej osobom tym zjawiskiem dotkniętym. 19 września 1938 r. ukonstytuował się bowiem *ad hoc* Powiatowy Komitet Pomocy Zimowej, w którego skład weszli: inż. Kazimierz Kojok – jako przewodniczący, wicestarosta lubelski Kazimierz Hauke – zastępca przewodniczącego, Józef Pasadyn – skarbnik, Franciszek Sadurski – sekretarz, a także – jako członkowie Komitetu – Stefan Zakrzeński i Wincenty Kosztowski. W porównaniu z poprzednikami Józefa Dańkowskiego zasiadającymi na fotelu starosty, skala bezrobocia w powiecie lubelskim była w zasadzie marginalna. Według stanu z 1 października 1938 r., liczba osób pozostających bez zatrudnienia wynosiła około 100 osób [5. s. 39,49].

Niewątpliwie początki sprawowania w Lublinie urzędu najwyższego zwierzchnika władzy na szczeblu powiatowym, musiały być dlań niezwykle szczęśliwe – wtedy bowiem 16 sierpnia 1933 r., w Lublinie właśnie, przyszła na świat jego jedyna córka, Maria Anna Dańkowska. Tutaj także – po siedmiu blisko latach spędzonych w tym mieście – nastąpił kres jego życia. Wiązał się on z wybuchem II wojny światowej, obracającym niejako w niwecz cały niemal wysiłek pokolenia, które wywalczyło, a następnie budowało II Rzeczpospolitą – a w poczet generacji twórców tego państwa, niewątpliwie wpisuje się przecież również sylwetka ostatniego starosty powiatu lubelskiego doby międzywojennej. Z racji posiadanego wykształcenia wyższego, a przede wszystkim funkcji państwowej jaką pełnił przed wybuchem wojny, zaliczany był do grona przedwojennej elity polskiej. Wobec tego w oczach totalitarnego okupanta był elementem szczególnie wrogiem, niepożądanym, niebezpiecznym, muszącym fizycznie zniknąć. Eksterminacja polskich kadr urzędniczych, nauczycielskich, prawniczych, naukowych, kościelnych itp., była precyzyjnie zaplanowaną przez Niemców zbrodnią, która miała na celu pozbawić okupowane państwo przedstawicieli inteligencji, i ułatwić w ten sposób zarządzanie podbitą ludnością. Zamiary te wyrażały się w bezwzględnych dyrektywach, jakie niemieckie wojsko i policja otrzymały w momencie wkroczenia na polską ziemię. Ludobójstwo popełnione na inteligencji polskiej realizowane było już od września 1939 r., najpierw pod kryptonimem operacyjnym „Intelligenzaktion”, a następnie, na przełomie wiosny i lata 1940 r., tzw. Nadzwyczajnej Akcji Pacyfikacyjnej (niem. *Außerordentliche Befriedungsaktion* – „Akcji AB”) [1. s. 218; 15. s. 5-6]

Starosta Józef Dańkowski brał udział w obronie Lublina, który jednak 18 września 1939 r. został zajęty przez wojska Wehrmachtu. Pomimo nastania okupacji Polski, wykonywał on dalej swe obowiązki służbowe, kierując administracją powiatową w porozumieniu z wojewodą lubelskim Jerzym Albinem de Tramecourtem, któremu dyscyplinarnie podlegał. Już jednak 9 listopada 1939r., w ramach akcji przeciwko inteligencji lubelskiej – tzw. „Sonderaktion Lublin” – został aresztowany przez gestapo i osadzony w więzieniu na zamku lubelskim. Umieszczono go tam w celi nr 17 razem ze starostą lubartowskim, Tadeuszem Illukiewiczem oraz innymi lubelskimi urzędnikami państwowymi, adwokatami, i pracownikami naukowymi KUL. Wraz z dziewięcioma innymi przedstawicielami lokalnych elit – oraz dwoma więźniami kryminalnymi – doktor Józef Dańkowski został rozstrzelany w noc wigilijną 23 grudnia 1939r., na placu starego cmentarza żydowskiego przy ul. Kalinowszczyzna w Lublinie – położonym kilkaset metrów od więzienia na zamku. Była to pierwsza masowa egzekucja w tym mieście w czasie II wojny światowej. Dokonali jej policjanci z 2 kompani 102 batalionu niemieckiej policji porządkowej [7.; 9.; 10. s. 78, 193, 457; 15. s. 6, 8, 10, 41-46, 52, 67; 16. s. 180-182; 20.].

Bibliografia

I. Źródła archiwalne:

1. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski 1919-1939, Akta Osobowe, sygn. 312.
2. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski 1919-1939, Wydział Ogólny, sygn. 866.
3. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski 1919-1939, Referat Bezpieczeństwa, sygn. 109.
4. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski 1919-1939, Referat Bezpieczeństwa, sygn. 110.
5. Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski 1919-1939, Referat Bezpieczeństwa, sygn. 112

II. Opracowania naukowe:

6. 77 Rocznicza Sonderaktion - <http://www.powiat.lublin.pl/aktualnosci/77-rocznicza-sonderaktion-lublin.html>, [dostęp: 15.09.2019].
7. Ajnenkiel A., *Historia Sejmu Polskiego*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1989.
8. *Dzieje Lublina*, T. 2, red. nauk. S. Krzykała, Lublin 1975.
9. Galan A., *Akcja AB na Lubelszczyźnie*, [w:] „Komentarze Historyczne” - <http://www.polska1918-89.pl/pdf/akcja-ab-na-lubelszczyznie,5832.pdf>, [dostęp: 15.09.2019].
10. *Hitlerowskie więzienie na Zamku w Lublinie*, red. nauk. Z. Mańkowski, Lublin 1988.
11. Kaproń A., *Ostatni wojewoda lubelski II Rzeczypospolitej*, Lublin 2004.
12. Kordaczuk S., *Powiat siedlecki*, Warszawa 2013.
13. Kozyra W., *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999.
14. *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. nauk. J. Majchrowski, Warszawa 1994.
15. Marczuk J., *Straceni w Noc wigilijną. Lublin 23.XII 1939*, Lublin 2000.
16. Mazur M., *Starostowie powiatu lubartowskiego 1918-1950*, [w:] *Lubartów i ziemia lubartowska*, red. nauk. W. Śladkowski, B. Gąsior, M. Kozioł, Lubartów 2013.
17. Mierzwa J., *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, T. 1, Łomianki 2018.
18. Mierzwa J., *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy*, Kraków 2012.
19. Morawski W., *Gospodarka II Rzeczypospolitej*, [w:] „Polski wiek XX”, T. I, red. nauk. K. Persak, P. Machciewicz, Warszawa 2009.
20. Świst R., *Strażacy polscy – ofiary lubelskich katowni*, - <http://www.zgzeirp.pl/kalendarium/1001-strazacy-polscy-ofiary-lubelskich-katowni.html>, [dostęp: 15.09.2019].
21. W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-2004*, Warszawa 2004.
22. Wróbel P., *Wiek XX* [w powiecie siedleckim – przyp. T. W.] - <https://www.powiatsiedlecki.pl/wiek-xx/>, [dostęp: 20.03.2019].

TEATR KAMIENICA JAKO PRZYKŁAD ZARZĄDZANIA W KULTURZE INSTYTUCJĄ PRYWATNĄ – POWSTANIE I FUNKCJONOWANIE

Gawrońska-Piotrowska Anna

*Asystent w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa,
Wydział Teologiczny,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
a.gawronska-piotrowska@uksw.edu.pl*

Wstęp

Teatr Kamienica istnieje na kulturalnej mapie Warszawy od 2009 roku. Mieści się przy Alei Solidarności 93. W zamyśle jego twórcy, aktora Emiliana Kamińskiego, scena powstała w dowód miłości i szacunku do stolicy. Jest hołdem oddanym historii, tradycji, kulturze tego miasta. „Ten teatr jest dla Warszawy, mego ukochanego miasta, w którym się urodziłem, wychowałem i związałem na dobre i na złe. Dla Warszawy, która kiedyś była wspaniała – w okresie międzywojennym nazywano ją Paryżem Północy. Potem zniszczyła ją wojna” [Piątkowska, 2010] – wyznaje założyciel teatru. Stworzenie własnej sceny było od dawną marzeniem Emiliana Kamińskiego [Bet, 2008]. Przyznaje, że często miał wiele pomysłów i inicjatyw artystycznych, które nie zawsze spotykały się z poparciem dyrekcji instytucji państwowych. Stąd zrodziła się myśl, by zrealizować je na deskach własnego teatru. Misją Kamienicy jest krzewienie kultury, przypominanie nie tylko mieszkańcom Warszawy, ale i wszystkim Polakom ważnych wartości narodowych i ogólnospołecznych. Aktor chciał założyć teatr towarzyski, otwarty, w którym można zobaczyć sztukę, a po niej obejrzeć wystawę z pejzażami dawnej Warszawy, podyskutować z aktorami, wypić filiżankę kawy lub lampkę wina, posłuchać szlagierów [Berger, 2007]. Wyznaje, że nigdy nie myślał o zysku, a o przyciągnięciu ludzi do teatru, który nie odbiera energii do życia, a ją daje [Bet, 2008]. Aktor przyznaje, że niejednokrotnie musi dopłacić do spektaklu. Twierdzi jednak, że misja jest ważniejsza niż zysk. Bowiem ciąży na nim, jako na człowieku kultury, obowiązek krzewienia w ludziach patriotyzmu, tradycji, pokazywania

sztuk z przesłaniem.

1. Powstanie teatru

Aby założyć swój teatr, Emilian Kamiński rozpoczął poszukiwania odpowiedniego lokalu. Chciał, by miejsce miało dogodną lokalizację. Wziął sobie do serca rady „mistrza Bardinię”, żeby stworzyć scenę nie na przedmieściach, lecz w centrum Warszawy [Jarska, 2011]. Aktora zauroczyła kamienica z 1910 roku, znajdująca się przy Alei Solidarności 93 (w pobliżu Placu Bankowego) [Czarnecka, 2007]. Budynek wzniesiono w stylu zwanym secesją geometryczną [Berger, 2007]. Przetrwiał obie wojny światowe [Piątkowska, 2010]. Ma bogatą historię. „Najpierw były tu stajnie, potem browar niemiecki, pralnie, magazyn. Wszyscy się dziwią, jak ja tam ten teatr zobaczyłem” [Wanat, 2008] – żartuje założyciel. Polska Agencja Prasowa dodaje, że kamienica od początku swego istnienia był miejscem łączącym sztukę i biznes. W okresie międzywojennym mieściła się tu kawiarnia „Pod fontanną” – miejsce koncertów, spotkań artystów, a także środowisk finansowych.

Fot. 18. Zdjęcie z 1940 roku, ukazujące widok na zabytkową kamienicę przy dzisiejszej Alei Solidarności 93 w Warszawie.

[źródło: <http://teatrkamienica.pl/?page=5>]

Budynek wymagał remontu. Gdy Emilian Kamiński wszedł po raz pierwszy do niego, na murach była wilgoć, w piwnicznych pomieszczeniach stała woda. Mimo to postanowił zaadaptować to miejsce na scenę i zdecydował się na wynajem [Czarnecka, 2007]. Kamienica jest własnością Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, które użyczyło aktorowi lokalu wstępnie na 10 lat [Orlicz-Rabiega, 2005]. Potrzebne były jednak ogromne pieniądze na przebudowę nieruchomości. Aktor nie miał na to funduszy. Postanowił pozyskać pieniądze z zewnątrz, dlatego z kilkoma przyjaciółmi założył fundację (Fundacja Atut) [Berger, 2007]. Organizacja w 2004 roku wystąpiła o dotację z Unii Europejskiej w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego. Projekt („Przebudowa pomieszczeń po magazynach Zarządu Domów Komunalnych w celu utworzenia Teatru Otwartego Fundacja Wspierania Twórczych Inicjatyw Teatralnych ATUT - Fundacja Wspierania Twórczych Inicjatyw Teatralnych ATUT”) został rozpatrzony pozytywnie przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego i w 2005 roku udało się uzyskać zgodę na dofinansowanie unijne w wysokości około 5 000 000 złotych. Emilian Kamiński zdobył też 25 % wymaganego wkładu własnego (w tym dotacje z Urzędu Dzielnicy Śródmieście, Biura Kultury Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, Zarządu Gospodarowania Nieruchomościami, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz swoje oszczędności). Niestety na konto fundacji nie mogły wpłynąć żadne pieniądze unijne [Czarnecka, 2007]. Powodem były żądania poręczenia weksla na cały kosztorys inwestycji razem z odsetkami (prawie 8 000 000 złotych), wysunięte przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego. Walka o dotacje trwała prawie trzy lata. Wtedy to udało się uzyskać poręczenie od Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy. Wreszcie podpisano umowę

z wojewodą. Na pieniądze aktor musiał jeszcze poczekać. Pierwsza rata wpłynęła po blisko czterech latach od rozpatrzenia projektu [Jarska, 2011]. Później sukcesywnie wypłacano dalsze środki. Emilian Kamiński ruszył z przebudową lokalu, zanim otrzymał pieniądze unijne. Rozpoczął ją z własnych oszczędności, z dotacji z miasta i ministerstwa [Czarnecka, 2007]. Całkowity remont kamienicy przez trudności z przepływem pieniędzy zajął prawie 7 lat [Jarska, 2011].

Fot. 1. Tablica informująca o dotacji unijnej, znajdująca się przed Teatrem Kamienica.

[źródło: <http://teatrkamienica.pl/?page=5>]

Aktorowi w stworzeniu teatru pomogły wcześniejsze doświadczenia życiowe i zawodowe. Od 15 roku życia pracował na budowach zarabiając w ten sposób na życie. Dzięki temu sam nadzorował pracę robotników [Berger, 2007].

Fot. 2. Budowa Sceny Oficyna, w lewym dolnym rogu Emilian Kamiński nadzorujący remont.

[źródło: <http://teatrkamienica.pl/?page=5>]

Scena powstała przy aprobacie i współpracy mieszkańców kamienicy, którzy z radością obserwowali metamorfozę dziedzica kamienicy w związku z remontem [Bet, 2008]. Wielu z nich traktowało powstanie teatru jako nobilitację. Dziś są jego honorowymi gośćmi. Dla nich organizuje

się różne uroczystości, spotkania. Entuzjazm mieszkańców podzielało też wiele innych osób, które wspomogły inicjatywę aktora dobrą radą, wsparciem finansowym czy pożyczką. Nazwiska darczyńców są umieszczone na tablicy pamiątkowej. Akor przyznaje jednak, że spotkał na swojej drodze też osoby nieprzychylnie jego inicjatywie. Musiał między innymi zmierzyć się z środowiskową nagonką. Oskarżono go, że zakłada własne przedsiębiorstwo za środki miasta [Kokoszka, 2007]. To jednak nie przeszkodziło aktorowi w zrealizowaniu planów teatralnych, przetrwał te problemy i otworzył scenę.

Fot. 22. Remont dziedzińca kamienicy.
[źródło: <http://teatrkamienica.pl/?page=5>.]

Fot. 3. Widok na bramę wejściową i fragment dziedzińca Teatru Kamienica po remoncie.
[źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Teatr_Kamienica]

Otwarcie Kamienicy nastąpiło w 27 marca 2009 roku w Międzynarodowy Dzień Teatru oraz setną rocznicę wybudowania budynku, w którym mieści się teatr. Składa się on z trzech scen: Oficyny (do 350 miejsc), Parteru (na około 100 osób) oraz klimatycznej Piwnicy (na około 80 osób), przeznaczonej na występy kabaretowe [Jarska, 2011]. Dziś przy teatrze funkcjonuje też restauracja z dwiema salami bankietowymi: Kolumnową i Butelkową.

Fot. 4. Wnętrze Sceny Parter.
[źródło: <http://www.lokacje.pl/teatry-i-opery/Teatr-9359.html?print=1>]

Fot. 5. Sala Kolumnowa.

[źródło: <http://sale.nf.pl/sale/firma/Teatr+Kamienica/248589290/wizytowka/#>]

Założyciel teatru przy Alei Solidarności 93 chciał, by kamienica zachowała swój dawny klimat. Dlatego urządził pomieszczenia w stylu secesji geometrycznej – bliżej międzywojnia, w kierunku warszawskim. Przystosował też budynek do potrzeb osób niepełnosprawnych. Jego scena jest pierwszą w Polsce, w której zainstalowano rampę, umożliwiającą dotarcie osobom na wózkach inwalidzkich z zewnątrz bezpośrednio na widownię [Jarska, 2011].

2. Funkcjonowanie i finansowanie teatru

Jak podkreślono wcześniej, Teatr Kamienica działa jako fundacja (Fundacja Atut). Do celów statutowych organizacji należą m.in. obejmowanie patronatem (artystycznym, finansowym) interesujących inicjatyw twórczych, wspieranie młodych twórców oraz działań o charakterze charytatywnym, integracja środowiska kulturalnego Warszawy, promowanie rodzimej, współczesnej dramaturgii. Myśl przewodnią fundacji to „Dzielić i pomagać”. Owo hasło przyświeca także wszystkim osobom zaangażowanym w tworzenie Kamienicy. Dyrektorem sceny jest Emilian Kamiński. W zarządzaniu organizacją pomaga mu żona – Justyna Sieńczyłło. Zatrudniają kilkunastu stałych pracowników, z którymi spotykają się co tydzień, by podsumować wykonane działania. Każda z osób ma szeroki zakres obowiązków. Pracuje tu: koordynator pracy artystycznej, kierownik biura organizacji widowni, osoba zajmująca się promocją. Za organizację eventów odpowiadają dwie osoby, za impresariat jedna. Teatr zatrudnia też m.in. kasjerów, suflera, tapicera, garderobianą, pracowników technicznych, dźwiękowca, oświetleniowca. Jest również osoba zajmująca się sprawami finansowymi.

W Kamienicy nie ma mowy o stałym zespole artystycznym. Jest ok. 30 aktorów kontraktowych. Według Emiliana Kamińskiego aktor powinien być przypisany do konkretnej sztuki, nie zaś teatru. Wtedy mobilizuje się, chce grać jak najlepiej. Inaczej działają sceny publiczne, gdzie artyści zatrudnieni na etatach nie chcą się rozwijać, bo mają zapewnione miejsce pracy Pracownicy Kamienicy starają się sumiennie wykonywać swoje obowiązki, pracują na najwyższych obrotach nawet po kilkanaście godzin dziennie. Czują, że tworzą wspólnotę. „Jesteśmy jak jedna wielka rodzina... na macierzyńskim. Łączy nas wspólny cel – żeby to miejsce rosło zdrowe i rozwijało się

prawkładowo” [Piątkowska, 2010] – opowiada jeden z pracowników teatru. Starają się więc kreować swoją organizację w myśl zasad etycznych. Nie chcą zmarnować pracy jaką Emilian Kamiński wraz z żoną wkłada od początku w teatr. Aktor dla stworzenia sceny poświęcał swój czas i energię jeszcze zanim uzyskał lokal na budowę. Chodził do mistrzów i dyrektorów teatralnych (Janusza Warmińskiego, Gustawa Holoubka, Kazimierza Dejmkę, Jana Englerta, Wojciecha Kępczyńskiego), ministrów kultury i pytał o radę jak zarządzać sceną. W 1988 roku rozmawiał także z Josephem Pappem, amerykańskim menadżerem i twórcą z Broadway-u. Te wszystkie spotkania i wskazówki Emilian Kamiński nazywa swoimi małymi studiami menedżerskimi. Założyciel Kamienicy wzbrania się od nazywania go dyrektorem naczelnym lub artystycznym. Jak twierdzi, taki podział pasuje do sceny państwowej, nie zaś prywatnej. On w swoim teatrze musi łączyć różne funkcje. Jest to dla niego przykład rodzinnej firmy. Dlatego tak jak w rodzinie, stara się „skracać dystans” w kontakcie ze swoimi podwładnymi. Namawia ich, by przychodzili do niego z każdym problemem, ważną sprawą. Jego sposobem na zarządzanie jest rozmowa, spotkanie z pracownikiem. Takie samo podejście Emilian Kamiński ma do ludzi, którzy odwiedzają teatr. Zawsze stara się witać widzów osobiście, wychodzić do nich. Nieraz wspólnie z nimi śpiewa hymn stworzony specjalnie dla sceny – „Piosenkę o Kamienicy w Teatrze” (której jest współautorem). Widać, iż Emilian Kamiński wkłada wiele wysiłku w relacje z drugim człowiekiem, chcąc uczynić je swoją drogą do sukcesu w zarządzaniu. Patrząc na swoich podwładnych, zauważa, że dla nich również ważne jest budowanie więzi z pracodawcą, miejscem pracy. Pieniądze nie są dla nich głównym motywem działania. Na pierwszym miejscu stoi tworzenie wspólnie czegoś ważnego dla innych. Jako przykład aktor podaje Festiwal MAGIK, który odbył się w teatrze. Podczas imprezy dzieci niepełnosprawne wystawiały swoje spektakle. Na ich twarzach malował się uśmiech, duma. „Właśnie ta działalność powoduje, że czuję się kompletny. Taka praca u podstaw, robienie czegoś zupełnie za nic dla innych. Nagroda? Wiem, że to dziwnie zabrzmiało, ale nas naprawdę najbardziej cieszy, kiedy ludzie wychodzą poruszeni, zadowoleni. To już przybrało formę osobistego celu” [Piątkowska, 2010] – takie słowa jednego z pracowników sceny odnajdujemy w artykule *Kulturalna robota*.

Zakończenie

Jak ukazano w artykule, teatr prywatny, taki jak Kamienica, wpływa na rozwój kultury i człowieka oraz są zarządzane w sposób prawdkładowy i etyczny. Znaczenie tego typu instytucji bywa marginalizowane. Tymczasem w dobie społeczeństwa informacyjnego, internetu, facebooka, pełnią ważną rolę popularyzatorów kultury. Stają się pewną przeciwwagą dla telewizji i gier komputerowych, wypełniając pewną lukę kultury popularnej.

Twórcy Teatru Kamienica przyświecało podobne przesłanie: pragnął dać ludziom teatr, widziany swoimi oczyma, będący spełnieniem jego artystycznych pragnień. Nie kierował się wyłącznie chęcią zarabiania pieniędzy, wręcz przeciwnie – często dokładał środki z własnej kieszeni. Nowe formy w kulturze, takie jak teatry prywatne, nie są dotowane w stały sposób. Dzięki swojej determinacji, Emilianowi Kamińskiemu udało się z powodzeniem, choć nie bez problemów administracyjnych, uzyskać dotację z Unii Europejskiej, a także pomoc Ministerstwa i miasta. Co było powodem, który umożliwił w znacznym stopniu sfinansowanie uruchomienia sceny głównie ze środków pochodzących z dotacji? Być może zaproponowany przez aktora profil teatru: otwartego dla wielu odbiorców, organizującego darmowe i charytatywne spektakle oraz spotkania, szeroko wspierającego rozwój kultury, młodych twórców. Dodatkowo miał być on odtworzeniem warszawskiego teatru międzywojennego, tak bardzo ważnego w historii stolicy.

Emilian Kamiński nie zrealizowałby planów związanych z założeniem sceny prywatnej bez znacznych nakładów własnych oraz bez wsparcia sponsorów. Wspomina czas powstawania teatru jako duży wysiłek pod wieloma względami – od pozyskania lokalu, poprzez znalezienie środków na inwestycję – adaptację i przebudowę wynajętego miejsca, zmierzanie się z przeszkodami zewnętrznymi, administracyjnymi, a także opinią publiczną (wielu ludzi wspierało jego inicjatywę, ale byli też tacy, którzy wręcz potępiali). Upór aktora i pragnienie stworzenia miejsca kultury pozwoliło na realizację planów, mimo przeciwności.

Warto zauważyć, iż struktura organizacyjna Teatru Kamienica nie jest zbyt rozbudowana. Bywa tak, że jedna osoba odpowiada za kilka spraw równocześnie. Nie ma więc mowy o nadmiernym

затрудненню, непотребним дублюванню обов'язків, труднощях з przepływem інформації. Актор старає створити в своїй театрі родинну атмосферу, почуття спільноти, зарівно wśród працівників, як і widzów. Як podkreśla, етичне керування організацією oraz добра атмосфера wpływa на to, że wszyscy bardzo sumiennie wykonują swoje obowiązki – czują, że naprawdę współtworzą teatr. Wymiar etyczny podkreśla wartość i znaczenie tej instytucji.

BIBLIOGRAFIA:

1. Berger R., *To Figaro, to Horacy*, „Puls Biznesu”, nr 90, 10/05/2007 r., dostępny na: <http://www.teatry.art.pl/inne/teatralia4/tfh.html>.
2. Bet N., *Teatr Kamienica - mury pełne dobrej energii*, „Życie Warszawy”, nr 98, 25/04/2008 r., dostępny na: <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/54722.html>.
3. Czarna K., *Trudne marzenie o własnym teatrze*, „Rzeczpospolita”, nr 28, 02/02/2007 r., dostępny na: <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/34741.html>.
4. Jarska I., *Teatr Kamienica otworzył podwoje*, 30/03/2009 r., Portal „Pozytywy.com”, dostępny na: <http://pozytywy.com/artykuly/9263-teatr-kamienica-otworzil-podwoje>.
5. Kokoszka I., *Teatry to są dwa*, „Forbes”, nr 4, 7/07/2007 r., dostępny na: <http://www.teatropolonia.pl/teatr/prasa-onas/596>.
6. *Oficjalne otwarcie Teatru Kamienica Emiliana Kamińskiego*, „Polska Agencja Prasowa”, 26/03/2009 r., dostępny na: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1345,title,Oficjalne-otwarcie-Teatru-Kamienica-Emiliana-Kaminskiego,wid,10980463,wiadomosc.html>.
7. Orlicz-Rabiega I., *Mam silne serce tworzę teatr*, Echo Miasta, nr 43/18.12, 20/12/2005 r., dostępny na: <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/19807,druk.html>.
8. Piątkowska M., *Kulturalna robota*, Portal „GazetaPraca.pl”, 08/06/2010 r., dostępny na: <http://gazetapraca.pl/gazetapraca/1,90439,7988598,Teatralna-robota.html>.
9. Wanat P., *Teatr to wolność*, „TOK FM”, „Metro online”, 21/10/2008 r., dostępny na: <http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80276,5832230.html>.

РОЛЬ КУ «АГЕНЦІЯ ПРОМОЦІЇ «СУМИ» В КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ МІСТА

Єврик Лариса Іванівна

*к.і.н., доцент СумДПУ імені А.С.Макаренка
kalima2009@rambler.ru*

Кудлай Людмила Михайлівна

*магістрантка СумДПУ імені А.С. Макаренка
ludmulakudlay@gmail.com*

Збереження цілісності культурного середовища, з огляду на досягнення науково-технічного прогресу, можливе при оптимальному врахуванні регіональних і галузевих особливостей, вдосконаленні загальнонаціонального та місцевого підходів управління, осучаснення процесів діяльності закладів культури, раціональному поєднанні бюджетних і комерційних засад у їх діяльності.

Однак сьогодні культурне багатство країни залишається малодоступним для багатьох людей у зв'язку з їх низькою соціально-культурною активністю, що вимагає зміни економічної бази розвитку регіонів, підвищення рівня людського капіталу, вдосконалення системи культурного виховання як головної умови вирішення стратегічної задачі – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Однією з причин зниження інтересу з боку держави до вирішення цих питань є різні соціальні умови споживання культурних благ і послуг.

Під час трансформаційних процесів у країні з'явилися не тільки нові відносини між суб'єктами і закладами культури, а й новий зміст їх діяльності, нові пріоритети, а також відбулись значні зміни в системі цінностей, норм і принципів культурного життя. Слід відмітити, що вкрай важливими виступають такі ознаки культурного середовища регіону як його культурна привабливість в цілому (рівень сформованості з позицій здатності надання

культурних послуг та формування привабливого для споживача культурного продукту), інноваційно-інвестиційна привабливість та соціально-культурна активність населення. Така оцінка має бути покладена в основу формування схеми розвитку продуктивних сил регіонів країни, включаючи розвиток сфери культури та сформованість культурного середовища в цілому. Оцінювання рівня сформованості культурного середовища регіону та соціально-культурної активності його населення вимагає й здійснення оцінки впливу ключових факторів. Особливістю сфери культури є те, що основні результати культурної діяльності виражаються, як правило, у відкладеному соціальному ефекті і проявляються у збільшенні інтелектуального потенціалу, зміні ціннісних орієнтацій і норм поведінки людини, позначаються на модернізації всього суспільства. Очевидно, що наслідки такого роду не піддаються звичайним статистичним вимірам. Однак у практиці вітчизняної статистики, державного та регіонального управління існує система показників, що можуть бути використані для оцінювання розвитку культурного середовища: показники, що характеризують фінансове забезпечення сфери культури; показники рівня розвитку речових елементів (найчастіше використовуються дані про стан інфраструктури); показники контингенту населення, яке обслуговується, зокрема рівень залучення людей в різноманітні форми обслуговування; показники кадрового потенціалу сфери культури[4].

Досвід демократичних процесів у світі показує, що суспільство не може існувати без розвинених громадських культурних організацій. Відповідно до Закону України «Про культуру» [3] та інших нормативно-правових актів в Україні існують доволі різноманітні заклади культури: театри, концертні організації, філармонії, культурні центри, продюсерські агентства, професійні мистецькі колективи, кіностудії, кіно-, відеопрокатні заклади, видавництва, музеї, архіви, заповідники, художні галереї (виставки), бібліотеки, клубні заклади, навчальні заклади культури і мистецтва, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання) та студії, кінотеатри, цирку, парки культури та відпочинку, архітектурні, дизайнерські, рекламні, реставраційні центри і майстерні тощо (ч. 3, ст. 9). За сферою діяльності їх можна згрупувати таким чином: заклади, що надають інформаційні, пошукові та інші послуги (архіви, бібліотеки), демонстраційні (музеї, галереї, виставки), видовищні організації (театри, кінотеатри, філармонії, концертні організації, цирку, клуби, мистецькі колективи), інші заклади відпочинку та досліджень (парки, сади, заповідники), організації зі створення та експлуатації культурного продукту (кіностудії, кіно-, відеопрокатні заклади, видавництва, архітектурні, дизайнерські, рекламні, реставраційні центри і майстерні), навчальні заклади культури і мистецтва (школи естетичного виховання, музичні та інші спеціалізовані школи) [2].

В Україні на підставі Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2012 р. № 984 [3], створено базову мережу закладів культури, яка складається із закладів культури загальнодержавного рівня та закладів культури місцевого рівня. До них можна віднести і КУ Агенція промоції «Суми», діяльність якої спрямована на популяризацію знань про культурно-мистецьке життя міста в Україні та за кордоном, організацію співпраці з установами, підприємствами, представництвами, засобами масової інформації та іншими структурами. Підвищення конкурентоспроможності міста відбувається за допомогою маркетингових рішень, промоції культурних подій, введення міської ярмаркової культури, а також тісного контакту зі ЗМІ. Однією з форм роботи є розробка та видання промоційної та сувенірної продукції, що має на меті поширення інформації про місто, його історико-культурну спадщину, економічно-інвестиційний потенціал. Варто додати, що Агенція сприяє популяризації культури із залученням нових форм та методів, як в Інтернет-просторі, так і на медіа-носіях, просування в такий же спосіб кращих творів мистецтва, зокрема, музичного, театрального, образотворчого, архітектури тощо.

Агенція промоції «Суми» входить у число організаторів багатьох регулярних мистецьких проєктів міста, таких як фестиваль «Ніч міста», різних перфомансів, інсталяцій, мистецьких та фото проєктів, виставок. Всі ці заходи могли відвідати містяни та гості міста. Ці мистецькі проєкти, за своєю суттю, загалом працюють на створення іміджу й популяризації міста. Агенція сприяє організації виставок місцевих художників. Адже виставкова діяльність є однією із найбільш актуальних сфер сучасної світової культури, економіки та розвитку суспільства.

Метою організації виставки є представлення робіт художника, а також його визнання. До функцій можна віднести культурну, естетичну, і, навіть, філософську складову. Головним фактором у процесі виставкової діяльності є сама ідея, реалізація якої може відбуватися через вплив на органи сприйняття людини, і, завдяки, різним прийомам використання виставкового простору, інсталяцій і перформансів, залежно від можливостей і завдань. Наприклад, творча зустріч з сумським художником Володимиром Льченко під назвою «Нагхнення» привернула увагу до проблеми залежності суспільства від сучасних технологій. В. Льченко є учасником та ініціатором багатьох мистецьких проєктів і пленерів у різних містах України, зокрема, автор стріт-арт об'єктів у Сумах та Харкові. 6 листопада 2018 року у приміщенні Сумської міської галереї відбулося відкриття виставки сумського митця Віталія Горбенка. Митець працює в різних жанрах і техніках. Ряд робіт В. Горбенка знаходиться в приватних і корпоративних колекціях України, Росії, Польщі, Канади [2].

Агенція промоції «Суми» сприяє розвитку фото-мистецтва у місті, організовуючи знайомство з видатними митцями фотографії. Зокрема, 20 вересня 2019 року відбулося відкриття виставки сумського фото - художника Олександра Салагаєва. Митець є лауреатом фестивалів, співпрацює з Сумським центром дизайну та сфери послуг, організовує навчальні пленери для студентів. Виставка має назву «40», адже саме стільки років фото-художник займається мистецтвом фотографії.

Досить актуальним в наш час є розвиток і популяризація серед населення документального, вітчизняного та історичного кіно, покази якого регулярно проводить КУ «Агенція промоції «Суми»». В Агенції існує клуб вихідного дня «SOLARIS», що запрошує містян і гостей міста до перегляду кінострічок зарубіжних та вітчизняних режисерів. Такі заходи є надзвичайно важливими, адже сприяють обізнаності населення щодо кіномистецтва та сприяють культурному розвитку [2].

Таким чином, Агенція промоції «Суми» відіграє досить важливу роль у сучасному культурно-мистецькому житті міста. Об'єднуючи зусилля сум'ян, громадських організацій, підприємств та засобів масової інформації, вона сприяє підвищенню іміджу та конкурентоздатності міста Суми. Агенція бере участь в культурному співробітництві, науково-дослідній та культурно-освітній роботі. Виставки художників, фото-художників, зустрічі письменників, різноманітні арт-проєкти та організація фестивалів сприяють популяризації та підвищенню рівня мистецького життя міста.

Список використаної літератури:

1. Агенція промоції «Суми» [Електронний ресурс] // Facebook. - Режим доступу: <https://www.facebook.com/PromotionAgencySumyUKR/>.
2. Дуденко Т. Заклади культури як різновид неприбуткових організацій / Т. Дуденко // Право та інноваційне суспільство. - 2016. - № 2. - С. 60-67.
3. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>.
4. Пінківська Г. Оцінка сучасного стану розвитку культурного середовища регіонів України [Електронний ресурс] / Г. Пінківська // Ефективна економіка. - № 10. - 2014. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3424/>.

BUDOWLA DREWNIANA Z KURHANU W LEUBINGEN: REKONSTRUKCJA CZY „WYOBRAŻENIE” BADACZA?

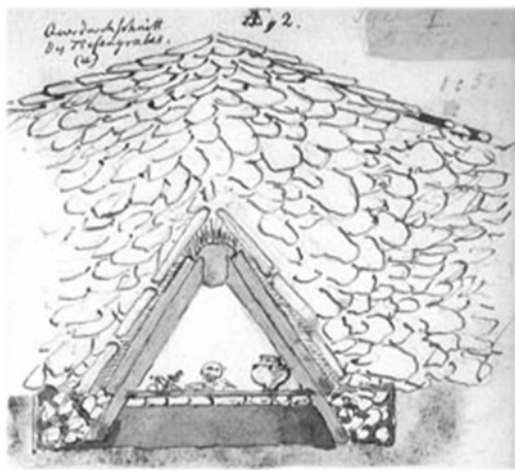
mgr Zgurecki Wojciech

*Doktorant, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
wojciech.zgurecki@gmail.com*

W roku 1877 przeprowadzono badania wykopaliskowe kurhanu w Leubingen. W efekcie odsłonięto m.in. pozostałości obiektu związanego z kultura unietycką (dalej: KU), a

skrywającego komorę grobu o konstrukcji wykonanej z belek dębowych. Tę budowlę drewnianą zrekonstruowano jako strukturę (por. ryc. 1) krokwiową, która miała zostać wzniesiona pierwotnie z ścianami wspierającymi się o siebie na zasadzie „namiotu”. Do czasów współczesnych ten model interpretacyjny funkcjonuje zarówno w literaturze naukowej, ale także rzutuje na interpretacje badawcze nowo odkrywanych konstrukcji sepulkralnych. Czy jednak jest to właściwy model?

Równoczesowymi analogiami względem kurhanu z Leubingen są obiekty KU pochodzące ze stanowisk znajdujących się w Helmsdorf¹, Szczepankowice² i w Łękach Małych³. Były one podobnie usytuowane na wzniesieniach lub garbach terenowych. Posiadały: budowle drewniane (Leubingen, Helmsdorf, Szczepankowice), płaszczki ziemne nakrywające całość założenia sepulkralnego, kamienne nasypy (Leubingen, Helmsdorf, Łęki Małe - kurhan nr IV [grób A] i kurhan I [grób B], Szczepankowice) lub nasypy w formie wału kamiennego (Łęki Małe, kurhan nr III⁴). Wznoszono je z wykorzystaniem już istniejących konstrukcji (np. obiekt z Helmsdorf⁵) lub na tzw. „surowym korzeniu” podlegając rozbudowie w późniejszych okresach (np. obiekt z Leubingen⁶, Szczepankowice⁷). Mogły także współwystępować na stanowisku z grobami płaskimi, a pochodzącymi z różnych faz chronologicznych KU (np. Szczepankowice; Łęki Małe, kurhan IV). Posiadają zbliżone rozmiary (tab. 1), zaś zauważalne pomiędzy nimi różnice są wynikiem erozji naturalnej i działalności człowieka.

Ryc. 1. Rekonstrukcja komory grobu z Leubingen.

Obiekt z Leubingen jest najwcześniej przebadanym spośród podanych na wstępie przykładów. Znajduje się między miejscowościami Leubingen i Stödten (Sömmerda, Saksonia-Anhalt), ale tradycyjnie określany jest jako „kurhan z Leubingen”. Kierownikiem badań był profesor historii sztuki i badacz prehistorii Uniwersytetu w Jenie Friedrich Klopffleisch.

Informacje odnoszące się do wyników badań kurhanu w Leubingen pochodzą z dziennika i

1 Grössler H. 1907 r., s. 1+87;

2 Sarnowska W. 1969;

3 Kowiańska – Piaszykowska M. 2006, 2008;

4 Hildebrandt-Radke I. 2011, s. 74-75, ryc. 2-3;

5 Grössler H. 1907, tabl. III;

6 Obiekt KU z Leubingen znajdował się pod większą mogiłą z czasów wczesnego średniowiecza, której płaszczki ziemny nakrywał całe założenie i posiadał grubość ok. 1,0 m. W efekcie całe założenie posiadało wysokość ok. 8 m;

7 Pierwszy kurhan został powiększony w odstępnie czasu, który nie wykształcił wyraźnego poziomu glebowego. Oznacza to, że rozbudowa obiektu nastąpiła jeszcze w czasach KU i budowy pierwotnego założenia; Sarnowska W. 1963, ryc. 9;

końcowego raportu z prowadzonych wykopalisk, które różnią się m.in. w kwestii lokalizacji komory grobowej czy ilości pochówków⁸. Próbę ich szerszego omówienia z dodatkową rekonstrukcją komory grobowej podjął w swej pracy z 1906 roku dr Paul Höfer⁹. Wśród nowszych opracowań tematyka kurhanu podejmowana była w różnych kontekstach, m.in. w pracach Bernda Zicha (2004)¹⁰, Tobiasa L. Kienlina (2008)¹¹ czy Mario Küßnera (2015)¹². Znaleźiska z badań kurhanu w roku 1877 znajdują się obecnie w Muzeum Archeologii w Halle. Dyrektor ww. muzeum, prof. dr Harald Meller, prowadzi aktualnie analizy wyników wykopalisk prof. Friedricha Klopffleischa. Ponadto w 2018 r. rozpoczęto badania sondażowe kurhanu, zlokalizowane w partii krawędziowej nasypu¹³.

ROZMIAR		Helmsdorf	Leubingen	Łęki Małe I	Łęki Małe II	Łęki Małe III	Łęki Małe IV	Szczepankowice
DANE DLA CAŁEGO OBIEKTU	Średnica kurhanu [m]	34,5 [EW] ÷ 33,0 SN (w momencie badań)	34,0 (w momencie badań)	24,0	32,0	40,0	50,0	25,0 (w momencie badań)
	Wysokość kurhanu [m]	6,82 (w momencie badań)	8,50 (w momencie badań) / ~ 6,0 (KU) / 7,0 (rozmiar obecny)	4,5	3,6	3,6	4,4 (rozmiar obecny) / < 6,0 (wys. pierwotna)	5,0 (w momencie badań)
	Objętość kurhanu [cbm]	2031,7	3270,0	-	-	728,0	1400,0	-
	Obwód [m]	-	145,0	-	-	-	-	-

Tab. 1. Podstawowe rozmiary kurhanów.

Całe wzgórze „przebadano” w 25 dni (tj. 23 dni robocze liczone z sobotami) pomiędzy: 9-21 kwietnia i 4-15 września 1877 roku. Eksploracja kurhanu związana była z trudnymi warunkami pogodowymi wiosny i jesieni. Sytuację tę pogorszała przyjęta metodyka prac, która polegała na utworzeniu w centrum obiektu znacznych rozmiarów leża z tarasami umożliwiającymi przedostawanie się na niższe kondygnacje w wykopie i jednocześnie pozyskanie jak największej ilości znalezisk w jak najkrótszym czasie. W efekcie można wnioskować, że w przeciągu tego krótkiego okresu i przyjętej metodyki odkrywane pozostałości nie mogły być eksplorowane metodycznie.

Dla obiektu wyróżniono dwie podstawowe fazy związane z: budową i użytkowaniem kurhanu w okresie KU (faza 1), z założeniem w okresie wczesnośredniowiecznym cmentarzyska z grobami szkieletowymi (70 pochówków) i usypianiem większego płaszcza ziemnego (faza 2)¹⁴. Odkryte

8 Np. w dzienniku z wykopalisk brak jest informacji odnoszących się do odkrycia szczątków jednego z zmarłych;

9 Höfer P. 1906, s. 1–59.

10 Zich B. 2004, Die Fürstengräber von Leubingen und Helmsdorf. In: Harald Meller (eds.): Der geschmiedete Himmel. Die weiße Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren. Begleitband zur Sonderausstellung, Halle (Saale), s. 156–157;

11 Kienlin T.L. 2008, Der „Fürst“ von Leubingen – Herausragende Bestattungen der Frühbronzezeit. In: Ch.Kümmel, B.Schweizer, U.Veit (Hrsg.): Körperinszenierung-Objektsammlung- Monumentalisierung. Waxmann, Tübingen, s. 200;

12 Küßner M. 2015, Leubingen und Dermsdorf, Lkr. Sömmerda - „Fürstengrab“, Großbau und Schatzdepot der frühen Bronzezeit. In: Erfurt und Umgebung. Archäologische Denkmale in Thüringen, vol. 3, vol. 3, s. 194-197;

13 Informacja ustna dr. Mario Küßnera.

14 Höfer P. 1906, S. 5–25.

pozostałości drewna z obiektu umożliwiły jego datowanie na fazę klasyczną KU (tab. 4).

Wysokość kurhanu w momencie badań wynosiła 8,5 m, przy obwodzie równym 145 m i średnicy niemal 34 m a także objętości ponad 3270 cbm. Należy zaznaczyć, że wysokość warstwy związanej z fazą 2 wynosiła ok. 2 m. Tym samym rozmiar pierwotny kopca KU równał się w przybliżeniu 6 m i był zbliżony do wymiarów posiadanych przez kurhan ze Szczepankowice (tab. 2). Poniżej płaszczka ziemnego o wysokości ok. 4 m znajdował się nasyp kamienny posiadający wysokość ok. 2 m, który składał się z białego i czerwonego piaskowca sprowadzonego z wychodni z oddalonej o ok. 50 km od obiektu.

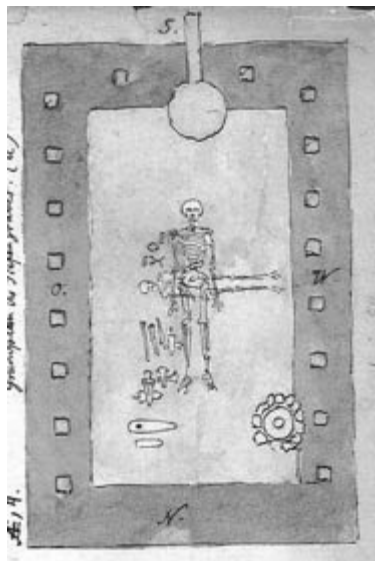
ROZMIAR		HELMSDORF	LEUBINGEN	ŁĘKI MAŁE III	ŁĘKI MAŁE IV	SZCZEPANKOWICE
Płaszcz ziemny	Wysokość warstwy ziemnej [m]	6,82 (5,82 obiekt KU + -1,0 obiekt z neolitu)	-4,0			2,8 [I faza] 4,0 + -0,70 ÷ 1,0 [II faza]
	Surowiec	Granit; porfir; piaskowiec węglowy; piaskowiec biało – czerwony;	Piaskowiec biało – czerwony;	-		granity; porfiry; gnejsy; i in. pochodzenia skandynawskiego;
Nasyp / wał kamienny	Wysokość nasypu kamiennego [m]	3,45	- 2,0	1,4 [N] ÷ 0,9 [SE]	2,3	-1,2 [N] - -1,5 ÷ ± 1,6 [S]
	Średnica nasypu kamiennego [m]	13,5	19,2	10,0 zewn. ÷ 5,0 wew.	13,5 x 11,0	8,0
	Szerokość nasypu / pierścienia kamiennego [m]	-		2,0÷3,0	-	7,0
	Średnica kamieni z niższych partii nasypu [m]	0,5 ÷ 0,7				0,6 ÷ 0,8
	Średnica kamieni z wyższych partii nasypu [m]	0,3 ÷ 0,4				0,3 ÷ 0,5
	Średnica głazów kręgu [m]		-	1,0	1,0	1,0
Krąg kamienny	Długość kamieni [m]	1,0				
	Grubość kamieni [m]	0,3 ÷ 0,4				
	Wysokość kręgu kamiennego [m]	0,8 ÷ 1,0	-			

Tab. 2. Rozmiary konstrukcji ziemnych i kamiennych w kurhanach.

Konstrukcyjną granicą nasypu był rów ziemny, w którym usytuowano w niemal pionowej pozycji największe głazy tworzące krąg kamienny. W centrum obiektu znajdowała się komora

grobową wykonaną z drewna dębowego posiadającą wysokość wynoszącą ok. 1,7 m.

Zestawiając ze sobą przykłady budowli drewnianych (Leubingen¹⁵, Helmsdorf¹⁶, Szczepankowice¹⁷) wyodrębnić można kilka ich cech wspólnych i rozbieżnych. Spośród ogólnych analogii wymienić należy: posiadanie przez nie zbliżonej wysokości, wykorzystanie drewna dębowego, zastosowanie belek bocznych osadzanych skośnie w ziemi (Helmsdorf, Leubingen, Szczepankowice) i słupów nośnych osadzanych pionowo (Helmsdorf, Leubingen), a także użycie kamieni celem usztywnienia elementów drewnianych w konstrukcji (Helmsdorf, Leubingen, Szczepankowice). Pozostałe cechy analizowanych tu konstrukcji są różnicowane zarówno na skutek zastosowania różnorodnych struktur, ale także z uwagi na odmienny sposób ich prezentowania poprzez dane źródłowe.

Ryc. 2. Plan przyziemia budowli drewnianej z Leubingen.

W przypadku struktury z Leubingen (ryc. 1; 2) ściany i zadaszenie miało być tworzone jedynie już przez belki, które zachowały się w postaci resztek drewna w ziemi. Pozostałości belek znajdowały się wzdłuż ścian: wschodniej (7 śladów), zachodniej (7 śladów) i południowej (4 ślady). Dodatkowo w części południowej konstrukcji wystąpił pojedynczy ślad, którego funkcję zinterpretowano jako belka podporowa słupa nośnego. W podstawowej rekonstrukcji tej budowli wyróżnić należy: sposób odtworzenia belek bocznych posiadających w tym wypadku czworokątne przekroje, wykonanie słupa nośnego z nieokorowanego pnia drzewa o zbliżonych parametrach średnicy i wysokości, a także usztywnienie słupów bocznych w części zewnętrznej poprzez bruki kamienne. Z kolei komorę grobową z Helmsdorf tworzyć miały deski przycięte w górnej części i stykające się bezpośrednio bez udziału kalenicy. Deski miały zostać zabezpieczone u spodu poprzez kamienie, a także dodatkowo pokryte warstwą trzciny z zaprawą gliny zawierającą piasek. Zabezpieczeniem takiej struktury miały być belki o średnicy 0,3 m, które miały być umiejscowione pod kątem ostrym wzdłuż ściany wschodniej (10 sztuk) i zachodniej (10 sztuk). Dodatkowo konstrukcję tę uzupełniały od strony północnej i południowej dwa bale nośne o średnicy 0,4 m

15 Höfer P. 1906, s. 8-14.

16 Hermann G. 1907, s. 14-18.

17 Sarnowska W. 1969, 303-306.

oraz jedna belka o średnicy ok. 0,3 m posiadająca rozgałęziające się końce, którą miała znajdować się w centrum budowli drewnianej. Interpretacja ta jest co najmniej zastanawiająca zważywszy na spostrzeżenie badaczy, że zadaszanie było zniszczone, a co mają potwierdzać m.in. fragmenty gliny z zadaszania odnalezione przy szczątkach zmarłego we wnętrzu komory. Względem powyższych przykładów odmiennie prezentuje się konstrukcja z Szczepankowic. Nie odnotowano tu pozostałości słupów nośnych. W odniesieniu natomiast do konstrukcji ścian bocznych wystąpiły zaledwie trzy relikty belek bocznych (dwo od strony północnej i jednego od strony południowo-zachodniej), które zostały pierwotnie wkopane¹⁸. Jednak przy słupach tych wystąpiły glazy kręgu co stanowi analogię do sposobu ich zabezpieczenia, który odnotowano w pozostałych tu wspomnianych przypadkach (tj. celowego ich usztywniania). Podobne zróżnicowanie obserwowalne jest w przypadku odnotowanych sposobów zabezpieczenia podłoża omawianych tu konstrukcji. W komorze drewnianej z Leubingen¹⁹ wystąpiły pozostałości wyłożenia całości dna komory belkami, które w rekonstrukcji oznaczono jako kantówki²⁰. W konstrukcji z Helmsdorf dno²¹ miało zostać wyłożone matami z trzcina pokrytej gliną (długość 1,4 m) i brukiem wykonanym z płyt piaskowca (długość 2,5 m), na którym umieszczona została dębowa trumna (długość 2,05 m, szerokość 0,98 m). Z kolei dla konstrukcji z Szczepankowic, w odróżnieniu od ww., brak jest bezpośrednich pozostałości mogących wskazywać na istnienie zabezpieczenia podłoża komory grobowej. Pośrednią wskazówką na możliwość jej zastosowania mogą być jedynie pojedyncze resztki drewna z centrum komory.

Wygląd komory grobowej z Leubingen został odтворzony w oparciu o konstrukcję „namiotową” (ryc. 1), gdzie skośnie wzniesione ściany boczne pełnią jednocześnie funkcję zadaszania i wsparte zostały o pojedynczy słup nośny w południowej ścianie konstrukcji. Ten utwralony w literaturze przedmiotu model jest w różny sposób odnoszony do podobnych struktur. Interpretacja autora rekonstrukcji kurhanu z Leubingen została oparta m.in. na odkrytych śladach po belkach mających znajdować się szeregowo w części wschodniej i zachodniej budowli. Należy jednak zwrócić uwagę, że zastosowany na planie przyziemia sposób oznaczenia belek bocznych konstrukcji odróżnia je od skośnego zaznaczenia belki tylnej wspierającej pionowy pal nośny. Być może oznaczenie belek bocznych stanowi w tym przypadku próbę schematycznego zaznaczenia zastanych w terenie śladów. Według uzyskanych wyników objętość bryły płaszcza zewnętrznego bezpośrednio obciążającego budowlę drewnianą wynosiła ok. 16,4 m³ przy grubości wynoszącej ok. 2 m i średnicy ok. 24 m. Z kolei objętość bryły wewnętrznego płaszcza ziemnego bezpośrednio obciążającego budowlę drewnianą wynosiła ok. 32,8 m³. Przy czym warstwa ta posiadała ok. 4 m grubości przy średnicy 34 m. Natomiast objętość bryły nasypu kamiennego bezpośrednio obciążającego budowlę drewnianą wyniosła ok. 16,4 m³. Jednak po uwzględnieniu objętości bryły budowli drewnianej (ok. 4,6 m³), rzeczywista objętość warstwy nasypu kamiennego bezpośrednio obciążającego budowlę drewnianą wyniosła 11,8 m³ przy jej grubości wynoszącej ok. 2 m i średnicy ok. 19,2 m. Należy zaznaczyć, że pomiar średnicy nasypu wykonano z uwzględnieniem kręgu kamiennego umieszczonego w rowie o średnicy ok. 5,0 m (tab. 5). Wysokość kurhanu KU wynosiła zatem ok. 6 m. Rzeczywisty ciężar wynosił dla: płaszcza ziemnego zewnętrznego ok. 18,04 T, płaszcza ziemnego wewnętrznego - ok. 36,08 T, nasypu wykonanego z piaskowca²² ok. 31,2 T. W związku z czym rzeczywiste obciążenie warstw oddziaływujących na budowlę drewnianą wynosiło 67,28 T w fazie I (nasyp kamienny z płaszczem ziemnym KU²³). Zgodnie z funkcjonującą w

18 Sarnowska W. 1969, ryc. 132.

19 W obydwu przypadkach w komorach zostały złożone pojedyncze szczątki zmarłych ułożone w pozycji wyprostowanej; W przypadku obiektu z Leubingen nie jest dostatecznie wyjaśniony związek z pochówkiem KU odnalezionych w komorze grobu dodatkowych fragmentów kości młodej dziewczyny (lub dziecka?). Być może jest to pochówek wtórny bądź szczątki z grobu wcześniejszego chronologicznie;

20 Höfer P. 1906, s. 9, tab. 4.

21 Gröbler H. 1907, s. 17.

22 Ciężar piaskowca na m³: **Czerwony piaskowiec** - ciężar właściwy 2,64-2,69 g/cm³; **Biały piaskowiec** - ciężar właściwy: 2,625 g/cm³; Przyjęto wartość: 2,64 T/m³;

23 Dla porównania ciężar warstw: nasypu kamiennego i płaszcza ziemnego KU oraz wczesnośredniowiecznego płaszcza ziemnego wynosi 85,7 T. Można domniemywać, że już w trakcie tworzenia nowego płaszcza ziemnego konstrukcja drewniana była zniszczona. Jednak zwiększenie ciężaru struktury płaszcza ziemnego mogło skutkować przyspieszeniem procesów destrukcji (m.in.

literaturze rekonstrukcją tej budowli drewnianej belki tworzące szkielet konstrukcji zostały osadzone w rowie okalającym komorę grobu, którą wypełniał od zewnątrz kamienny bruk²⁴.

CHARAKTERYSTYKA ŚLADÓW	Helmsdorf	Leubingen	Łęki Małe I, grób główny A	Łęki Małe IV	Szczepankowice
Surowiec/rodzaj	Dąb/komora	Dąb/komora	Dąb / zmurszała masa i kłody	Dąb (?) / trumna lub drewniane leże w centrum grobu	Dąb (?) / komora + trumna lub drewniane leże w centrum
H [m]	1,6 ÷ 1,7	1,7	-	-	1,4 ÷ 1,5
Długość całkowita [m]	6,8	-	-	-	8,0
Szerokość całkowita [m]	5,0	-	-	-	7,0
Rozmiar komory drewnianej wg podłoża [m]	1,4 [część S] - 2,5 [część N]; / =-3,9	3,9 [SN] - 2,1 [EW]	-	-	Wariant o podstawie trójkątnej: 5,3 [NS1] ÷ 4,9 [NS2] x 2,9 [EW]; Wariant o podstawie prostokątnej: 4,9 [NS] x 2,9 [EW]
Ilość śladów po belach nośnych [m]	2	1	-	-	-
Ilość śladów po słupach bocznych [m]	10	19	-	-	3 (zachowane) + 1 domniemany
Średnica śladów słupów nośnych [m]	-0,4	- 0,6	-	-	-
Fi śladów belek [m]	- 0,3	- 0,15	- 0,2	-	- 0,3
Dług. śladów drewna [m]	-	-	-	0,35	-
Szer. śladów drewna [m]	-	-	-	0,11	-
Głębokość zalegania śladów belek [m]	-	-	-	-	- 0,25 ÷ 0,40

Tab. Wymiary budowli drewnianych.

Budowla posiadała w tym przypadku bryłę graniastosłupa trójkątnego o podstawie prostokąta ze słupami bocznymi skośnie osadzonymi w gruncie i wspartymi o belkę kalenicową. Ślady budowli drewnianej były zorientowane dłuższymi bokami wzdłuż osi SN. Długość tej konstrukcji wynosiła ok. 3,9 m, przy szerokości ok. 2,1 m. Podłoże wg rekonstrukcji miało zostać wyłożone deskami o szerokości 0,25 m i grubości 0,1 m. Pozostałości 18 belek bocznych, które oznaczone były jako czworokątne ślady drewna, znajdowały się w południowej części konstrukcji (4 ślady belek) oraz w części E i W budowli (po 7 śladów belek). Ślady te posiadały szerokość ok. 0,2 m²⁵, a odległość pomiędzy nimi równała się ok. 0,55 m. W części S wystąpiły dodatkowo ślady nieokorowanego pala o średnicy ok. 0,65 m i wysokości ok. 2,1 m, który miał być wsparty przez tylną belkę o długości ok. 1,5 m i średnicy ok. 0,25 m. W ten nieokorowany pal nośny wg rekonstrukcji²⁶ osadzona miała zostać belka kalenicowa, do której zamocowane były belki szkieletu ścian bocznych/zadaszenia. Wysokość rzeczywista całej konstrukcji wynosiła zatem ok. 1,7 m. Wewnętrzną warstwą pokrycia ścian bocznych/zadaszenia były wg rekonstrukcji listwy drewniane (dranice), które posiadały tu szerokość ok. 0,55 m przy

zwiększony nacisk) pozostałych po konstrukcji reliktyw drewnianych.

24 Größler H. 1907, s. 8.

25 Größler H. 1907, s. 8.

26 Größler H. 1907, ryc. 3.

grubości ok. 0,1 m. Ostatnią warstwę zadaszenia w rekonstrukcji miało tworzyć pokrycie wykonane z trzciny²⁷. Możliwości rekonstrukcyjne budowli drewnianej z kurhanu w Leubingen są wyjątkowo ograniczone. Według P. Höfera²⁸ „aufdementgegengesetztenördlichenoffenstehendenGiebelende der gewaltigeDruckundSeitenschub der obenaufplastenden Stein- undHügel- massedasGebäudeschiefnach der östlichenSeitehingedrückthatte, wie dies Fig. 5 veranschaulicht”. Autor badań zwrócił uwagę na wadę tak rekonstruowanej budowli, która związana jest z jej podatnością na obciążenia zewnętrzne powodujące zniekształcenia struktury drewnianej a w efekcie szybszą destrukcję założenia. Zatem ww. relikty drewniane nie mogły współtworzyć konstrukcji „lekkiej”, która cechowałaby strukturę nie przenoszącą znacznych obciążeń (np. budowle mieszkalne). Natomiast brak konkretnych pozostałości konstrukcyjnych może być spowodowany m.in. erozją materiału drewnianego, czy też zastosowaniem kompozycji budowlanej nie pozostawiającej śladów w materiale archeologicznym. Przykładem jest możliwość użycia belki podwalinowej, która umiejscowiona na ziemi pomiędzy głównymi słupami nośnymi (wkopanymi w podłoże) stanowi oparcie dla belek nośnych ścian konstrukcji drewnianej. Tym samym zastosowanie tego rodzaju rozwiązania nie wymaga tworzenia dodatkowych dołów fundamentowych konstrukcji drewnianej dla większej liczby słupów. Prócz powyższej uwagi należy uwzględnić zasadność zabudowy północnej części budowli w sposób analogiczny do jej ściany południowej. Nienajlepsza sytuacja interpretacyjna występuje w przypadku belek bocznych konstrukcji z Leubingen. Według rekonstrukcji czworokątne (tj. obrobione i okorowane) belki boczne posiadały ok. 0,2 m. Podany parametr belki jest mniejszy od występującego w przypadku belek obecnych w rekonstrukcjach struktur z Helmsdorf i Szczepankowice, ale jednocześnie jest zbliżony z wymiarami śladów drewna odkrytych w grobie głównym z kurhanu I w Łękach Małych (por. tab. 3). Przy czym pozostałości drewna z Leubingen stanowiły istotny element nośny konstrukcji jej budowli drewnianej, zaś ślady drewna z Łęka Małych stanowią pozostałość związaną z strukturą umieszczoną wewnątrz komory grobu (tj. podłoże). W związku z powyższym w pierwotnym wariancie rekonstrukcyjnym ściany boczne konstrukcji z Leubingen posiadałyby zatem dużą ilość niezwykle cienkich belek, które z trudnością przenosiłyby obciążenia warstw kamienno-ziemnych. Zatem mając na względzie dane archeologiczne i przede wszystkim czynniki związane z erozją elementów drewnianych możliwe jest stwierdzenie, że słupy boczne posiadać mogły tu rozmiary mieszczące się w granicy od ok. 0,2 m do ok. 0,3 m. Budowla w rozpatrywanej (re)konstrukcji „namiotowej” uzyskiwałaby niezbędną stabilizację dopiero poprzez: zastosowanie dodatkowego słupa nośnego (minimum po jednym słupie w części południowej i północnej), oraz użycie odpowiednio większych i nie obrabianych słupów bocznych.

Reasumując, podstawowym zagadnieniem była kwestia funkcjonującej w literaturze naukowej rekonstrukcji budowli drewnianej z kurhanu w Leubingen, która ma znaczący wpływ na sposób interpretacji analogicznych budowli z innych obiektów KU. Przedstawiona ona została w kontekście analogii pochodzących z takich obiektów jak Szczepankowice oraz Helmsdorf. Konstrukcję z pierwszego z ww. obiektów wyróżnia brak pozostałości belek nośnych, jakie wystąpiły na osi głównej komór grobowych w Helmsdorf (dwa ślady belek nośnych) i w Leubingen (jeden ślad belki nośnej). Z kolei względem ww. uwagi warto tu nadmienić, że wbadanym w latach 2014-2017 kurhanie z Bornhöck (Schkopau-Raßnitz)²⁹ odsłonięto relikty konstrukcji drewnianej zawierającej ślady trzech belek nośnych. Posiadały one analogiczne rozmiary, jak w przypadku ich odpowiedników z konstrukcji w Leubingen i Helmsdorf, a także podobne rozmieszczenie w komorze (tj. wzdłuż głównej osi komory). Dużą wysokość komory grobu z Bornhöck (ok. 2,5 m) była przyczyną powiększenia wewnętrznej przestrzeni w obrębie komory, ale zarazem wymusiła zapewne zastosowanie trzeciego filaru podtrzymującego zadaszenie wskutek możliwej jego destrukcji. Natomiast zdecydowanie niższe budowle drewniane, o wysokości wynoszącej zaledwie ok. 1,5 m, mogły posiadać mniejszą ilość słupów nośnych (tj. Leubingen; Helmsdorf; Szczepankowice). Uzyskane wyniki prowadzonych przez ze mnie analiz wskazują, że największe obciążenia na budowlę drewnianą z warstw kamienno-

27 Größler H. 1907, s. 8-9.

28 Höfer P. 1906, s. 9-10; fig. 5, s. 10;

29 Meller H., Schunke T. 2016, Die Wiederentdeckung des Bornhöck – Ein neuer frühbronzezeitlicher „Fürstengrabhügel” bei Rassnitz, Saalekreis. Erster Vorbericht, [w:] Armund Reich; (Salle); Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, tom 14/1, s. 427-467.

ziemnej kurhanu wystąpiły w przypadku: najmniejszej konstrukcji z Helmsdorf, co jest związane z zastosowaniem w rekonstrukcji dwuczłonowej budowli drewnianej, która nie tworzy rzeczywistego zabezpieczenia komory grobu, a w dalszej kolejności dopiero z Leubingen i Szczepankowic. Biorąc pod uwagę nośność konstrukcji i jakość materiału budowli drewnianej można założyć, że moment jej destrukcji nastąpił na pewno po zaniku KU. Na obiekt wpływ miały czynniki naturalne (tj. opady deszczu, śniegu, erozja itp.), co skutkowało sezonową zmiennością ciężaru płaszcza ziemnego, a tym samym zwiększało obciążenia drewnianej konstrukcji, przyczyniając się do jej destrukcji. Czynniki te odgrywały większą rolę wraz ze „starzeniem się” elementów drewnianych budowli. W efekcie trudno jest jednoznacznie doprecyzować moment zawalenia się konstrukcji. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że po ok. tysiącu lat cała konstrukcja drewniana była zniszczona pozostawiając relikty belek. Reasumując, zastosowane w (re)konstrukcjach z Leubingen, Helmsdorf, oraz w kurhanie z Szczepankowic odmiennych wersji struktury „namiotowej” powoduje przenoszenie bezpośrednio obciążeń zewnętrznych na ściany boczne (pełniące jednocześnie funkcję zadaszenia) i w efekcie osłabienie samej budowli. Cechą zbieżną ww. konstrukcji są ich zbliżone parametry wysokości (tab. 3), która jednak poprzez zastosowanie formy „namiotowej” powoduje znaczne ograniczenie przestrzeni wewnątrz komory i tym samym jej nie racjonalne wykorzystanie.

Na tytułowe pytanie można odpowiedzieć nasuwającym się tu zatem spostrzeżeniem sugerującym, że rekonstrukcja budowli z Leubingen wydaje się stanowić XIX-wieczne „wyobrażenie” opierające się o etnograficzną wiedzę pochodząca z równoczasowo istniejących budowli mieszkalnych nie zaś o analogie archeologiczne. Co więcej funkcjonujące w literaturze rekonstrukcje sąwarunkowane poprzez ten sporządzony na początku ubiegłego wieku schemat. Opracowywane analizy są zatem obarczane przez „przestarzały” model interpretacyjny, który narzuca badaczom określony sposób pojmowania budowli drewnianej znajdującej się w sepulkralnej przestrzeni kurhanu. Z tego względu podjąłem odrębne badania, a będące elementem mojej pracy doktorskiej, które aktualizują współczesną wiedzę w tym zakresie. Uzyskane przez ze mnie wyniki analiz konstrukcji z Leubingeni tym samym pozostałych analogicznych jej budowli wskazują, że dotychczasowe wnioski w omawianym tu zakresie są w znacznej mierze błędne i wymagają reinterpretacji.

BIBLIOGRAFIA:

1. Grössler H.,
2. 1906, Dieschnurverzierten Gefäße in der Sammlung des mansfeldischen Geschichts- und Altertumsvereins zu Eisleben. In: Mansfelder Blätter. band 20, s. 227-228;
3. 1907, Das Fürstengrab in grossen Galgenhügel am Paulschachte bei Helmsdorf, [w:] Jahresschrift für die Vorgeschichte der Sächsisch-Thüringischen Länder, band 6, s. 1-87.
4. Hildebrandt-Radke I., 2011, Cmentarzisko kurhanowe w Łękach Małych – unikatowa nekropolia kultury unietyckiej (wczesna epoka brązu), [w:] LA, t.16, s.73-76.
5. Höfer P., 1906, Der Leubinger Grabhügel, [w:] JVS-TL, bd. 5, s. 1-59.
6. Kowiańska-Piaszykowska M.,
7. 2006, Cmentarzisko kurhanowe z wczesnej epoki brązu w Łękach Małych, [w:] M. Kowiańska-Piaszykowska (red.), Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, XII: 11-74.
8. 2008, Cmentarzisko kurhanowe z wczesnej epoki brązu w Wielkopolsce, Poznań.
9. Samowska W., 1969, Kultura Unietycka w Polsce, tom I, Wrocław-Warszawa-Kraków.

ZRODZONE W ZGLISZCZACH – HISTORIA ROZWOJU POLSKIEGO SYSTEMU PAŃSTWOWE RATOWNICTWO MEDYCZNE

Mgr Ziarko Andrzej

*Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
andrzej.ziarko@up.krakow.pl*

Asystent w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie

Dyrektor Centrum Symulacji i Doskonalenia Zarządzania Bezpieczeństwem

Zrodzone w zgliszczach taki tytuł powinna nosić geneza organizacji cywilnego systemu ratownictwa medycznego w Europie. Rozpoczyna się ona w 1881 roku w Wiedniu. Dochodzi wtedy do jednego z najtragiczniejszych pożarów w historii Europy. W płomieniach Ring Teatru i w skutek powstałych od nich obrażeń ginie 400 osób. Wielu rannych umierało na zewnątrz teatru, oczekując w zimowej i mroźnej aurze na pomoc, która nie nadeszła. W obliczu tak ogromnej tragedii wiedeńscy przedstawiciele inteligencji: Dr Jaromir Freiherr von Mundy – lekarz wojskowy oraz hrabia Jan Wilczek – filantrop wiedeński, wspólnie doprowadzili do utworzenia w 1883 roku w Wiedniu - Towarzystwa Ratunkowego „Freiwilige Rettungsgesellschaft” – protoplasta tego typu instytucji na świecie.[1] Podobne wydarzenia mają miejsce kilka lat później w 1890 roku na terenie Galicji w Krakowie dochodzi do serii pożarów:

a) na terenie składu firmy Kretschmer przy Rynku Głównym 10 w Krakowie w skutek którego ginie właściciel firmy, a dwóch praktykantów jest ciężko poparzonych.

b) pożar w aptece Wiśniewskiego na Stradomiu.

Powyższe tragiczne sytuacje stanowią przedmiot intensywnych rozmów krakowskiej inteligencji w efekcie których 6-tego czerwca 1891 powołane do życia zostaje Krakowskie Ochotnicze Towarzystwo Ratunkowe (KOTR). Pełnione dyżury były nieodpłatne o charakterze wolontariatu/ochotniczym. Pierwszy ambulans wyposażony został w pięć par noszy i był zaprzężony w dwa konie. Głównymi inicjatorami powstania pogotowia byli: okulista Arnold Bennet, chirurg Alfred Obaliński oraz Wincenty Eminowicz, naczelnik Straży Ogniovej. [2] Ochotnikami pełniącymi dyżury byli głównie studenci starszych lat Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pierwszym roku swojej działalności pogotowie interweniowało 496 razy, a w drugim roku (1892) już 1352 razy. Kolejne lata to ciągły rozwój stacji KOTR - od 1903 ochotnicy muszą ukończyć obowiązkowy kursy pierwszej pomocy, zakończony egzaminem oraz uzyskaniem dyplomu. Natomiast od 1904 r. wprowadzone zostaje wynagrodzenie za pełnione dyżury. Z czasem stacja rozrasta się coraz bardziej, zatrudniono administratora, który zajmował się sprawami organizacyjnymi oraz zaopatrzeniem w leki, narzędzia i środki opatrunkowe, opał oraz pokarm dla koni. Wraz z rozbudową stacji wzrasta też liczba interwencji, w roku 1908 liczba jej wyniosła już 2617. W tym czasie Pogotowie dysponowało czterema ambulansami konnymi, lektyką na gumowych kołach, składanym fotelem, czterema parami noszy i siedmioma kuframi wyjazdowymi. Jednymi z pierwszych imprez masowych, które miały sprawdzić umiejętności tej jednostki były urządzone w Krakowie w roku 1910 obchody 500-lecia bitwy pod Grunwaldem, kiedy to KOTR zlecono utworzenie sieci punktów pierwszej pomocy. [2]

Wśród ratowników obecnie pracujących w Krakowskim Pogotowiu Ratunkowym powszechnie panuje opinia, że są najstarszą jednostką specjalistyczną, tymczasem w rejonie Podbeskidzia podobny pogląd głoszą pracownicy Bielskiego Pogotowia Ratunkowego, którzy uważają, że to ich placówka jest najstarszą w Polsce. Za jej początki uznaje się uchwałę z dnia 9 sierpnia 1864 roku, która powołana do życia towarzystwo: „Bielitz-Bialaer Freiwillige Feuerwehr”, czyli Bielsko-Bialska Ochotnicza Straż Pożarna.

W składzie tej struktury były wcielone 3 oddziały (kampanie):

- oddział wspinaczy i toporników,
- oddział sikawkowych,
- oddział sanitarny

Głównym zadaniem oddziału sanitarnego, było niesienie pomocy poszkodowanym w pożarach ludziom, strażakom. Pierwszym szefem tego oddziału był Karl Jankowski. W 1868 roku

oddział sanitarny bielskiej straży pożarnej oficjalnie pełnił funkcje pogotowia ratunkowego. Jego głównym zadaniem było przewożenie rannych i poszkodowanych w różnych wypadkach do szpitali i przytułków. Pierwszy zespół wyjazdowy to karetka konna. Na jej wyposażeniu znajdowały się dwie pary noszy oraz dwa kufrы opatrunkowe. Zespół tworzyli: felczer, dwóch sanitariuszy oraz woźnica. Bielskie pogotowie początkowo środki na swoje utrzymanie otrzymало ze środków budżetu miast Bielska i Białej.[3] Następne placówki powstawały we Lwowie i Lublinie i Warszawie. [4]

Lata 1914 – 1939 to bardzo trudny czas dla tworzącego się systemu ratownictwa w poszczególnych miastach Polskie, ale też okres bardzo dynamicznego rozwoju pogotowia ratunkowego. Świeżo rozpoczęte działania wojenne oznaczały ograniczony dostęp do środków opatrunkowych i leków, a także wcielenie w kamasze lekarzy, sanitariuszy i kierowców. Część stacji pogotowia ratunkowego zostało wcielone w struktury wojska (m.in. KPR). Było to jednoznaczne z obowiązkiem niesienia pomocy rannym żołnierzom, co stanowiło dodatek do codziennej pracą na rzecz mieszkańców. W tym okresie czasu na stacjach sprowadzone zostają pierwsze samochody m.in. Austro-Daimler, Stayer czy Chevrolet.

System był finansowany z datków, składek członkowskich oraz budżetów miast, w Krakowie dofinansowanie pochodziło z 5% podatku od sprzedaży biletów do kina, teatru, muzeów czy opery. Właśnie na okres międzywojenny przypada jedna z największych akcji ratunkowa w historii ratownictwa medycznego w Polsce. 6 czerwca 1927 roku dochodzi do wybuchu w prochowni w podkrakowskich Witkowicach. W skutek eksplozji rannych zostało prawie 300 osób. Wraz z postępem technologicznym wzrasta liczba wypadków oraz stanów zagrożenia życia z którymi muszą radzić sobie członkowie towarzystw ratunkowych. W okresie między 1934 liczba interwencji z 15 tysięcy wzrosła do 29 tysięcy w 1938 r. w samym Krakowie. W tym okresie czasu odnotowano po raz pierwszy w historii pogotowia sytuację gdy agresywny pacjent zranił sanitariusza, wzrosła także liczba nieuzasadnionych wezwań. W sprawozdaniu KOTR za rok 1937 czytamy: „*Pogotowie Ratunkowe ma za cel i zadanie udzielanie pierwszej doraźnej pomocy lekarskiej tylko w nagłych wypadkach. Publiczność nasza nie wie, zdaje się, co należy rozumieć pod słowem „nagły” (...)*” wśród takich stanów „nagłych” wymieniono wyjazdy do kataru, bólu zębów czy kiepskiego samopoczucia. [2,3,4]

Okres II Wojny Światowej i lata powojenne to czas romantyczny i tragiczny w historii ratownictwa. II Wojna Światowa przynosi ogromniszniszczeń. Stacje pogotowia ratunkowego ulegają zniszczeniu w Warszawie, Krakowie. Pracownicy stacji zostają wcieleni do wojska (pracownicy BPR) lub pełnią przymusową służbę podległą dla okupanta (stacje w Warszawie), ale także stanowiło doskonałą konspiracyjną przykrywkę do działań antynazistowskich np. 17 września 1944 roku Nazistowscy Niemcy zezwolili na wyjazd ambulansu z Krakowa do Warszawy. Karetka otoczona została ścisłym kordonem z powodu toczącego się powstania w Warszawie powstania. Zgodnie z zapisami historycznymi ambulans oficjalnie miał stanowić tzw. „zwiad sanitarny”, jego celem było zweryfikowanie przez lekarzy czy ludność uciekająca ze stolicy nie stanowi zagrożenia sanitarnego. Tymczasem wieziono w nim pomoc dla walczącej stolicy w postaci tak ważnych materiałów jak: środki opatrunkowe, leki oraz narzędzia chirurgiczne. W 1949 roku władza Centralna nakazuje wprowadzenie planu sześcioletniego, który zakładał stworzenie centralnego systemu pomocy doraźnej na terenie całego kraju. Do 1955 roku w każdym powiecie powstać miała stacja pogotowia ratunkowego wyposażona zgodnie ze standardami ogólnopolskimi, zadanie to zostało powierzone Polskiemu Czerwonemu Krzyżowi.[2,3,4,5]. Nadzór sprawuje jednak tylko do 1951 r. po tym okresie czasu pogotowie zostaje włączone ponownie w struktury centralne. W tym czasie założenia planu prawie w całości udaje się zrealizować, następuje dalszy gwałtowny rozwój. Pogotowie ratunkowe prócz ambulansów wyjazdowych w miejscach stacjonowania ma ambulatoria, gdzie przyjmowani są pacjenci doraźnie (niektóre z nich mają nawet do dyspozycji sale operacyjne). Ambulansy są wyposażone w systemy łączności radiowej oraz trwają prace nad budową lotnisk dla samolotów sanitarnych. W 1955 decyzją Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej powołano do działania na rzecz służby zdrowia – lotnictwo sanitarne. Odpowiedzialnym za jego tworzenie był ówczesny minister zdrowia Rajmund Barański, który to zadanie powierzył znakomitemu pilotowi, żołnierzowi Armii Krajowej i powstańcowi warszawskiemu – Tadeuszowi Więckowskiemu. Na terenie kraju powstało piętnaście Zespołów Lotnictwa Sanitarnego oraz Centralny Zespół Lotnictwa Sanitarnego w Warszawie. Zespoły rozmieszczono tak, aby swoim zasięgiem działania obejmowały obszar

całego kraju. Do zadań Zespołów Lotnictwa Sanitarnego należał przewóz: chorych i rannych, a także leków, krwi, szczepionek i aparatury medycznej. Ponadto na pokłady samolotów zabierano lekarzy konsultantów, by w odległych od macierzystych szpitalach przeprowadzili skomplikowane zabiegi medyczne w pilnych przypadkach zagrożenia życia lub zdrowia ludzkiego [5]. Powyższe Zespoły swoje zadania realizowały wykorzystując maszyny: typu S-13, produkowane w Polsce na bazie licencyjnego samolotu CSS-13, który przystosowano do przewozu jednego pacjenta w pozycji leżącej. W późniejszym okresie weszły do eksploatacji samoloty jednosilnikowe typu: Jak-12M, Jak-12A, PZL-101 Gawron, AN-2 oraz wielosilnikowe typu Super Aero 45, L-200 Morawa, Turbolet. W połowie lat sześćdziesiątych niektóre Zespoły zostały wyposażone w śmigłowce typu SM-1 i SM-2, a od roku 1975 w całym lotnictwie sanitarnym rozpoczęto eksploatację śmigłowców typu Mi-2. Załogę ww. samolotów i śmigłowców stanowili:

- a) pilot
- b) felczer lub pielęgniarka,
- c) mechanik lotniczy (w przypadku transportu śmigłowcem)
- d) lekarze z miejscowych placówek pogotowia ratunkowego lub szpitali w wyjątkowych

sytuacjach gdy podejmowano pacjentów znajdujących się w ciężkim stanie podczas transportu między placówkami. [5]

Zmianie ulega także wyposażenie oraz składy osobowe karetek. W latach 70 na ulicach pojawia się karetka oznaczona „R” czyli zespół reanimacyjny – dedykowana pacjentom znajdującym w stanie bezpośredniego zagrożenia życia (najcięższe przypadki np. zatrzymanie krążenia, zawał).

Współczesną formę system ratownictwa zaczyna przyjmować pod koniec XX wieku. W Polsce w dalszym ciągu dochodzi do zmian gospodarczo – społecznych wzorowanych na krajach Europy Zachodniej. Jednym z pomysłów jest stworzenie systemu „Zintegrowane Ratownictwo Medyczne 1999-2003”, którego celem jest połączenie podmiotów niosących pomoc w jeden spójnie działający system. W celu usprawnienia systemu m.in. zostaje nowa specjalizacja lekarska z zakresu medycyny ratunkowej, a dzięki pierwszej ustawie o Państwowym Ratownictwie Medycznym z 2001 roku powołany zostaje nowy zawód ratownika medycznego, który wypiera z systemu sanitariuszy oraz kierowców karetek. [6] Szczegółowe cele, zadania oraz składowe funkcjonowanie systemu zostają ogłoszone w ustawie z 2006 r. (Ustawa ta kilkakrotnie była nowelizowana m.in. w 2015 r. i 2018 r. tzw. „mała nowelizacja”). [7,8] System Państwowe Ratownictwo Medyczne oparty jest na połączeniu dwóch podstawowych ale różnych filozofii postępowania:

- francusko – niemiecki – oparty na filozofii „stay and play”, w tym systemie kluczową rolę pełni lekarz, proces leczenia rozpoczyna się na miejscu zdarzenia, a pacjent transportowany jest do konkretnego oddziału szpitalnego z pominięciem SOR.

- anglo – amerykański – oparty na filozofii „load and go”, w tym systemie odpowiedzialność za stan pacjenta spoczywa w rękach ratowników medycznych, którzy dokonują zabezpieczenia funkcji życiowych pacjenta i transportują pacjenta do najbliższego Szpitalnego Oddziału Ratunkowego (lub Centrum Urazowego). [8] Obserwując zachodzące zmiany zauważyć można, że Polska coraz bliżej jest do wprowadzenia modelu anglosaskiego.

PRM finansowane jest ze środków publicznych (budżet państwa) ze środków Centralnych finansowane są zespoły Lotniczego Pogotowia Ratunkowego, z budżetu Wojewody finansowane są naziemne Zespoły Ratownictwa Medycznego (zadania i finansowanie określone jest na podstawie Wojewódzkiego Planu), a z budżetu Narodowego Funduszu Zdrowia finansuje się Szpitalne Oddziały Ratunkowe oraz Centra Urazowe.

Podstawowymi ogniwami stanowiącymi o sile systemu PRM są:

1) Zespoły Ratownictwa Medycznego (ZRM) – naziemne zespoły ratownictwa medycznego podzielone są na dwa rodzaje:

- a) Podstawowe (oznaczenie na ambulansie P) - w skład zespołu podstawowego wchodzi dwaj/trzej ratownicy medyczni, pielęgniarki systemu (kierownik zespołu, ratownik kierowca).
- b) Specjalistyczne (oznaczenie na ambulansie S) – zespół ten tworzą trzy osoby: ratownik medyczny, pielęgniarka systemu, lekarz systemu, który pełni funkcję kierownika zespołu. [7]

Według danych z Ministerstwa Zdrowia mamy 1581 ZRM licząc te uruchamiane sezonowo w okresach wakacyjnych.[8]

2) Lotnicze Pogotowie Ratunkowe (LPR) – powietrzne zespoły ratownictwa medycznego, które tworzą pilot, lekarz systemu oraz ratownik medyczny/pielęgniarka systemu. Na terenie Polski mamy 21 baz stałych oraz 1 sezonową (Koszalin). Z 21 baz tylko cztery pełnią dyżury całodobowe (Kraków, Wrocław, Gdańsk, Warszawa) pozostałe natomiast w zależności od miejscowości w godzinach od 7 do 20 lub od świtu do zmierzchu. Powołane ono zostało do działania w 2000 roku, zastępując powołane w 1955 roku Centralne Lotnictwo Sanitarne. [8, 9]

3) Szpitalne Oddziały Ratunkowe (SOR) – są to jednostki szpitalne wchodząca w skład systemu PRM, udzielająca świadczeń zdrowotnych potrzebującym znajdującym się w stanie zagrożenia życia lub zdrowia, bez konieczności posiadania skierowania oraz niezależnie od rejonu zamieszkania.

Szpitalne Oddziały Ratunkowe mogą zostać utworzone w placówkach, które: mają oddział chirurgii ogólnej z pododdziałem urazowym, chorób wewnętrznych, oddziału anestezjologii i intensywnej terapii oraz pracowni diagnostyki obrazowej (w przypadku szpitali świadczących opiekę dla dzieci muszą to być oddziały chirurgii dziecięcej oraz pediatrii). W skład zespołu pracującego na SOR wchodzi lekarz koordynator oddziału, pielęgniarka systemu pełniąca funkcję oddziałową, lekarze w liczbie niezbędnej do funkcjonowania oddziału (min. dwóch) oraz zespół pielęgniarsko-ratowniczy niezbędny do prawidłowego działania oddziału. Szpitalne Oddziały Ratunkowe finansowane są na podstawie kontraktów z Narodowym Funduszem Zdrowia. Według danych z Ministerstwa Zdrowia mamy 226 szpitalnych oddziałów ratunkowych. [10]

Zgodnie z Ustawą o PRM w jednostkach systemu mogą pracować:

a) Ratownik Medyczny – osoba, która ukończyła policealną szkołę ratownictwa medycznego i uzyskany tytuł zawodowy ratownik medyczny (ta droga rozwoju została wygaszona w 2013 r.), lub ukończone studia licencjackie na kierunku ratownictwo medyczne, a od 2018 r. ukończone studia oraz zdany egzamin – Państwowy Egzamin Ratownictwa Medycznego (PERM), a także odbycie stażu zawodowego.

b) Pielęgniarka systemu – pielęgniarka posiadająca czynne prawo wykonywania zawodu (uzyskane w skutek ukończenia studiów wyższych lub dawniej policealnej szkoły/liceum medycznego) oraz: specjalizację z zakresu pielęgniarstwa ratunkowego lub pielęgniarstwa w zakresie - anestezjologii i intensywnej terapii, pediatrii, chirurgii, kardiologii; ukończony kurs kwalifikacyjny z zakresu wyżej wymienionych specjalizacji oraz co najmniej trzyletnie doświadczenie zawodowe na wyżej wymienionych oddziałach.

c) Lekarz systemu – posiada dyplom lekarza i ma ukończony co najmniej drugi rok specjalizacji w zakresie: anestezjologii i intensywnej terapii, chorób wewnętrznych, chirurgii ogólnej, chirurgii dziecięcej, ortopedii i traumatologii lub medycyny ratunkowej – a od 2020 roku tylko lekarz posiadający specjalizację z medycyny ratunkowej lub ukończony jej drugi rok. [10]

Państwowe Ratownictwo Medyczne współpracuje z jednostkami Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (Państwowa Straż Pożarna, Ochotnicza Straż Pożarna) oraz nowopowstałymi jednostkami szpitalnymi jakimi są Centra Urazowe (CU). CU są placówkami leczącymi pacjentów z najcięższymi urazami (multitrauma), na terenie Polski obecnie jest ich 14. Zgodnie z założeniami systemu każde województwo powinno mieć Centrum Urazowe dla dorosłych oraz dzieci. [11]

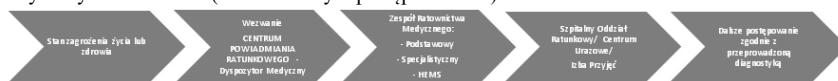
Za sprawne działanie systemu odpowiada dyspozytor medyczny, który oprócz wymagań dla członków Zespołów Ratownictwa Medycznego posiadać musi conajmniej 5 letnie doświadczenie zawodowe w jednostkach systemu lub oddziale anestezjologii i intensywnej terapii. Do jego głównych zadań należy przyjmowanie zgłoszeń, ustalenie kolejności i ważności działań, zbieranie informacji o gotowości ZRM, a także instruowanie świadków zdarzenia w zakresie udzielania pierwszej pomocy. By zapewnić dobre warunki pracy dyspozytor medyczny wykorzystuje System Wspomagania Dowodzenia Państwowego Ratownictwa Medycznego (SWD PRM). Jest to system jednolity na terenie całego kraju za prawidłową administrację odpowiada ministerstwo administracji, a na poziomie województwa - wojewoda. Dzięki SWD PRM można monitorować oraz zarządzać siłami i środkami PRM, zarządzać zgłoszeniami oraz tworzyć dokumentację medyczną. W razie wystąpienia sytuacji kryzysowej (np. wypadek masowy) wykorzystuje się wojewódzkiego lekarza koordynatora ratownictwa medycznego – powołanego przez wojewodę spośród lekarzy systemu posiadających conajmniej trzyletnie doświadczenie w jednostkach systemu. Do głównych zadań

lekarza koordynatora należy koordynowanie pracy dyspozytorów, udzielania merytorycznej pomocy dyspozytorom, uczestnictwo w posiedzeniach wojewódzkich zespołów zarządzania kryzysowego. [11]

Głównym założeniem funkcjonowania systemu ratownictwa jest zapewnienie pomocy każdej osobie znajdującej się w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego. Jednostki systemu powinny udzielać świadczeń **wyłącznie** w razie nagłego stanu zagrożenia zdrowotnego, definiowanego jako nagłe pogorszenie się zdrowia w krótkim odstępie czasu, mogące być przyczyną poważnego uszkodzenia funkcji organizmu (np. uszkodzenia ciała, czy też możliwość utraty życia) wymagające natychmiastowego wdrożenia medycznych czynności ratunkowych i leczenia. Do takich stanów zalicza się m.in. zawał serca, udar mózgu, obrzęk płuc, zator płuc, uraz wielonarządowy, wstrząs, głęboka hipotermia, ostry brzuch. [8] Niestety nadal jednostki systemu wykorzystywane są jako mobilne poradnie lekarza rodzinnego lub taksówki, natomiast szpitalne oddziały ratunkowe pełnią przedłużone ramie POZ i są przepełnione pacjentami czekającymi na wypisanie recepty bo się skończyły, wystawieniem druku L4 czy też poradą lekarską, gdyż lekarz rodzinny już skończył przyjmować. W tym przypadku konieczna byłaby ogólnopolska kampania społeczna tłumacząca jakie są zadania jednostek systemu PRM (kiedy należy wezwać pogotowie, w jakich sytuacjach należy się zgłosić do SOR, a kiedy udać się do POZ lub Ambulatorium Nocnej i Świątecznej Opieki Zdrowotnej). Tylko w sytuacji gdy społeczeństwo będzie posiadało podstawową wiedzę na temat systemu opieki zdrowotnej, system PRM będzie wydolny i spełniający swoje główne zadanie – niesienie pomocy poszkodowanym w stanie zagrożenia życia lub zdrowia.

Schemat 1.

Schemat działania z poszkodowanym w ramach Systemu Państwowe Ratownictwo Medyczne z wykorzystaniem ZRM (wraz z dalszym postępowaniem).

Schemat 2.

Schemat działania z poszkodowanym w ramach systemu PRM bez wykorzystania jednostek ZRM (wraz z dalszym postępowaniem).

Współczesny System Ratownictwa w Polsce ciągle ulega ewolucji połączonej z ewaluacją umiejętności członków zespołów ratownictwa. Zakres medycznych czynności ratunkowych cały czas są zwiększane przez Ustawodawców. Obecnie trwają dyskusje nad wprowadzeniem w opiece przedszpitalnej badań USG point of Care, a także wprowadzenia środków farmakologicznych takich jak: TXE, Ketamina. Wszystkie powyższe zmiany mają na celu zwiększyć poczucie bezpieczeństwa pacjentów oraz poprawić sprawność działania jednostek.

LITERATURA PODSTAWOWA:

[1] M. Goniewicz, K. Goniewicz, *Ewolucja system ratownictwa medycznego- od starożytności do czasów współczesnych*, [w] „Wiadomości Lekarskie”, t. LXIX, nr 1, 2016, s. 41

[2] www.kpr.med.pl

[3] www.pogotowie.bielsko.pl

[4] www.meditrans.pl

[5] www.lpr.com.pl

[6] A. Ziarko, *Państwowe Ratownictwo Medyczne* [w] *Vademecum Bezpieczeństwa*, O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.), Libron 2018.

[7] A. Ziarko, *Systemy ratownictwa medycznego w Europie na przykładzie: Niemiec, Francji i Szwecji* [w] „Współczesne wyzwania bezpieczeństwa europejskiego”, P.Mazur, O. Wasiuta (red.),

Wydawnictwo Attyka, Kraków 2016, s. 141-151.

[8]C. Cone, *System ratownictwa medycznego* [w] Scott H. Plantz, E. John Wipfler (red.) „NMS.Medycyna Ratunkowa”, 2008;

[9]A. Ziarko, „Okolomedyczni” lowcy skór czy superbohaterowie? : medialne oblicza ratownictwa medycznego w Polsce [w] „Medialne obrazy świata: wybrane problemy społeczno-polityczne w mediach”, R. Klepka (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018, s. 61-75;

[10]www.mz.gov.pl

[11]P.Guła, *Powiadamianie i dysponowanie w ratownictwie medycznym*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2009;

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA:

1. *Algorytmy diagnostyczne i lecznicze w praktyce SOR*, L. Brongel (red.), PZWL, Warszawa 2018;

2. B. Seweryn, M. Spodaryk, A. Ziarko, *Stan wiedzy studentów o zasadach udzielania pierwszej pomocy i Systemie Państwowego Ratownictwa Medycznego w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo” 2016, nr 4, s. 69-86;

3. C. Page, M. Sbat, K. Vazquez, D.Y. Zeynep, *Analysis of Emergency Medical System Across the World*, Worcester Polytechnic Institute, MIRAD Laboratory 2013, s. 1;

4. *Emergency Medical Services Systems in the European Union*, WHO, 2008;

5. J. Kosydar-Bochenek, D.Ozga, J.Szymańska,B.Lewandowski, *System ratownictwa medycznego na świecie a system polski*, (w) „Zdrowie Publiczne”, 2012 (1);

6. M. Garrone, *Prehospital ultrasound as the evolution of the Franco-German model of prehospital EMS*, [w] “Critical Ultrasound Journal” 3 (2011), s.142;

7. *Postępowanie w obrażeniach ciała w praktyce SOR*, P. Guła, W. Machała (red.), PZWL, Warszawa 2017;

8. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 kwietnia 2016 r. w sprawie medycznych czynności ratunkowych i świadczeń zdrowotnych innych niż medyczne czynności ratunkowe, które mogą być udzielane przez ratownika medycznego (Dz.U. z 2016 r. poz. 587 z późn. zm.);

9. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 28 lutego 2017 r. w sprawie rodzaju i zakresu świadczeń zapobiegawczych, diagnostycznych, leczniczych i rehabilitacyjnych udzielanych przez pielęgniarkę albo położną samodzielnie bez zlecenia lekarskiego (Dz. U. z 2017 r. poz. 497); Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 3 listopada 2011 r. w sprawie szpitalnego oddziału ratunkowego (Dz. U. z 2015 r. poz. 178 z późn. zm.);

10. Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz. U.z 2017 r. poz. 2195 z późn. zm.);

11. www.nfz.gov.pl

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ БРЕНД ТЕРИТОРІЇ

Коваленко Інна Сергіївна

магістрантка КНУКіМ, м. Київ

kovalenkoinnaser21@gmail.com

Науковий керівник –

канд. психол. наук,

доц. кафедри фешен та шоу-бізнесу КНУКіМ М. М. Бриль

Сучасний інтерес до тенденцій брендингу територій стрімко набрав обертів за останній час. На рівні держави розглядаються питання просування національного бренду країни, на рівні регіонів

– формуються бренди українських міст, містечок та сіл. Національний бренд, як позитивний, свідомо сконструйований образ країни, формує сприймання його аудиторією (політиками, туристами тощо), що є важливим для першої як в політичному, так й соціально-культурному сенсі. Бренди менших територій складають образ національного бренду й становляться його частинами. Тому, формуючі культурний іміджевий простір всієї країни, треба уважно відноситися до підтримки та просування унікальних рис багатьох територій України, які яскраво представлені в надбаннях нематеріальної культурної спадщини. Євроінтеграційний вектор політики України поставив на «порядок денний» усвідомлення важливості ролі територій у розвитку держави й тому дослідження цих питань має значну актуальність.

Зупинимося на понятті «бренд» («brand»), що в перекладі з англійської мови означає «ставити тавро». Сьогодні це слово має широкий спектр застосування й означає товарний знак, клас, сорт, рубець, шрам. Ще з давніх часів на таке тавро (знак, зроблений вогнем) заслуговували тільки якісні товари, які відрізнялися своєю індивідуальністю та унікальністю. Отже, стандартним для української мовної культури стало твердження, що бренд являє собою імідж послуги або товару, міф про них. Дивлячись на те, що поняття «бренд» є комплексним, міждисциплінарним явищем, яке вивчають культурологія, економіка, менеджмент, маркетинг, не існує його спільного визначення. Вітчизняні дослідники (О. Андрійчук, Т. Нагорняк, М. Чернець, Л. Шульгіна, А. Тагаркін) розглядають його як багатозначуще. Ми зупинимося на тому, що представляє бренд у контексті збереження та просування нематеріальної культурної спадщини в питаннях формування соціально-культурного іміджу територій.

Нам близька думка Н. Костильової, яка вважає, що «бренди – це символи споживчої культури, які виступають в якості ресурсів демонстрації ідентичності, соціального простору, відбитком соціальної реальності» [3, с.20]. Її доповнює думка О. Маркіної щодо того, що «бренд – це синтез враження та наслідок досвіду в його використанні споживачами» [4, с.20]. Отже, можна вважати, що бренд є своєрідною візитівкою (поміткою) товару, послуги чи території, яка вклучає в себе символи культури, що майже безпомилково ідентифікуються споживачами.

Бренд виступає елементом забезпечення соціального, культурного розвитку регіону завдяки інформаційній насиченості суспільного життя. Коли регіон розбудовує свій бренд, він встановлює та вирішує окремі завдання та цілі. Бренд сприймається як власна ідея, стратегія, регіональна інтелектуальна власність. Основою регіонального бренду виступає ключова самостійна ідентичність, яка в більшості виражена асоціаціями щодо конкретної території, що історично склалася і має специфічні яскраві символи [1, с.92–95].

Брендинг – це процес створення іміджу. Він допомагає досягати цілі соціально-економічного розвитку та повинен відображати елементи унікальної ідентичності території. Аналогічно продуктам і компаніям країни, регіони й окремі міста та села мають особливі властивості, а успішний бренд виступає важливим чинником розвитку їх культури, бізнесу, туристичної інфраструктури. Виокремлюють такі види брендів: політичний, споживчий, державних комунікацій, промисловий, територіальний. Останній ще визначають як географічний (геобренд) – бренд міст, країн, а також як культурний бренд. Увага до нього постійно зростає.

На наш погляд, найбільш влучну характеристику брендингу територій дала вчена Н. Шодорова, що зупинилася на визначенні його рис як «комплексі вічних цінностей, які характеризують незрівнянність та своєрідність спільноти чи регіону. Важливим елементом цього поняття є спільнота жителів, пов'язаних з даною територією. Адже тільки вони вважаються носіями «вічних цінностей» – історичних, духовно-моральних, культурних [7, с.41–42]. Таким чином, можна вважати, що бренд території не можна розглядати тільки з економічної точки зору як складову конкурентоспроможності регіону. Тому що більш тривалий економічний ефект територіального бренду формується за допомогою збереження та просування у світ інформації про нематеріальні цінності, відмінні характеристики територій, які мають набагато більше значення.

Бренд території розглядають як багатогалузеву систему, яка складається із економічної, соціально-політичної, культурно-ідеологічної складових. Останній елемент формується через представлення неповторності кожного регіону [6]. Зрозуміло, що такий бренд не може створюватися природнім шляхом. У будь-якому випадку він стає продуктом контрольованого й свідомого осмислення, штучно організованого суспільного самопізнання [5].

Для забезпечення конкурентоспроможності себе як бренду, регіон має володіти потенціалом, на якому буде акцентуватися увага. Ним можуть виступати: територія, історія регіону, його культура, звичаї, особливості виробництва товарів. Фактично бренд території – це сукупність цінностей, які утворюють її мультикорисність для населення, забезпечуючи духовні, матеріальні та соціально-культурні потреби. Однією з таких головних переваг є наявність та збереження місцевої нематеріальної культурної спадщини.

У сучасному світі значна увага приділяється культурологічним здобуткам цивілізації як важливого джерела культурного розмаїття, розвитку та чинника сприяння міжнародного культурного обміну та взаєморозуміння. Адже вони відіграють важливу роль в просуванні бренду країн та її окремих регіонів. Весь значущий склад фольклорно-духовних особливостей, які й відрізняють один етнос від іншого, формуючи його національну ідею, об'єднуються конкретизованим визначенням із ст. 2 Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), прийнятою ЮНЕСКО. Отже, термін «нематеріальна культурна спадщина» означає «ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремим особам як частина їхньої культурної спадщини» [2]. В Конвенції до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародно-правовими актами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також відповідає засадам сталого розвитку. Також у Конвенції про охорону нематеріальної спадщини зазначено, що термін «нематеріальна культурна спадщина» проявляється в таких галузях [2]: а) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; в) звичаях, обрядах, святкуваннях; г) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; д) традиційних ремеслах.

Спадщина українського народу є невід'ємною частиною його життя. Вона передається з покоління в покоління. Психологія, менталітет українців формувалися під впливом національних звичаїв, традицій, обрядів, народної творчості: різні регіони України мають своє неповторне національне вбрання, родинні обереги, оселі, техніки вишивання та ткацтва, особливі предмети домашнього побуту. Засобами народних традицій та їх проявами формується нестандартне мислення, неповторність, створюються умови для самовираження та самореалізації народу. Сьогодні зацікавлення людей народним мистецтвом формує пробудження любові до збереження традицій, реалізацію потреб в саморозкритті, спілкуванні, бажанні віднайти, вдосконалитися, навчитися.

Нематеріальна культурна спадщина виступає певним потенціалом, на якому саме й акцентується увага в процесі соціокультурного просування регіону. Існує безліч форм для популяризації таких особливостей регіону, які сприяють ідентифікації бренду. Найпоширенішими є культурно-мистецькі заходи (фестивалі, свята, виставки, конкурси, ярмарки), дослідницько-наукова діяльність (конференції, семінари, симпозіуми), науково-видавнича справа, туризм (туристичні маршрути унікальними об'єктами), ЗМІ, соціальні інтернет-мережі.

Отже, можна з упевненістю сказати, нематеріальна культурна спадщина є вагомим складником процесів створення успішного соціокультурного бренду регіону. Винайдення особливих елементів культури, їх збереження, популяризація робить регіон своєрідним та унікальним. Саме у формуванні бренду регіону можна вбачати поштовх для підвищення конкурентоспроможності та врегулювання цілей соціально-культурного розвитку в умовах децентралізації, таких як розвиток туризму, акцентування привабливості, зменшення міграції населення, залучення інвестицій, посилення міжрегіональних та міждержавних зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зверева К. Вплив стереотипів та міфів на формування іміджу регіону (на прикладі Донбасу). *Держава та регіони*. 2010. № 4. С. 92–95.
2. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69 (дата звернення: 11.09.2019).
3. Костьєлева Н. В. Бренд как социокультурный феномен : социологический анализ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социол. наук : 22.00.06 / Ур. гос. техн. ун-т. Екатеринбург; 2006. 20 с.
4. Маркина О. В. Истоки брендинга и культуры. URL: [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12\(85\)/markina_12_85_19_24.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/12(85)/markina_12_85_19_24.pdf) (дата звернення: 6.09.2019).

5. Нагорняк Т. Бренди країн світу. Імідж українських регіонів у контексті розбудови бренди «Україна». URL: www.socialscience.com.ua (дата звернення: 11.09.2019).
6. Стась А. Брендінг регіонів: як бренд регіона способуєт продвигнєню продуктів і услуг підприємств на межерегіональному і експортному ринку. URL: www.stasmarketing.ru/images/presentations/4s.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
7. Шодорова Н. М. Роль територіальних брендів в реалізації стратегії розвитку регіона на примере бренду «озеро Байкал». URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/rol-territorialnyh-brendov-v-realizatsii-strategii-razvitiya-regiona-na-primere-brenda-ozero-baykal> (дата звернення: 10.09.2019).

ROLA OSOBOWOŚCI W PROCESIE ADAPTACJI SPOŁECZNEJ OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Kolecka Aleksandra, Kolecka Barbara

opiekun naukowy: Besta Tomasz

*Institut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
alexandrakolecka@gmail.com; basiakolecka25@gmail.com*

Wstęp

Ludzie doświadczają różnorodnych zdarzeń w subiektywny sposób; nieustannie zachodzący proces adaptacji społecznej przebiega w sposób mocno specyficzny, właściwy dla każdego człowieka. Interakcja osoby z otaczającym ją światem i wynikająca z tej relacji reakcja przystosowawcza jest moderowana zarówno przez czynniki temperamentalne, jak i osobowościowe [3; 5; 6; 11]. Uważa się, że temperament, jako względnie stała właściwość danej jednostki, w dużej mierze pozostaje pod wpływem podłoża genetycznego. Osobowość natomiast, jak pisze Allport (1937), jest dynamiczną organizacją psychofizycznych systemów, która w specyficzny dla każdego człowieka sposób determinuje wzorce jego myślenia i zachowania [6]. Osobowość jako właściwość bardziej zmienna i dynamiczna niż temperament, w większym stopniu wykazuje podatność na wszelkie fluktuacje dziejące się pod naporem środowiska. Osobowość jest zatem plastyczna i podlega nieustannym zmianom w przebiegu wzrostu i rozwoju jednostki. Temperament tworzy natomiast „grunt”, na którym poprzez różnorodne doświadczenia wyrasta plastyczna osobowość wpływająca zwrotnie na otoczenie. Zarówno temperament, jak i osobowość stanowią o tym, jacy jesteśmy i pełniąc tym samym kluczową rolę w procesie adaptacji społecznej [1; 2; 5; 6; 11]. Szczególna rola osobowości w procesie przystosowawczym jednostki leży u podłoża jej naturalnej zmienności i zależności od warunków społecznych, środowiskowych. Dzieje się tak, ponieważ każde doświadczenie, różnorodne zdarzenia i napotykanie przez nas osoby, wywierają wpływ na nasze zachowanie; zachowanie natomiast zmienia otoczenie [1; 3]. Osoba, bez względu na indywidualne predyspozycje ruchowe czy intelektualne, zawsze oddziałuje na środowisko swojego życia. W równej mierze jednak chłonie to, co świat przedstawia jej samej, wkomponowując wpływy świata w strukturę własnej osoby, kształtując własną osobowość. Prowadzi to do ciągłych i bieżących zmian w osobowości danej jednostki [1; 2; 6; 11]. Ludzie mający na co dzień kontakt z osobą niepełnosprawną intelektualnie (rodzice, opiekunowie, terapeuci) tworzą i kształtują jej środowisko życia, w którym rozwija się osobowość. Owe zmiany w osobowości osoby niepełnosprawnej intelektualnie decydują o kierunku jej rozwoju i stopniu, w jakim dostosuje się ona do warunków środowiskowych. Dostosowanie się zakłada przede wszystkim umiejętność regulacji swoich reakcji w odpowiedzi na reakcje innych, a tym samym – elastycznie dopasowanie się do wymagań społecznych [2; 6; 8; 10; 11]. Osoby niepełnosprawne intelektualnie nie rzadko uważa się za niezdolne do respektowania i postępowania zgodnie z zasadami społecznymi. Takie myślenie ogranicza ich wolność, obniża poczucie własnej wartości i ostatecznie zamyka te osoby w sztywnych ramach wyгоды opiekunów. Tymczasem obok faktycznie istniejących deficytów poznawczych dużym problemem i przeszkodą w efektywnej adaptacji osoby niepełnosprawnej intelektualnie staje się opór i uprzedzenie koegzystujących z nią ludzi. Niepełnosprawność, powszechnie traktowana jako „czynnik zakłócający” proces adaptacyjny, nie determinuje efektywności jej przebiegu [1; 2; 7]. O wiele ważniejszym czynnikiem mającym

wpływ na proces skutecznego przystosowania się osoby niepełnosprawnej intelektualnej stanowią warunki rozwoju, panujące zarówno w środowisku rodzinnym i społecznym [1; 7]. Wsparcie najbliższego otoczenia i wykształcone cechy osobowości to siły, które mogą pomóc ludziom z niepełnosprawnością odnaleźć się w społeczeństwie, wyzwolić się z dostępnych powszechnie stereotypów, pokonać kryzysy i zapewnić jednolity z osobami pełnosprawnymi udział w życiu społecznym [1].

W niniejszej pracy pragniemy naświetlić znaczenie osobowości w procesie adaptacji osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz podkreślić wartość naszej postawy jako czynnika wtórnie warunkującego ten proces na kształtującą się osobowość. Jedynie dzięki cierpliwości i pełnemu szacunku podejściu do osób z niepełnosprawnością intelektualną możliwe jest stworzenie przestrzeni, w której zacierają się różnice między osobami niepełnosprawnymi i zdrowymi w zakresie możliwości i standardu ich życia [1]. Istotnym jest dołożenie wszelkich starań, aby ludzie z niepełnosprawnością mogli wytworzyć elastyczną osobowość o odpornej i autonomicznej strukturze, która dałaby im możliwość efektywnego dostosowania się do warunków i wymagań, które stawia życie [1; 2; 9; 10].

Pojęcie osobowości i jej struktura u osób niepełnosprawnych intelektualnie

Przyglądając się pojęciu osobowości jednostki w świetle niepełnosprawności intelektualnej warto przywołać ogólną definicję tego konstruktów psychologicznego oraz zastawić osobowość z konkretnymi koncepcjami teoretycznymi, które pojawiły się na przestrzeni ostatnich lat. Powołując się na Murray'a możemy stwierdzić, iż osobowość to silna subiektywna siła życiowa, świadoma i nieświadoma, która nabiera kierunku przez oddziaływanie przeszłości, wspomnienia, różnorodne doświadczenia, napotkanie i uznawane ideały [6; 11]. Kształtuje się ona pod wpływem nacisku grupy społecznej, a podstawą jej funkcjonowania jest konkretny zbiór potrzeb psychologicznych danej jednostki tj. potrzeba osiągnięć, afiliacji, dominacji, zabawy, podporządkowania itp. [3; 9]. Każda z tych potrzeb staje się siłą organizującą percepcję, intelekt i zachowanie w taki sposób, aby przystosować się do aktualnej sytuacji czyniąc ją bardziej satysfakcjonującą (Murray). Rola myśli, emocji i zachowania w pojęciu osobowości podkreśla również Pervin (2002), traktując je jako komponenty nadające kierunek i wzorzec życiu człowieka. W sposób analogiczny do ludzkiego ciała – osobowość zbudowana jest z poszczególnych struktur i procesów, które odzwierciedlają działanie genów, ale przede wszystkim środowiska [6; 11]. Osobowość podlega rozwojowi w ciągu życia jednostki i zmienia się w procesie uczenia społecznego (zob.: prace Hull'a, Dollarda, Millera). Kształtowanie osobowości jest zatem procesem, który trwa nieprzerwanie, prowadzącym do uformowania u dojrzałej jednostki bardziej spójnej i stabilnej struktury, czyniącej ją zdolną do adaptacji, do panujących warunków i odróżniającą ją od innych jednostek [3].

Każdy z nas posiada właściwą sobie osobowość, będącą wyrazem interakcji, która zachodzi między predyspozycjami genetycznymi, aktywnością własną a środowiskiem naszego życia. Osobowość jest odpowiedzią na panujące wokół warunki społeczne, w dużej mierze odzwierciedla nasze ustosunkowanie się wobec przestrzeni społecznej oraz wpływ tej ostatniej na nasze myśli, emocje i działanie. Interakcja między osobą a środowiskiem jest wyraźnie dwustronną relacją, w istotny sposób wpływającą na kształt osobowości [4]. Cechy indywidualne jednostki, specyfika środowiska i sytuacji społecznych, w których się obraca, oraz zróżnicowanie interakcji zachodzących między osobą a środowiskiem kształtują różne osobowości i odmienne mechanizmy działania osób pełnosprawnych oraz niepełnosprawnych. Lewin (1934) podjął próbę porównania osobowości osoby niepełnosprawnej intelektualnie z osobowością osoby o prawidłowym przebiegu rozwoju umysłowego. Przeprowadzone analizy doprowadziły do wniosku, że niepełnosprawność intelektualna wiąże się z mniej zróżnicowaną i bardziej sztywną strukturą osobowości, co ostatecznie przekłada się na szeroko rozumiany funkcjonalny aspekt życia. Osobowość monolityczna i mało elastyczna miałyby skutkować bezradnością życiową, nieprzystosowaniem behawioralnym, trudnościami w rozumieniu relacji społecznych i kontrolowaniu otoczenia, niespójnością myślenia, infantylnością zachowania czy też podatnością na wpływ innych osób [1; za: 4]. Wyżej wymienione nieprawidłowości wystawiają osobę niepełnosprawną intelektualnie na liczne zagrożenia [1; 4]. Trudności w rozumieniu i kontrolowaniu sytuacji społecznej oraz nieprzystosowanie w zakresie reakcji na tę sytuację wymagają od rodziców, opiekunów, a także ludzi z szerszego środowiska

kontakty postawy zrozumienia, cierpliwości, pełnej akceptacji oraz otwartości na porażki swoje i swoich dzieci, podopiecznych czy współtowarzyszy przestrzeni społecznej.

Hutt i Gibby (1959), przedstawiciele koncepcji z nurtu psychoanalitycznego, stworzyli nieco inny model osobowości osoby niepełnosprawnej intelektualnie [4]. Odwołali się oni do strukturalnego modelu osobowości wskazując na inną jej budowę u osób niepełnosprawnych, tj. mniejszą świadomość oraz zmniejszoną różnicę między podświadomością a nieświadomością. Według nich różnice te stają się przyczyną wszelkich trudności w kontroli otaczającego świata i samokontroli. Jednostki o zmniejszonej zdolności kontroli, tak istotnej w obliczu szybko zmieniającej się rzeczywistości, są bardziej narażone na podejmowanie działań skutkujących porażkami, a tym samym na niezrozumienie i odrzucenie społeczne. Nie są również zdolne do głębszej autoanalizy, co znajduje wyraz w mniejszych zdolnościach autokorekty. To z kolei przyczynia się do wtórnej porażki i wyobcowania osób niepełnosprawnych intelektualnie ze społeczeństwa. Widzimy zatem, że to błędne koło zamyka się, otaczając osoby z niepełnosprawnością solidnym murem odgradzającym je od pełni życia w społeczeństwie [4].

Analizę mechanizmów kierujących zachowaniem i adaptacją osób niepełnosprawnych intelektualnie przeprowadził również Cromwell (1963) opierając się na teorii społecznego uczenia się Rottera [4]. Teoria ta przedstawia, że jednostka podejmuje dane zachowanie, gdy oczekuje w zamian za nie pozytywnego wzmocnienia, a wzmocnienie to jest dla niej bardzo istotne i wartościowe. Osoby niepełnosprawne, jak pisze Cromwell, doświadczają wielu sytuacji, które narażają je na porażki, a pełne dezaprobaty, niechęci i niezrozumienia podejście koegzystujących z nimi ludzi spycha je poza margines, czyniąc biernymi i mało ambitnymi. Jednostki niepełnosprawne są przeciwieństwem świadomej reakcji i uczuć, jakimi darzą je otaczający ich ludzie. Niechęć innych odbierają jako jasny znak i szybko zrażają się do sytuacji, w których mogłyby doświadczyć również przykrych zdarzeń. Do podobnych wniosków można dojść na skutek porównania wymiarów osobowości Ziglera u osób o prawidłowym rozwoju sprawności umysłowej z wymiarami osób z niepełnosprawnością intelektualną. Takie porównanie ukazuje nam jednostki niepełnosprawne jako poszukujące kontaktu, pochwał i nadmiernej uwagi, jednocześnie na skutek większej podatności na porażki i poczucie niepewności – ich osobowość staje się nadmiernie zewnętrzna i wyrażająca chęć bycia zależnym. To natomiast skutkuje u tych osób oczekiwaniem w większym stopniu porażki niż faktycznego sukcesu. Powyższe porównanie wymiarów osobowości u osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych ukazuje nam potrzeby tych ostatnich, tak często nie zauważane i spychane na dalszy plan. Osoba niepełnosprawna wytwarza w sobie silne poczucie niepewności; to z kolei może popychać ją ku bierności i potrzebie zewnętrzności. Potrzeba pochwał i nadmiernej uwagi zaspokajałaby natomiast potrzebę szacunku i uznania [4].

Osobowość to konstrukt pełniący istotną rolę w procesie przystosowawczym także w płaszczyźnie organicznej. Funkcjonowanie osobowości zmierza bowiem w równym stopniu do rozwoju, samorealizacji i nadania sensu życiu jednostki, jak również do osiągnięcia równowagi i ogólnej adaptacji środowiskowej, społecznej (Adler) [6; 11]. Tę funkcję osobowości podkreślają tzw. teorie homeostatyczne, odwołujące się do organicznej zdolności człowieka do utrzymania stabilnego środowiska wewnętrznego oraz przystosowania się do zmian zewnętrznych poprzez zmiany fizjologiczne ludzkiego organizmu [6; 11]. Osoba niepełnosprawna intelektualnie, mimo chęciom i staraniom terapeutów czy opiekunów, może w pewnym stopniu pozostać zewnętrzną, będzie wówczas wykazywała nadal nadmierną potrzebę uwagi, kontaktu, pochwał, a jej zachowania i reakcje mogą zdradzać niezrozumienie sytuacji społecznej, niedostosowanie w niektórych wymiarach codziennego funkcjonowania, ponieważ wszystkie omówione tu trudności mają swoje źródło w podłożu organicznym.

Niepełnosprawność i związane z nią ograniczenia w płaszczyźnie funkcjonowania społecznego jednostki

W badaniach naukowych i w literaturze stosunkowo rzadko podejmuje się temat roli osobowości w złożonym procesie przystosowania się osób niepełnosprawnych intelektualnie do warunków społecznych. Jest to spowodowane trudnością w metodologicznym uchwyceniu problemu ze względu na często współwystępujące z niepełnosprawnością deficyty poznawcze [4; 8]. Sprawa to, iż rzeczywistość odbierana przez osoby niepełnosprawne zdaje się być niepełna i uproszczona.

Owe zakrzywienie obrazu świata uważa się za główną przyczynę problemów z zaadaptowaniem się do panujących zasad i wartości. Niestety często nie docenia się istoty i znaczenia osobowości, przerzucając wszystkie trudności związane z procesem przystosowania na deficyty ruchowe czy poznawcze [8]. Takie rozumienie sprawy przyczyniło się do powstania wielu krzywdzących opinii na ten temat. Opinie te funkcjonują w społeczeństwie jako obiektywna prawda. Wiele z nich zostało ugrunтовanych w naszej świadomości i funkcjonuje do dziś. Inne natomiast, dzięki wnikliwemu spojrzeniu zainteresowanych osób, zostały już zmienione lub są dopiero korygowane. Do niedawna dość powszechnie mówiono o determinującym wpływie ograniczenia sprawności fizycznej i intelektualnej na osobowość [4; 7; 10]. Ograniczenie sprawności intelektualnej, jak napisano wyżej, odnosi się przede wszystkim do zniekształcenia obrazu rzeczywistości. Ograniczenie sprawności fizycznej miałyby natomiast wpływać na osobowość poprzez stworzenie bariery odgradzającej jednostkę od aktywności i uspołecznienia, nakładanie konieczności wyboru czynności z węższego ich zakresu, możliwego do osiągnięcia (w ocenie społeczeństwa) przez osoby niepełnosprawne intelektualne [8].

Osoba niepełnosprawna, tak samo jak każda inna jednostka, w pełni społecznego wymiaru aktywności życiowej wykształca takie wzorce działania, myślenia i ustosunkowania się wobec rzeczywistości, aby spełnić oczekiwania i wymagania środowiska, w którym żyje. Stykając się z doświadczeniem własnej niepełnosprawności, ograniczeni w zakresie funkcji ruchowych czy intelektualnych, napotyka na liczne trudności dnia codziennego, w których upośledzone lub słabo wykształcone funkcje warunkują stopień samodzielnej egzystencji i satysfakcjonującego przystosowania się do aktualnych sytuacji. Stawia to osobę niepełnosprawną w realnie trudnej pozycji. Dodatkowymi obciążeniami stają się ciągle nacisk grupy społecznej, szybkie tempo zmian środowiskowych i wciąż podnoszące się wymagania. Niepełnosprawność i powyższe współwystępujące z nią zmienne sprawiają, że wykształcająca się w odpowiedzi na środowisko osobowość przybiera cech, które nie służą efektywnej adaptacji [7].

Osobowość a adaptacja – zależność od wpływów środowiska

Obecnie podkreśla się, że niepełnosprawność oddziałuje na osobowość, jednak nie stanowi czynnika decydującego o kierunku jej rozwoju [7]. To od warunków, jakie stworzy środowisko, zależy to, jaka będzie konfiguracja cech osobowości jednostki niepełnosprawnej [9]. Zmienne osobowościowe natomiast decydują o częstotliwości i charakterze interakcji osób niepełnosprawnych intelektualnie z innymi ludźmi i wyznaczają w ten sposób stopień rozwoju ich kompetencji społecznych [za: 9]. Nikt z nas nie żyje przecież w „próżni społecznej”, lecz każdy doświadcza i smakuje rzeczywistości, która blokuje lub wzmacnia nasze procesy rozwojowe [1; za: 7]. Jednostka z niepełnosprawnością intelektualną może zostać odrzucona lub zintegrowana, a obie te sytuacje wyraźnie wpłyną na zmienne osobowościowe i zmodyfikują jej odpowiedź przystosowawczą [9]. Należy tu zaznaczyć, że niepełnosprawność intelektualna wiąże się z wieloma czynnikami stresogennymi, które nieodzownie wpływają na rozwój osobowości [2; 4; za: 7; 9]. Cechy wiodące w danej strukturze osobowości mogą być bardziej lub mniej korzystne dla procesu adaptacji i integracji społecznej. Adaptacja to przystosowanie się do panujących warunków i umiejętność odpowiedzi jednostki na wymagania społeczne. Natomiast integracja rozumiana jest jako zdolność do nawiązywania pełnoprawnego kontaktu między osobami pełnosprawnymi a niepełnosprawnymi oraz możliwości tych ostatnich do podjęcia aktywnego i satysfakcjonującego życia społecznego [za: 8]. Zarówno adaptacja, jak i integracja w kompleksowy sposób odpowiadają na podstawowe potrzeby człowieka dając poczucie spełnienia społecznego i podniesienie własnej wartości jako elementu współtworzącego społeczeństwo [2; 8].

Zakończenie

O przebiegu procesu adaptacji osób niepełnosprawnych intelektualnie i efektywności ich odpowiedzi na wymagania społeczne decydują cechy osobowości jednostki. Są one w pewnym stopniu zależne od wpływów genetycznego dziedziczenia, ale również ulegają niestannemu kształtowaniu pod naporem oddziaływań środowiskowych [2]. Środowisko, związane z nim doświadczenie niepełnosprawności intelektualnej, oraz ustosunkowanie się wobec niej innych osób kreują rzeczywiste szanse rozwoju osobowości. Akceptacja i integracja społeczna pozwalają

на нормалізацію warunków kompensujących możliwości rozwojowe osób niepełnosprawnych intelektualnie, owocując pozytywną interakcją w codziennym funkcjonowaniu oraz satysfakcjonującą adaptację społeczną. Warto pamiętać, że wszelkie starania ludzi koegzystujących z jednostką niepełnosprawną zmniejszają odczuwane przez nią trudności i otwierają ją na to, co mogłoby pozostawać poza jej zasięgiem, do czego zdrowy człowiek zdążył przyzwyczać i przystosować się, a co jest niezbędne do szczęśliwego życia. Uświadomienie sobie podobieństwa osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych, równości ich praw, jednolitości potrzeb i chęci rozwoju powinno stanowić podstawową płaszczyznę kreowania postawy wzajemnej akceptacji [2; 7]. Akceptacja społeczna, otwartość i zrozumienie pomagają w przystosowaniu się osoby niepełnosprawnej intelektualnie do konwenansów społecznych, zapewniając jej większą autonomię, możliwość do przekraczania granic, dbania o swoją podmiotowość w życiu społecznym [7; 10]. My zaś powinniśmy współtworzyć warunki do takiego kształtowania się osobowości, która pozwalałaby im na możliwie maksymalny rozwój talentów, wzrost indywidualnych umiejętności, realizację zdań w zakresie aktywności intelektualnej, podjęcia nauki czy życia zawodowego [1; 2; 9; 10].

Bibliografia

- [1] Belzyt J. (2012). *Niepełnosprawność – Edukacja – Dorosłość* (s.11-24). Kraków: Impuls.
- [2] Chodkowska M. (2015). Zmiana społeczna jako kategoria analizy postaw wobec problemów niepełnosprawności. *Annales UMCS Lublin*, 27(1), s. 15-31.
- [3] Kolečka A., Kolečka B., Besta T. (2019). Osobowość a orientacja temporalna jako regulator zachowania człowieka. *Humanitarian Corpus*, 23(1), s. 123-130.
- [4] Kostrzewski J., Zasepa E. (2006). Cechy osobowości 10-, 13-letnich dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną. *Roczniki Psychologiczne*, 9(1), s. 107-120.
- [5] Oleś P.K. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość - zmiana – integracja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [6] Perwin A.L. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [7] Stelter Ż. (2007). Proces budowania tożsamości przez osoby niepełnosprawne. W: H. Liberska, B. Harwas-Napierała, (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 181-205). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- [8] Wołoskiuk B. (2013). Integracja osób z niepełnosprawnością – możliwości i bariery. *Rozprawy Społeczne*, 7(1), s. 69-73.
- [9] Wyczesany J. (2002). Biopsychospołeczna koncepcja niepełnosprawności i jej znaczenie dla funkcjonowania dziecka o specjalnych potrzebach edukacyjnych. W: J. Wyczesany, A. Mikrut (red.), *Kształcenie zintegrowane dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Prace Monograficzne*. nr 332. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- [10] Zawisłak A. (2008). Problemy autonomii osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 3, s. 41-59.
- [11] Zimbardo P., Ruch F. (1996). *Psychologia i życie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

МАСКА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ХАРАКТЕРНОСТІ ПРИ СТВОРЕННІ АКТОРСЬКОГО СЦЕНІЧНОГО ОБРАЗУ

Крипчук Микола Володимирович,
канд. мистецтвознавства,
доцент кафедри режисури естради
та масових свят Київського національного
університету культури і мистецтв
kripchuk@gmail.com

Характер (внутрішнє) та характерність (зовнішнє) є достатньо важливими структуротворчими компонентами акторської майстерності. Саме на цих двох поняттях зосередив свою увагу К. Станіславський.

Нині затребуваний актор, здатний глибоко і самостійно мислити, тонко відчувати, що володіє аналізом ролі, високою культурою, інтелектом, артистизмом. Справжній актор це той, хто найменше думає про самого себе, як він буде виглядати, що йому йде або не йде на сцені. Виходячи на сцену, в першу чергу, треба пам'ятати, що ти особистість, наділена талантом і що глядач, який прийшов в театр тебе любить і чекає, в якому б ти образі не виходив. І тут головне бути органічним.

Штамп був і залишається сьогодні головною ознакою ремесла в найгіршому сенсі цього слова і не сумісний зі справжньою творчістю. Органічний процес творчості передбачає наявність темпераменту, оригінального погляду на світ, внутрішньої глибини, особистісної позиції, пошуку власного способу вираження, а не механічного відтворення того чи іншого трюка. Сучасний актор, на жаль, не завжди може піти від ремесла в своїй творчості. Поганий актор, в основному, грає текст ролі за принципом «що бачу, то і граю».

Вважається модним не грати характер, а залишатися самим собою в запропонованих обставинах, але, на жаль, для цього актора це теж є певним штампом «тимчасової» присутності на сцені. Існує набір сучасних заштампованих, сценічних характерних рис.

Одним з важливих компонентів створення акторського сценічного образу є маска, яка є елементом характерності. В її основі – декілька виразних і гіперболізованих рис характеру [1].

Саме за маскою, на наш погляд, іноді «ховається» драматичний актор. Але, коли виконавець не знає що йому робити на сцені, ніяка маска не приховає його акторської безпорадності. Без дії жоден характер не може проявитися у своїй послідовності і логіці руху до надзавдання ролі. Чим точніше визначена мета, конфлікт, побудовані ті перешкоди, які додає герой, тим яскравіше проявляється його характер.

«Маска – це не брехня, це духовний і соціальний одяг кожного характеру. Людина сама може не знати, де проходить грань між її маскою і суттю характеру, поки конфліктна драматична ситуація не змусить її діяти, вибираючи шлях між зрадою і самовідданістю, брехнею і колючою істиною, рятівного боягузтва і небезпечної сміливості. Драма ставить персонажів в ситуації, коли вони повинні прямими діями захищати близьких, себе і свої ідеали, витягуючи з глибини його душі все, на що здатна людина» [2, с. 53].

Маска вимагає попереднього знайомства, вивчення, дослідження і освоєння. Цей процес може включати в себе пошук пластики, жестів, звуку і голосу, мови персонажа.

Мистецтво відкрило ці закономірності в самому житті. Сценічне мистецтво тільки збільшує, загострює, надає умовно-творчої форми життєвим проявам.

І в житті, і на сцені осягнення характеру і його цінностей відбувається через дієве прагнення до мети, в боротьбі з конфліктними обставинами.

Як сама дія, так і його виконання знаходяться в прямій залежності від запропонованих обставин життя образу і від характеру персонажа.

Поняття маски не обмежується тільки внутрішньої і зовнішньої характерністю персонажа. Маска завжди типізує якісь риси характеру, неодмінно проступає особистісне ставлення артиста до створюваного образу. Маска є своєрідним феноменом, в якому зібрані актор і те, що він зображує людські якості, створює соціальний портрет.

Працюючи над характерністю, необхідно враховувати обставини мети (надзавдання і наскрізна дія) і обставини перешкод в досягненні цієї мети. Чим раніше ми зрозуміємо це, тим легше ми будемо існувати в цих обставинах, знаючи, що ми робимо, як ми це робимо, і, що нам заважає це робити. Самі запропоновані обставини диктують нам конфліктну ситуацію. Ми вступаємо в боротьбу, незалежно від того, що нас чекає попереду. Перемагаючи або програючи, характер героя завжди знаходиться в стані руху і народжує нові фарби, пристосування в залежності від запропонованих обставин.

Актор завжди повинен враховувати ці обставини, а якщо їх немає, придумати, нафантазувати, знайти щось, інакше характеру ні з чим боротися.

Ми вважаємо, що творчо створений сценічний характер утворюється у процесі складної й глибокої взаємодії особистості актора з особистістю героя. В своїй основі характерність є складовою психотехніки актора.

В свою чергу характерність, як елемент акторського мистецтва, є поняттям комплексним. Вона є одним з найважливіших у вихованні актора, який в своїй творчості шукає і знаходить той сценічний образ, який стає прикрасою вистави і гордістю актора, що втілив його.

Шляхи підходу до створення сценічного образу різні. Кожен актор знаходить, врешті-решт, свій власний шлях, відповідний саме його індивідуальності. Кожен актор, на наш погляд, є теж своєрідною «системою», в яку вкладено працю багатьох педагогів і майстрів сцени.

Підсумовуюче сказане, можна стверджувати, що в пошуках сценічного образу та маски, як засобу зовнішньої характерності, необхідно використовувати як внутрішні, так і зовнішні

імпульси до творчості. Тільки поєднання цих обох сторін підходу до образу, їх діалектична єдність, взаємопроникнення, зможе дати позитивні результати. Але і тут все залежить, перш за все, від індивідуальних особливостей актора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведєва А. Використання маски як феноменального засобу зовнішньої виразності у художньо-творчій діяльності актора. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/344-vikoristannja-maski-jak-fenomenalnogo-zasobu-zovnishnoyi-viraznosti-u-hudozhno-tvorchij-dijalnosti-aktora.html> (дата звернення: 15.09.2019).
2. Митта А. Кино между раем и адом / А. Митта. – М. : Искусство, 1999. – 480 с.

THESAURUS, CZYLI INSTYTUCJA PRAWA WŁASNOŚCI DO SKARBU W PRAWODAWSTWIE STAROŻYTNEGO RZYMU

Kubś Jakub

Doktorant na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego
jantar1991@gmail.com

Niewiele rzeczy potrafi rozpać wyobraźnię człowieka równie mocno, co wizjazznalezienia skarbu. Z jednej strony skarb nieustannie zawiera w sobie posmak przygody, zdrugiej kusi łatwym i jednocześnie olbrzymim bogactwem. W zamierzcłej przeszłości ludzie także dokonywali niezwykłych odkryć, a do takich należy zaliczyć znalezienie skarbu. Chociaż w potocznym rozumieniu wydaje się to zjawiskiem wyłącznie pozytywnym, wiąże się z wieloma konsekwencjami prawnymi. Nie inaczej było w starożytnym Rzymie, a regulacje zmieniały się wraz z ewolucją cesarstwa i w zależności od sił, które rządziły jego losami.

W artykule omówiony został historyczny rozwój prawa własności do skarbu w starożytnym Rzymie. Scharakteryzowana została jego przemiana na przestrzeni rozwoju i upadku imperium. Pozwoli to zrozumieć genezę powstania współczesnych instytucji regulujących znalezienie skarbu. Artykuł został oparty przede wszystkim na pracy Franciszka Bossowskiego z 1925 r. „Znalezienie skarbu wedle prawa rzymskiego”.

I. Definicja skarbu w prawie rzymskim

W prawie rzymskim własność była głównym i najważniejszym prawem rzeczowym. Pozostałe prawa rzeczowe stanowiły jedynie ograniczenia prawa własności [8, s. 332]. Podmiotem prawa własności mogła być każda osoba posiadająca *commercium*, natomiast jego przedmiotem były rzeczy znajdujące się w obiegu. Nie każdy mógł stać się natomiast właścicielem. W prawie osobowym występowały określone ograniczenia zdolności prawnej, w pełni odnoszące się do własności, co przekładało się na szczególne znaczenie praktyczne. W kwestii nabycia skarbu oczywiste wydaje się być, że prawo to przysługiwało obywatelom rzymskim. *Peregrinom* (wolnym osobom niebędącym obywatelami rzymskimi ani Latynami) przysługiwało prawo własności na podstawie ich praw lokalnych, ale też na podstawie *iusgentium* (prawa narodów), do którego zalicza się także znalezienie skarbu. Prawo własności nie było dostępne dla niewolników [6, s. 291].

W okresie przed Kodyfikacją Justyniana do nabycia własności mogło dojść na drodze *aquisitionesciviles* lub *aquisitionesnaturales* [9, s. 231]. *Aquisitionesciviles* były sposobami pozyskania własności według *iuscivile* – innymi słowy były to sposoby nabycia własności szczególnie dla prawa rzymskiego. Ich wspólnym elementem był publiczny oraz podniosły charakter. Podniosłość objawiała się w używaniu ściśle określonych słów i gestów, natomiast że czynności te odbywały się niejako „wspólnie”, chociażby poprzez uczestnictwo pięciu osób reprezentujących pięć klas społecznych lub udział sędziego, determinował publiczny charakter [9, s. 232]. Do sposobów nabycia własności według *iuscivile* zaliczano np. *mancipatio* (specjalną formę sprzedaży) lub *addicatio* (przysądzenie).

Acquisitionesnaturales kolei stanowiły sposoby nabycia własności na drodze *iusgentium*, przy

czym sposoby te pozbawione były podniosłości i publicznego charakteru, a nawet jako takiego tytułu prawnego. Dwoma najważniejszymi formami *acquisitiones naturales* było *traditio* i *occupatio* [9, s. 232]. *Occupatio* stanowiło pierwotne, niezależne nabycie własności przez osobę trzecią – to znaczy, że powstałe prawo własności nie było poprzedzone przeniesieniem od poprzedniego właściciela [9, s. 237]. Do *occupatio* zalicza się m.in. właśnie znalezienie skarbu [9, s. 237].

Jako skarb (*thesaurus*) określano rzeczy wartościowe, których właściciela – wskutek ich długotrwałego pozostawania w ukryciu – nie można było ustalić [2, s. 232]. Jest to definicja zgodna z podaną przez Paulusa w *Digestach Justyniana*: „Skarbem jest starożytny depozyt pieniężny, którym już zapomniano i który przez to nie ma już właściciela” („*Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat*”, XLI, I, 31, 1) [3, s. 44]. Podobną definicję podaje Kazimierz Kolańczyk. Píše on: „Natomiast można było zawłaszczyć skarb (*thesaurus*) tzn. wartości majątkowe tak dawno ukryte, że zatraciła się już pamięć o ich właścicielu” [6, s. 308]. Nieco inaczej ujmie skarb Wiesław Litewski: „Przez skarb (*thesaurus*) rozumiano ruchomą rzecz wartościową tak długo ukrytą na gruncie, że nie można było ustalić jej właściciela” [7, s. 223]. Ta definicja kładzie nacisk na miejsce znalezienia skarbu, ponieważ źródła nie wspominają o znalezieniu skarbu ukrytego w ruchomości. Podobną definicję podał Waław Osuchowski „Skarbem (*thesaurus*) są rzeczy wartościowe, których właściciela skutkiem długotrwałego pozostawania rzeczy w ukryciu nie można ustalić” [8, s. 337].

Cechami skarbu była zatem znaczna wartość materialna, ukrycie oraz fakt niemożliwości ustalenia właściciela. Jest to jednak ogólnikowe rozwiązanie problemu. Pojęcie i prawo własności skarbu przeszło znaczną ewolucję w państwie rzymskim, od jego początku do upadku. Należy przyrzeć się dokładniej temu zagadnieniu, zwłaszcza, że rozwiązania prawa rzymskiego miały znaczny wpływ na ukształtowanie się współczesnego prawa do skarbu w Europie kontynentalnej.

II. Pierwotne prawo rzymskie

Powszechnym zwyczajem w starożytnym rzymskim domu było posiadanie skarbcza służącego do przechowywania pieniędzy [1, s. 35]. Zwyczaj ten można zrozumieć warunkami gospodarczymi ówczesnie panującymi, czyli brakiem organizacji bankowej i kredytowej, a zatem przymusem trzymania wszystkich pieniędzy w pobliżu miejsca zamieszkania. Równocześnie ludność zmuszona była do ukrywania swojego majątku ze względu na konflikty i przewroty polityczne. Z podobnych przyczyn w Polsce w okresie przedwojennym we dworach istniał zwyczaj tworzenia lamusów służących ukrywaniu kosztowności [4, s. 281]. W prawie rzymskim samo ukrycie pieniędzy w skarbcu nie zmieniało stosunków prawnych, których przedmiotem były pieniądze ani kwestii posiadania [1, s. 36].

Najlepszym wyjściem było ukrycie kosztowności we własnej rzeczy (*in suo*), ponieważ tylko w takim wypadku można było mówić o bezpiecznym zachowaniu pieniędzy dla właściciela. Jeżeli więc w efekcie wydarzeń losowych (np. skarb ukrył niewolnik, który zmarł zanim zdążył przekazać panu miejsce ukrycia skarbu) właściciel nie wiedział, w jakim miejscu skarb jest ukryty, to w żaden sposób nie zmieniał to prawa własności. Pierwotnie brak informacji o miejscu ukrycia skarbu mógł prowadzić do utraty posiadania. W momencie, w którym zaczęto pojmować posiadanie w sposób przyjmowany też współcześnie (czyli jako faktyczną moc wykonywania prawa własności, a nie jako fizyczne władztwo nad rzeczą) nieznajomość położenia skarbu nie pozbawiała posiadacza skarbu jego posiadania. W takich okolicznościach kwestia prawa własności do skarbu przedstawiała się jednoznacznie. W sytuacji, gdy znalazca objął skarb w posiadanie, właścicielowi przysługiwała ochrona prawna w postaci skargi wydobywczej (*rei vindicatio*), posiadaczowi przysługiwały zaś interdykty posesoryjne. Jeżeli znalazca nie objął w posiadanie znalezione go skarbu, wtedy właściciel mógł wynieść z cudzej nieruchomości swój skarb korzystając z osobnego interdyktu prohibitoryjnego za poprzednim złożeniem *cautionis damni infecti*.

Problem pojawiał się, gdy ustalenie właściciela pozostającego przez długi czas w ukryciu skarbu, nie było możliwe. W nowoczesnej teorii prawa skarb taki jest określany skarbem we właściwym znaczeniu. Natomiast kosztowności, których właściciela można było odnaleźć, nazywano skarbem niewłaściwym [1, s. 37]. Taka sytuacja była dla znalazcy przeszkołą w gospodarczym wykorzystaniu znalezione go skarbu. Z kolei nieznanego właściciela nie mógł korzystać ze swojego prawa własności (określa się to jako tzw. gospodarzo martwe prawo własności). Ustawodawca musiał przyznać prawo własności do znalezione go skarbu komuś, kto wykorzysta je z pożytkiem dla gospodarstwa

społecznego. Przez długi czas w państwie rzymskim powyższy problem skutecznie omijano uciekając się do domniemania, że skarb został ukryty przez ówczesnego właściciela nieruchomości, w której go znaleziono. Było to rozwiązanie logiczne z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że skarby rzeczywiście były ukrywane na terenie nieruchomości przez ich właścicieli, co zostało już wcześniej wspomniane. Po drugie w pierwotnym społeczeństwie rzymskim nieruchomości pozostawały w rękach jednej rodziny przez całe pokolenia, a zatem można było przypuszczać, że obecny właściciel jest spadkobiercą swojego poprzednika, który ukrył skarb, tym samym jest więc również prawowitym właścicielem majątku.

III. Okres pryncypatu

Sytuacja uległa zmianie wraz z wielkimi przewrotami politycznymi towarzyszącymi upadkowi republiki i powstaniem pryncypatu. Od czasów konfliktu Lucjusza Korneliusza Sulli z Gajuszem Mariuszem (88 – 82 r. p.n.e.) zwycięzcy wojen domowych wykorzystywali swą przewagę, aby skazywać masowo przeciwników politycznych za rzekomo zdradę stanu. Skazanie za zdradę stanu pociągało za sobą także konfiskatę majątku (*publiciobonorum*). Majątek, który podlegał konfiskacie, stawał się własnością skarbu państwa (*aerariopopuliorum*), a rzeczy tym samym stawały się *res publicae*, co oznaczało, iż stawały się rzeczami wyłączonymi z obrotu (*res extra commercium*). Konfiskacie podlegał cały majątek skazanego, a więc nie tylko majątek nieruchomości, ale także skarb ukryty w nieruchomości, który stawał się *res publicae res extra commercium*. Zabrane majątek przekazywano później zwoleńnikom zwycięskiego stronnictwa na mocy asygnacji (*adsignatio*). W ten sposób stronnik zyskiwał własność nad nieruchomością, jednak bez prawa własności do ukrytego w niej skarbu, ponieważ wtedy skarb był już uważany za rzecz odrębną od nieruchomości [1, s. 39]. Jeżeli nowy (na mocy asygnacji) właściciel nieruchomości znalazł w niej skarb, to stanowił on *res publicae* i w efekcie państwo mogło wnieść swoje roszczenie względem niego. Właściciel nieruchomości nie mógł mieć żadnych pretensji do odnalezionego skarbu, jeżeli nie ulegało wątpliwości, że ukrycie nastąpiło jeszcze przed asygnacją. Wykluczone było także zasiedzenie (*usucapio*)skarbu, ponieważ rzeczy należące do *res publicae* nie podlegały zasiedzeniu. Swojego prawa własności nie mógł się także domagać dawny właściciel, ponieważ nieruchomość nie należała już do niego z powodu konfiskaty. Jedynym podmiotem, który mógł rościć swoje pretensje do znalezionej skarbu pozostawało państwo. Biorąc pod uwagę kryzysową sytuację majątkową państwa rzymskiego [2, s. 48], rozmiary konfiskat, a także mając na uwadze fakt, że w okresie zamieszek i przewrotów politycznych rośnie niebezpieczeństwo dla posiadanego majątku i tym samym wzrasta ilość chowanych w ziemi skarbów, z łatwością można przewidzieć, że korzyść majątkowa płynąca dla skarbu państwa z nabywania prawa własności do odnajdywanych kosztowności była ogromna. Jednak jeżeli nieruchomość, w której znaleziono skarb, była położona w Italii, a zarazem nigdy nie była objęta konfiskatą, przyjmowano przypuszczenie, że skarb został ukryty przez poprzedniego właściciela nieruchomości, co przy pozostawianiu domów w rękach jednej rodziny przez pokolenia dawało podstawy do uznania za spadkodawcę skarbu obecnego właściciela nieruchomości. Jeśli takie rozumowanie w konkretnej sytuacji zraziłoby swoim nikłym prawdopodobieństwem, na przykład w wyniku częstych zmian własności nieruchomości w drodze innej niż sukcesja uniwersalna, wtedy prawo własności do skarbu przysługujące niewiadomemu właścicielowi stanowiło tylko przeszkodę do ekonomicznego dysponowania znaleziskiem. Powyższe okoliczności spowodowały upowszechnienie się praktyki donoszenia na tych, którzy ociągali się z informowaniem skarbu państwa o znalezionym w nieruchomości skarbie.

IV. Reforma Hadriana

Wspólna organizacja państwowa kierowana przez Cesarstwo Rzymskie miała pozytywny wpływ na wymianę towarów i przepływ ludności między wszystkimi krajami zjednoczonymi pod panowaniem Rzymu. Szczególnie rozwinęły się starożytny Egipt, kraje Azji Mniejszej oraz Syria. Od czasów panowania cesarza Hadriana wpływ Orientalnego Wschodu zaczął być wyraźnie zauważalny w kulturze i sztuce Rzymu. Na takim społecznym i kulturowym tle pojawiła się również zmiana regulacji nabywania prawa własności do znalezionej skarbu. Reforma wprowadzona przez Hadriana po pierwsze pociągała za sobą zrzeczenie się praw skarbu państwa (*aerariopuliorum*) do znalezionej skarbu – jak wspomniano wyżej wcześniej rościł on sobie prawo do znalezisk na podstawie domniemania, że ukryte kosztowności wchodziły w skład skonfiskowanych dóbr [1, s. 47]. Zmiana regulacji prawa do skarbu zbiegała się z reformą administracji skarbowej.

Prawdopodobnie powodem do rezygnacji z praw do skarbu przez państwo była także szybko toniejąca ilość znajdowanych skarbów, gdyż od czasów masowych konfiskat upłynęło kilkadziesiąt lat. Dodatkowym utrudnieniem była zatem konieczność rozstrzygnięcia, czy ukryty skarb został schowany przed czy już po konfiskacie.

W efekcie zrzeczenie się swoich praw przez skarb państwa utworzyło drogę do powtórnego stosowania zasady, w myśl której właścicielem znalezionej skarbu był obecny właściciel nieruchomości, jako uniwersalny następca tego, który ukrył w niej skarb. Do czasów reformy Hadriana opierano się jedynie na prawdopodobieństwie, chociaż dużym, zwłaszcza gdy obecny właściciel nieruchomości obejmował ją na własność w drodze kolejno następujących po sobie aktów dziedziczenia „sięgającego niepamiętnych czasów” [1, s. 47]. W innej sytuacji próbowano udowodnić prawo własności obecnego właściciela do znalezionej skarbu, np. zasięgnięciem [1, s. 47]. Hadrian stworzył nową zasadę prawną, przyznającą prawo własności skarbu tylko właścicielowi nieruchomości (*domino loci*). Czyniło to zbyt dużym uprawdopodobnianiem nieprzerwanego ciągu sukcesji uniwersalnych, aż do obecnego właściciela albo tworzenie konstrukcji, które nie były zgodne z nową nauką, jak zasiedzenie skarbu, o którego istnieniu wcześniej nawet nie wiedzano. Wyjątek od reguły stanowiły skarby znalezione w miejscach sakralnych i religijnych (*in locis sacris et religiosis*), ponieważ miejsca te z zasady nie miały właściciela. Niedopuszczalne było także uznanie, że przez miejsce swojego położenia sam skarb staje się *res sacra vel religiosa*, ponieważ zaprzeczałoby to zasadzie, że *res sacra* uzyskuje swój charakter na drodze konsekracji, a *res religiosa* w drodze pochowania zmarłego (*illati mortui*). W tej sytuacji powstała luka, którą wypełniło prawo greckie, przyznające znalezione skarby znalazcy [1, s. 48].

W przypadku rzeczy znalezionych *in locopublico vel fiscali* (tzn. w miejscu należącego do skarbu państwa, kontrolowanego przez senat rzymski lub do fiskusa, czyli majątku cesarskiego) prawo rzymskie od czasów Hadriana przyznawało połowę skarbu znalazcy. Przyczyną była chęć ograniczenia przypadków zatajenia faktu znalezienia skarbu, którego druga połowa przypadła przecież państwu [1, s. 48]. Należy zauważyć, że Hadrian przyznał własność skarbu znalazcy w momencie znalezienia, niezależnie od objęcia w posiadanie [1, s. 48].

Wszystkie wyżej przedstawione metody ostatecznie składają się na pierwotny sposób nabycia rzeczy, do tej pory należącej do innej osoby. Prawo rzymskie takie nabywanie własności traktowało jako konieczność, której powinno się unikać. Wprowadzenie pierwotnego sposobu nabycia skarbu ułatwiał fakt, że za skarb uznawano wówczas tylko pieniądze (*pecunia*), nie zaś inne ruchomości. W tym czasie wprowadzono także drugi sposób pierwotnego nabycia własności pieniędzy – w sytuacji utraty prawa przez poprzedniego właściciela poprzez pomieszania pieniędzy bez możliwości właściwego ich rozróżnienia (*utdiscerni non possent*) [1, s. 48]. Wprowadzenie tej instytucji nabycia własności miało zbliżony cel do prawa nabycia własności skarbu – chodziło o likwidację gospodarczo martwego prawa własności. Zarówno w przypadku znalezienia skarbu, jak i zmieszania pieniędzy bez możliwości właściwego rozróżnienia nie można było określić, kto jest właścicielem dobra, które niejako na powrót znalazło się w obrocie. Warto zaznaczyć, że zaproponowana przez Hadriana zmiana dotychczasowej regulacji dotyczącej skarbu sprzyjała rozróżnieniu pojęcia skarbu właściwego, czyli takiego, którego właściciela nie da się ustalić, od skarbu niewłaściwego, tzn. sytuacji, w której można było wskazać właściciela. Do ostatniego przypadku nowe prawo nie miało zastosowania.

V. Konstytucje cesarskie

Następnym aktem regulującym nabycie własności do skarbu była konstytucja Marka Aureliusza i Lucjusza Verusa. Według nowego prawa, uchylono wcześniejsze uprawnienie znalazcy - przyznające mu połowę skarbu znalezionej *in locopublico velfiscali* i przyznano całość znalezionej skarbowi państwa lub fiskusowi. Dodatkowo nowy akt obowiązywał na terenie całego Cesarstwa Rzymskiego i znosił rodzime regulacje dotyczące znalezionej skarbu obowiązuje dotyczące w poszczególnych prowincjach. Nie zniesiono jednak jeszcze wtedy prawa do skarbu przysługującego właścicielowi nieruchomości, chociaż dalszy rozwój prawa własności dążył do przyznania go skarbowi państwa, względnie fiskusowi.

Konstytucja datowana na okres panowania Karakalii (211-217 r. n.e.) stwierdzała, że skarb państwa lub fiskus nabywa własność skarbu znalezionej *in locoreligioso vel in monumento*. Następnym krokiem było przyznanie państwu na własność skarbu znalezionej *in locoprivato*,

do czego nawiązuje Marcjanus w swoich Instytucjach, napisanych po śmierci Karakalli. Ponadto ówczesne prawo uznawało za wykroczenie każde opóźnienie lub utrudnienie wzięcie w posiadanie skarb przez skarb państwa lub fiskus. Doszło również do tego, że pochowanie zmarłego nie pociągało za sobą kwalifikacji grobowca jako *locus religiosus*, jeśli w tej nieruchomości znajdował się ukryty skarb. Takie zdecydowane regulacje można wyjaśnić wzmożonym poszukiwaniem skarbow przez organy państwowe. Ograniczyło to zarazem prawa własności do nieruchomości, ponieważ prowadzenia przez skarb państwa lub fiskus takich poszukiwań bez zgody właściciela nieruchomości byłoby legalne [1, s. 50].

Następne warte zauważenia regulacje prawa własności do skarbu dotyczą okresu charakteryzującego się odejściem od skrajnie fiskalnego podejścia do prawa własności do skarbu, na rzecz rozważenia praw znalazcy i właściciela. Na drodze wielu konstytucji cesarskich państwo rzymskie łagodziło swój fiskalizm, by ostatecznie całkowicie go zlikwidować. Znamiennym jest, że kolejne następujące po sobie konstytucje wciąż przypominały o tej zmianie administracji państwowej, co świadczy o tym, że urzędnicy mieli trudności z szybkim pogodzeniem się z nowymi przepisami. W miejsce prawa, które przypisywało własność skarbowi państwa, wprowadzono zasadę wynikającą z prawa greckiego, która przyznawała własność znalezionej skarbu znalazcy. Prawo rzymskie nie pomijało jednak właściciela nieruchomości, w której znaleziono skarb. Stanowiło to początek później ugruntowanej zasady podziału znalezionej skarbu w częściach równych pomiędzy właścicielem nieruchomości i znalazcą.

Uchylenie prawa zezwalającego poszukiwanie skarbu tylko fiskusowi, powinno jednocześnie umożliwić osobom prywatnym poszukiwanie skarbow. Wynikałoby to z faktu, iż wcześniej, za czasów nabywania własności skarbu tylko przez fiskus, prawo pozwalało prowadzić poszukiwanie skarbow jedynie organom państwowym, a innym osobom tylko za pozwoleniem i na rzecz skarbu państwa. W rzeczywistości reforma wprowadziła tylko wyjątki od tej zasady i to na rzecz właścicieli nieruchomości.

Niestabilność państwa rzymskiego w okresie czasów panowania Dioklecjana i Konstantyna Wielkiego, zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne zamieszki, walka pretendentów o tron, zepsucie wartości monety i wywołana tym podwyżka cen oraz generalny upadek gospodarczy doprowadziły do tego, że administracja państwowa niedawała sobie rady z własną biurokracją i przerzuciła część uprawnień nawiązków wielkich majątków ziemskich [1, s. 56]. W tym zakresie znalazło się prawo do poszukiwania skarbow. Ponieważ wprowadzono jednak wtedy zasadę zaczerpniętą z prawa greckiego, dającą znalazcy prawo własności do skarbu, nastąpiło skrzyżowanie dwóch uprawnień. O uprzywilejowanej w tej sytuacji pozycji właściciela ziemskiego świadczył fakt, że zakaz poszukiwań skarbow na obcej nieruchomości chronił jedynie właścicieli, a nie inne osoby, które miały pewne prawa do nieruchomości, np. superficjariusza, emfiteuty, użytkownika. Uprawnienie przysługujące właścicielowi do poszukiwań skarbow na swojej ziemi było regulacją prawa publicznego. Zabronione było jednak szukanie skarbow na cudzym gruncie dla własnej korzyści, co znaczy, że dozwolone było ich poszukiwanie na zlecenie właściciela ziemi. Na marginesie można zauważyć, że w prawie rzymskim zabronione było poszukiwanie skarbow za pomocą czarow – zakaz ten wynikał z pobudek religijnych. W okresie wojen i zamieszek przypadających na okres III i IV w. n.e. wzrosła liczba ukrywanych pieniędzy i kosztowności, a jak pisał F. Bossowski: „Wiadomości o masowym ukrywaniu skarbow działały jak fata morgana na wyobraźnię ludzi, skłonnych do zbroczeń spirytystycznych pod wpływem przebytej wielkiej katastrofy dziejowej” [1, s. 58].

Ustanawiając zakaz poszukiwań skarbow na cudzym gruncie ustawodawca uprzywilejował właścicieli nieruchomości dodatkowo w taki sposób, że znalazca powinien oddać ¼ znalezionej skarbu właścicielowi nieruchomości [1, s. 58]. Natomiast w sytuacji poszukiwań prowadzonych bezprawnie na cudzym gruncie w swoim interesie, znalazca (oprócz poniesienia kary) był zobowiązany oddać właścicielowi cały skarb. Z kolei jeśli skarb został znaleziony przypadkiem, znalazca i tak zmuszony był oddać właścicielowi połowę skarbu. Właścicielowi zatem zawsze przysługiwało prawo do części znalezionej skarbu, nawet jeżeli jego prawa do wyłącznego poszukiwania skarbu w swojej ziemi nie zostały nadużyte.

W omawianym okresie państwa rzymskiego następowały dalsze zmiany związane z regulacją dotyczącą definicji skarbu. W epoce klasycznej za skarb uważano jedynie pieniądze, taki sam stan prawny znajduje się jeszcze w konstytucji cesarza Konstantyna z 315 r. Jednak już w konstytucji

z 380 r. definicja skarbu sformułowana jest odmiennie – zalicza się do niego także naszyjniki pochodzące od nieznanymi z powodu upływu czasu właścicieli: „*condita ab ignotis dominis tempore vetustiore monilia*”. Ostatnie słowo mogło także znaczyć *mobilia*, wówczas zapis ten oznaczałby, że za skarb uważano już wszelkie ruchomości. Taki zapis pojawia się w konstytucji z roku 474, gdzie w definicji skarbu wskazane są ruchomości pochodzące od nieznanymi z powodu upływu czasu właścicieli: „*condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia*”.

VI. Kodeks Justyniana i *Leges Barbarorum*

Rozpad Cesarstwa Rzymskiego w 395 r. podzielił także regulacje dotyczące prawa nabycia własności skarbu. Kodeks Justyniana z I poł. VI w. przyjął w Cesarstwie Wschodniorzymskim w całości regulację z konstytucji z 474 r. i dostosował do jej przepisów pozostałe fragmenty *Digestów* i *Instytucji*. Po okresie justyniańskim (możliwe, że za panowania cesarza Nicefora Generalisa, 802 – 811 r.) Cesarstwo Wschodniorzymskie powróciło jednak do prawa przyznającego znalezione skarby fiskusowi. Za panowania cesarza Leona V Armeńczyka (812–820 r.) przywrócono z kolei regulację obowiązującą za czasów Justyniana, z tym wyjątkiem, że znalazca, który ukrył fakt znalezienia skarbu, tracił go na rzecz właściciela nieruchomości, także gdy była nim osoba prywatna, a nie tylko fiskus. Natomiast Bazyliski, czyli zbiór tłumaczeń i komentarzy prawdopodobnie wprowadzonych za panowania cesarza Leona Mądrego (886 – 911) [5, s. 413-414], w sytuacji znalezienia skarbu na cudzym gruncie przyznawały wprost właścicielowi nieruchomości bezpośrednie prawo do całości (względnie połowy) skarbu [1, s. 61].

W Cesarstwie Zachodniorzymskim obowiązywały tzw. *Leges Barbarorum*, wśród których ważną rolę pełnił *lex Romana Visigothorum*, tzw. Breviarz Alaryka. Wobec znalezienia skarbu stosował postanowienia Kodeksu Teodozjańskiego, a w szczególności konstytucji z 380 roku. Po włączeniu przez Justyniana Wielkiego do granic państwa rzymskiego Italii, kodyfikacja justyniańska zaczęła obowiązywać na tym terenie. Zasady te to stały się później podstawą nauki prawa we Włoszech, skąd oddziaływały następnie na Francję, Niemcy i Polskę.

Podsumowując powyższe rozważania należy zauważyć dużą zmienność, a także powtarzalność wielu regulacji wypracowanych w trakcie istnienia cesarstwa. Zarys problematyki pomija przy tym zagadnienie regulacji na terenach podbitych przez Rzym, którego mieszkańcy zachowywali jednak swoje tradycyjne prawa (np. Grecja, Judea, Persja). Wydaje się, że najważniejszym dorobkiem regulacji prawa rzymskiego w kwestii znalezienia skarbu przekazanym współczesności jest wyodrębnienie trzech podmiotów, mogących dochodzić swoich praw: właściciela nieruchomości, w której skarb został znaleziony, znalazcy i Skarbu Państwa. Wraz z rozwojem prawa ochrony zabytków pozostaje mieć nadzieję, że z czasem coraz wyraźniej zostanie zauważona jeszcze jedna wartość skarbów, prócz materialnej, a ich wydobycie na światło przyczyni się do wzbogacenia całego dorobku kulturowego ludzkości.

Bibliografia:

1. Bossowski F., *Znalezienie skarbu wedle prawa rzymskiego*, Kraków 1925.
2. Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2011.
3. *Digest XXI*. I tłum. Monro C.H., Cambridge 1933.
4. Gołębiowski L., *Domy i dwory*, Warszawa 1830.
5. Hertmanowicz-Brzoza M., Stepan K., *Słownik władców świata*, Kraków 2005.
6. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2011.
7. Litewski W., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003.
8. Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1966.
9. Sohm R., Crawford J., Grüber B. E., *The Institutes of Roman Law*, London 1907.

АКТУАЛЬНІСТЬ МАТЕРІАЛУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Лисак В.А.

магістрант КНУКіМ, актор

lysakchampion@gmail.com

Науковий керівник – Биченко Н.А.

КНУКіМ, кафедра сценічне мистецтво

*«Леся Українка! Це звучить узагальнююче, як ім'я, в якому злились мільйони українко і українців, мільйони безвісних чесних борців за свободу, які в глухі часи жорстокого царизму вслід за російським пролетаріатом не побоялись устати проти гніту й рабства»[1]
Павло Тичина*

Лариса Петрівна Косач - Квітка, більш відома як Леся Українка – видатна українська поетеса і драматург.

У своїй творчості Леся Українка створила мужні і сильні духом образи. Які черпала зі свого життя. Її поезія сповнена віри, мужності і любові до рідного краю.

Поетеса дуже любила свою країну і народ. І завжди мала надію на щасливе майбутнє України. Це ми можемо побачити у творах поетеси: «Грішниця», «Красо України, Подоля!», поема «Бояриня».

Леся Українка розуміла, яке значення має любов до рідного краю і намагалася донести це через свою творчість. Один з таких яскравих творів, поема «Бояриня». Драматична поема Лесі Українки була написана 10 квітня 1910 року. Далеко від рідного краю у місті Хельвіні. Це єдиний твір побудований на матеріалі історичних подій в Україні.

П'єса була вперше поставлена на сценічній площадці у 1919-му році. Микола Карпович Садовський зі своєю трупкою поставив «Бояриню» в Кам'янці – Подільську. Але продовж наступних шістдесят років у СРСР – поема навіть не друкувалася.[2]

Поема «Бояриня» почали друкувати лише за часи «Перебудови» у СРСР. Нарешті у 2013 році «Бояриня» була поставлена у театральному центрі «Пасіка». Режисер-постановник – Катерина Петрівна Чепура.

Актуальність п'єси полягає у тому, що проблеми сьогоденної України – дуже схожі на минулі.

Проблеми перспективи виховання національної свідомості і єдності українців. Якраз вибухає під час Революції Гідності (Євромайдан). Проблема двох різних культур і відмінних менталітетів. Проблема вірності і зради, свободи і рабства, добра і зла, хоробрості і боягузтва, вибір і воля людини. Усі ці події відбуваються і сьогодні у нашій країні.

Події у поемі розгортаються другій половині XVII століття – це доба Руїни і період гетьманування П. Дорошенка. Настав після смерті символу боротьби – Богдана Хмельницького. Саме під час цього періоду було загострення суперечок серед державної української еліти і виникнення соціальних конфліктів з подальшим розвитком бунту серед народу.

Надалі Україна була поділена на Лівобережну та Правобережну Україну між Московським царством і Річчю Посполитою. Це час називають - часом кровопролитних війн і загальним занепадом України.

У цьому творі поетеса засуджує бездіяльність і пасивність українського народу. Закликає до боротьби за визволення України від ворогів і воз'єднання українського народу.

Головна проблема драми «Бояриня» - це проблема національної свідомості українців.

Україна починається з кожного українця.

Посилання на джерела

1. Біографічні відомості.[Електронне звернення]URL:<http://lessons.com.ua/biografichni-vidomosti-lesya-ukra%D1%97nka-1871-1913/>(дата звернення:10.07.2019)

2. Українська Література[Електронне звернення]URL:<https://m.ukrclassic.com.ua/katalog/u/ukrajinka-lesya/965-lesya-ukrajinka-boyarinya> (дата звернення:10.07.2019)

„NIECH ŻYJE NAM KULAWKA!”. OBRZĘDY, OBYCZAJE, OKAZJE I TRADYCJE DOPICIA PREZENTOWANE PRZEZ POLSKĄ SZLACHTĘ XVII I XVIII WIEKU

Lodejska Klaudia

Doktorantka Instytutu Historii

Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

klaudia.lodejska@gmail.com

Promotor – dr hab. nauk humanistycznych Grzegorz Miernik

Zanim przejdę do faktycznego omawiania tematu zacznę, od pytania: Czy polskie pijaństwo obrośli legendą? Od lat krąży stereotyp Polaka pijaka – ale czy ma to realne przełożenie na to jak dużo piło się w przeszłości? Otóż wg mnie nie. Jedno jest pewne, Polacy – czy raczej szlachta polska, na której chce się głównie skupić – umiała się bawić. Przy ucztach czy wystawnych biesiadach spędzano godziny na jedzeniu, rozmowach, grach towarzyskich i spożywaniu alkoholu. W kwestii alkoholu, funkcjonowały rytuały dnia codziennego oraz te obowiązujące w trakcie uczt. Nieodłącznym elementem takich biesiad było wnoszenie toastów. W myśl tego twierdzenia można przytoczyć przysłowie „Kto popija i podjada, to mu się dobrze układa”[1. s. 101].

Wiek XVI to moment przełomowy jeśli chodzi o spożywanie alkoholu. Do tej pory najpopularniejszym trunkiem było piwo. Przez całe XVI stulecie na popularności zaczęła zyskiwać wódka. W wieku XVII była drugą pod kątem popularności, zaraz po piwie[2.s.447].

W 1568 roku nuncjusz apostolski Juliusz Ruggieri napisał do papieża Piusa V o polskiej szlachcie i podejściu do alkoholu w taki sposób: „Upijanie jest u nich chwalebny zwyczajem, niewątpliwym dowodem szczerości, dobrego wychowania, trzeźwość zaś poczytywana jest za grubiaństwo i znak podstępności charakteru.”[3.s.14]. Nic więc dziwnego, że szlachta spędzała sporo czasu przy stole. Podczas biesiadowania nieodłączną czynnością było spożywanie alkoholu jak również spełnianie rytuałów towarzyskich.

Życie codzienne szlachty określały rytuały towarzyszące im w życiu codziennym jak i w trakcie biesiad. I to od nich trzeba zacząć. Ważnym elementem biesiadowania był stół i wszystko co działo się wokół niego. W związku z tym nie można pominąć opisu zastawy stołowej. Nieodzownym sprzętem izby jadalnej oczywiście oprócz stołu i ław, a później krzeseł był kredens. Jak podaje Gloger: „urządzony był zwykle w końcu sali jadalnej, za balasami jak klatka, żeby do niego przystęp miał tylko kredencierz i ci, którzy mu pomagają: zmywający i obcierający naczynia. Nikomu innemu wniknąć tam nie było wolno. Co potrzebnem było, usługujący do stołu odbierali przez balasy i podawali równie. W tej jakby komorze zabalasowanej stał jeden wielki stół i szafy kredensowe albo schodki aż pod sufit zastawione srebrem, miedzią i farfurą. Później dopiero nastąpił zwyczaj umieszczania kredensu w osobnym pokoiku przy jadalni. Naczynia stołowe u mieszczan i szlachty uboższej bywały cynowe, w domach możniejszych – ze srebra, u królów – ze srebra i złota”[4.s.98].

Natomiast szafę w kuchni z rzędami do postawienia statków kuchennych nazywano szelbągiem. Pod misy rozmieszczone na stole kładziono „prawdy” czyli „miśniki”, były to plecione ozdobnie podkładki.

Półmiski nastąpiły później od mis. Salaterki do sosów stawiano na stole między półmiskami, szklane naczynia na przystawki bywały kolorowe. Błat czyli półmisek podłużny na dania pieczone zjawiał się w zastawie jeszcze później.

W XVIII wieku zmieniła się moda nakrywania do stołu. Wyszły z mody duże i głębokie półmiski. Stoły zdominowały małe, okrągłe i płaskie. Duże naczynia wykorzystywano wyłącznie do podawania mięs. Od XVIII wieku zaczęto inaczej postrzegać prezentowanie potraw na stole. Żadna szanująca się gospodyni, nie zezwoliłaby na wyłożenie różnych rodzajów mięs, warzyw itp. na jeden półmisek. Moda ta zawędrowała do Polski wraz z francuską kuchnią. Była ona przeciwieństwem polskiej pod względem ilości jedzenia, co w dość oczywisty sposób przełożyło się na zastawę[5.s.266].

Jak podaje Kitowicz w rozdziale „O porządkach i cukrach stołowych” istotnym elementem na każdym stole w jadalni był serwis. Był to osadzony na czterech nóżkach czy kolumnach mebelek, służący do przetrzymywania na nim dodatków na stół. Taki serwis najczęściej miał na szczyście

kosz lub mięś do przetrzymywania owoców (głównie cytrusów). Obok stały karafki, w których przechowywano ocet, oliwę, cukier oraz musztardę. Najczęściej tak wyglądała góra mebla, dół był najczęściej drewnianą lub posrebrzaną płytą. Tam przechowywano cztery srebrne naczynia tzw. salserki czyli solniczki. Po dwie z solą i pieprzem[5.s.272-273].

Ponadto oprócz serwisu na stołach znajdowały się, najczęściej srebrne, kufle, w których przetrzymywano wino i wodę. Były obkładane lodem, dla utrzymania odpowiedniej temperatury. Można skwitować, że szlacheckie stoły, w przypadku wystawnych uczt, ugięły się nie tylko pod ciężarem jedzenia, ale również i srebra. Prócz sreber stołowych w jadalni były również srebra kredensowe. Najczęściej nieużywane naczynia, poza kufkami do lemoniady (limoniady), oraz do kaliszan. Był to napój powstały z mieszanki piwa, wina francuskiego, soku cytrynowego, odrobina cukru i chlebem utartym zakruszona. Najczęściej spożywany był jako lekarstwo po pijaństwach poprzedniego dnia[5.s.272-273].

Jeśli zaś chodzi o stoły, początkowo były to długie i wąskie meble. Kiedy potrzebne było więcej miejsca, w różnych konfiguracjach złączano kilka. Po tym jak zmienił się wygląd zastawy, zmieniły się też stoły. Od XVIII wieku były one szersze i jednocześnie krótsze. Kiedy złączano kilka takich stołów tworzyły one jeden, duży i prosty stół.

W przypadku ważnej uczt, podczas której gospodarz chciał się zaprezentować na stole panowało odpowiednie ustawienie. Na początku przychodzili cukiernicy, którzy ustawiali faffe, rozstawione w odniesieniu do serwisów. W przypadku takich uczt akcentowano pochodzenie rodziny, więc w centralnym miejscu stołu ustawiano herb rodowy[5.s.275].

Kitowicz dokładnie wymienia też akcesoria do napojów alkoholowych. Poza zwyczajnymi naczyniami do trunków czyli kieliszków, kielichów, szklanek i pucharów, w niektórych domach były osobne „kije szklane długie z gałką obszerną na końcu” do piwa, kufelki z rurkami i „szklenice półgarncowe o trzech obręczkach”. Poza tymi naczyniami funkcjonowały jeszcze kije, kufelki, trąbki, etc. Te naczynia były w stanie pomieścić małe ilości napoju, jednak w trakcie picia, ludzie nie wyglądali zbyt korzystnie. „Prócz narzędziów wyżej wspomnianych były także powymyślane rozmaite sztuki, za pomocą których upijali się, choć niechęć; jedną za wszystkie przytoczę, po której rzecz będzie doskonale zrozumiana”[5.s.277-288].

Naczelne miejsce na stole zajmowały roztruchany, wielkie, zdobne kielichy do miodu i wina, najczęściej ze srebra, złota i kryształu, często wysadzone drogimi kamieniami. Zdarzało się, że miały kształt zwierząt: sów, orłów, pawi czy gryfów. Szczególne były kielichy robione z prawdziwej muszli ślimaka morskiego tzw. „nautilusy”. Równie popularne były kielichy wytwarzane z rogów nosorożca, orzechów kokosowych czy strusie jaja pokrywane metalami szlachetnymi[6.s.135].

Ważną czynnością przy posiłkach było mycie rąk. Zanim zaczęto używać widelców jadano jedynie łyżkami i rękami. Gospodyni lub krajaczy kroili mięso w trakcie uczt i rozkładali je na półmiski. Sięgano po nie rękoma, maczano w sosach ograniczając używanie sztućców do minimum. Stąd zwyczaj czy obyczaj mycia rąk zarówno przed jak i po jedzeniu było koniecznością. W trakcie posiłków obliżywanie rąk należało do „zwykłej przyzwoitości czyli tzw. przystojenstwa”[4.s.245-246].

Do umywania rąk pokojowcy przynosili miednicę i nalewkę (rodzaj koneweczki do polewania rąk przy myciu tychże przed jedzeniem i po jedzeniu) z wodą oraz ręczniki, obchodząc z nimi gości. Źródła wspominają też o serwetach sprowadzanych z zagranicy, które rozpowszechniane były od czasów Zygmunta. Wtedy też przy każdym talerzu znajdowała się duża biała serweta, którą uczający mogli zawiązać na karku, aby zasłonić ubranie przed ubrudzeniem. Dla szlachty dbanie o czystość ubioru (często niezwykle kosztownego – żupany, kontusze, itp) było niezwykle ważne. Ubrania przekazywano dosłownie z pokolenia pokolenie. Poza wielkimi serwetami, w bogatszych domach, na stołach widoczne były małe serwetki, którymi nakrywano chleb[7.s.42-46].

Funkcjonowała zasada według, której podawano w odpowiedniej kolejności oraz odpowiednim sposobie dania na stół. Najczęściej na stole już od początku ustawione były półmiski, z różnego rodzaju pieczonymi ptactwem oraz ciasta. Następnie, w zależności od rozmiaru stołu i ilości gości, przynoszone dwie lub trzy wielkie misy, w których znajdowało się pieczone mięso wołowe, następnie dwie ćwiartki cielęciny, kolejna była baranina, a dalej drób w następującej kolejności: indyk, gęsi, kupiony, kureczka, kuropatwy, itd. Tak prezentowały się zarówno pierwsze, jak i drugie danie. Mięso przyrządzane było, niezależnie od rodzaju, jako pieczone w całości lub porcjowane. Trzecim daniem były owoce ogrodowe i rozmaite rodzaje cukrów, rozłożone na talerzach i półmiskach. W okresach

postu, również stosowano się do tych zasad podawania potraw, które były przyrządzane głównie na oliwie bądź oleju. Popularne wtedy rodzaje olei były tłoczone z: siemienia lnianego, konopnego, z maku i migdałów[5.s.268].

Ponadto charakterystyczną cechą, przestrzeganą na staropolskim stole, był rozmiar potraw. Półmiski i misy, musiały być wypełnione jedzeniem po brzegi. Jedzenia musiało być dużo z każdego rodzaju. Obok wielkich mis, stawiano również torty i ciasta francuskie. Ciasta te różniły się od tych znanych nam z późniejszych epok, wyglądem oraz sposobem przygotowania. Najczęściej były niekształtne i dość grube. Przygotowywano je przeważnie z masła, jednak nie świeżego „ale owszem starego, czasem aż zielonego, albowiem takie było sporsze, dając więcej uczucia swego, choć w mniejszej kwocie użyte niż młode; do tego każdy zbytek w początkach swoich ogląda się na dawniejszą oszczędność, z której występuje. Język też inaczej nie poznaje delikatności smaku, tylko przez używanie coraz łagodniejszych potraw; więc kiedy nie kosztował tortów i ciast francuskich, z młodym masłem pieczonych, przyjmował z gustem i pieczone z starym ciasta, jako nowe specjały, lepsze od klusków i pierogów”[5.s.267].

Posiłek kończyły wety. Ostatnią potrawą były wszelkiego rodzaju owoce, jak jabłka, gruszki, orzechy, figi, daktyle, winogrona czy melony, które podawano z serem, po wcześniej zaserwowanych potrawach. Przytoczyć można przysłowie Knapskiego: „Podczas lepsze wety niż obiad”[8.s.423]. W trakcie uczty, razem z serwowanymi potrawami podawano alkohol; do każdego dania przypisywany był inny rodzaj trunku oraz zastawy według porządku uczty: piwo – do dań, wino – pod koniec obiadu. Porządek uczty:

- Początek uczty: z małych kieliszków pito wino i piwo (zimne, jak napój chłodzący)
- Po drugim danu: zmiana zastawy, na duże toastowe kieliszki
- Właściwe picie po oficjalnej części uczty

Podczas biesiadowania nieodłączną czynnością było spożywanie alkoholu. I w tym przypadku, również obowiązywały rytuały codziennego spożywania alkoholu. Codziennie rano szlachta wypijała herbatę a zaraz za nią wódkę gdańską, perlico, cynamonkę, dubelt – hanyż, ratafię, krambambulę. Te dwa ostatnie napoje w tych czasach były najdroższe. Kontynuując rytuał, wypity alkohol zagryzano konfiturami lub piernikiem gdańskim, następnie chlebem z masłem bądź sucharkami i raz jeszcze wypijano po jednym lub dwóch kieliszkach wódki. Do obiadu pijano najczęściej piwo, a po samym obiedzie wypijano kieliszek bądź dwa wina. W mniej zamożnych domach zamiast wódki gdańskiej wypijano gorzałkę przepalaną domowej roboty[5.s.286].

Poza rytuałami stołu, od gospodarza oczekiwano kanonu zachowań, które musiał spełnić. Do jednego z głównych obowiązków gospodarza należała „prynuka” – czyli zapraszanie, a raczej przymuszanie gości do nadmiernego jedzenia i picia. Jeśli gospodarz nie wywiązywał się z tego rytuału, uczujący powinni uczestniczyć w uczcie w sposób skromny i niechętny[9.]. Kolejnym to odpowiednia oprawa takiego spotkania i zapewniania swoim gościom rozrywki. Warto podkreślić, że wiek XVI to okres upowszechnienia się pijackich posiedzeń, zmagających „rekordów wytrzymałości” i figlach wyczynianych po pijaku[10.s.293-294]. Można pokusić się o stwierdzenie, że miało to wpływ na ilość wypijanego przez szlachtę alkoholu. I faktycznie w wieku XVII i XVIII mamy do czynienia z rozwojem pijaństwa na szeroką skalę[11.s.176-180].

Warto podkreślić rolę kobiet w trakcie biesiad. Uczestniczyły w ucztach, jednak w samym pijaństwie już nie. Nie było to w dobrym tonie, aby kobiety upijały się na równi z mężczyznami. Co więcej w trakcie uczty, w momencie wnoszenia toastów, puchary kobiet były napełniane, ale jak nakazywały zwyczajem, panie kielichy przykłady jedynie do ust. Powszechnie było, że po głównej części uczty, towarzystwo dzieliło się na dwie części: męską i żeńską. Panowie zostawali przy głównym stole i kontynuowali biesiadę, a panie udawały się do saloniku gospodyni i popijają kawę bądź nalewki. Bo to właśnie gospodyni strzegła klucza do domowej apteczki – bardzo popularnego w tamtych czasach regału stawianego w spiżarni, w którym przechowywano nalewki domowej roboty, rum – podawany do deserów, czy też używany do gotowania, wódkę itd. Często po rytuale picia kawy po uczcie panie sięgały po kieliszek jednej z nalewek „dla zdrowotności”[5.s.286-287].

W artykule zostały opisane rytuały, ilość spożywanego alkoholu, pora na zwrócenie uwagi na okazje jakie wykorzystywano do organizowania takich spotkań a co za tym idzie jak wyglądało wygłaszanie toastów. W tym okresie każda okazja była dobrą do picia alkoholu. Z okazji wystawnego obiadu i po obiedzie, kiedy do domu przybywali goście czy sąsiedzi oraz w trakcie ich pożegnania/

odjazdu czyli „strzemienny”, który był wypijany na ganku dworu, przy bramie bezpośrednio przed wyjazdem gości[3.s.18]. Henryk Wolf pozostawił bardzo dokładny opis uczt polskich, nazywanych przez Polaków biesiadami. Zauważył, że organizowane one były przy łada okazji – „z powodu ślubu, dni świątecznych, chrztu, śmierci lub pogrzebu, przybycia kogoś, przyjaciela lub obcego, i podobnych przyczyn”[12.]. Do okazji dokładnie przez niego opisanych należały:

- Imieniny – przywiązywano do nich dużą wagę. Cała uroczystość zaczynała się w kościele, po niej zapraszano gości do domu gdzie odbywało się bardzo wystawne przyjęcie. W trakcie jego trwania wygłaszano mowy na cześć solenizanta. Ważnym obrzędem było tzw. „wiązanie” - „obwiązywano solenizanta powrostem, pasem, wstążką, chustą, jakby symbolicznie stwierdzając więzy przyjaźni, później wiązano подарunkiem.”[13.s.174]. Z biegiem czasu prezenty imienninowe stały się bardziej powszechne i zastąpiły dawną symbolikę „wiązania.”

- Uczty przed sejmami - czyli coś na kształt współczesnych wieców przedwyborczych. Magnaci za jadło i napitek kaptowali sobie głosy (dzisiejsza „kielbasa wyborcza”) – czyli tzw. kreski – mniejszej szlachty. W czasie uczt zawierano też sojusze polityczne i rodowe mariaże. Uczty zaczynały się o 4 lub 5 popołudniu, a trwały najczęściej do rana. W sali jadalnej ustawiano stoły w kształt podkowy, co ułatwiała nawijaniu rozmów pomiędzy uczującymi.

Nie sposób pominąć toastów towarzyszących spożywaniu alkoholu. W swojej książce Z. Gloger „Ze starych szpargałów śp. Karola Żery Fraszk i opowiadania” „Podczas uczt przy spożywaniu potraw mięsnych »lano piwo jak gdyby na młyński kamień«, powiada świadek z XVI wieku. Nawet w zamożnych domach staropolskich, dopóki gości szły potrawy, wina na stole nie pokazywano. Dopiero pod koniec uczt, po mięsiwach, przychodziła pora na toasty czyli zdrowia, które godziło się spełniać małżamją (ob. Małmazja) lub węgryzmem”[8.s.367].

Pijąc zdrowie, wstawano i ten, kto wznosił zdrowie, przemawiał, a gdy skończył, okrzykiwano do osoby, która była uczczona wiwatem: „Niech żyje!”. Na imieninach zaczynało od zdrowia solenizanta, na weselach, od zdrowia państwa młodych. Ucztę zakańczało ostatnie zdrowie „Kochajmy się!”. Potem już tylko mogło być „strzemienne”, wychylane w ganku lub przy wrotach, gdy gość miał wkładać nogę w strzemię. Wiwaty z muzyką i odpowiednim śpiewem wszystkich biesiadników przy stole, były starym i upodobanym zwyczajem uczt polskich. O zwyczajach spożywania alkoholu na biesiadach Gołębiowski pisał: „Zaczynając kielich z początkiem strofy, kiedy muzyka grała cała kompania śpiewała, gdy z armat lub moździerzy dawano ognia, trzeba było w takt łykać i z końcem śpiewu skończyć i wychylić puchar. To było po gracku”[14.s.222].

Zachowało się wiele toastów, które były wznoszone w trakcie uczt „Wypi! Wypi! Nic nie zostawi! Bodaj go, bodaj go Bóg błogosławi! A kto pije, temu nalewajcie! A kto nie pije, temu nie dawajcie! Kto zdrow, kto dobrze pije, Kto jest przyjacielem prawdziwym, Niechaj to zdrowie wypije: Wiwat dom (tu nazwisko) poczcwy!; Przyjaciele, zbiegajcie się, niech z was każdy z serca niesie Na ofiarę dla tej damy, Co z szacunkiem żyjem dla niej”[8.s.367].

Według Kitowicza picie po uczcie, było niejako wymagane. Po zjedzeniu smacznych potraw oraz skosztowaniu deserów, należało wypić wraz z gospodarzem trochę alkoholu. Gospodarz nalewał wino i wznosił toast za gości, zaczynając od najbardziej znamięnionych. Kiedy wymieniał kolejno gości, w przypadku ważnych osób, kieliszek jedynie przytykał do ust. Dopiero po tym jak wymienił wszystkich zasiadających przy stole, wypijał trochę wina a następnie odstawiał kieliszek[5.s.277].

Tak Kitowicz opisywał zwyczaj toastowania :”W ten sam moment, kiedy gospodarz wymienił pierwsze zdrowie, jaki taki brał się do swego kieliszka i tymże sposobem pił zdrowie wszystkich którym gospodarz. Więc gdy razem wszyscy jedni drugich zdrowia pili, robił się hałas do kościelnego podobny, kiedy lud za plebanem mówi powszechną spowiedź, tak iż jeden drugiego nie słyszał i nie rozumiał. Ani też dawał kto baczenia na to, czy był w tej litanii wspomniany, czy nie był, chyba że kto z garła całego wykrzyknął jego imię, to mu się uklonił. Gospodarz pierwszych osób zdrowie pił stojąc, potem usiadł i kończył reszty, toż samo czynili inni dystyngowani; końcowa zaś drużyna piła stojąc wszystkie zdrowia, nie czyniąc sobie większej nad drugich powagi. Po tej pierwszej ceremonii była pauza jaką chwilę, jedli i popijali z małych kieliszków aż do drugiego dania, lubo to nie wszędzie, bo wielcy pijacy nie czekając na drugie danie kazali dawać wielkie kielichy jeszcze przy pierwszym. Lecz idźmy powszechniejszym zwyczajem, abyśmy się lepiej każdemu przypatrzyli. Skoro sprobowano drugiego dania, to jest pieczystego, natychmiast gospodarz zawołał dużego kielicha, tym w strych nalany pił do dystyngowańszego, ale zdrowie

najdystyngowańszego gościa, który się tam znajdował, pił stojąc, a z nim razem wszyscy stali. Skoro wypił albo jeżeli był nieęgęj głowy, po mocnym przeproszeniu za niespełnienie odlał w inny kielich lub w szklenicę, oddał kielich temu, do kogo był adresowany, i usiadł; wszyscy zatem posiadali. Gdy drugi powstawszy zaczął pić przedsięwzięte zdrowie, znowu się cały stół podnosił, tak mężczyźni, jak damy, chyba iż kogo albo znacznie wysoka godność, albo lata podęzle od tej grzeczności wymawiały, i cała kompania prośba, aby nie wstawał, uwalniała. Gospodarz promował coraz inny kielich za zdrowie dystyngowańszych, po stopniach jednego za drugim, a ci znowu każdy z osobna gospodarskie zdrowie nowymi kielichami w kolej podawanymi i spełnianymi odwiedzczali, akompaniując wstawianiem każdego z przedniejszych pijącego; i było w tym wstawianiu i siadaniu tyle utrudzenia, że drugi osłabiał od niego wprzód jeszcze, nim się upił; trudno zaś było siedzieć nieporuszenie, gdy drudzy wstawiali, bez noty grubianina albo admonicji od sąsiada. Po odbytych zdrowiach pryncypalniejszych w szczególności, szło zdrowie powszechniejsze osób mniejszych, na rózne klasy podzielonych; na przykład: gdy się znajdowały u stołu jakie urzędniczki i proste szlachcianki z córkami, księza świeccy i zakonni, oficerowie i towarzystwo, palestra i obywatela mali; że w tak dużej kompanii sam czas by nie wystarczył na zdrowie każdej z takich/osób"[5.s.277].

„Niech żyje nam kulawka!” Czy takie powiedzenie przy głębszym zastanowieniu przysparza więcej, w cudzysłowie dumy z pomysłowości biesiadujących rodaków, czy też stanowi przykład całkowitego oddania się *Bachusowi* i beztroskiemu życiu bez względu na tego konsekwencje?

Czy to alkoholowe rozpasanie jakie nastąpiło w Rzeczypospolitej w omawianym okresie miało wpływ tylko na życie prywatne biesiadujących, na rozwój pewnych zwyczajów i obyczajów, powstawanie prawd życiowych, przysłów i bogatej literatury towarzyszącej temu zjawisku?

Czy konsekwencji takiego postępowania i jego tolerowania przez ogół nie ponieśliśmy w następnych dziesięcioleciach? Czy „nadmierne” spożywanie i używanie biesiadowania do spraw politycznych nie spowodowało późniejszego fermentu i słabości Rzeczypospolitej? Tak, każdy to potwierdzi.

Ale czy syndrom *kulawki* nie odbił się i nie odbija do tej pory na polskim społeczeństwie? Pomijając koniec wieku XVIII kiedy podjęto pierwsze próby złagodzenia zwyczajów biesiadowania sprowadzającego się li wyłącznie do ograniczenia spożywania alkoholu, ten alkohol towarzyszył i towarzyszy naszej historii przez kolejne stulecia. Raz dla kultywowania „chwalębnej” tradycji o polskiej mocnej głowie, dwa dla polskiej fantazji, a co najgorsze wpisał się w codzienność życia i jest stale obecny.

Dopiero ostatnie zmiany systemowe i światopoglądowe prowadzą ku lepszemu. Większa świadomość o uzależnieniach i związanych z tym konsekwencjami, zmiany stylu życia, itp. powodują, że po pierwsze zmieniają się preferencje alkoholowe naszych rodaków, alkohol nie jest już pomocnikiem w pracy ale jest raczej gościem weekendowych spotkań - choć nie zawsze. Do lamusa odchodzą powiedzenia dyskryminujące niepijących, a przede wszystkim nikt już nie stawia na stole *kulawki*.

Bibliografia:

1. Skorupska – Racyńska E., *Nie trwam o jedzę, kiedy dobrze siedzę. O jedzeniu i zarcu w paremiologii polskiej dawnej i współczesnej*. Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza, vol. 23, nr 1 (2016).
2. Wnuk M., Purandare B., Marcinkowski J. T., *Struktura spożywania alkoholu w Polsce w ujęciu historycznym*, Problemy higieny i epidemiologii, 94(3) (2013).
3. Dampz M., *Alkohol i biesiadowanie w obyczajowości Polaków*, Adam Marszałek, Toruń, 2005.
4. Głogier Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, T.III, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
5. Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Nakładem Bolesława Mauryeego Wolffa, Petersburg i Mohylew 1855.
6. 50 lat polskich badań nad sztuką Szecęcina i Pomorza Zachodniego: materiały z seminarium 29-30 września 1995, pod red. Marii Glińskiej, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Oddział Szecęcinski, Szecęcina 1996.
7. Kuchowicz Z., *Obyczaje Staropolskie XVII – XVIII wieku*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1975.
8. Głogier Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, T.IV, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
9. Oldakowski A., Kosieradzki D., *Pamiętna biesiada we dworze w Jagodniku 1727*, <http://oldakowscy.pl/index/index.php/oldakowscy-za-czasow-i-rzeczypospolitej/pamietna-biesiada-we-dworze-w-rytelskim-jagodniku-1727>.
10. Lilejko J., *Życie codzienne w Warszawie za Wazów*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1984.
11. Bockenheimer K., *Przy polskim stole*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998.
12. Głowacka A., *O ucztach polskich według Henryka Wolfa z Zurychu*, http://www.wilanow-palac.pl/o_ucztach_polskich_wedlug_henryka_wolfa_z_zurychu.html.
13. Bystron J. S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Wiek XVI – XVIII, T. II, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1960.

14. Gołębiowski L., Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki: łazi i kąpieli; łózek, pościeli, ogrodów, powozów i koni; blaznów, karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajowych szczegółów, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1830.

METROPOLITA KRAKOWSKI ABP KAROL WOJTYŁA W AKTACH SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W LATACH 1964 – 1978

Majewski Łukasz

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie*

Karol Wojtyła - papież Jan Paweł II, a później święty Kościoła Katolickiego - to postać, która wywierała ogromny wpływ najpierw na społeczeństwo polskie, a potem na cały, nie tylko katolicki świat. Przez swoją posługę, opiekę nad młodzieżą, zaangażowanie w działalność Kościoła wykraczającą daleko poza sprawowanie sakramentów, budził żywe zainteresowanie ówczesnej władzy. Wojtyła zwrócił na siebie uwagę służb jeszcze na długo przed tym, jak objął ważne funkcje w krakowskim Kościele. Pierwsze informacje o nim w aktach bezpieki pochodzą z czasów, gdy był klerikiem¹. Młody kapłan interesował agenturę ze względu na pełnione funkcje i zaangażowanie w różnych organizacjach związanych z kulturą, nauką, czy religią. Nasilenie działań operacyjnych względem niego następowało wraz ze zdobywaniem kolejnych godności kościelnych, a szczególnie po mianowaniu Wojtyły arcybiskupem metropolitą krakowskim, co miało miejsce w 1964 roku. Dlatego też mój artykuł będzie obejmował owe lata, aż do momentu wyboru Papieża Polaka².

Nominacja Karola Wojtyły na arcybiskupa krakowskiego była wówczas jednym z najszerzej poruszanych tematów w społeczeństwie, w kościele, ale też przez agenturę. Podkreślano, że zwycięzca przez niego tak wysokich godności i to w tak młodym wieku, było rzeczą wręcz niespotykaną. Dziwiono się również, iż zajmował się on głównie pracą duszpasterską, naukową i nie zabiegał o żadne godności. Dlatego też zlecono tajnym współpracownikom, a szczególnie TW „Adaś”, aby zwracał uwagę na komentarze duchownych w sprawie nominacji Wojtyły, ze szczególnym uwzględnieniem kapłanów, dla których jego funkcja mogłaby być niewygodna³.

Po rozmowach, jakie agenci przeprowadzili z krakowskimi duchownymi można było wnioskować, że oczekiwali oni od nowego arcybiskupa konstruktywnego działania, które ułatwiłoby kościołowi katolickiemu funkcjonowanie z władzami i ulżyłoby w naciskach z jej strony⁴. W sprawozdaniu z pracy operacyjnej I grupy Wydziału IV za rok 1964 arcybiskup Wojtyła wskazywany był jako jeden z hierarchów, który usilnie dążył do utrzymania autonomii Kościoła. Przy czym w swych działaniach arcybiskup nie wydawał pisemnych poleceń do swoich podwładnych, tylko ustne dyspozycje, nie dając władzom żadnych powodów do ingerencji względem jego osoby⁵.

Jednym z planowanych działań agentury względem Karola Wojtyły, było założenie podsłuchu w kurii oraz w miejscu zamieszkania arcybiskupa. Zamierzano wprowadzić agentów do mieszkania przy ul. Kanonicznej 21. Zadanie to zostało powierzone TW „Marecki”. Prowadził on rozpoznanie osób mieszkających i pracujących w tymże budynku, a szczególnie dozorczyń, która bardzo skrupulatnie pilnowała wejścia. Dlatego też rozważano wprowadzenie pracownika SB poprzez zaaranżowanie konieczności remontu czy awarii gazowej lub wodociągowej⁶.

SB bardzo intensywnie interesowała się prywatnymi spotkaniami Karola Wojtyły. Sprawdzano

1 IPN Kr 075/26, k. 124.

2 IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, k.33-37.

3 IPN Kr 009/6466, Teczka pracy TW „Adaś”, T. IV, k. 152-154.

4 IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, t. 2, k.51-53.

5 IPN Kr 039/1, Sprawozdania dwutygodniowe, miesięczne, kwartalne i roczne dotyczące kleru, t. 14, k. 34.

6 IPN Kr 009/5974 Teczka pracy TW „Marecki”, T. 2, k. 187-191.

szczególnie jego spotkania z kobietami, mając nadzieje, że uda się znaleźć jakieś kompromitujące metropolię powiązania. Agenci wiele razy donosili o braku podstaw do wnioskowania, że możliwe będzie znalezienie na jego temat jakiegokolwiek obyczajowego skandalu. Mimo to szczególnie sprawdzano częste kontakty Karola Wojtyły z panią Kinaszewską, która pracowała w Tygodniku Powszechnym. Jak się jednak okazało, przebywała często w towarzystwie arcybiskupa ze względu na to, że przepisywała jego kazania na maszynie, a także opracowywała stenogramy przemówień itd⁷.

SB wzmogła swoje działania względem Wojtyły poprzez rozbudowywanie sieci agenturalnej wokół kapłana. Wprowadzała jedynie sprawdzonych i zasłużonych tajnych współpracowników. Rekrutowała ich zarówno wśród osób świeckich, jak i ze stanu duchownego. Największą rolę odgrywały osoby, które miały możliwość dotarcia do Wojtyły, jego sufraganów i kurialistów krakowskich. Dla każdej z nich wypracowywano odpowiednią tematykę, która miała stanowić codzienną pracę operacyjną TW⁸.

Karol Wojtyła bardzo angażował się w organizację obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski w Krakowie. Oczywiście agentura na szeroką skalę utrudniała to przedsięwzięcie. Starła się poznać wszelkie plany kurii dotyczące uroczystości oraz treści dokumentów i pism Karola Wojtyły, które wiązały się z organizacją, czy planowaniem tego doniosłego dla katolików wydarzenia⁹. Mimo szeroko zakrojonej akcji agenturalnej, udało się doprowadzić do obchodów millenium, co świadczyć może o determinacji arcybiskupa krakowskiego, solidarności duchowieństwa i społeczeństwa. W efekcie funkcjonariusze SB poddawali w swych notatkach służbowych pod wątpliwość skuteczność ich metod operacyjnych¹⁰.

Kolejnym działaniem Karola Wojtyły, które SB próbowała utrudnić, były starania o przywrócenie w Krakowie procesji Bożego Ciała. W 1966 roku zabroniono ich w siedmiu parafiach krakowskich i w dwóch kościołach zakonnych. We wszystkich parafiach, gdzie procesje miały mieć miejsce po południu, nakazano, aby odbywały się rano. W 3 parafiach zezwolono na obycie procesji, ale w zmienionych trasach, prowadzących przez ciasne i zniszczone ulice. Decyzje te władze uzasadniały koniecznością zadbania o bezpieczeństwo uczestników procesji i unikania niepokojów społecznych. Co więcej, władze po raz kolejny utrudniały organizację największej procesji, która prowadziła z Wawelu, przez ulicę Grodzką, Rynek Główny do Kościoła Mariackiego i z powrotem na wzgórze Wawelskie. Procesja ta została zakazana jeszcze w trakcie wojny przez władze hitlerowskie, a następnie przez władze komunistyczne. Karol Wojtyła starał się o przywrócenie tej tradycyjnej procesji w jej pierwotnej formie. Władze przez kolejne lata odmawiały i decyzje swą tłumaczyły przeszkodami komunikacyjnymi, które mogła spowodować tak wielka grupa ludności. Mimo to arcybiskup nie poddawał się w swych działaniach i dążył do uzyskania zgody na przeprowadzenie tradycyjnej procesji¹¹.

1967 roku Karol Wojtyła otrzymał kapelusze kardynalski. Z raportu sporządzonego przez agenturę w tym czasie można odczytać, że była świadoma wartości duchownego - Karol Wojtyła był jednym z nielicznych przedstawicieli hierarchii w Polsce, a także w świecie, który uzyskał tak szybko szereg godności w kościele rzymskokatolickim¹². SB żywo sprawdzała reakcje środowisk katolickich. W społeczeństwie prowadzono dyskusję, jak nominacja Wojtyły będzie rzutować na stosunki Państwo-Kościół. Często komentowano, że wpłynie ona na złagodzenie tych relacji. SB przewidywała, że prestiż Wojtyły w kraju znacząco wzrośnie. Niemniej jednak nadal będzie on prowadził działalność naukową i publicystyczną z racji uprzedniego zaangażowania i zainteresowań. Agentura zastanawiała się również w jaki sposób można by skonfliktować Stefana Wyszyńskiego z

7 Tamże, k. 141-142.

8 IPN Kr 039/66, Wytyczne Departamentu IV MSW 1963-1969, cz. 1, k. 5.

9 IPN Kr 039/13, Plany operacyjne, informacje i inne materiały operacyjne dotyczące uroczystości milenijnych, t.3, k. 302-304.

10 M. Lasota, Działania operacyjne UB-SB przeciwko kardynałowi Karolowi Wojtyle, [w:] Niezłomni. Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Karola Wojtyły, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2009, s. 22-23.

11 IPN Kr 039/23, Informacje dotyczące kleru 1965-1966, t.1, k. 136-139.

12 M. Lasota, Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teckach bezpieki, Kraków 2006, s. 206.

Karolem Wojtyłą i czy ten drugi miałyby w przyszłości szanse na zostanie prymasem. Obawiano się wzrostu autorytetu nowego kardynała w społeczeństwie, jego dobrej pozycji i nieskalanej opinii w Stolicy Apostolskiej i wzrastających wpływów¹³.

Wobec zaistniałej sytuacji rozszerzano plan operacyjny względem Karola Wojtyły. W 1968 roku do głównych kierunków działań wobec niego zaliczano: obserwowanie jego aktywności w kurii w odniesieniu do spraw duszpasterskich, organizacyjnych i ogólnokościelnych, a także rozpoznanie osób współpracujących z nim, bądź znajdujących się w jego bliskim otoczeniu. Przyglądano się podejmowanym przez niego decyzjom w związku z określonymi zarządzeniami władz państwowych w sprawach działalności kleru tj. punkty katechetyczne, budownictwo sakralne, księgi inwentarzowe, itp. Zamierzano przyglądać się bieżącym wydarzeniom świadczącym o układzie stosunków pomiędzy poszczególnymi biskupami – sufraganami archidiecezji krakowskiej, biskupami metropolii, a także wpływowymi kurialistami. Prześwietlano również kontakty Karola Wojtyły z ośrodkami za granicą lub osobami wywierającymi wpływ na jego postawę i działalność w kraju, a także wyszukiwano różne fakty, które mogłyby skompromitować go w oczach społeczeństwa i kościoła¹⁴.

Z kolei TW „Marecki”¹⁵ otrzymał o wiele bardziej szczegółowe operacyjne wytyczne, które miały dotyczyć uzyskania informacji odnośnie Karola Wojtyły na temat: jego osobowości i cech charakteru (np. takich jak: bystrość umysłu, jasność w wysławianiu się, pracowitość, ambicja, pewność siebie), trybu życia codziennego (godziny pobudki, poranne czynności, zwyczaje w pracy, skłonności do używek, towarzysstwo w trakcie spożywania posiłków, itd), słabych punktów, postawy wobec aktualnych problemów społecznych i politycznych (postawa względem władzy komunistycznej – walka z nią lub przyjęcie stanu obecnego, koncepcje polityczne i ich ewentualna szkodliwość dla systemu), pozycji w kościele (relacje z innymi duchownymi, postawa wobec kurii rzymskiej, sfera wpływów Wojtyły, najbliżsi przyjaciele i współpracownicy oraz ich wpływ na Wojtyłę)¹⁶. Starano się zatem prześwietlić każdy aspekt jego życia, szukając w sprawach nawet najbardziej błahych, możliwości rozpracowania Wojtyły.

Główne zadania operacyjne TW „Marecki” miały zatem opierać się na inwigilowaniu działalności prywatnej jak i duszpasterskiej Karola Wojtyły oraz jego najbliższych współpracowników, a także na obserwacji stosunków służbowych i prywatnych, które wywiązywały się w jego otoczeniu. TW informować miał o treści wydawanych przez kierownictwo kurii dokumentów przeznaczonych do określonych grup duchowieństwa i wiernych w ogóle, a także o planowych zmianach personalnych. TW „Marecki” jako agent wywodzący się z duchowieństwa miał również za zadanie zacieśnianie swoich relacji z kanclerzem kurii i kształtowanie jego opinii na temat księży, wobec których miały być przeprowadzone działania operacyjne. Wykonywać miał również odpisy dokumentów szczególnie chronionych przez episkopat lub przekazywać je do wglądu odpowiednim organom¹⁷.

Kolejnymi ważnymi punktami życia kardynała, które były wnikliwie obserwowane przez SB były jego wyjazdy i spotkania – zarówno z wiernymi, jak i przyjaciółmi, czy współpracownikami. Stanowiły one pewnego rodzaju wyraz więzi, jakie łączyły go z różnymi środowiskami. Karol Wojtyła jak tylko pozwalał mu na to czas, wyjeżdżał z wizytą do różnych parafii. Aktywnie uczestniczył w zarówno większych jak i mniejszych imprezach kościelnych, jak i również w spotkaniach z przedstawicielami inteligencji katolickiej. Tam gdzie nie mógł dotrzeć osobiście, starał się używać innych środków¹⁸. Na przykład zalecał na łamach „Znaku” publikowanie informacji o nastrojach w środowiskach kulturalnych, dyskusjach i poglądach na temat wiary i jej braku. Pojawiały się one bardzo często w miejsce potencjalnych tekstów kazań, czy materiałów do katechezy. Miesięcznik

13 IPN Kr 47/43, Biskup Karol Wojtyła, t. 9, k. 123-133.

14 IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW Marecki, t. 2, k. 18.

15 TW „Marecki” - ksiądz kurialista. Współpracował ze SB od 1946 roku. Z kardynałem Wojtyłą miał bardzo dobry kontakt, jednak miał tylko służbowy charakter. Referował mu sprawy natury gospodarczej z terenów całej archidiecezji. Był członkiem rady administracyjnej i często wyjeżdżał do parafii sprawdzając ich stan gospodarowania. Przebywał w towarzystwie metropolii krakowskiego z racji stołowania się w kurii. Przy tej okazji uczestniczył w rozmowach o różnej tematyce. Nie należał jednak do osób, z którymi Karol Wojtyła omawiałby bieżące sprawy; IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, t. 2, k. 22

16 IPN Kr 08/141, Sprawy obiektowo-zagadnieniowe. Sprawa kryptonim „Baza”, t.1, k. 554-557.

17 IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, t. 1, cz. 3, k. 788-790.

18 IPN Kr 039/100, Informacje dotyczące Karola Wojtyły, biskupa Ablewicza, t. 1, k. 34-36.

ten dawał zatem ogromną możliwość dotarcia do dużej grupy odbiorców. Karol Wojtyła uważał, że wobec ówczesnego systemu należało uczyć ludzi pewnej odwagi cywilnej, czy wręcz umiejętności występowania w obronie swoich spraw oraz wolności religii¹⁹

Wedle analiz SB w połowie lat siedemdziesiątych kościół krakowski zaczął spełniać rolę wiodącego ośrodka działalności kościelnej w całym kraju. Kardynał Wojtyła walczył o możliwości wychowania dzieci i młodzieży w duchu religijnym. Powoływał się na prawa boskie i prawa naturalne, gdzie to jedynie rodzice mają możliwość decydowania o tym jak wychowywać swoje dzieci. Karol Wojtyła bardzo intensywnie więc angażował się w sprawy dotyczącej nowej reformy oświaty. Pisał listy pasterskie, głosił kazania, wysyłał petycje do rządu. Otwarcie przeciwstawiał się ateistycznemu wychowaniu i widział w nim ogromne zagrożenie dla przyszłości społeczeństwa. Aby nie dopuszczać do oderwania młodzieży od kościoła, organizował i inspirował różne spotkania i przedsięwzięcia, które miały angażować młodzież²⁰

Coraz bardziej niepokorna postawa kardynała sprawiała, że od początku lat siedemdziesiątych coraz intensywniej wzmagala się jego inwigilacja. Codziennie pojawiały się nowe meldunki o każdym kroku Karola Wojtyły. Wspieranie przez niego środowisk opozycyjnych sprawiło, że aparat państwowy zaczął traktować go jako jednego z największych przeciwników. Skrupulatnie relacjonowano więc jego spotkania z gośćmi, szczególnie z zagranicy. Największe zainteresowanie agentury wzbudzały dyplomaci i hierarchowie kościelni z zachodu oraz osoby przyjeżdżające z Watykanu. Wobec wzrastającego autorytetu oraz wpływów Karola Wojtyły, od 1972 zaczęły pojawiać się wśród agentów podejrzenia o możliwości wybrania go na konklawe²¹.

Władzom coraz trudniej było przeciwstawiać się dynamicznym poczynaniom Karola Wojtyły. Próbowano osłabić go poprzez odizolowanie go od mądrych doradców z jego otoczenia i współpracowników. W dalszym ciągu próbowano też obniżyć jego autorytet²². Starano się to uzyskać m.in. w związku ze sprawą o kryptonimie „Mit”, której celem była krytyka zbyt mocnego zaangażowania się kardynała Wojtyły w kult Adama S. Sapięhy. Deprecjonowanie i odmitologizowanie tej postaci miało na celu zaszkodzenie w procesie wyniesienia na ołtarze Sapięhy jak i samemu Wojtyłcie. Tajni agenci krytykowali wśród ludzi chęć ustawienia pomnika Sapięhy na Wawelu i inspirowali bądź ustalali negatywne komentarze społeczeństwa w tej sprawie. Siejąc wszędzie ferment starano się osłabić pozycję Karola Wojtyły wśród wiernych, ale też w diecezji²³

Wybór Karola Wojtyły na papieża wywołał ogromne poruszenie w budynku Komitetu Centralnego PZPR. Rozdzwoniły się telefony, wzmagaly się dyskusje, atmosfera stawała się coraz bardziej gęsta i nerwowa. Rozładowała ją dopiero teza jednej z obecnych tam osób: „Ostatecznie lepszy Wojtyła jako papież tam, niż jako prymas tu”²⁴.

Karol Wojtyła od samego początku budził zainteresowanie Służby Bezpieczeństwa. Czynnie uczestniczył w różnych przedsięwzięciach, w które angażował różne grupy społeczne. Wykorzystując swój potencjał naukowy, swoje działania kierował szczególnie intensywnie do młodzieży. W odniesieniu do władz państwowych, już jako ordynariusz, ale jeszcze jako biskup, nie dążył do inspirowania otwartych konfliktów. Po otrzymaniu kapelusza kardynalskiego coraz wyraźniej jednak zmieniał swoje stanowisko. Występował jako jeden z czołowych przedstawicieli społeczeństwa wierzącego i obrońca praw kościoła katolickiego. Pouczał wiernych o przysługujących im prawach. Aktywnie działał w kwestii problemu budownictwa sakralnego w archidiecezji. Jego wzrastająca siła i wpływy budziły strach agentury, która z roku na rok rozbudowywała coraz bardziej plan operacyjnego działania względem duchownego, angażując w niego coraz większą liczbę TW²⁵.

19 IPN Kr 039/66, Wytyczne Departamentu IV [MSW] 1963-1969, cz. 1, k. 9-15.

20 IPN Kr 039/100, Informacje dotyczące Karola Wojtyły, biskupa Ablewicz, t. 1, k. 59-60.

21 M. Lasota, Karol Wojtyła i agenci bezpieki, „Tygodnik Powszechny”, 29 /2767, 2002, k. nl.

22 IPN Kr 009/5974, Teczka personalna „Marecki”, t.1., cz. 3, k. 772.

23 IPN Kr 039/100, Informacje dotyczące Karola Wojtyły, biskupa Ablewicz, t. 1, k. 151-155.

24 M. Lasota, Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczkach bezpieki, Kraków 2006, s. 265.

25 IPN Kr 47/235, Sprawa obiektowa kryptonim „Wawel”, k. 8-24.

Bibliografia:

1. IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, t. I.
2. IPN Kr 009/5974, Teczka pracy TW „Marecki”, t. II.
3. IPN Kr 009/6466, Teczka pracy TW „Adaś”, T. IV.
4. IPN Kr 039/1, Sprawozdania dwutygodniowe, miesięczne, kwartalne i roczne dotyczące kleru, t. 14.
5. IPN Kr 039/66, Wytyczne Departamentu IV MSW 1963-1969, cz. 1.
6. IPN Kr 039/13, Plany operacyjne, informacje i inne materiały operacyjne dotyczące uroczystości milenijnych, t.3.
7. IPN Kr 039/23, Informacje dotyczące kleru 1965-1966, t.1.
8. IPN Kr 47/43, Biskup Karol Wojtyła, t. 9.
9. IPN Kr 08/141, Sprawy obiektowo-zagadnieniowe. Sprawa kryptonim „Baza”, t.1.
10. IPN Kr 075/26.
11. IPN Kr 039/100, Informacje dotyczące Karola Wojtyły, biskupa Ablewicza, t. 1.
12. IPN Kr 47/235, Sprawa obiektowa kryptonim „Wawel”.
13. Lasota M., *Karol Wojtyła i agenci bezpieki*, „Tygodnik Powszechny”, 29 /2767, 2002, k. nl.
14. Lasota M., *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w teczkach bezpieki*, Kraków 2006, s. 206..
15. Lasota M., *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kardynałowi Karolowi Wojtyłe*, [w:] *Niezłomni. Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Karola Wojtyły*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2009.

KOMUNIKACJA NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI O RÓŻNYCH RODZAJACH INTELIGENCJI

Marzec-Józwicka Magdalena

*adiunkt w katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: magmar@kul.pl*

Wprowadzenie

Jednym z istotnych czynników mających wpływ na komunikację nauczyciela z podopiecznymi uczniami jest znajomość typu/ rodzaju ich inteligencji [1], definiowanej jako wrodzona cecha danej jednostki, niezależna od nauki i doświadczenia, a wynikająca z ludzkiej biologii i psychologii zdolności przetwarzania pewnego rodzaju informacji [2, s. 21]. Pedagogiem, który zwrócił uwagę na to, że właściwe rozpoznanie rodzaju inteligencji wpływa na dobór odpowiednich metod przyswajania wiedzy, był Howard Gardner, profesor pedagogiki z Harvardu. W 1983 roku opracował teorię inteligencji wielorakich. Wyróżnił kilka rodzajów inteligencji, czyli powiązanych ze sobą i uzupełniających się ścieżek rozwijania zdolności. Wyodrębnił inteligencje: logiczno-matematyczną, językową, przyrodniczą, muzyczną, przestrzenną, cielesno-kinestetyczną, intrapersonalną oraz interpersonalną.

Jak dowodził Gardner, ludzie posiadają wszystkie rodzaje inteligencji, ale są one rozwinięte w różnym stopniu. Ich uwzględnienie w procesie kształcenia, zarówno tradycyjnego, jak i zindywidualizowanego, przyczynia się do rozpoznawania mocnych i słabych stron uczniów. Każdą inteligencję, jak dodawał Harvardzki pedagog, uruchamia lub wyzwala pewien rodzaj dostarczanych z wewnątrz albo z zewnątrz informacji, np. u osób reprezentujących inteligencję językową zauważalna jest wrażliwość na cechy fonologiczne języka. Jedyną właściwą metodą rozpoznawania inteligencji, jaką może zastosować nauczyciel, jest obserwacja poszczególnych uczniów.

Wpływ inteligencji na uczenie się przeanalizował także Jean Piaget [3], określony przez Charlesa Gallowaya mianem „szwajcarskiego giganta psychologii rozwojowej” [4, s. 16]. Według teorii Piageta, zainteresowania i predyspozycje są wrodzone, a nawet uwarunkowane genetycznie, choć oczywiście wstępnie zaprogramowane mechanizmy genetyczne są u człowieka niepełne i muszą być uzupełniane przez doświadczenie. Proces edukacyjny powinien zatem wzmacniać i rozwijać to, co w uczniu pierwotne, podstawowe, wpisane niejako w jego organizm. Piaget pisał: „żaden organizm nie rozpoczyna od zera procesu swej adaptacji rozwojowej. Od początku dysponuje on strukturami wiedzy ukształtowanymi w jego historii ewolucyjnej, co umożliwia mu poznanie środowiska typowego dla jego gatunku i reagowanie na nie w sposób odpowiedni i adaptacyjny” [5, s. 113].

Znajomość rodzaju inteligencji uczniów, oparta na prowadzonej przez nauczyciela obserwacji, przekłada się w procesie edukacji i komunikacji przede wszystkim na wybór rodzaju zadań i czynności, jakie może zaproponować podopiecznym po to, aby posiadane umiejętności jeszcze udoskonalili i rozwinęli, osiągając sukcesy i zyskując więcej wiary we własne możliwości.

Komunikacja z uczniami o inteligencji językowej

Inteligencja językowa określana jest inaczej werbalną lub lingwistyczną. Uczniowie, którzy się cechują tym jej rodzajem, posiadają bogaty zasób słownictwa i rozwiniętą umiejętność wypowiedzania się. Z łatwością dobierają argumenty, chętnie uczestnicząc w klasowych debatach i dyskusjach. Lubią występować publicznie. Mają dobrą pamięć, szybko zapamiętują informacje, zarówno te przekazywane przez nauczyciela, jak i te, do których docierają samodzielnie; co szczególnie istotne potrafią powoływać się na zdobyte wiadomości w różnych sytuacjach lekcyjnych.

Uczniowie z rozwiniętą inteligencją werbalną lubią literaturę, a zwłaszcza tę, która operuje konwencjami mowy i językiem potocznym, określaną jako lingwistyczną. Są wrażliwi na dźwięki, budowę i znaczenie słów, eksperymenty lingwistyczne oraz wieloznaczności słów i zestawianie ich w taki sposób, aby tworzyły nowe, zaskakujące sensy, używanie słów w nowych kontekstach semantycznych czy wreszcie możliwość tworzenia neologizmów. Swobodnie posługują się językiem w celu zabawiania innych, negocjowania lub instruowania swoich słuchaczy i czytelników [6, s. 11]. Potrafią także w sposób kreatywny sporządzać notatki z lekcji. Osoby obdarzone tym rodzajem inteligencji najczęściej zostają pisarzami, poetami, tłumaczami, autorami sloganów reklamowych, scenarzystami, politykami, redaktorami, publicystami, dziennikarzami.

Uczniom charakteryzującym się inteligencją językową nauczyciel może zaproponować zadania wzmacniające ich umiejętności dobrego pisania lub przemawiania. Można do nich zaliczyć:

1. Tworzenie wypowiedzi ustnych lub pisemnych na wybrany temat.
2. Kreowanie opowieści z użyciem tzw. *Story Cubes*, czyli rodzaju gry, stworzonej przez irlandzkiego trenera kreatywności i twórczego myślenia Rory'ego O'Connora. Owe *cubes* to sześciennie kostki, których jest w zestawie dziewięć. Na poszczególnych ściankach każdej z nich jest inny zestaw ilustracji. Gracze rzucają kostkami i opowiadają historię w oparciu o obrazy, które wypadły na kostkach. Ogranicza ich jedynie wyobraźnia.
3. Układanie różnego rodzaju zagadek lub gier dydaktycznych.
4. Uczestnictwo w klasowych dyskusjach, debatach i rozmowach, wymagających działania w określonych warunkach (czasowych, związanych z liczbą używanych słów lub argumentów).
5. Ustosunkowywanie się do wypowiedzi innych osób w klasie, ale też autorów, badaczy i krytyków literatury.
6. Analiza języka wybranego utworu.
7. Układanie pytań do tekstu, jego autora lub nauczyciela (jest to jedna ze współczesnych metod aktywizujących proces kształcenia).
8. Przekonywanie innych do swojego punktu widzenia za pomocą trafnie dobranych argumentów.

Komunikacja z uczniami o inteligencji logiczno-matematycznej

Uczniowie reprezentujący ten typ inteligencji lubią porządek i denerwują się, gdy przebywają z osobami nieorganizowanymi. Dokładnie wykonują wszelkie instrukcje. Potrafią dokonywać szybkich kalkulacji w pamięci. Lubią gry i zagadki prowokujące do myślenia. Posiadają umiejętności szeregowania, dostrzegania przyczyn i skutków, tworzenia hipotez, dostrzegania wzorów [7, s. 14]. Cechuje ich racjonalne spojrzenie na życie. Ponadto charakteryzują się logicznym myśleniem i dostrzeganiem związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy zjawiskami. Są dociekliwi, zadają dużo pytań. Potrafią sprawnie i kreatywnie rozwiązywać problemy, prezentując możliwe rozwiązania. Mają potrzebę eksperymentowania, chętnie podejmują ryzyko, wykonując doświadczenia. Lubią rozwiązywać zagadki i łamigłówki. Umieją wyciągać wnioski, dociekać, stawiać tezy, snuć przypuszczenia, zastanawiać się nad czymś, rozważać. Ich wypowiedzi są związłe, konkretne, oparte na faktach. Nastolatki z tym rodzajem inteligencji wybierają zawód naukowca, inżyniera, prawnika, księgowego, detektywa policyjnego.

Uczniom charakteryzującym się inteligencją logiczno-matematyczną nauczyciel może

zapropozować zadania wzmacniające przede wszystkim ich zdolność rozumowania. Należą do nich:

1. Rozwiązywanie zagadnień metodą problemową.
2. Prowadzenie działań o charakterze analitycznym i syntetycznym.
3. Formułowanie wniosków i gromadzenie dowodów.
4. Stawianie możliwych hipotez w związku z treściami poznawanymi na lekcjach.
5. Opracowywanie na linii czasu wydarzeń, odkryć.
6. Porządkowanie treści danego tekstu, tytułowanie poszczególnych akapitów.
7. Wyszukiwanie konkretnych informacji z tekstu.
8. Odróżnianie zawartych w tekście informacji prawdziwych od fałszywych.
9. Wykreślanie informacji niepasujących do kontekstu lub błędnych.

Komunikacja z uczniami o inteligencji przestrzenno-wizualnej

Uczniowie charakteryzujący się tym rodzajem inteligencji najlepiej rozumieją świat dzięki wizualizacji i orientacji przestrzennej [8, s. 348]. Są wyculeni na kształty, przestrzeń, kolory. Charakteryzują się dobrą pamięcią i pomysłowością. Mają wyjątkowo rozwinięty zmysł dotyku. Są to osoby wrażliwe na szczegóły, mające bardzo dobrze wykształconą wyobraźnię; dużo rysują, w sposób graficzny przedstawiają swoje pomysły i bez kłopotu orientują się w trójwymiarowej przestrzeni. Czerpią przyjemność rozkręcania i składania elementów w jedną całość. W dzieciństwie często sięgają po układanki, puzzle, właściwie interpretują mapy i konstruują z klocków skomplikowane budowle.

Uczniowie tacy chętnie wykonują prace plastyczne oraz obrazują zagadnienia za pomocą schematów, diagramów, zestawień, wykorzystując różne współczesne formy wizualizacji: infografiki, grafikę 3d, postery. W dorosłym życiu chętnie wybierają zawód architekta, malarza, rzeźbiarza, chirurga, mechanika, projektanta mody, przewodnika, fotografa.

Uczniom z inteligencją wizualno-przestrzenną warto zaproponować zadania, które wzmocnią ich myślenie obrazami. Należą do nich:

1. Projektowanie własnych lub analizowanie gotowych ilustracji, zdjęć, infografik, obrazów, plakatów.
2. Wizualizowanie zagadnień z wykorzystaniem dostępnych technik i narzędzi cyfrowych, stosowanie grafiki komputerowej.
3. Oglądanie filmów, przedstawień, koncertów oraz wykonywanie do nich plakatów, obrazów.
4. Uczenie się poprzez obserwację zjawisk i tworzenie map pamięci ich dotyczących.
5. Wyobrażanie sobie określonych sytuacji, np. związanych z omawianym utworem literackim i wczuwaniu się w sytuację bohatera literackiego.
6. Tworzenie lub uzupełnianie różnego rodzaju schematów, plansz, kart pracy.
7. Przedstawianie określonych treści za pomocą diagramów, wykresów i map.

Komunikacja z uczniami o inteligencji interpersonalnej

Uczniowie o inteligencji interpersonalnej dobrze czują się w towarzystwie. Potrafią odczytywać intencje, motywy i uczucia innych osób, zatem cechuje ich wysoki poziom inteligencji emocjonalnej, o której pisał David Goleman [9]. Są komunikatywni, dlatego dobrze radzą sobie w pracy zespołowej, organizując ją i tworząc pozytywną atmosferę, pomagającą skupić się na wysiłkach poszczególnych członków grupy. Uczą się poprzez kontakt z drugim człowiekiem. Umieją wypracować kompromis, mediować i negocjować. Są obdarzeni zdolnościami przywódczymi. Mają wiele zainteresowań i uczęszczają na dodatkowe zajęcia. Co ważne, potrafią przyjąć konstruktywnie wyrażone uwagi krytyczne i zmodyfikować swoje postępowanie. Jasno i precyzyjnie przedstawiają swoje potrzeby, przy konfrontacji wykazując się asertywnością.

Uczniowie odznaczający się inteligencją międzyludzką, jak inaczej określana jest interpersonalna, chętnie słuchają innych, uchodząc za godnych zaufania, tolerancyjnych i posiadających zdolność postrzegania cech różniących ludzi. Często wybierają zawody: nauczyciela, polityka, psychoterapeuty, pielęgniarki, doradcy, handlowca, menedżera, specjalisty do spraw *public relations*.

Dla uczniów z inteligencją społeczną warto przygotować zadania, podczas wykonywania

których będą mieli możliwość nawiązywania kontaktów z rówieśnikami. Do takich działań należą:

1. Uczenie się w grupach lub w parach, poprzez pomaganie innym, tłumaczenie im treści w taki sposób, by stały się zrozumiałe, utrwalanie posiadanych informacji [10], dzielenie się wiedzą i powtarzanie jej.
2. Wykonywanie zadań zespołowych, np. projektów, prezentacji, wystąpień.
3. Przeprowadzanie wywiadów.
4. Omawianie zdjęć/ obrazów/ plakatów/ scen z perspektywy bohaterów, postaci, przedmiotów na nich widocznych.
5. Udzielanie się na rzecz społeczności szkolnej, np. udział w kampaniach, akcjach, projektach zespołowych.
6. Prowadzenie szkoleń z zakresu efektywnej komunikacji oraz korzystnej autoprezentacji.

Komunikacja z uczniami o inteligencji intrapersonalnej

Uczniowie wykazujący się inteligencją intuicyjną, jak wcześniej określana jest intrapersonalna, patrzą na świat ze swojego punktu widzenia [11, s. 365]. Analizują własne przeżycia i problemy. Są wstydliwi, refleksyjni, spokojni, świadomi swoich mocnych stron, które wykorzystują w uczeniu się. Mają jasno sprecyzowany punkt widzenia, poglądy i motywy działania. Cechuje ich intuicja i poczucie moralności. Umiejętnie wyrażają uczucia i emocje. Preferują pracę samodzielną i nie potrzebują motywacji zewnętrznej. Mają wystarczająco dużo silnej woli i samozaparcia, by zrealizować wyznaczone sobie cele.

Uczniowie o inteligencji wewnętrznej odznaczają się ponadto samodyscypliną; są ambitni i niezależni. Potrafią właściwie ocenić własne umiejętności i słabości. Wiedzą, jakie sytuacje są dla nich odpowiednie, a jakich powinni unikać. Przyjmują odpowiedzialność za swoje postępowanie. Chętnie podejmują wyzwania. Próbują swoich sił nawet w sytuacjach, w których wiedzą, że mogą nie wykazać się wystarczającymi umiejętnościami, dążąc do wyznaczonego sobie celu; nie porzucają swoich ambicji i nie rozpamiętują słabości. Nastolatki reprezentujące ten typ inteligencji zostają powieściopisarzami, doradcami, filozofami, mistykami.

Komunikując się z uczniami o inteligencji intrapersonalnej, nauczyciel powinien wzmacniać przede wszystkim ich znajomość siebie i umiejętność automotywacji. Służą temu następujące zadania:

1. Prowadzenie samodzielnych badań, rozwijanie dociekliwości.
2. Sporządzanie zapisków dotyczących własnych przeżyć, emocji, uczuć związanych z odbiorem zagadnienia, tekstu literackiego.
3. Omawianie problemu z uwzględnieniem własnych zasad i przekonań.
4. Analizowanie przypadków, np. czytanie biografii czy zapoznanie się z literaturą psychologiczną stwarza im okazję do skonfrontowania siebie z innymi i uczenia na postawie ich doświadczeń.
5. Pisanie dziennika, pamiętnika lub prowadzenie internetowego bloga, co daje możliwość podsumowania swoich działań i podzielenia się nimi z innymi ludźmi.
6. Dyskusowanie o osobistych doświadczeniach i związanych z nimi uczuciach, zastanawianie się nad nimi i opisywanie ich, np. w pracowniach, książkach, dziennikach.

Komunikacja z uczniami o inteligencji kinestetycznej

Uczniowie reprezentujący inteligencję motoryczną lubią ruch i kontakt fizyczny. Najefektywniej uczą się właśnie podczas ruchu i poprzez ruch. Posiadają umiejętność wyrażania emocji własnym ciałem. Są uzdolnieni manualnie. Radość sprawia im też zgłębianie tajników biologii i analizowanie zagadnień ekologicznych. Dobrze piszą i liczą, lubią wymyślać nowe gry. Z łatwością kontrolują ruchy swojego ciała i bez trudu posługują się przedmiotami. Lubią ćwiczenia fizyczne, nie potrafią usiedzieć w miejscu. Wszystkiego muszą dotknąć i są bardzo wrażliwi na dotyk.

Uczniowie z inteligencją ruchową dobrze komunikują się z innymi za pomocą mimiki i gestykulacji, mają dobre wyczucie czasu oraz są przestrzennie zorganizowane. Zazwyczaj łączą w sobie dwa rodzaje inteligencji: ruchową oraz przestrzenną. Pamiętają raczej to, co było wykonywane, a nie mówione czy pokazywane. Są to uczniowie, którzy zostają sportowcami, tancerzami, choreografami, aktorami, fryzjerami, instruktorami różnych sportów, kierowcami wyścigowymi,

wynalazcami.

Komunikując się z uczniami o inteligencji motorycznej, nauczyciel powinien zwracać uwagę na to, by podczas procesu edukacyjnego zyskiwali możliwość uruchomienia własnego ciała. Służą temu następujące czynności i zadania:

1. Wykonywanie różnego typu ćwiczeń stymulujących pracę mózgu [12].
2. Uczestniczenie w dydaktycznych grach i zabawach zespołowych opartych na ruchu, refleksji i zwinności, które sprawiają wiele radości i sprzyjają integrowaniu się z grupą.
3. Przekazywanie informacji za pomocą swojego ciała, np. w trakcie tańca.
4. Wchodzenie podczas lekcji i zajęć dodatkowych w różne role, np. postaci literackiej lub historycznej, autora utworu, nauczyciela, badacza, dziennikarza.
5. Posługiwanie się technikami dramowymi, takimi jak: rzeźba i jej oblicza (obraz, żywy obraz, obraz bez ruchu, stop-klatka, fotografia); improwizacja, czyli spontaniczne, nieprzygotowane wcześniej przedstawienie o znanym początku i niewiadomym efekcie końcowym; scenka improwizowana, czyli działanie wyróżniające się określonym porządkiem rozwoju akcji: zawiązanie – punkt kulminacyjny – rozwiązanie, do którego zmierzają wszystkie czynności ucznia; inscenizacja (spektakl); etiuda pantomimiczna, której wyrazem jest ekspresja ciała (gest, mimika, ruch, taniec); techniki manualno-plastyczne oraz wszelkie ćwiczenia w pisaniu i czytaniu, polegające na recytacji oraz instrumentalizacji tekstu, przygotowaniu kostiumów, opracowywaniu planów, map, modeli, projektów, makiet czy pisaniu listów [13].

Komunikacja z uczniami o inteligencji muzycznej

Uczniowie o inteligencji słuchowej mają wyjątkowe zdolności muzyczne. Są wrażliwi na dźwięki płynące z otoczenia. Potrafią też rozróżnić dźwięki poszczególnych instrumentów i ich tonację. Ponieważ przeważa u nich percepcja słuchowa, posiadają umiejętność odtworzenia melodii nawet po jednokrotnym jej wysłuchaniu. Są wrażliwi na ładunek emocjonalny, jaki zawiera w sobie muzyka. Często jej słuchają: w drodze do szkoły, podczas uprawiania sportu, wykonywania prac domowych, a nawet odrabiania lekcji i nauki. Chętnie komponują, intonują, improwizują swoim głosem lub na instrumentach muzycznych. Lubią rytm i poezję. Mają problemy w koncentracji, jeśli słyszą muzykę. W trakcie mówienia zwracają dużą uwagę na swój akcent, dlatego ucząc się nowego języka, dbają o melodyjną i rytmiczną stronę jego brzmienia [14]. W życiu dorosłym uczniowie z inteligencją muzyczną spełniają się w zawodach: muzyka, piosenkarza, aktora, kompozytora, dyrygenta, twórcy instrumentów muzycznych.

Chcąc komunikować się z uczniami wykazującymi się inteligencją muzyczną, nauczyciel powinien uwzględnić w procesie dydaktyczno-wychowawczym następujące działania:

1. Wykorzystywanie muzyki jako tła do prac analityczno-interpretacyjnych prowadzonych na lekcjach.
2. Analiza i interpretacja tekstów muzycznych ze zwróceniem uwagi na ich rytmikę, tonację, linię melodyczną, tekst.
3. Wykorzystywanie dostępnych nagrań utworów oraz uczniowskiej interpretacji głosowej jako sposobów ich możliwej interpretacji [15].
4. Dobieranie muzyki do utworu.
5. Wymyślanie rymów, układanie rymowanych utworów, bazujących np. na treściach omawianych na lekcjach.
6. Tworzenie obrazów, rysunków na podstawie słuchanej muzyki, pozwalające wyzwolić emocje oraz przedstawić za pomocą innego rodzaju znaków to, co się czuje.
7. Uczenie się poprzez śpiew, recytację, rapowanie, czytanie chóralne.

Komunikacja z uczniami o inteligencji przyrodniczej

Uczniowie z inteligencją środowiskową, jak inaczej określana jest przyrodnicza, są ciekawi świata i zafascynowani przyrodą. Dostrzegają wzorce zachowań funkcjonujących w naturze i przenoszą je na relacje międzyludzkie. Radość sprawia im podróżowanie i wynikająca z niego możliwość obcowania ze zjawiskami przyrodniczo-geograficznymi na żywo. Z łatwością wyciągają wnioski na podstawie obserwacji przyrody oraz zachodzących w niej zmian. Chętnie zakładają własne kolekcje, np. patyków, kamieni, muszelek, ale także znaczków lub monet.

Uczniowie cechujący się inteligencją naturalistyczną często podejmują się opieki i hodowli zwierząt lub roślin. Otaczają także troską i ochroną ginące gatunki, chętnie działając w intencji ich obrony. Pasjonują się ekologią. Lubią aktywnie spędzać czas na świeżym powietrzu. W dorosłym życiu wykonują zawód weterynarza, leśnika lub ogrodnika.

Komunikując się z uczniami o inteligencji środowiskowej, nauczyciel powinien pamiętać, by w kierowanym przez niego procesie kształcenia znalazł miejsce dla tematów związanych z relacją człowieka ze światem przyrody. Sprzyjają temu następujące działania:

1. Tworzenie kreatywnych zadań do kart edukacyjnych. Przykładem mogą być karty dialogowe, rozwijające wyobraźnię, służące porozumiewaniu się i wywoływaniu skojarzeń. Karty te występują w kilku zestawach, np. *OH, Mythos, Saga, Persona, 1001, Ecco, Habitat, Cope* czy *Morena*. W zależności od rodzaju ilustracji, które zawierają, mogą być wykorzystywane do różnych gier i zabaw dydaktycznych, np. karty *Mythos* służą do tworzenia i opowiadania legend oraz mitów. Przedstawiają portrety, sceny i rekwizyty związane ze światem wierzeń, niezwykłych opowieści, magii [16].

2. Omawianie tekstów kultury z odniesieniem do przedstawionego w nich świata natury.

3. Wykonywanie i opisywanie obrazów, plakatów, rysunków przedstawiających wybrane elementy miejsca akcji utworu literackiego.

4. Obserwowanie i opisywanie zjawisk przyrodniczych.

5. Przygotowanie trasy wycieczki dla klasy czy grupy znajomych w wybranej miejscowości, np. z uwzględnieniem miejsc znaczących ze względów historycznych lub literackich.

6. Opracowanie gry terenowej, wykorzystującej topografię, historię i inne właściwości danego terenu.

Podsumowanie

Prof. Gardner nie zakończył swoich badań nad rodzajami inteligencji nazwaniem ośmiu. Oprócz scharakteryzowanych wyżej wyróżnił jeszcze dwa kolejne jej rodzaje, czyli inteligencję egzystencjalną, którą cechuje fascynacja tematami egzystencjalnymi, czytanie i analiza mitów oraz baśni, a także inteligencję duchową, przejawiającą się potrzebą refleksji nad fundamentalnymi kwestiami związanymi z istnieniem, poczuciem kontaktu z siłą wyższą. Jak twierdził badacz, rodzaje inteligencji nie są stałe, a jej poziom nie jest przesądzony w chwili przyjścia człowieka na świat. W zależności od tego, jakie czynności ludzie wykonują, jakie umiejętności doskonali na różnych etapach życia, typy ich inteligencji mogą znajdować się na różnych poziomach. Każdy człowiek zaś ma dostęp do wielu różnych rodzajów inteligencji [17, s. 345]. Sposób, w jaki dana inteligencja rozwinięta u określonego ucznia, jest w dużym stopniu zależny od edukacji oraz kultury, w której się wychowuje. Należy odkrywać, w czym uczniowie są dobrzy, jaki sposób pracy sprawia im radość [18, s. 49-52], co lubią robić, co szczególnie przykuwa ich uwagę, a następnie rozwijać ich zdolności za pomocą odpowiednio dobranych ćwiczeń, zadań, poleceń [19].

Znajomość poszczególnych typów inteligencji uczniowskiej obliuguje pedagoga do podejmowania działań, których celem jest nie tylko poprawa wyników uczenia się, ale doskonalenie procesu komunikacji z uczniami poprzez zapraszanie ich do współuczestnictwa w zajęciach, wytwarzanie podczas wykonywania kolejnych zadań atmosfery sprzyjającej aktywnemu i zaangażowanemu przyswajaniu wiedzy oraz doskonaleniu umiejętności przedmiotowych [20, 16-17]. Jak dowodzili Małgorzata Taraszkiewicz i Colin Rose, „kierowani zróżnicowanymi profilami intelektualnymi uczniów w danej klasie, nauczyciele muszą zrezygnować z jednego stylu nauczania dla wszystkich uczniów, na rzecz bardziej dopasowanego do indywidualnych potrzeb uczniów podejścia – wykorzystującego teorie inteligencji wielorakich” [21, s. 5].

Bibliografia:

1. K. Bieluga, *Nauczycielskie rozpoznawanie cech inteligencji i myślenia twórczego*, Kraków 2003; M. Suświłło, *Inteligencje wielorakie w nowoczesnym kształceniu*, Olsztyn 2004.
2. H. Gardner, *Inteligencje wielorakie*, przekł. A. Jankowski, Warszawa 2012.
3. J. Piaget, *Dokąd zmierza edukacja*, przeł. M. Domańska, Warszawa 1977.
4. Ch. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*, T. 2., tłum. J. Radzicki, Warszawa 1988.
5. J. Piaget, *Dokąd zmierza edukacja*, przeł. M. Domańska, Warszawa 1977.
6. M. Taraszkiewicz i C. Rose, *Inteligencje wielorakie w klasie*, [w:] „Trendy. Uczenie się w XXI wieku. Internetowy magazyn CODN” 2006, nr 4/8.

7. Tamże.
8. G. Dryden, J. Vos, *Rewolucja w uczeniu*, [b.m.w., b.r.w.].
9. D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*,
10. *Inteligencja interpersonalna*, <http://www.nauczaniemowe.pl/artykuly/o-inteligencji/inteligencja-interpersonalna/> [dostęp: 21.08.2019].
11. G. Dryden, J. Vos, *Rewolucja w uczeniu*, [b.m.w., b.r.w.].
12. E. Ptaszyńska, *Metoda Dennisona – zestaw ćwiczeń poprawiających sprawność umysłową dzieci w młodszym wieku szkolnym, doskonalenie sieci*/Upload/.../5167%20ptaszyńska_zestaw_cwiczen.doc, [dostęp 11.12.2017]; J. Bartska, *Gimnastyka mózgu*, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 4; P. Dennison, G. Dennison, *Gimnastyka mózgu. Przewodnik dla nauczycieli i rodziców*, Warszawa 2005; S. Malinowska, *Kinezylogia edukacyjna*, „Życie Szkoły” 2007, nr 9; *Kinezylogia edukacyjna – nauka, pseudonauka czy manipulacja?*, pod red. K. Koraba, Warszawa 2008; H. Nikodemka El Tairy, *Kinezylogia edukacyjna – fenomen skuteczności*, Wrocław 2011; E. Dzionek [i.in.] *Kinezylogia edukacyjna*, Kraków 2012.
13. B. Myrdzik, *Rola dramy w kształceniu polonistycznym*, [w:] *Wokół szkoły i nauczyciela. Skrypt dla studentów filologii polskiej*, red. H. Wiśniewska i J. Plisiecki, Lublin 1995, s. 43-54; K. Pankowska, *Edukacja przez dramę*, Warszawa 1997; E. Szymik, *Drama w nauczaniu języka polskiego*, Kraków 2011.
14. *Inteligencja muzyczna*, <http://www.nauczaniemowe.pl/artykuly/o-inteligencji/inteligencja-interpersonalna/> [dostęp: 21.08.2019].
15. K. Lausz, *Podstawowe problemy współczesnej metodyki literatury*, Warszawa 1970; M. Marzec-Józwicka, *Indywidualizacja kształcenia literackiego w szkole średniej. Model zadaniowy*, Lublin 2018.
16. *Karty dialogowe do gier rozwijających wyobraźnię i kreatywność*, red. R. Domań, Lublin 2006.
17. Dryden, Vos, *Rewolucja w uczeniu*, [b.m.w., b.r.w.].
18. J. Placha, *O lepszą jakość uczenia się*, Warszawa 2010.
19. *Typy inteligencji. 8 inteligencji według prof. Gardnera*, <http://dziecisawazne.pl/8-inteligencji-wedlug-prof-h-gardnera/> [dostęp: 05.02.2018]; *Inteligencje wielorakie w praktyce*, <https://szkola-gaudeamus.pl/inteligencje-wielorakie-w-praktyce.php> [dostęp: 05.02.2018].
20. K. Wójcik, *Indywidualizacja procesu nauczania a teoria inteligencji wielorakich*, „Wszystko dla Szkoły” 2008, nr 12.
21. M. Taraszkiewicz, C. Rose, *Inteligencje wielorakie w klasie*, [w:] „Trendy. Uczenie się w XXI wieku. Internetowy magazyn CODN” 2006, nr 4/8.

A MODERN STRATEGY FOR OVERCOMING LONELINESS IN THE UK

Malimon Vitalii,

*PhD in Public Administration, Associate Professor;
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmalimon@ukr.net*

Everyone feels lonely from time to time, and this is part of being human. But when people feel lonely most or all of the time, it can cause serious harm. Because of this, governments of different countries are focusing on reducing the number of people who feel lonely frequently.

A 2015 report published by Social Finance looked at the potential costs of loneliness to the public sector. The authors estimate that an individual may cost commissioners £12,000, or £60 million for a cohort of 5,000 older lonely people [3].

The New Economics Foundation and the Co-op Foundation published a report called *The Cost of Loneliness to UK Employers* (February 2017). This estimates that loneliness costs UK employers approximately £2.5 billion a year [2].

Government of UK recognises this, which is why the Prime Minister appointed Tracey as the lead minister to take forward a cross-government approach to tackling loneliness, building on the pioneering work started by Jo Cox and carried on in her name by the Commission on Loneliness.

In January 2018 the Prime Minister of UK Theresa May announced that government would work to develop indicators on loneliness that could be used in research studies with people of all ages. Government has consulted specialists from academia, service providers and its own internal experts, all with expertise in measurement or the study of loneliness.

«For far too many people, loneliness is the sad reality of modern life», Mrs. May said in a statement.

«I want to confront this challenge for our society and for all of us to take action to address the loneliness endured by the elderly, by carers, by those who have lost loved ones — people who have no one to talk to or share their thoughts and experiences with» [5].

The Office for National Statistics has collected evidence on what measures are currently available, how they are being used and their advantages and drawbacks. The Office for National Statistics has recommended a package of measures: a single, direct question of «How often do you feel lonely?», and three questions known as the University of California, Los Angeles (UCLA) 3-item scale for adults: «How often do you feel that you lack companionship? How often do you feel left out? How often do you feel isolated from others?» These are established indicators that are already in use in the UK and more widely, and will help to build most effectively on what we currently know [1, p. 21].

The strategy builds on the work of the Jo Cox Commission on Loneliness. A wide range of partner organisations have helped to shape it. The call for evidence government ran from 22 June to 20 July 2018 received over 400 responses.

An Age UK study showed that 1.2 million older people are chronically lonely (about 10 per cent of the age group) and two-fifths of the age group say that television is their main source of company. But it is surprising to learn that young people aged 16-24 are the loneliest of all. It goes to show that having hundreds of friends on Facebook is no substitute for real connection.

The Government's loneliness strategy «A connected society: A Strategy for tackling loneliness» — laying the foundations for change, was published in October 2018. It explained how the UK Government would provide «national leadership» through a range of measures. These include: a commitment by the Government to use measures developed by the Office for National Statistics as its standard way of measuring loneliness. The strategy also encourages other organisations to do the same; a range of initiatives to enable everyday services to connect those at risk of loneliness to support, such as social prescribing; initiatives centred on local infrastructure, enabling people to use community spaces, and efforts to ensure loneliness is considered in the housing and planning system; exploring how to reduce the stigma around loneliness and raise awareness of the importance of social connections; and efforts to support community groups and promote digital inclusion [4, p. 3].

A number of principles have guided the development of this strategy: working in partnership with businesses, the health sector, local government, the voluntary sector and wider civil society, recognising that government can act as an important catalyst but that we must all take action to reduce loneliness effectively; a willingness to test, iterate and learn as government takes forward its approach, recognising the limitations of the existing evidence base; ensuring a truly cross-cutting and cross-departmental approach, recognising that this is crucial to tackling loneliness effectively; focusing on the key trigger points that push people in and out of feeling lonely frequently, alongside preventative action that can benefit wider society; recognising the importance of personalised approaches and local solutions to tackle loneliness. This is vital given the complex and subjective nature of loneliness [1, p. 14].

This strategy includes some policies that reduce the risk of loneliness across all groups in society, and some that focus on reducing the risk at specific trigger points. It uses the Office for National Statistics analysis as a guide as this is the best evidence currently available. Government and others will learn from the impact that these policy changes have and use this to inform future action, both across society and for specific groups.

Government has already introduced a range of initiatives which can help reduce loneliness for disabled people and those with health conditions.

Each department has a responsibility to create a society that works for everyone, where those with disabilities can participate fully, and government will continue to progress the implementation of The United Nations Convention on the Rights of Disabled People.

Government is taking action to transform employment prospects for disabled people and those with long-term health conditions through «Improving Lives: the Future of Work and Disability» which sets out an ambitious vision for a society in which all disabled people and people with long-term health conditions are able to go as far as their talents will take them, and government's commitment to see one million more disabled people in work by 2027.

The Department of Health and Social Care's Chief Social Worker has supported and published

several guidance documents on social work best practice which can help social workers better support people at risk of loneliness. These include the sensory impairment guide for people whose senses may have changed due to injury or having a long-term disability, which can often result in the loss of their social life, friends and ability to make new ones, eventually leading to social isolation and loneliness. Guidance for social workers working with older people, carers, people with dementia, and autism has also been published [1, p. 30].

Overall, this strategy describes government's current understanding of the issues and sets out a powerful vision of its ambitions for change. It commits to some practical actions that government will now take to improve how organisations, community infrastructure and our wider culture support people's social relationships. It also explains that government will learn from these policy changes, and will use that learning to inform future work. This strategy also highlights a wider set of ambitions around the role of local authorities, the voluntary sector and businesses, as well as families, communities, friends and the individual [1, p. 62].

The UK Government's new strategy lists many interesting approaches that will be rolled out in the coming years. The main one is «social prescribing» — allowing doctors to offer a service that links lonely people to community activities, whether that's a coffee club, a walking group, an art class or a «Men's Shed» project — whatever interests the person concerned.

Thus, exploring the strategy of overcoming loneliness in the UK allows us to identify the need to incorporate this experience into Ukraine's social policy; to distinguish perspective directions of work with different categories of the population.

Список використаних джерел:

1. A connected society: a strategy for tackling loneliness. London, 2018. 84 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/750909/6.4882_DCMS_Loneliness_Strategy_web_Update.pdf.
2. New Economics Foundation and the Co-operative Foundation, Cost of Loneliness to UK Employers, February 2017. URL: <https://www.campaigntoendloneliness.org/wp-content/uploads/cost-of-loneliness-2017.pdf>.
3. Social Finance. Investing to Tackle Loneliness. June 2015. Pp. 10-12.
4. Tackling loneliness. BRIEFING PAPER. August 2019. Number 8514. 42 p.
5. U.K. Appoints a Minister for Loneliness. URL: <https://www.nytimes.com/2018/01/17/world/europe/uk-britain-loneliness.html>.

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY OKAZANIA OSOBY. ZMIENNE SYSTEMOWE WPŁYWAJĄCE NA IDENTYFIKACJĘ

Michałowska-Kubś Aleksandra

*Uniwersytet Wrocławski, doktorant, Wrocław
a.michalowska.kubs@gmail.com*

Okazanie to jedna z najstarszych metod identyfikacji kryminalistycznej [28, s. 153]. Jest to zarówno czynność procesowa jak i kryminalistyczna, wykorzystująca pamięć rozpoznawczą świadka i ślady pamięciowe, których jest on nośnikiem. W powszechnym znaczeniu można rozumieć ją „jako rozpoznanie konkretnego obiektu, z którym osoba rozpoznająca wcześniej się już spotkała” [24, s. 59]. Okazanie może być wykorzystywane do identyfikacji osób, ale też rzeczy, zwierząt, zwłok, miejsc.

W związku ze szczególnym charakterem śladu pamięciowego i procedury jego „wydobycia” w literaturze wyróżnia się dwie grupy czynników psychologicznych, które wpływają na identyfikację. Należą do nich zmienne szacunkowe (*estimatorvariables*) – związane z osobą świadka i procesem zapamiętywania informacji oraz zmienne systemowe (*system variables*) – odnoszące się do drugiego i trzeciego etapu procesu pamięciowego, czyli przechowywania i odtwarzania informacji [9, s. 409-416]. O ile zmienne szacunkowe w niewielkim stopniu podlegają kontroli, o tyle na zmienne systemowe, które zostaną omówione poniżej, można oddziaływać.

Mimo, że do zmiennych systemowych zalicza się przede wszystkim instrukcję okazania, dobór

osób do parady identyfikacyjnej, ubiór osób okazywanych, sposób prezentacji parady i zachowanie osoby prowadzącej okazanie [26, s. 31], istnieją także inne czynniki, które nie są obojętne dla procedury identyfikacji. Należy do nich już chociażby osoba przesłuchująca świadka, która nie tylko powinna cechować się wysokim poziomem etyki zawodowej, odpowiednim charakterem, opanowaniem, umiejętnością zachowania postawy bezstronnej, ale też umiejętnością stworzenia odpowiedniej atmosfery i poczucia komfortu dla osób biorących udział w czynności. Bardzo ważny jest także pierwszy kontakt ze świadkiem, bowiem pozwala on na pozyskanie istotnych informacji – zarówno na temat samego rozpoznającego (np. motywów jego udziału w czynności, ewentualnych chorób, wad mogących wpływać na zdolność spostrzegania czy rozpoznawania), ale też zdarzenia. Przesłuchanie powinno doprowadzić do możliwie dokładnego przypomnienia przez świadka okoliczności i sprawy, ponieważ informacje te posłużą do odpowiedniego dobrania i skonstruowania parady identyfikacyjnej [8, s. 10]. Sąd niemiecki w jednym z orzeczeń zwrócił uwagę, że to właśnie od szczegółów opisu sprawy z pierwszego zeznania świadka, zestawionych z wyglądem oskarżonego, zależy ocena wiarygodności rozpoznania [33, s. 212].

Metodą pomocną podczas rozmowy ze świadkiem jest przesłuchanie poznawcze (inaczej wywiad kognitywny) [7, s. 3-7]. Zastosowanie odpowiednich technik składających się na tę metodę (np. techniki odtworzenia kontekstu, relacji totalnej, odwracania chronologii wydarzeń) umożliwia zmianę perspektywy, zwrócenie uwagi na szczegóły i dokładniejsze odtworzenie przebiegu zdarzeń oraz wyglądu sprawy [19, s. 211-216; 29]. W połączeniu ze wspierającą postawą przesłuchującego i nawiązaniem dobrego kontaktu ze świadkiem [7, s. 3-7] skuteczność metody ocenia się jako wysoką – pozwalającą uzyskać od 15 do 35% więcej informacji niż przy typowym przesłuchaniu [6, s.74-80]. Przesłuchanie poznawcze nie jest jednak skuteczne w każdej sytuacji – nie sprawdza się np. w pracy z małymi dziećmi czy osobami, które przeżyły traumę [19, s. 224-225].

Odwołując się do przesłuchania, należy zwrócić szczególną uwagę także na ryzyko „zainfekowania” prawdziwych wspomnień. Może do niego dojść, np. w wyniku zadawania przez przesłuchującego nieodpowiednich pytań. Najbardziej sugestywne pytania – czwartego stopnia – dotyczą faktów, których przesłuchiwany w ogóle nie zna lub ma błędne założenie. Dużą szkodliwość mają również pytania trzeciego stopnia – np. „czy sprawca nie posłużył się czasem metalowym prętem?” i drugiego stopnia – np. „czy w czasie zdarzenia świeciło słońce?”. Pytania typu „jaki?”, „który?”, „gdzie?”, „kiedy?” to pytania nie zawierające sugestii (pierwszego stopnia) [5, s. 34]. Badani wykazały jednak, że ważny jest nie tylko brak bezpośredniej sugestii, ale dobór słów w ogóle. W jednym z eksperymentów manipulowano słowem, które określało zaistniałe zdarzenie. Badanych poproszono o obejrzenie filmu przedstawiającego wypadek drogowy, a następnie pytało ich o to, co widzieli i z jaką prędkością według nich jechały samochody kiedy się: „zetknęły (contacted)”, „stuknęły” (hit), „wpadły” (bumped), „zderzyły” (collided), czy wreszcie „rąbnęły” (smashed). Okazało się, że zmiana nacechowania użytych wyrazów znacząco wpłynęła na odpowiedzi, a szacowana prędkość rosła wraz z siłą wydzwięku słów [15, s.585-589]. Druga część eksperymentu pozwoliła zaobserwować jeszcze jedną interesującą prawidłowość. Kiedy po tygodniu badany zadano pytanie, czy widzieli w miejscu wypadku potłuczone szkło, aż 32% osób z grupy, w której używano wcześniej słowa: „rąbnęły się”, udzieliło odpowiedzi twierdzącej, mimo że na filmie nie pokazano szkła. Jedna z autorek badań – E.F. Loftus efekt ten nazywa „pamięcią rekonstrukcyjną” (*reconstructivememory*). Uważa ona, że nowy materiał jest integrowany ze wspomnieniem pierwotnym, przez co nie jest możliwe przywrócenie go w postaci jakiej miał przed „zanieczyszczeniem” [15, s. 585-589]. Inni badacze są natomiast zdania, że pierwotne wspomnienie istnieje w pamięci osoby, a jedynie trzeba je odnaleźć i we właściwy sposób przywołać [19, s. 140].

Jeśli chodzi o zanieczyszczenia śladów pamięciowych, warto zwrócić uwagę także na dyskutowany w literaturze wypis na późniejszą identyfikację niektórych czynności wykrywanych, takich jak np. sporządzanie rysopisu czy portretu pamięciowego sprawy. Część przeprowadzonych badań wykazała, że może ono prowadzić do kontaminacji śladów pamięciowych [11, s. 113-120]i wystąpienia efektu określanego „werbalnym efektem zacięniowania” (*verbalovershadowing*) [por 18, s.603-616; 11]. Podobne wątpliwości dotyczą wpływu obrazowego portretu pamięciowego na zapamiętane zdarzenie czy osobę. Bardzo duża dokładność jaką charakteryzują się taki portret może skutkować zastąpieniem przechowywanego przez świadka wizerunku przez obraz skonstruowany [26, s. 148]. Stwarza to zagrożenie ujęcia osoby niewinnej [5, s. 108], ponieważświadek postawiony

przed koniecznością wyboru spośród elementów, co do których nie ma pewności, wykorzystywać będzie nie tylko informacje pochodzące ze śladów pamięciowych, ale też z innych źródeł (tzw. efekt dezinformacji) [16, s.560-672].

Jeśli chodzi o konieczność wyboru, bardzo ważną kwestią spoczywającą na organach jest obowiązek poinformowania rozpoznającego o tym, że w paradzie identyfikacyjnej nie musi być sprawcy przestępstwa. Zdarza się bowiem, że traktuje on okazanie jako formalność i uznaje, że sprawca został złapany, a więc musi być wśród okazywanych. W takiej sytuacji istnieje duże ryzyko, że rozpoznający wybierze osobę najbardziej podobną do pamiętanej ze zdarzenia. Podobną prawidłowość potwierdzają również badania przeprowadzone przez np. R. Malpass i P. Devine. Wykazały one, że instrukcja policjanta nie wpłynęła istotnie na prawidłowość identyfikacji, jeśli sprawca był w paradzie, miała jednak znaczenie w sytuacji przeciwnej – kiedy nie znajdował się on wśród osób okazywanych. Świadkowie, którym policjant powiedział, że jest przekonany, iż sprawca znajduje się w paradzie aż w 78% typowali osobę niewinną (w stosunku do 33% osób, które usłyszały, że obecność sprawcy wśród okazywanych jest jedynie prawdopodobna) [19, s. 224–225].

Jedną z propozycji przeciwdziałania pochoptemu typowaniu winnego jest stosowanie okazania „pustego” (*blank lineup*) – w paradzie identyfikacyjnej nie umieszcza się osoby (obiekta), który powinien być rozpoznany, co pozwala na sprawdzenie wiarygodności i sugestyjności osoby rozpoznającej [31, 153-155]. Zagrożenie błędnego rozpoznania w sytuacji, kiedy sprawcy nie ma w paradzie identyfikacyjnej jest wysokie, wynosi bowiem około 50- 60%, natomiast odsetek wskazujący osobę niewinną spada do 4%, jeśli właściwe okazanie zostanie przeprowadzone po okazaniu „pustym” [20, s. 36]. Stosowanie *blank lineup* stoi jednak w sprzeczności z kluczową zasadą niepowtarzalności okazania i może prowadzić do zanieczyszczenia pierwotnego obrazu sprawy, odwoływania się przez świadka do śladów powstałych podczas pierwszego okazania. Podkreśla się fakt, że obiekt wcześniej widziany może być rozpoznany właśnie ze względu na widzenie, a niekoniecznie w odniesieniu do zdarzenia [27, s. 114].

W związku z powyższym ważne jest, aby rozpoznający nie miał wcześniej kontakt z osobami z parady identyfikacyjnej, czyli widział je po raz pierwszy. Tylko wtedy można mieć pewność, że następuje porównanie do bodźca pierwotnego z chwili zdarzenia, a nie do powstałego później [Zob. 30, 204-208]. Badania wykazały, że nawet wcześniejsze zobaczenie jednego z okazywanych na zdjęciu w policyjnej kartotece czy w mediach, może wpłynąć na wybór właśnie tej osoby – jest to tzw. „powtórna identyfikacja” (*repeated identification effect*) [2, s. 1394-1410].

Co ciekawe uregulowania prawne dotyczące niepowtarzalności okazania są odmienne w różnych krajach. W niektórych państwach stanowczo i wprost zabrania się takich praktyk, np. w Rosji (art. 193 ust. 3 rosyjskiego Kodeksu Karnego) [30, 204-208]. W innych państwach takiego bezwzględnego zakazu nie ma (np. w Republice Federalnej Niemiec), choć powtórne okazanie nie pozostaje bez znaczenia dla wartości dowodowej [30]. Jeśli chodzi o Polskę, zdania są podzielone: część autorów nie dopuszcza powtarzalności nawet różnych form okazania [por. 8, s. 110-114], w orzecznictwie natomiast nie ma bezwzględnego stanowiska zakazującego, np. Sąd Apelacyjny w Lublinie stwierdził, że „Art. 173 § 1 KPK nie wyklucza okazania osoby po wcześniejszym okazaniu wizerunku” [34]. Także Sąd Najwyższy w swoim postanowieniu wyraził podobną opinię: „Możliwe jest przeprowadzenie w tym samym procesie zarówno czynności okazania wizerunku, jak i czynności okazania osoby. Rzecz tyłkow tym, by każdorazowo rozważać przydatność każdej z tych czynności, w zależności od konkretnych ustaleń faktycznych i dowodowych danej sprawy, nadto by obie z nich zostały (w odpowiedniej kolejności) przeprowadzone z zachowaniem przewidzianych przepisami warunków wyłączających sugestie, a następnie, aby sposób przeprowadzenia tych czynności i ich wynik zostały poddane pełnej ocenie” [23]. Wcześniej jednak, w innym składzie, Sąd Najwyższy sprzeciwił się takim praktykom i stwierdził, że dokonywanie przez tego samego świadka okazania po wcześniejszej identyfikacji z zestawu zdjęć naraża się na zarzut fikcyjności [22]. W związku z rozbieżnością opinii słuszny wydaje się pogląd J. Wójcikiewicza, który uważa, że powtórne okazanie powinno być dopuszczalne, ale jedynie w drodze wyjątku, w sytuacjach szczególnych [30].

Przechodząc do drugiego etapu czynności – okazania właściwego – na szczególną uwagę zasługują czynniki związane z prezentacją parady identyfikacyjnej. Znaczenie ma już samaliczba okazywanych. Zbyt mała zwiększa możliwość wyboru przypadkowego, np. jeśli w paradzie byłyby tylko dwie osoby takie prawdopodobieństwo wynosi aż 50%, czyli tyle co przy rzucie monetą [19, s.

142]. Zwiększenie ilości okazywanych niweluje ryzyko przypadku. Zalecana liczba występujących w paradzie osób to według naukowców sześć [19, s. 142]. Niektórzy badacze są natomiast zdania, że jeśli wśród statystów umieści się trzy osoby podobne do podejrzanego, to liczba dobranych osób niepodobnych, w zakresie od 4 do 20, nie ma większego znaczenia [33, s. 224]. Chociaż nie ma naukowego minimum statystów, wydaje się, że ustalona przez polskie prawo minimalna liczba trzech osób przybranych (w sumie czterech okazywanych) jest zbyt niska zwłaszcza, że w praktyce jest ona zwykle również maksymalna.

Zwraca się uwagę nie tylko na ilość, ale również parzystość okazywanych osób – niweluje ona ryzyko wystąpienia tzw. stereotypu ujęcia centralnego, czyli typowania osoby znajdującej się w środku parady, co zdarzało się np. w Polsce w czasie obowiązywania Kodeksu Postępowania Karnego z 1969r. Według badań K. Piątkowskiego, osoba stojąca w środku wybierana była najczęściej (50%), w następnej kolejności osoba z lewej, na końcu zaś z prawej strony [21, s. 90-91]. Stereotyp ujęcia centralnego został potwierdzony również w nowszych badaniach [zob. 17, s. 139-149]. Obecnie w polskim systemie prawnym podejrzany sam wybieramiejsze, w którym chce stać, a minimalna liczba biorących udział w paradzie jest przynajmniej 4 osoby (3 statystów i jeden podejrzany).

Obok kwestii ilości prezentowanych dyskutuje się także o sposobie ich prezentacji. Okazanie może być bowiem przeprowadzone w sposób sekwencyjny (osoby z parady pokazywane są kolejno) lub symultanicznie (równoczesna prezentacja wszystkich osób). Spory co do przewagi jednego z nich trwają od 30 lat, a poszczególne badania wskazują na zalety i wady każdego. Metaanaliza wyników 23 badań z lat 1983-2000 wykazała, że w sytuacji obecności podejrzanego w paradzie okazanie symultaniczne jest lepszym wyborem (przewaga w liczbie prawidłowych identyfikacji). Natomiast w przypadku braku podejrzanego wśród okazywanych prezentacja sekwencyjna przynosi lepsze rezultaty (mniej „fałszywych” identyfikacji). Prowadzi to do wniosku, że okazania sekwencyjne pozwalają uniknąć rozpoznania niewinnego człowieka, jednak ma to swoją cenę, gdyż „na każde trzy błędne identyfikacje niewinnego podejrzanego, których udaje się uniknąć dzięki rozpoznaniu sekwencyjnemu, przypada jedno nierozpoznanie sprawcy, skutkujące być może jego uniewinnieniem” [25, s. 442-444].

Warto jednak porównać powyższe dane z metaanalizą 94 eksperymentów, które z kolei wykazały, że to okazanie sekwencyjne przynosi lepsze wyniki w identyfikacji podejrzanego, natomiast nie ma różnic między okazaniem sekwencyjnym i symultanicznym w kwestii braku identyfikacji [4, s. 187-218]. Ponadto okazanie sekwencyjne ma jeszcze tę przewagę, że zmniejsza ryzyko wyboru osoby najbardziej podobnej do sprawcy. Być może dlatego ta forma prezentacji parady identyfikacyjnej jest coraz bardziej popularna, np. w Anglii stosowana jest w większości przypadków w sytuacji okazywania wideoklipów, choć do niedawna była stosowana raczej na drodze wyjątku, np. w Badenii-Wirtembergii stanowiła 5% okazań w ogóle, a w Stanach Zjednoczonych 15% [32, s. 135].

W związku z brakiem jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, którą formę okazania wybrać, w literaturze pojawiła się propozycja „trzeciej drogi” – okazanie MSL (ang. *multiple-choice, sequential, large*). Taka forma prezentacji parady identyfikacyjnej charakteryzuje się dużą liczbą osób okazywanych (np. 20), z których rozpoznający może wybrać więcej niż jedną. Propozycja okazania MSL wciąż jest dyskutowana [33, s. 198].

Oprócz kwestii ilości okazywanych osób i sposobu ich prezentowania istotna jest sama konstrukcja parady i dobór statystów. Niedopuszczalne jest np. prezentowanie funkcjonariuszy czy osób znanych rozpoznającemu, a także wyróżnianie w jakikolwiek sposób któregoś z okazywanych. Szczególną uwagę należy zwrócić na znaki szczególne, fryzurę, strój itp.

Niestety przykładów rażącego naruszenia zasad doboru jest wiele, począwszy od przypadku z Minneapolis, gdzie podejrzany był ciemnoskóry, zaś pozostali dobrani – biali [19, s. 142]. Przykładem nieprawidłowego działania policji jest także sprawa *Blick v. The Queen* – poszkodowanemu pokazano 12 fotografii, spośród których tylko jedna przedstawiała mężczyznę z „kozią bródką”, która była cechą charakterystyczną sprawcy. Działanie takie zostało uznane przez sąd za niedopuszczalne i niemające wartości dowodowej [33, s. 201]. Naruszenie zasad konstrukcji parady pokazuje również polska „sprawa Mazura”. Edward Mazur (podejrzany) przyszedł na okazanie ubrany w garnitur, podczas gdy pozostali okazywani mieli na sobie odzież sportową. W związku z widocznym kontrastem podejrzanemu polecono założyć polar, nie zwracając przy tym uwagi na jego czerwony

kolor. Odpowiedzialny za przeprowadzenie tej czynności funkcjonariusz stwierdził, że: „trzeba było na szybko coś zrobić”, a innej garderoby na miejscu nie było [12, s.12-14].

Jednym ze sposobów sprawdzenia prawidłowości skonstruowania parady jest zaprezentowanie jej grupie wolontariuszy nie znających świadka – tzw. świadkompostronnym, pseudoświadkom (*mockwitnesses*). Ich zadaniem jest wskazanie podejrzanego na podstawie opisu podanego przez świadka zdarzenia. Jeśli któryś z okazywanych jest wybierany częściej niż wynikałoby to z rachunku prawdopodobieństwa, należy zrekonstruować paradę [36, s.267 i nast.].

Przywołane powyżej przypadki to również przykłady innego rodzaju sugestii, czasami nieświadomie kierowanych do rozpoznającego. Wyróżnienie jednej osoby w jakikolwiek sposób może zostać odebrane przez świadka jako wskazówka, że to właśnie tę osobę powinien wskazać [13, s. 225-250].

Obok wymienianych już form, sugestią może być także namowa ze strony prowadzącego, aby rozpoznający ponownie przyjrzał się paradzie, czy też informowanie go o swojej wiedzy co do jej członków.

Poważnym problemem jest również traktowanie przez organy braku rozpoznania podejrzanego jako wyniku negatywnego, porażki i dążenie do uzyskania „dobrego” rezultatu równoznacznego ze wskazaniem podejrzanego. Prowadzi to do sytuacji kiedy świadek, który nie może przypomnieć sobie sprawcy albo nie pamięta zdarzenia dokładnie, traktowany jest jako unikający odpowiedzi czy odmawiający zeznań. Inną formą dążenia do pozytywnego okazania jest ignorowanie dowodów czy przesłanek zaprzeczających teorii policji. Jak pisał A. Hellwing: „Każdy doświadczony sędzia zna takie przypadki, w których funkcjonariusze policji prowadzili przesłuchanie nieobiektywnie i z uprzedzeniem, nie uwzględniali okoliczności odciążających podejrzanego i czynili wszystko, aby uzyskać jego przyznanie się do popełnienia przestępstwa” [5, s. 51]. Organy często przy tym zapominają, że brak identyfikacji również jest wynikiem – pozwala posunąć śledztwo naprzód i dalej poszukiwać sprawcy, natomiast osobę niewinną chroni przed niesłusznym pociągnięciem do odpowiedzialności [10, s. 87-93].

Zdarza się również, że przeprowadzający okazanie mogą wywierać na rozpoznającego wpływ w sposób nieświadomy, np. przez niezamierzone komunikaty niewerbalne [1, s. 5-6]. Może być to np. zaniepokojenie, minimalne kiwnięcie głową czy inne sygnały pojawiające się w chwili, kiedy rozpoznający obserwuje podejrzanego [19, s. 143-144]. Zjawisko to nazywane jest efektem eksperymentatora, inaczej efektem Rosenthala lub mądrego Hansa [3]. Sugestywny dla świadka może być również po prostu pozytywny *feedback*, komunikat utwierdzający go w wyborze. Sytuację taką ilustruje przypadek Jennifer Thompson, która podczas okazania fotografii, zapytała przeprowadzającego czynność policjanta: „myślę, że to on, czy zrobiłam dobrze?”, a on odpowiedział: „tak, świetnie”. Ta niewinna wymiana zdań sprawiła, że podopieczna okazania „na żywo” kobieta bez wahania wybrała męzczyznę wskazanego wcześniej na zdjęciu (warto zwrócić uwagę, że nie zastosowano tu zasady o niepoważności okazania). Po tym jak spędził on 10 lat w więzieniu, testy DNA wykazały, że był niewinny [35].

Wątpliwości dotyczące efektu eksperymentatora można rozwiązać stosując tzw. okazanie „ślepe”, w którym prowadzący nie wie, kto jest podejrzanym [20, s. 36]. Ponadto badacze zalecają, aby nie tylko przeprowadzający okazanie, ale też osoby przybrane do parady nie były poinformowane, kto jest podejrzanym (tzw. okazanie „podwójnie ślepe”) [por. 20, s. 36], aby wykluczyć, np. sytuację odsuwania się od potencjalnego sprawcy [19, s. 144].

Identyfikacja osoby przez naocznego świadka zdeterminowana jest przez bardzo wiele czynników, zarówno takich, które nie podlegają kontroli organów sprawiedliwości, jak i tych, które są od nich zależne. Ich mnogość i niska kontrolowalność sprawiają, że dowód z okazania może być obarczony dużym błędem i niską wartością diagnostyczną. Wydaje się, że obok zawodności pamięci ludzkiej, jedną z głównych przyczyn jest złe przeprowadzanie tej czynności przez organy (policję). Jak ocenia M. Lisiecki, nie ma przepisów, które wymagałyby od prowadzących okazanie większej wiedzy czy doświadczenia, a więc niemalże każdy, kto odbył szkolenie podstawowe, może taką czynność prowadzić, nierzadko nie mając podstaw metodologicznych [14].

Jak zauważa R. Jaworski: „Widoczna jest sprzeczność między wagą dowodu z okazania, a liczbą pomyłek z niego wynikających”. Stan taki wiąże się ściśle z faktem, że jest to dowód bezpośredni, pierwotny. Naoczny świadek zdarzenia jest pierwotnym źródłem dowodowym, a podawane przez niego informacje o zdarzeniu to dowód bezpośredni na fakt główny. W takiej sytuacji, zgodnie z

teorią dowodów, można uznać dany stan faktyczny oraz winę podejrzanego za udowodnione [10, s. 92]. W związku z powyższym uzasadnione wydaje się stanowisko J. Wójcikiewicza, który postuluje wprowadzenie do przepisów dokumentacji okazania za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk i podkreśla, że taka forma utrwalenia przebiegu tej czynności jest „*conditio sine qua non* jej wartości dowodowej”, a poleganie przez sąd na zdawkowo napisanych protokołach, zeznaniach innych osób, w tym funkcjonariuszy, nie jest odpowiednią metodą do kontroli i oceny okazania [33, s. 220].

Bibliografia

1. Biernach A. J., Komunikacja niewerbalna. Sztuka czytania z twarzy, Wrocław 1996. Komunikaty niewerbalne dostarczają podczas rozmowy łącznie około 65% informacji, pozostałe pochodzą ze słów.
2. Brigham J.C., Cairns D.L., The effect of mugshot inspections on eyewitness identification accuracy, „Journal of Applied Social Psychology” 1988, 18, s. 1394-1410.
3. Brożek B., Hohol M., Umysł matematyczny - fragment, źródło: https://hohol.pl/wp-content/uploads/2012/12/Umysl_matematyczny-fragment.pdf [dostęp: 18.09.2019].
4. Clark S.E., Howell R.T., Davey S.L., Regularities in Eyewitness Identification, „Law and Human Behavior” 2008, 32, 3, s.187-218.
5. Czeczot Z., Kryminalistyczna problematyka osobowych środków dowodowych, Warszawa 1976.
6. Geiselman R.E. i in., Enhancement of eyewitness memory: An empirical evaluation of cognitive interview, „Journal of Police Science and Administration” 1984, 12, s.74-80.
7. Grudzień V., Jasińska W., Przesłuchanie poznawcze, Katowice 2010.
8. Gruza E., Okazanie. Problematyka kryminalistyczna, Toruń 1995.
9. Gruza E., Goc M., Tomaszewski T. (red.), Co nowego w kryminalistyce? – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości, Warszawa 2010.
10. Jaworski R., Dogmat indywidualności wyglądu człowieka a jego prawdziwość, „Przeгляд Sądowy” 2008, nr 6, s. 87-93.
11. Kabzińska J., Kontaminacja systemowa śladów pamięciowych, (w:) Co nowego w kryminalistyce? – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości, Gruza E., Goc M., Tomaszewski T. (red.), Warszawa 2010, s. 113-120.
12. Kubik A., Czuchnowski W., Edward Mazur. Ekstradycja II, „Gazeta Wyborcza” 9.10.2008 r., s.12-14.
13. Lisiński M., Skuteczność wykrywcza i wartość dowodowa okazania w świetle nowej procedury karnej i zasad kryminalistyki, (w:) Problemy współczesnej kryminalistyki, E. Gruza, T. Tomaszewski (red.), Warszawa 2000, t.3, s.225-250.
14. Lisiński M., Okazanie – identyfikacja prowadzona przez organ procesowy czy też specjalistów lub biegłych, „Jurisprudencja” 2005, t. 66(58), s. 110-119.
15. Loftus E.F., Palmer J.C., Reconstruction of Automobile Destruction: An Example of the Interaction Between Language and Memory, „Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior” 1974, 13, s. 585-589.
16. Loftus E.F., Leading questions and eyewitness report, „Cognitive Psychology” 1975, 7, s.560-672.
17. O’Connell M., Synnott J., A Position of Influence: Variation In Offender Identification Rates by Location in a Lineup, „Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling” 2009, 9 (2), s. 139-149.
18. Meisser C.A., Brigham J.C., A meta-analysis of the verbal overshadowing effect in face identification, „Applied Cognitive Psychology” 2001, 15, s. 603-616.
19. Memon A., Vrij A., Bull E., Prawo i Psychologia. Wiarygodność Zeznań i Materiału Dowodowego, Gdańsk 2003.
20. Moskal D., Waśnik P. (red.), Ślady pamięciowe. Aspekty psychologiczne i kryminalistyczne, Kraków 2013.
21. Piątkowski K., Okazanie. Studium kryminalistyczne, Szczytno 1983.
22. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 maja 2004 r., II KK 473/04; LEX nr 149649.
23. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 sierpnia 2005 r., IV KK 117/05; OSNKW 2006, nr 3, poz. 25; LEX nr 175527.
24. Sikora A., Oskarżony obiektem okazania: uwagi dotyczące obowiązku oskarżonego poddania się okazaniu w celach rozpoznawczych, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ”, 2017 nr 7 (37), s. 57-70.
25. Spinney L., Line-ups on trial, “Nature” 2008, 453, 7179, s.442-444.
26. Wells G.L., Charman S.D., Olson E.A., Building face composites can harm lineup identification performance, „Journal of Experimental Psychology” 2005, 11 (3), s. 147-156.
27. Widacki J., Kryminalistyka, Warszawa 2012.
28. Wilk D., Kryminalistyka, Toruń 2013.
29. Wojtasik J., Przesłuchanie poznawcze, Strona Prokuratury Głównej w Zielonej Górze, seria „Ciekawie... nie tylko o prawie”, 12.04.2005, źródło: <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=36&ida=2865> [dostęp: 18.09.2019].
30. Wójcikiewicz J., Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 9.07.2013r., III KK 92/13, OSNKW 2013, Palestra, 11, 98, s. 204-208.
31. Wójcikiewicz J., Okazanie „puste”, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii”, 1982, 32 (3-4), s. 153-155.
32. Wójcikiewicz J., Okazanie osoby: pół wieku później, [w:] Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska, Błachut J., Szewczyk M., Wójcikiewicz J. (red.), Kraków 2001., s. 133-145.
33. Wójcikiewicz J., Temida nad mikroskopem. Judykatūra wobec dowodu naukowego 1993-2008, Toruń 2009.
34. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 18 listopada 2004r., Prokuratura i Prawo” 2006, z. 1, poz. 34., dodatek „Orzecznictwo”.
35. Hayasaki E., Your lying eyes, 11.2014, Newsweek Global, 163, 21, źródło: <http://www.newsweek.com/2014/11/28/end-eyewitness-testimonies-285414.html>, [dostęp 05.04.2015].
36. Davey G. (red.), Applied psychology, Londyn 2011.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Нечипорук Руслан Миколайович
вчитель історії СШ №130
ruslan250692nechiporuk@gmail.com

*Науковий керівник –
кандидат філософських наук, Т.М. Мураткіна*

Як неодноразово зазначали різні науковці, історія відіграла і продовжує відігравати важливу роль в політичному житті незалежної України. З другого боку, питання творення нового нарративу історії України, а також місця історії в публічному житті, викликали помітний резонанс у середовищі українських істориків і зрештою вилилися у досить нетипову для української історіографії інтелектуально насичену дискусію, присвячену концептуальним і теоретичним питанням, що триває вже понад двадцять років.

Структура історичної пам'яті включає індивідуальну пам'ять, що формується на основі власних спогадів особистості про події, що відбулися, або уявлення про них, а також колективну пам'ять як уявлення про спільне минуле спільноти. На відміну від історичної науки історична пам'ять є спрощеним сприйняттям минулого членами соціальної спільноти. Порівнюючи історичну пам'ять та історичну науку, французький соціолог початку ХХ ст. М. Гальбвакс стверджував, що колективна пам'ять складається з численних голосів різних груп, тому вона ненадійна, ефективна лише під час повторень, усучаснює згадуване, тоді як історія – документально підтверджена, має справу з унікальними подіями і критично дистанціюється від сьогодення, а історичний нарратив – монолітний [3, с.45]. “Історія як така починається тільки тоді, коли закінчується традиція і соціальна пам'ять тьмяніє і розпадається”, – зазначив М. Гальбвакс [3, с.11]. Отже, змістом пам'яті є нестільки об'єктивна інформація про події минулого, скільки уявлення його певного образу, суб'єктивне сприйняття та його оцінка окремою особистістю.

У зв'язку з тим, що пам'ятання – це індивідуальний і суб'єктивний процес, “історична пам'ять”, на думку дослідників, є сумнівною метафорою. Як зазначила Н. Яковенко, “... людська пам'ять не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне “колективне переживання” [2, с.17], яке згуртовує спільноту в цілісну одиницю завдяки спільним “спогадам” про нібито єдиного предка, про спільно освоєну/здобуту територію, про спільно пережиті успіхи й невдачі тощо. У цьому сенсі “історична пам'ять”, по суті, тотожна до мітової, бо вибирає з хаотичного плину сущого якісь певні, потрібні спільноті вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини.

Характеризуючи феномен історичної пам'яті, дослідники вказують на її соціальний характер. За М. Гальбваксом, індивіди не можуть зберігати та активізувати особисті спогади, якщо їх несконструйовано у певних соціальних межах (сім'ї, релігії, нації) і не підтримано цими групами [5, с.183].

А процес запам'ятовування залежно від об'єкта й технології сприйняття виключно соціальний, і навіть, якщо належить індивіду, то лише декларативно, опосередковано, через його належність до соціуму.

Отже, історична пам'ять є важливим чинником інтеграції та консолідації спільноти. З одного боку, як зазначила Н. Трубіна, майже кожна соціальна група, етнос, нація претендує на свою причетність до загальної слави, намагається досягти всезагального визнання факту своїх бід і поневірянь, а з іншого, – тривіалізація великих подій і визначних постатей, зростання кількості меморіалів, монументів, пам'ятних знаків призводить до інфляції увіковченої валюти.

Відповідно до теорії французького дослідника П. Нора колективна пам'ять концентрується і репрезентується у “місцях пам'яті”, які мають символічне значення, формуючи і зберігаючи пам'ять суспільства. Створення і усвідомлення індивідами “місць

пам'яті" є важливим засобом формування групової ідентичності; а дослідження зміни цих місць дає змогу зрозуміти зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи. У серії книжок П. Нора "Місця пам'яті" охарактеризовано розмаїття французьких пам'ятників, місцевостей як місць пам'яті, що колись були живою колективною пам'яттю [1, с.39], але згодом перетворилися на інституціоналізовану історичну пам'ять. Можна зазначити, що у цьому сенсі Україна є відкритим музеєм, де мирно співіснують "місця пам'яті", присвячені тоталітарному минулому, а також пам'ятники тим, хто боровся за державну незалежність.

Спільні уявлення про історичне минуле, колективна історична пам'ять є важливою основою інтеграції та для консолідації суспільства. Кожен народ має свою історичну пам'ять, яка відрізняє його від інших народів. Історична пам'ять – це колективне уявлення про минуле, фундамент національної ідентичності, – зазначила Н. Яковенко.

Модерна національна ідентичність, на думку С. Єкельчика, залежить від установки на "природну" тяглість колективного минулого, теперішнього і майбутнього народу [4, с.62].

Особливість ситуації, що впливає на формування "історичної пам'яті" в Україні, полягає у тому, як зазначила Н. Яковенко, що "в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом, або й потенційно конфліктних, канонів "історичної пам'яті", де суміщаються три, почасти перемішані, варіанти інтерпретації минулого, що їх у різних пропорціях запозичено: 1) з романтичної історіографії першої половини – середини XIX ст., що презентує козакофільську (романтичну) візію минулого, яка найбільш інтенсивно культивується у центрі, зокрема Наддніпрянщині й Лівобережжі; 2) з академічної історіографії народницького спрямування кінця XIX – початку XX ст. – сприйняття минулого передусім як поля боротьби братніх слов'янських народів – українського й російського – за православну віру та соціальну справедливість (ця версія "історичної пам'яті" тримає міцні позиції на півдні та сході); 3) з націоналістичної історіографії, переважно діаспорної XX століття версію минулого, забарвлену сильними націоналістичними аспіраціями, зокрема культом героїв ОУН-УПА як борців за українську державність, притаманну заходові й частки [4, с.58].

Проблеми довкола історичної пам'яті та ситуації, що історично склалася в Україні, деякі дослідники пояснюють геополітичним становищем українських земель між Сходом і Заходом. Зокрема, Н. Яковенко зазначила, що: "Простір, який сьогодні є територією України, впродовж багатьох віків членували постійно змішувани внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами відмінних економічних укладів. Це зробило його яскраво вираженою контактною зоною з велими строкатим спектром соціокультурних феноменів".

У цьому ж контексті висловлювався й Я. Дашкевич: "...не підлягає сумніву, що через територію України в минулому... проходили та ще досі проходять кілька важливих природних і антропогенних кордонів: біологічний, як тепер заведено говорити, екологічний – між Степом ілісом з проміжною смугою Лісостепу; гідрографічний – Великий європейський вододіл міжбасейнами Чорного і Балтійського морів; соціально-економічний – між кочівництвом і осілістю; етноконфесійний – між слов'янами-християнами і тюрками-язичниками, пізніше мусульманами, та, в результаті, етнокультурний, – між загалом кажучи культурою Заходу і культурою Сходу. За такої насиченості кордонами можна цілком погодитись з думкою, що територією України проходили,рухаючись залежно від політичних обставин, також Великий кордон..." [5, с.104].

Розвиток толерантності, навичок конструктивного діалогу мають бути об'єктом історичної освіти молодого покоління в умовах сучасного багатоманітного суспільства. Відповідно до цього результатом ефективної реалізації змісту історичної освіти ми визначили формування позитивних ставлень особистості; її громадянської ідентичності, що не заперечує збереження інших ідентичностей, які ґрунтуються на спільній ціннісній основі; стійкої мотивації до позитивного сприйняття відмінностей, конструктивної соціальної взаємодії на основі стійких ціннісних орієнтацій. Водночас детальне дослідження історичних подій, виявлення позитивного взаємовпливу різних культур, критичний аналіз та відкрита дискусія вразливих і контроверсійних питань сприяє подоланню соціальних упереджень та стереотипів.

Важливим завданням історичної освіти є формування критично мислячої особистості,

яка здатна критично оцінити минуле і сучасне, розуміти та поважати погляди інших людей, виявляти готовність до конструктивного діалогу та здатність здійснити усвідомлений вибір на основі стійких ціннісних орієнтацій. Відтак сучасна історична освіта має потенційні можливості стати чинником примирення різних моделей історичної пам'яті, засобом конструктивного суспільного діалогу про минулі та сучасні проблеми суспільного розвитку

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артюх В. Зміст поняття «історична пам'ять» на тлі українських реалій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: soipno.narod.ru/documents/konf_zhuk/artuh.doc.
2. Грицак Я. У Другій світовій українців об'єднують не герої, а жертви. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/05/7/37986/>. 5. Дашкевич Ярослав.
3. Зайцев О. Скільки історій у Кліо? / Олександр Зайцев // Критика. – 2009. – № 3–4 (березень–квітень). – С. 137–138.
8. Зашкільняк Леонід. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії) / Леонід Зашкільняк // Шкільна історія очима істориків-науковців: матер.
4. Мудрий М. Тема “колоніального статусу” України у підручниках з історії / Мар'ян Мудрий // Шкільна історія очима істориків-науковців: матер. Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 86–103.
5. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: ППЕНД, 2002. – 272 с. 12. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 37–51.

ROLA MENEDŻERA W KREOWANIU WIZERUNKU ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

Ober Józef,

Adiunkt na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej
Josef.Ober@polsl.pl

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-6290-381X>

Drewniak Sandra

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie roli jaką pełnią menedżerowie w kreowaniu wizerunku administracji publicznej. W rozważaniach przyjęto tezę, że kadra kierownicza urzędów wpływa na sposób ich postrzegania przez lokalną wspólnotę, co pośrednio wpływa na wizerunek całej administracji, ponieważ ludzie patrzą na inne organy przez pryzmat doświadczeń z urzędem, definiowanym jako zespół rzeczy i ludzi służących do realizacji zadań publicznych z najbliższego otoczenia.

Słowa kluczowe: public relations, kreowanie wizerunku, administracja publiczna, zarządzanie zasobami ludzkimi.

Key words: public relations, image creation, public administration, human resources management.

1. Wprowadzenie

Zgodnie z polskim prawem przepisy „de lege lata” [7] narzucają na osoby pełniące funkcje publiczne obowiązki wykonywania swoich zadań sumiennie, sprawnie, bezstronnie, dbając o wykonywanie zadań publicznych z uwzględnieniem interesów państwa oraz indywidualnych interesów obywateli z zachowaniem tajemnic ustawowo chronionych [17]. Dodatkowo, zachowanie urzędników powinno być zgodne z kodeksem etyki, zawierającym zasady postępowania i standardy zachowań zarówno w zakresie wykonywanych zadań, jak i relacji ze współpracownikami, interesantami (klientami), pracodawcą i społeczeństwem. Zasady te są oparte na fundamentalnych wartościach prawości, uczciwości, sumienności oraz odpowiedzialności. Celem działania danej jednostki samorządu terytorialnego w Polsce (gminy, powiatu, województwa), a także całej administracji publicznej, jest zaspokajanie zbiorowych potrzeb lokalnej ludności oraz tworzenie odpowiednich warunków do pełnego uczestnictwa mieszkańców danej jednostki w jej życiu. Jednostka samorządu terytorialnego, pomimo iż posiada zdolność prawną i zdolność do czynności

prawnych [18] nie jest w stanie realizować nałożonych na nią zadań, ani korzystać z udzielonych kompetencji bez udziału zespołów zorganizowanych osób i środków materialnych, tj. powołanych do tego ludzi i rzeczy. W praktyce zadania te wykonywane są przez urząd administracyjny - zespół środków osobowych i rzeczowych pomagających organowi wykonawczemu oraz stanowiącemu i kontrolnemu gminy w wykonywaniu jej zadań, bowiem urząd nie ma własnych kompetencji, a jedynie działa wykonując kompetencje danego organu.

„Zwycięzcy, panujący i urzędnicy są zawsze zniechęceni” [15, s.15]. Podobnie jest z samymi urzędami. W zarządzaniu nimi, jak w zarządzaniu jakąkolwiek inną organizacją podstawowym celem jest chęć osiągnięcia sukcesu [11]. Ze względu na brak stałych, uniwersalnych reguł oraz stylu zarządzania, przyjmuje się, że kluczem sukcesu instytucji publicznych jest satysfakcja ich klientów. W związku z tym wizerunek administracji publicznej ma ogromne znaczenie dla jej sukcesu. Dlatego, biorąc pod uwagę ewolucję sposobu zarządzania sektorem publicznym, władze samorządów zaczynają zwracać coraz większą uwagę na kwestie ich postrzegania w środowisku, poprzez celowe kształtowanie wizerunku administracji publicznej. Brak jest dowodów potwierdzających związek pomiędzy jakością pracy administracji samorządowej (czy też rządowej) a zaufaniem obywateli do administracji [14]. Publiczna percepcja urzędów, urzędników a zarazem całej administracji publicznej odnosi się zazwyczaj do ogólnego (często stereotypowego) wizerunku administracji publicznej. W Polsce nadal, często panuje przekonanie o nieuprzejmości i braku kompetencji osób sprawujących funkcje pracowników samorządowych. Niezadowolone klientów urzędu z jakości świadczonych usług publicznych, brak wiarygodności ludzi sprawujących istotne funkcje polityczne lub/i zajmujące (wysokie) stanowiska w urzędach przekłada się na brak społecznego zaufania do funkcjonariuszy publicznych oraz wpływa na negatywny wizerunek całej administracji publicznej [1, s.3].

2. Pojęcie administracji publicznej

Słowo „administracja” pochodzi od łacińskiego słowa ministrare (co oznacza kierować, służyć, pomagać, wykonywać). Poprzez przedrostek ad należy rozumieć celowe, długotrwałe i ciągłe działanie. Mając na uwadze powyższe, administrację można definiować jako służbę społeczeństwu. Natomiast administracja publiczna to celowa i długotrwała służba społeczeństwu realizowana w szczególności przez powołane do tego zawisłe organy, organy samorządu terytorialnego, jednostki pomocnicze oraz jednostki organizacyjne. Administracja publiczna ma na celu zaspokajanie zarówno zbiorowych, jak i indywidualnych potrzeb obywateli. Stanowi ona całokształt struktur organizacyjnych w kraju oraz ludzi zatrudnionych w owych strukturach, wykonujących określone przepisami prawa zadania publiczne [20, s.134-136], [10, s.136]. Monizm administracji publicznej występuje w państwach totalitarnych, w których istnieje wyłącznie administracja państwowa. Natomiast dualizm administracji to podstawowa zasada państw demokratycznych, takich jak Polska. Zasada ta polega na podziale administracji publicznej na rządową i samorządową. W doktrynie prawa administracyjnego można znaleźć szereg różnorodnych podziałów i definicji pojęcia „administracji”. Zgodnie z podmiotowym podziałem administracji (tzn. ze względu na podmiot wykonujący administrację) możemy podzielić na bezpośrednią (zwaną też rządową i sprawowaną w sposób bezpośredni przez państwo) oraz pośrednią, sprawowaną przez inne podmioty zakładowe (tj. biblioteki, uczelnie, szpitale itp.), czy też samorządowe (np. samorząd terytorialny i zawodowy) [5, s.4]. Samorząd terytorialny w Polsce, w szczególności funkcjonujący na najniższym poziomie zasadniczego podziału terytorialnego kraju, tj. gminnym (gminy), pełni niezwykle istotne funkcje polityczne, gospodarcze, społeczne, a także kulturowe. Według politycznej teorii uzasadnienia tworzenia samorządów, został on utworzony ze względów demokratycznych, aby zapewnić ludziom (mieszkańcom/obywatelom) udział w wykonywaniu władzy zgodnie z powszechnie przyjętą regułą państwa stanowiącego wspólne dobro wszystkich obywateli, w którym władza zwierzchnia należy do narodu [16].

3. Postrzeganie administracji publicznej

W ostatnich kilku latach obraz urzędów w Polsce bardzo się zmienił. „Gburowatych” i niedoinformowanych „urzędasów” zastąpili rozwiązujący problemy obywateli, wysoce kompetentni profesjonalści [1, s.4]. Obecnie jednostki organizacyjne samorządu terytorialnego, tj. głównie urzędy gmin konkurują między sobą o większą ilość mieszkańców, inwestycje przedsiębiorców oraz dotacje z Unii Europejskiej, poprzez świadome kreowanie określonego wizerunku samej gminy. W

większości urzędów, o ile nie we wszystkich powstały osobne działy marketingu lub promocji gminy, bądź zaangażowane są zewnętrzne podmioty, którym powierza się ocieplenie wizerunku i zachęcenie potencjalnych inwestorów. Dobór odpowiedniej kadry kierowniczej oraz wybrane przez nich sposoby kreowania wizerunku urzędu wpływają na zmianę postrzegania samej gminy, a tym samym wpływają na sposób postrzegania administracji publicznej przez lokalną społeczność.

Większość państw członkowskich Unii Europejskiej, w tym także Polska, nie posiada scentralizowanego systemu monitorowania społecznego nastawienia do administracji publicznej [1, s.5]. Brakuje rządowych koncepcji działania w zakresie monitorowania zmian i analizy obecnego nastawienia społeczności wobec administracji publicznej, panuje jednak trend ocieplania wizerunku administracji publicznej, zapoczątkowany przez liczne zmiany w ustawodawstwie, wielką nowelizację kodeksu postępowania administracyjnego i wprowadzenie m.in. zasady przyjaznej interpretacji przepisów, zasady zaufania do władzy publicznej, zasady partnerstwa, zasady ugodowego załatwiania spraw, czy zniesienia stosunku władztwa administracyjnego. Obecnie osoba zatrudniona w urzędzie musi spełniać szereg wymagań określonych przepisami prawa, w tym nie może to być osoba skazana prawomocnym wyrokiem sądu za umyślne przestępstwo ścigane z urzędu lub też umyślne przestępstwo skarbowe, lecz powinna to być osoba, która cieszy się nieposzlakowaną opinią [17]. Należy zdawać sobie sprawę, że zarządzanie zasobami ludzkimi w urzędach jest dość specyficzne, ze względu na fakt, iż często to akty prawne [17] wymuszają na kierownictwie pewne rozwiązania czy metody zarządzania. W sektorze publicznym panują sztywne zasady związane ze sposobem zatrudnienia, awansowania, wynagradzania czy zwalniania pracowników. Kwestię wprowadzenia wewnętrznej polityki antymobbingowej również regulują akty prawne. Sposób postrzegania urzędu zależy zatem nie tylko od sposobów pracy kadry kierowniczej urzędu, sposobów zarządzania innymi pracownikami, ani nawet od sposobu załatwienia sprawy przez konkretnego klienta, ale przede wszystkim od obrazu tego urzędu jaki stworzy grupa osób, czyli w dużej mierze kadra kierownicza tego urzędu poprzez ich indywidualne cechy interpersonalne, wysoką kulturę osobistą, wiedzę oraz doświadczenie [9, s.74-75]. Stąd teza, przyjęta w niniejszych rozważaniach, że kadra kierownicza danego urzędu wpływa na sposób jego postrzegania przez lokalną wspólnotę, co z kolei pośrednio wpływa na wizerunek całej administracji, ponieważ ludzie patrzą na inne organy przez pryzmat doświadczeń z urzędem, definiowanym jako zespół rzeczy i ludzi służących do realizacji zadań publicznych (w tym kadra kierowniczą) z najbliższego otoczenia.

4. Kluczowe kompetencje kierowników średniego szczebla administracji samorządowej

Bez względu na charakter organizacji – urząd, korporacja, fabryka, czy małe przedsiębiorstwo, role menedżera są takie same. Współczesny menedżer posiada bardzo wiele imion: lider, strateg, inspirator/motywytor, wizjoner, analityk, coach, czy koordynator. Co więcej, powinien być nadzorcą, kontrolerem, także nauczycielem, a czasem i sędzią. Jednak wraz z upływem czasu, ze zmieniającym się światem biznesu, zmieniają się role menedżera, które stają się coraz trudniejsze. Wymogi, jakie stawia się kadrze zarządzającej nie są łatwe do spełnienia. Nieustanny rozwój kompetencji, zarówno kierowniczych, jak i osobistych osób zarządzających stanowi fundament, na którym każdy menedżer powinien budować swoją dalszą karierę. Faktem jest, że od pracowników samorządowych, w tym od kierowników w administracji samorządowej wymaga się jeszcze więcej. W literaturze przedmiotu można się spotkać z wieloma badaniami dotyczącymi kompetencji menedżerów, jednak tylko nieliczne dotyczą kompetencji kadry kierowniczej organów czy jednostek administracji publicznej. Dodatkowe trudności przysparza definiowanie pojęcia „kompetencje”, bowiem istnieje wiele jego interpretacji i klasyfikacji. Być może wynika to z tego, że to zagadnienie stanowi przedmiot badań w wielu dziedzinach dyscyplin naukowych, jak socjologia, psychologia, ekonomia, zarządzanie, prawo i wiele innych. W efekcie powstało zamieszanie prowadzące do powstania sprzecznych opinii naukowców (a nawet sporów) dotyczących tłumaczenia tego pojęcia, metod badań i doskonalenia kompetencji menedżerskich. Autorzy często przywołują terminy tożsame z pojęciem kompetencji, takie jak: umiejętności, kwalifikacje czy zdolności. Z punktu widzenia zarządzania zasobami ludzkimi kompetencje są postrzegane jako umiejętności pracowników. Organizacje spostrzegły, że zatrudniając dobrze przygotowanych do pracy, kompetentnych ludzi poprawiają swoją kondycję finansową i pozycję na rynku. Również menedżerowie jednostek samorządowych dostrzegają wartość kompetencji, dlatego coraz częściej można zetknąć się z różnego rodzaju inicjatywami z zakresu zarządzania kompetencjami w administracji samorządowej, bowiem w urzędach bywają

próby opracowywania standardów czy też profili kompetencyjnych dla poszczególnych stanowisk, zgodnie z panującymi zasadami [8, s.326-327].

W krajach europejskich takich jak: Niemcy, Holandia, Szwecja i Szkocja podstawowymi, a zarazem najistotniejszymi kompetencjami menedżerów samorządowych organizacji są: zdolności przywódcze i interpersonalne, umiejętność budowania wizji, misji i strategii, umiejętność podejmowania decyzji, kreowanie kultury organizacyjnej, przestrzeganie etyki i komunikatywność. Dla menedżerów w administracji jest to szczególnie istotne, gdyż wydawanie decyzji, zarządzeń, rozporządzeń czy aktów jest przecież specyfiką urzędów [8, s.326]. Nieustannie zmieniający się świat wpłynął na konieczność ciągłego doskonalenia, poszukiwania nowych rozwiązań w zakresie zarządzania organizacjami publicznymi, w tym także zasobami ludzkimi. Kluczowymi kompetencjami kierowników instytucji publicznych są przede wszystkim tzw. kompetencje techniczne, tj. fachowa wiedza, ściśle przestrzeganie procedur, przepisów i norm prawnych, także nabywane z czasem doświadczenie zawodowe, samodoskonalenie i chęć zdobywania wiedzy oraz podnoszenia swoich kwalifikacji. W każdej pracy, jednak w administracji szczególnie ważne są takie cechy osobowości jak dokładność, sumiennność, terminowość, postawa etyczna, bezstronność i uprzejmość. Skłonność do ryzyka i znajomość języków obcych nie należy do niezwykle pożądanых kompetencji, bowiem nie są one tak niezbędne w podejmowaniu decyzji przez kierowników urzędów administracji samorządowej, jak te wymienione powyżej. Generalnie kierownicy (menedżerowie) są świadomi roli zarządzania zasobami ludzkimi, jednak napotykają pewne problemy, które uniemożliwiają prawidłowe realizowane założeń polityki personalnej. Pierwszą napotykaną barierą jest brak wystarczającej ilości środków finansowych, który wpływa na ograniczoną ilość szkoleń (ich samych oraz podległych im pracowników) prowadzący do niwelowania możliwości pełnego rozwoju potencjału pracowników. Drugą barierę stanowi specyfika organizacji samorządowych, przez co brakuje swobody w procesie zarządzania, a każda czynności musi być poparta przepisami prawa (polskiego lub lokalnego). Obecnie kierownicy nowoczesnych firm wykorzystują najnowszą technologię w procesie zarządzania zasobami ludzkimi (karnety na siłownię, basen, bony żywnościowe, prywatna opieka medyczna, pokoje socjalne oraz salony relaksacyjne wyposażone w sprzęt, to tylko kilka z wielu przeglądów nowoczesnych sposobów motywowania pracowników). Panuje przekonanie, że pracownik wypoczęty, zrelaksowany jest bardziej wydajny [13]. W jednostkach administracji publicznej, w tym także w urzędach nie jest możliwe przewartościowanie pewnych zasad czy zachowań. Kierownik musi motywować ludzi, oceniać ich pracę i rozwój według obowiązujących norm, które od lat nie ulegają zmianom. W urzędach brak jest swobód i uznaniowości oraz podejmowania decyzji intuicyjnie. Nie ma możliwości na zakupienie jakichkolwiek karnetów czy bonifikat za dobrze wykonaną pracę. Z obawy o posadzenie o łapówkarstwo, nagrody rzeczowe za dobrze zorganizowany projekt nie wchodzi w grę. Dodatkowo ważnym czynnikiem jest reakcja środowiska zewnętrznego na styl kierowania danym urzędem. Przykładowo darmowe bilety na koncert, spektakl, czy zamkniętą imprezę okolicznościową organizowaną przez inną jednostkę publiczną (np. przez miejski dom kultury) rozdane wśród pracowników mogą powodować u pozostałych mieszkańców niesmak, że ktoś wybiera sobie publiczność, czy nie dopuszcza do zamkniętego kręgu ludzi z zewnątrz. Warto jednak zdawać sobie sprawę z faktu, że właściwie realizowane zarządzanie zasobami ludzkimi wpływa pozytywnie na całą organizację, w tym na jakość pracy i zaangażowanie pracowników, co z kolei przekłada się na jakość realizowanych zadań. Wzrost świadomości menedżerów powoduje, że coraz częściej kierownicy dostrzegają potrzebę inwestowania w pracowników i poszukują nowych technik zarządzania, również w urzędach [2, s.18].

5. Public relations w procesie kreowania wizerunku jednostek administracji publicznej

Public relations (tłumaczenie z angielskiego: relacje publiczne/kontakty z otoczeniem, skrót PR) [19] to sposób kształtowania stosunków publicznych oddziałujących na otoczenie. PR to narzędzie kreowania wizerunku niezbędne do prawidłowego funkcjonowania organizacji. Istnieje wiele definicji tego pojęcia, większość z nich łączy się z koniecznością komunikacji między instytucją a otoczeniem [12, s.115], [6, s.1]. Wyróżniane są różne sposoby, a tym samym różne narzędzia, ułatwiające komunikację, jak np. relacje z prasą, wszelkimi mediami, ale także komunikacja korporacyjna, lobbying, doradztwo i wszelkie inne formy promocji. Jeszcze niedawno twierdzono, że firmy nastawione na zysk powinny skupiać się na działaniach promocyjnych oraz

dbałości o wizerunek. Obecnie uznaje się, że wszystkie instytucje powinny korzystać z narzędzi PR.

Sprawne funkcjonowanie samorządów oraz powołanych przez nich jednostek organizacyjnych gwarantuje obywatelom ład oraz poczucie bezpieczeństwa. A. Davis kładzie nacisk na związek PR z zarządzaniem, definiując go jako ciągłą i planową funkcję zarządzania, dzięki której dana instytucja pozyskuje (i podtrzymuje) zrozumienie oraz poparcie populacji docelowej, tj. otrzymuje zainteresowanie tych, którymi jest obecnie lub może być w przyszłości zainteresowana [4, s.20]. Najogólniej rzecz ujmując public relations to świadomy, ciągły i celowy proces. PR odpowiada za zdobywanie zaufania otoczenia (potencjalnych klientów) oraz stworzenie pozytywnego wizerunku danej instytucji w oczach populacji, wykorzystując w tym celu wszelkie niezabronione prawem narzędzia. Jak już wspomniano, każdy człowiek ma styczność z administracją, sektor publiczny odgrywa niezwykle ważną rolę w funkcjonowaniu państwa, bowiem powinien świadczyć usługi na rzecz ogółu, reprezentować interes społeczny, przy zachowaniu interesów indywidualnych obywateli oraz rozwiązywać występujące problemy. Przymiotnik „publiczny” oznacza, że oferowane przez te instytucje usługi są dostępne i równe dla wszystkich obywateli, a ich działalność jest oficjalna i jawna. Sposób działania instytucji publicznych jest uzależniony od regulacji prawnych, a więc od tworzonych i modyfikowanych przez władzę ustawodawczą przepisów oraz od wysokości budżetu finansowanego przez samych zainteresowanych usługami instytucji, tj. finansowanego przez obywateli, czyli podatników. W szczególności, dlatego wymagane jest, by ich działalność była jawna, żeby każdy podmiot wiedział w jaki sposób wykorzystywane są jego pieniądze. Brak takich informacji może generować negatywne skutki w postaci podejrzenia o różnego rodzaju mactwa, ale także wpłynąć na negatywny sposób postrzegania danej instytucji (a tym samym całej administracji publicznej), bowiem uznają ją za niewykonyjącą swoich zadań i niepotrzebną. Z drugiej strony niewłaściwe wydatkowanie pieniędzy nie stanowi zagrożenia dla istnienia danego urzędu. Nawet jeżeli dojdzie do pewnych nadużyć, a zaufanie społeczne spadnie, to najprawdopodobniej obywatele i tak będą musieli korzystać z jego usług. W przypadku jednostek użyteczności publicznej można powiedzieć, iż dostają one kredyty zaufania z chwilą założenia, bowiem w przeciwieństwie do innych jednostek instytucje publiczne istnieją z mocy prawa. Ciężko jest również mówić o konkurencji w przypadku instytucji publicznych. Opieka społeczna, pomoc socjalna, bezpieczeństwo publiczne to tylko kilka z kilkudziesięciu dziedzin, które nie są świadczone przez prywatne przedsiębiorstwa. Tak więc urząd dostaje zaufanie z przydziału, nie ma konkurencji, ale dla poprawy jakości i skuteczności swoich działań może zawierać koalicje i podejmować współpracę z innymi urzędami (tego samego lub wyższego szczebla), podnosząc atrakcyjność świadczonych usług. Dlaczego takie działania są podejmowane? Coraz częściej można zauważyć wzrastającą świadomość znaczenia PR-u wśród przedstawicieli władz samorządowych. Działalność PR w instytucjach publicznych spełnia identyczne funkcje jak w każdej innej organizacji, jej istotą jest komunikacja, podawanie pełnych i prawdziwych informacji, a skuteczność zależy od ciągłości podejmowanych czynności. Pozwala to na kreowanie wizerunku instytucji skutecznej i przyjaznej obywatelowi. Jednocześnie zwiększa efektywność oferowanych przez nie usług publicznych. W instytucjach samorządowych PR pełni szczególną rolę, ponieważ (w przeciwieństwie do firm) każdy obywatel prędzej czy później musi mieć z nimi kontakt, a także często jest uzależniony od wydawanych przez nie decyzji [3, s.105]. Jednocześnie, to instytucje publiczne są uzależnione od mieszkańca, który płacąc podatki, finansuje działalność takich instytucji. Warto jednak zaznaczyć, że public relations to jednak nie tylko działania skierowane na zewnątrz, lecz również dbałość o własnych pracowników, zapewnianie im jak najlepszych warunków pracy, możliwości awansu itp. Muszą to być jednak profesjonalści, doskonale orientujący się w sprawach, którymi bezpośrednio się zajmują. Jakikolwiek zarzuty stawiane funkcjonariuszowi publicznemu rzutują negatywnie na wizerunek całej instytucji, niezależnie od tego, czy skala problemu jest duża, czy nie.

6. Podsumowanie

Zmieniająca się rzeczywistość wymaga poszukiwania i stosowania nowych metod w zakresie zarządzania jednostkami publicznymi, zmierzającymi do osiągnięcia swoich celów. Kluczem do sukcesu instytucji publicznych jest satysfakcja ich klientów. Nowy sposób myślenia ludzi i nowe standardy wymuszają wzrost poziomu jakości obsługi klientów, a kadra kierownicza poprzez swoje działania zachęca mieszkańców/obywateli do korzystania z usług instytucji publicznych oraz wpływa na wzrost zaufania do organów administracji publicznej. Dodatkowo wzrost poziomu

technologicznego (w tym przykładowo rozwój środków masowego przekazu, czy możliwość nagrywania rozmów), a także sankcje karne za niewłaściwe zachowania urzędników przyczyniły się do kształtowania postaw etycznych poszczególnych pracowników, nakierowanych na służbę publiczną, a nie preferencje osobiste. Jak wynika z powyższych rozważań menedżerowie są świadomi roli, jaką pełnią i w wielu przypadkach kreują przyjazny wizerunek administracji publicznej, skupiając się na ocieplaniu obrazu organów oraz samych urzędników, czyli pracowników samorządowych.

Literatura

1. Budowanie pozytywnego wizerunku administracji publicznej. Doświadczenia krajów członkowskich UE. Tłumaczenie z języka angielskiego w ramach prac sieci europejskiej ds. administracji publicznej (EUPAN) w trakcie polskiej prezydentury w radzie UE. http://dsc.kprm.gov.pl/sites/default/files/building_image_pl.pdf dostęp: 04.01.2019.
2. Bugdol M.: Zarządzanie jakością w urzędach administracji publicznej. Difin, Warszawa 2008.
3. Ciarczyńska A.: Public relations w służbie samorządów. W: A. Grzegorzeczyk, A. Kochaniec (red.) Kreowanie wizerunku miast. Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2011.
4. Davis A.: Public relations. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
5. Dębski S.: Samorząd terytorialny w Polsce: tradycja a współczesne przemiany polityczne. Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Grudziądz 2014.
6. Dulicka B., Hope E.: Quo Vadis, instytucjo użyteczności publicznej? W: E. Hope (red.) Public relations instytucji użyteczności publicznej. Scientific Publishing Group, Gdańsk 2005.
7. Encyklopedia PWN. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/de-lege-lata;3891091.html>; dostęp: 17.05.2019.
8. Hysa B., Rakowska A.: Umiejętności decyzyjne jako kluczowe kompetencje w pracy kierownika administracji samorządowej. W: Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej, seria Organizacja i Zarządzanie z. 68, s. 13-28, Gliwice 2014.
9. Hysa B., Kowalczyk P.: Kluczowe kompetencje kierowników średniego szczebla administracji samorządowej. W: Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej, seria Organizacja i Zarządzanie z. 69, s. 73-85, Gliwice 2014.
10. Izdebski H., Kulesza M.: Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne. Wydawnictwo Liber, Warszawa 2004.
11. Kotas M.: Wizerunek organizacji publicznej jako instrument efektywnego komunikowania z interesariuszami. W: Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 185. Public relations: doskonalenie procesu komunikowania w przestrzeni publicznej, s.134-141, Katowice 2014.
12. Piontek D.: Imagistyka społeczna czy marketing polityczny. W: B. Dobek-Ostrowska (red.) Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowania politycznego. Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 2003.
13. Pracownik doceniony – nowoczesne systemy motywacyjne w polskich firmach. Artykuł udostępniony na stronie internetowej: <http://pracujebolubie.pl/pracownik-doceniony-nowoczesne-systemy-motywacyjne-polskich-firmach/>, dostęp: 17.02.2019.
14. Rostkowski T., Witkowski M.: Liderzy w administracji publicznej. Potrzeby rozwoju kompetencji kadry kierowniczej urzędów w Polsce. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
15. Szczepański M.: Manowce władzy. Rzecz o elitach afrykańskich. Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1989.
16. Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz. U. z 1997 nr 78, poz. 483 z późn. zm., dalej: „Konstytucja”). <http://www.portaloswiatowy.pl/ksztalcenie-i-wychowanie/konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-z-2-kwieciana-1997-r.-dz.u.-z-1997-r.-nr-78-poz.-483-9748.html>, dostęp: 16.07.2019.
17. Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1260), <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp?WDU2018001260/O/D20181260.pdf>, dostęp: 12.12.2018.
18. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506, dalej: „u.s.g.”), <http://legalis.pl>, dostęp: 12.12.2018.
19. Wikipedia. http://pl.wikipedia.org/wiki/Public_relations; dostęp: 17.02.2019.
20. Zimmermann J.: Prawo administracyjne. Kantor Wydawniczy Zakamycze, Zakamycze 2006.

АКТУАЛЬНІСТЬ КАЗОК У ТЕАТРИ ТА ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ НАЙМОЛОДШОГО ГЛЯДАЧА

*Панів Н.О.,
магістрант КНУКіМ
Сценічне мистецтво
paniv-nazarko@ukr.net
Науковий керівник –*

Биченко Н.А., Заслужений діяч мистецтв України,

«Дай мені багату фантазію, щоб в потрібний момент, в потрібний час, в потрібному місці, мовчки або кажучи, подарувати комусь необхідне тепло. Зроби мене людиною, яка вміє достукатися до тих, хто зовсім «внизу»». (Антуан де Сент-Екзюпері)

Часто ми ловимо себе на думці, що як же було б добре повернутись в своє дитинство, не таке, яке ми бачимо зараз в наших братиків, сестричок, дітей, онуків, а в наше – «в справжнє».

Як же хочеться повернутись в той час, де наші батьки не змушували нас вийти з дому, а не могли затягнути нас, бодай, поїсти. Як же хочеться повернутись в цей час, де наші голови не були загромаджені думками про гаджети, комп'ютерні ігри, а в них царював світ фантазії. Як же було цікаво, коли ти із своїми друзями, з допомогою уяви, міг перетворити дерево на корабель піратів, та як же хвацько він долав морські шторми... Але, як сумно зараз бачити те саме дерево і розуміти, що ніяких хвиль не було, що це був просто літній вітерець.

Яка ж цікава істота – людина... Коли маленька – хоче вирости, а коли виростає – із сумом дивиться назад у безтурботні роки дитинства – роки, де ми бачили світ ширше, прагнучи знову побачити його, як тоді...« Але очі не бачать. Шукати треба серцем» (Антуан де Сент-Екзюпері)

Казка, в нашому житті - це щось звичне, майже буденне, проте саме вона має ключ, який може відкрити для наймолодших глядачів двері у країну фантазії.

Нажаль, зараз у сучасному театрі ми можемо спостерігати, що наших наймолодших глядачів приводять у глядацькі зали «силою». У них не є сильний інтерес до казок в театрі, на мою думку, це демонструє колосальну прірву між дитячим театральним мистецтвом та кіношним. То, чому ж так відбувається, чому перед кінотеатрами можна спостерігати черги з батьків та їх дітей, а біля входу в театр – ця картина є не такою постійною. Щоб відповісти для себе на це питання подумки повертаюся у своє ще не таке далеке, але не уже недосяжне дитинство, згадую перше знайомство з театром. Тут, всередині мене згадуються відчуття, що мене неначе вкинули в театральні ряди без моєї згоди, ба більше не пояснивши куди та для чого я тут. Згадую тільки постійні репліки дорослих: «Тут потрібно бути тихим», «Туди не можна», «Сити на свому місці та не крутись». Але як же тоді хотілось охопити всю велич та красу цього дивного та надзвичайно цікавого простору, в якій мене привели, як хотілось детально роздивитись та постаратись зрозуміти, або пофантазувати над тим, як же піднімається ця дивна червона тканина (завіса), звідки іде світло, та, як роблять так, щоб воно світило тільки тоді де потрібно?

Чому я зробив таку екскурсію у свої спогади? Бо, мені здається, що моє знайомство із театром, та казками, які демонструвались на сцені, схоже із багатьма представниками мого покоління. До цього нас не готували, не розповідали в яке місце, чому та для чого ми відправляємось туди, а ховались за таким сухим словом: «екскурсія». Через це у багатьох дітей залишаються викривлені спогади про театр, через це в майбутньому молоді люди проходять повз репертуари навіть не поглянувши на них. Я розумію, що після таких моїх слів знайдуться дуже багато опонентів, які наводять конкретні приклади із свого досвіду, або когось іншого будуть заперечувати моїм словам, проте, якщо подивитись на це питання всеосяжно із висоти, я гадаю, що ви погодитесь, що така проблема зараз існує у наших реаліях. Постановки для дітей є колосально важливими для театрів, до ті, хто дивляться їх сьогодні – будуть приходити на вечірні постановки вже завтра. Так, час іде, ми живемо в епоху прогресу та новітніх технологій, які є нероздільними із нашим життям. Так, мультфільми та кіно здаються ближчими для сучасних дітей, та вони ніколи не дадуть їм живого спілкування, польоту фантазії, які діти можуть отримати у театрі.

Тож давайте зацікавлювати дітей до театру не плановими екскурсіями, бо «так треба», давайте говорити із ними, розповідати в яке місце вони потраплять. А щодо творців дитячих постановок, давайте використовувати всі доступні сценічні засоби, щоб повернути цікавість дітей, до театру, бо діти це ті люди, які будуть відвідувати театри вже завтра: в часи їхньої юності та зрілості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антуан де Сент-Екзюпері. Маленький принц. – Київ, 2017;
2. https://journal.kdpu.edu.ua/world_lit/article/view/1403/1131.

OD IDEALIZMU DO IDEOLOGII - CYWILIZACYJNE ZAGROŻENIA CZŁOWIEKA

dr **Paradowski Mariusz**

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, adiunkt,
m__paradowski@wp.pl

Streszczenie:

Niniejszy artykuł ukazuje drogę tworzenia się ideologii i podstaw rozumienia idei oraz idealistycznej filozofii. Na wstępie wyjaśnia on rozumienie terminu ideologia. Następnie tekst omawia koncepcje idei oraz założenia idealizmu w filozofii Platona. Dalej, opracowanie porusza zagadnienia problemowe dotyczące nowożytnego oraz *postnowożytnego* idealizmu. Przedmiotowa analiza koncentruje się na klasyfikacji różnych kierunków ideologicznych w filozofii. Polemika naukowa ukazuje współczesne rozumienie idei oraz jej wpływ na kształtowanie się ideologii. Na zakończenie artykuł podkreśla na rolę i znaczenie realistycznej filozofii w poszukiwaniu prawdy o rzeczywistości. Opracowanie zawiera krótkie posumowanie.

Słowa kluczowe:

idea, Platon, idealizm, idealistyczna filozofia, realistyczna filozofia, ideologia.

1. Rozumienie terminu ideologia

Nie powoduje obaw stwierdzenie, iż słowo *ideologia* w rozumieniu potocznym posiada charakter pejoratywny i często postrzegane jest przez pryzmat ustroju komunistycznego państw socjalistycznych. Niemniej jednak wymienione pojęcie jest wieloznaczne oraz posiada zastosowanie wobec pluralistycznych poglądów ideologicznych. Zgodnie z definicją słownikową *ideologia* to: „ogół określonych założeń i poglądów przyjmowanych przez określoną grupę ludzi”¹. Termin *ideologia* otrzymał istotne znaczenie na gruncie filozoficznym. Wedle definicji encyklopedycznej *ideologia* to: „system leżący u podłoża doktryny politycznej, której celem jest realizacja jakiejś utopii; całość poglądów i ocen tłumaczących sytuację historyczno-społeczną, gospodarczą, kulturową i polityczną jakiejś grupy ze względu na jej interesy; etymologicznie ideologia to *nauka o ideach*; termin „*ideologia*” wprowadzony został w 1796 przez A. L. C. Destutt de Tracy na oznaczenie *filozofii idei*, pojętych w sensie postkartezjańskim jako wrażenia; znaczenie słowa ulegało zbiegiem czasu modyfikacjom. Destutt de Tracy przez *ideologię* rozumiał nie *naukę o ideach* w sensie platońskim, a więc o istniejących ponad światem materialnym niematerialnych prawzorach rzeczy, ale o *ideach* jako najbardziej podstawowych wrażeniach, z których składa się ludzkie poznanie”².

2. Koncepcja idei oraz założenia idealizmu w filozofii Platona

Stojąc przed wyzwaniem wyjaśnienia problemu *ideologii* warto odwołać się do *Mitu o jaskini* Platona, który przekonywająco obrazuje charakter *idei* oraz filozoficzny paradygmat *ideologii*. Filozof wszedł w następującą polemikę z człowiekiem:

„- Przedstaw sobie obrazowo (...) naszą naturę ze względu na kulturę umysłową i jej brak. Zobacz! Oto ludzie są niby w podziemnym pomieszczeniu na kształt jaskini. (...) W niej oni siedzą od dziecięcych lat w kajdanach; przykute mają nogi i szyje tak, że trwają na miejscu i patrzą tylko przed siebie; okowy nie pozwalają im obracać głów. Z góry i z daleka pada na nich światło ognia, który się pali za ich plecami, a pomiędzy ogniem i ludźmi przykutymi biegnie górą ścieżka, wzdłuż której widzisz murek zbudowany równoległe do niej, podobnie jak u kuglarzy przed publicznością stoi przepierzenie, nad którym oni pokazują swoje sztuczki.

- Widzę - powiada.

- Więc zobacz, jak wzdłuż tego murku ludzie noszą różnorodne wytwory, które sterczą ponad murek; i posągi, i inne zwierzęta z kamienia i z drzewa, i wykonane rozmaicie (...).

1 E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego*, Kraków 2015, s. 274

2 zob. Mieczysław A. Krąpiec, A. Maryniarczyk, *Powszechna encyklopedia filozofii, praca zbiorowa pod red. A. Maryniarczyka*, Lublin 2003.

- Dziwny obraz opisujesz i kajdaniarzy osobliwych.
 - Podobnych do nas - powiedziałem.
 - Bo przede wszystkim czy myślisz, że tacy ludzie mogliby z siebie samych i z siebie nawzajem widzieć cokolwiek innego oprócz cieni, które ogień rzuca na przeciwległą ścianę jaskini?
 - Jakimże sposobem? - powiada - gdyby całe życie nie mógł żaden głową poruszyć? (...)
 - Więc gdyby mogli rozmawiać jeden z drugim, to jak sądzisz, czy nie byliby przekonani, że nazwami określają to, co mają przed sobą, to, co widzą?
 - Koniecznie. (...)
 - Więc w ogóle - dodałem - ci ludzie tam nie co innego brałoby za prawdę, jak tylko cienie pewnych wytworów.
 - Bezwarunkowo i nieuchronnie - powiada.
 - A rozpatrz sobie - dodałem - ich wyzwolenie z kajdan i uleczenie z nieświadomości. Jak by to było, gdyby im naturalny bieg rzeczy coś takiego przyniósł; ile razy by ktoś został wyzwolony i musiałby zaraz wstać (...) i patrzeć w światło, cierpiałby robiąc to wszystko, a tak by mu w oczach migotało, że nie mógłby patrzeć na te rzeczy, których cienie poprzednio oglądał. Jak myślisz, co on by powiedział, gdyby mu ktoś mówił, że przedtem oglądał ni to, ni owo, a teraz coś bliższego bytu, że zwrócił się do czegoś, co bardziej istnieje niż tamto, więc teraz widzi słuszniej; i gdyby mu ktoś teraz pokazywał każdego z przechodzących i pytaniami go zmuszał, niech powie, co to jest. Czy nie myślisz, że ten by może był w kłopotcie i myślałby, że to, co przedtem widział, prawdziwsze jest od tego, co mu teraz pokazują?
 - Z pewnością - powiada. (...)
 - A gdyby go ktoś - dodałem - gwałtem stamtąd pod górę wyciągał po kamieniach i stromiznach ku wyjściu (...) ażby go wywłócił na światło słońca, to czy on by nie cierpiał (...) a gdyby na światło wyszedł, to miałby oczy pełne blasku i nie mógłby widzieć ani jednej z tych rzeczy, o których by mu teraz mówiono, że są prawdziwe?
 - No nie - powiada - tak nagle przecież.
 - I myślę, że musiały się przyzwyczajać, gdyby miał widzieć to, co na górze. Naprzód by mu najłatwiej było dojrzeć cienie, potem w wodach odbicia (...) ciała niebieskie i niebo samo po nocy łatwiej by mógł oglądać (...) niż po dniu widzieć słońce i światło słoneczne. (...) Dopiero na końcu, myślę, mógłby patrzeć w słońce (...) słońce samo w sobie i na swoim miejscu mógłby dojrzeć i mógłby oglądać, jakie ono jest.
 - Koniecznie - powiada.

- Potem by sobie wymiarkował o nim, że od niego pochodzą pory roku i lata, i że ono rządzi wszystkim w świecie widzialnym, i że jest w pewnym sposobie przyczyną także i tego wszystkiego, co oni tam poprzednio widzieli³

W kontekście przywołanego tekstu R. Mordarski dostrzegł, iż: „mit jaskini, przedstawiony na początku księgi VII Platonskiego Państwa, swoim bogactwem treściowym i różnorodnością znaczeń, umożliwia ciągłe nowe wglądy teoretyczne i inspirujące interpretacje⁴. Analizując przedmiotowe dzieło należy podkreślić, iż jego treść jest stosunkowo prosta w odbiorze. Filozof przedstawił w nim obraz uwięzionych ludzi, skrępowanych łańcuchami, którzy oglądali wyłącznie cienie prawdziwej rzeczywistości. Znajdując się w ciemnościach jaskini ich twarze zwrócone były ku ścianie, na którą padały cienie rzeczy umieszczone przed ogniskiem. Zdaniem filozofa były one wyrazem (odbiciem) prawdziwej *idei*. W nawiązaniu do myśli filozoficznej Platona E. A. Maschio odnotował, że: „jeśli rzeczywistość składa się z form, zadaniem filozofii i filozofa jest ich odkrycie, a to jest możliwe wyłącznie za pomocą rozumu; filozof jest więc tym, który odkrywa, że piękny widok, ładny obraz (...) ozdobna mowa nie są niczym innym, jak tylko pozorem, pojedynczymi przejawami prawdziwego świata, świata samego piękna; prawdziwa wiedza może zwracać się wyłącznie ku formom (ideom), ponieważ tylko one gwarantują stałość i niezawodność, które Platon uznaje za niezbędne w poznaniu⁵. Tak zarysowany punkt patrzenia skłania ku stwierdzeniu, że u podstaw platońskich form znajduje się fundament inicjujący określoną *ideologię*. Niewątpliwie w przyszłości

3 zob. Platon, *Państwo*, Komorów 2003.

4 R. Mordarski, *Filozofia a polityka. Interpretacja platońskiej jaskini [w:] Filo-Sofija nr 26*, Bydgoszcz 2014, s. 239

5 E. A. Dal Maschio, *Platon*. Warszawa 2015, s. 59 [w tłum. A. Palety oraz B. Sosnowskiej]

stanie się nieskrępowanym i żywym elementem rozwoju cywilizacji.

3. Nowożytny oraz postnowożytny idealizm

W obliczu dotychczasowych spostrzeżeń należy dokonać klasyfikacji *idealizmu* filozoficznego. W swej zasadniczej części *nurt idealistyczny* w filozofii dominował od XVII do XIX wieku. W naukach humanistycznych wyodrębnią się: *idealizm transcendentálny* oraz *idealizm immanentny*. K. Wiczeorek zaznaczył, iż: „o ile idealizm Kanta jest transcendentálny (dopuszcza istnienie rzeczy poza naszym umysłem), idealizm Berkeleya jest immanentny: wszystko, co poznawalne, jest zawarte w umyśle”⁶. Innymi słowy, podmiot poznania nie ma zdolności wykraczania w aktach poznania poza własną sferę immanentną (*idealizm immanentny*) lub podmiot poznania ma możliwość poznania wyłącznie własne konstrukty umysłu, a nie rzeczywistość znajdującą się poza nim (*idealizm transcendentálny*). *Idealizm kantowski* z kolei jest epistemologiczny. Poznajemy tylko zjawisko, nie rzeczy. Interesująco kształtuje się również idealizm Hume’a. W. Tatarkiewicz wskazał, że: „Hume był wierny tradycji empiryzmu angielskiego od Locke’a: badał nie rzeczy, lecz nasze o nich przedstawienia; pogląd zaś na przedstawienia miał prosty, stosował jeden tylko fundamentalny podział: na pierwotne i pochodne; pierwsze nazywał wrażeniami (impressions), drugie zaś ideami (ideas), zwręczając dalej ten termin Locke’a, zwężony już raz przez Berkeleya; i głosił o przedstawieniach jedno fundamentalne twierdzenie: że idee pochodzą z wrażeń; wrażenia są pierwowzorami, idee zaś tylko ich kopiami, wytwarzanymi przez umysł; wrażenia są właściwym środkiem poznania rzeczywistości i sprawdzianami prawdziwości idei; idee mają wartość dla poznania rzeczy tylko, o ile wiernie kopiuje wrażenia”⁷. Analizując innych przedstawicieli niniejszego kierunku filozoficznego autor także dostrzegł, iż: „Fichte był pierwszym w szeregu idealistycznych filozofów XIX w.: on to dokonał zwrotu od krytycyzmu Kaniowskiego do idealistycznej spekulacji; zbudował metafizykę opierając ją na pojęciu jaźni i dając idealizmowi postać specjalnie etyczną”⁸. Omawiając myśl idealistyczną trzeba odwołać się do spostrzeżeń Hegla. A. J. Noras podkreślił, że: „fundament idealizmu Hegla i jego systemu opiera się na przekonaniu, że Absolut nie jest niczym innym, jak rozumem, i w związku z tym także człowiek ze swym skończonym rozumem ma dostęp do Absolutu; że filozofia nie jest niczym innym, jak rozsądem skończonego rozumu przez rozum absolutny i podniesieniem skończonego rozumu do rangi rozumu absolutnego”⁹. Ważnym kierunkiem myślowym w polu nauk humanistycznych pozostaje *idealizm Schleiermachera*. Niewątpliwie wzbudza on wiele kontrowersji z uwagi na teologiczne ugruntowanie. S. Warzeszak nadmieniał, iż: „jeśli idzie o teologię epoki Schleiermachera, była ona pod silnym wpływem spekulatywnego idealizmu Fichtego i Hegla a następnie kantyizmu, Romantyzmu i Oświecenia; każdy z tych nurtów wniósł do teologii różne elementy swoich opcji filozoficznych”¹⁰. Znaczącym nurtem idealistycznej filozofii są koncepcje Rickerta. Zdaniem T. Kubalicy: „można powiedzieć, że Rickertowska filozofia immanencji sytuuje się pośrodku: między opartym na nauce realistycznym pojęciem rzeczywistości a transcendentálno-idealistyczną filozofią świadomości”¹¹.

4. Współczesne rozumienie idei oraz jej wpływ na kształtowanie się ideologii

Punktem wyjścia dla dalszych rozważań musi pozostać słowo *idea*, które zachęca do analizy w polu filozoficznym. Wedle definicji słownikowej: „idea w filozofii idealistycznej [to] nazwa ogólna obejmująca różnorodne treści poznawcze, postrzeżenie, wyobrażenie, pojęcie itp.”¹². W świetle powyższego argumentu trafne jest spostrzeżenie, że *idea* zasadniczo łączy się z myślą człowieka.

6 K. Wiczeorek, *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wiczeorka, Chorzów 2012, s. 59

7 W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii* cz. II, Warszawa 2014, s. 85

8 *Tamże*, s. 155

9 A. J. Noras, *Kant i Hegel w sporach filozoficznych osiemnastego i dziewiętnastego wieku*, Katowice 2007, s. 102-103

10 S. Warzeszak, *Hermeneutyka w teologii według Friedricha D. E. Schleiermachera* [w:] *Warszawskie Studia Teologiczne* nr 8, Warszawa 1995, s. 248

11 T. Kubalica, *Stanowisko Heinricha Rickerta wobec teorii odbicia* [w:] *Folia Philosophica* nr 27, Katowice 2009 s. 61

12 *Mały słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. S. Skorupki i H. Auderskiej, Warszawa 1969, s. 230

W świadomości bytu osobowego znajduje się wiele *idei*. Jedne są stałe, inne zmienne. Pierwsze przemijają ustępując miejsca drugim. Taki stan rzeczy sprzyja tworzeniu określonego systemu (zbioru) *idei* formując *ideologię*. Uznać więc można, że *ideologia* nie tylko stanowi konsekwencję wielu *idei*, lecz także kształtuje się na gruncie *idealistycznej*, spekulatywnej i labilnej *filozofii*. Co do zasady, *ideologia (filozofia idealistyczna)* zmienia się wraz z upływem epoki historycznej w dziejach cywilizacji.

Nie ulega wątpliwości, że u podstaw *idealizmu filozoficznego* konstruuje się odrealniony obraz świata i człowieka. Mnogość najrozmaitszych *koncepcji ideologicznych* sprzyja niejedności systemu wartości. Falszywy obraz rzeczywistości, w której niejednokrotnie działania człowieka przeciwstawiają się naturze człowieka jest częścią *myśli idealistycznych*. W ten sposób tworzyły się *ideologie: nowożytne, pozytywistyczne, nazistowskie, faszystowskie, marksistowskie* oraz *postmodernistyczne* godzące w realizm personalistyczny człowieka.

5. Rola i znaczenie realistycznej filozofii w poszukiwaniu prawdy o rzeczywistości

Wymaga podkreślenia fakt, że jedynie przy pomocy *realizmu filozoficznego* ukazującego osobę ludzką w płaszczyźnie dobra, prawdy oraz piękna – wartości uzgodnionych z naturą człowieka, jego potencjalnościami w rozwoju, afirmacji we wspólnocie (rodzinnej, zawodowej, towarzyskiej) oraz analogiczności bytu osobowego kształtuje się realny i rzeczywisty obraz człowieka z jego ludzką godnością i moralnością. Odmienne koncepcje myślowe odwzorowują zróżnicowane *ideologie*, które często wyniszczając człowieka sprowadzają byt osobowy na grunt przekłamania, fałszu oraz fikcji. Pojawia się mitologizacja i utopizacja standardów życia człowieka. Z tego względu należy zachęcać do uprawiania *filozofii realistycznej*, która gwarantuje prawdę o człowieku w duchu *antropologii filozoficznej*. Historia wielokrotnie dowiodła, że hegemoniczne ruchy ideologiczne sprowadziły człowieka na drogę zła, a nawet patologii. Liczne *idee* i reformy życia społecznego stanowiły jedynie przykład realizowania określonej koncepcji życia człowieka, która przysporzyła osobie ludzkiej wielu krzywd. Właściwym przykładem są mechanizmy działania człowieka w obliczu założeń myślowych III Rzeczy.

Współcześnie również dostrzega się liczne koncepcje, poglądy oraz *idee*, które stanowią zagrożenie dla człowieka. Eutanazja, aborcja, prawo małżeńskie lub wpływowo ruchy ideologiczno-polityczne nie służą dobru człowieka, lecz zasadniczo uderzają w egzystencję. W obliczu tych okoliczności warto zatem powracać do *antropologii filozoficznej*, która odkrywa prawdę o człowieku w duchu *realizmu filozoficznego* separującego się względem licznie mnożących się utopijnych fikcji ideologicznych.

6. Podsumowanie

Mając na uwadze powyższą analizę problemową trzeba zauważyć, że zaczynem dla kształtowania się *ideologii* pozostaje *idea*. Jak sama nazwa wskazuje, słowo *idea* wykazuje znaczenie abstrakcyjne oraz antyrealistyczne. Tworzenie się najrozmaitszych *idei* zwykle łączy się z określonym światopoglądem zdeterminowanym na pluralistyczny obraz świata. Każdy człowiek może wyodrębnić określoną *ideę*, która w zastosowaniu odpowiednich mechanizmów może zostać zamieniona w czyn. Niekwestionowanie narastający zbiór *idei* przyczynia się do zbudowania określonej *ideologii*. Trzeba jednak pamiętać, iż *idee* zasadniczo są odrealnione względem rzeczywistości oraz wyrażają wybraną przez człowieka koncepcję z uwagi na pewne korzyści dla niego samego. Warto zatem postrzegać świat *idei* przez pryzmat utopii, a często nawet daleko idącej nieprawdy sięgającej w obszary nierzeczywistego świata.

Nie wolno również zapominać, że świat *idei* może stanowić zapowiedź zniszczenia człowieka. Właściwym tego przykładem są *ideologie: nazistowskie, faszystowskie* lub *postmodernistyczne* traktujące człowieka jako element badań naukowych. Z tego względu istotne jest podtrzymywanie tradycji opierającej się na rozwiązaniach realizmu filozoficznego, dla którego człowiek jawi się w kategoriach bytu osobowego, rzeczywistego, doskonałego i doskonałego się w swoim rozwoju.

Znamiennym jest fakt, że triada pojęć: *idei, idealizmu* oraz *ideologii* sytuuje wymienione terminy w określonym względem siebie zespoleniu. Etymologicznie rzecz ujmując uznać należy, iż słowo *idea* przyczyniło się do powstania nurtu filozoficznego oznaczonego mianem *idealizmu*

filozoficznego. Ideologia natomiast nie tylko stanowi konsekwencje *idealizmu*, lecz głównie przedstawia wiele idei stanowiących jedną koncepcyjną całość.

Bibliografia

1. Dal Maschio E. A., *Platon*. Warszawa 2015, [w tłum. A. Palety oraz B. Sosnowskiej]
2. Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego, praca zbiorowa pod red. E. Polańskiego*, Kraków 2015.
3. Kubalica T., *Stanowisko Heinricha Rickerta wobec teorii odbicia [w:] Folia Philosophica nr 27*, Katowice 2009.
4. Krąpiec M. A., Maryniarczyk A., *Powszechna encyklopedia filozofii*, praca zbiorowa pod red. A. Maryniarczyka, Lublin 2003..
5. *Mały słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. S. Skorupki i H. Auderskiej, Warszawa 1969.
6. Mordarski R., *Filozofia a polityka. Interpretacja platońskiej jaskini [w:] Filo-Sofija nr 26*, Bydgoszcz 2014.
7. Noras A. J., *Kant i Hegel w sporach filozoficznych osiemnastego i dziewiętnastego wieku*, Katowice 2007.
8. Platon, *Państwo*, Komorów 2003.
9. Tatarakiewicz W., *Historia filozofii cz. II*, Warszawa 2014.
10. Warzeszak S., *Hermeneutyka w teologii według Friedricha D. E. Schleiermachersa [w:] Warszawskie Studia Teologiczne nr 8*, Warszawa 1995
11. Wieczorek K., *Podstawy filozofii dla uczniów i studentów*, praca zbiorowa pod red. K. Wieczorka, Chorzów 2012.

FROM IDEALISM TO IDEOLOGY - CIVILIZATION DANGER FOR HUMANS

Summary:

This article shows the direction of ideology creation and the basics of understanding ideas and idealistic philosophy. At the beginning it explains the understanding of the term ideology. Then the text discusses the concept of ideas and assumptions of idealism in Plato's philosophy. Next, the study underlines issues of modern and post-modern idealism. The subject analysis concentrates on the classification of various ideological directions in philosophy. Scientific polemics shows the modern understanding of the idea and its impact on the formation of ideology. In conclusion, the article gives an information in area of the role and importance of realistic philosophy in the search for the truth about reality. The study contains a short summary.

Keys words:

idea, Plato, idealism, idealistic philosophy, realistic philosophy, ideology.

NORMA JAKO PRÓBA WYPOWIEDZI PERFORMATYWNEJ. WOKÓŁ KONSTYTUCJI KIRY PIETREK

Lukasz Piosik

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, student
e-mail: lukpio@st.amu.edu.pl

I

Próba zmierzenia możliwości sprawczych normy prawnej i ogólniej – prawa uwikłanego w stosunki władzy – wyłuskuje z jednej strony krytykę języka [4, s. 75], z drugiej zaś analizę reguły jako ogólnej gwarancji językowej performatywności [1, s. 563]. Stwierdzenie zatem, że jakakolwiek wypowiedź normatywna stwarza stany faktyczne musi zostać obwarowane warunkami niezależnymi od charakteru samej wypowiedzi.

Wydaje się, że w odniesieniu do prawa zjawisko performatywności nie zależy od jakiegokolwiek kryterium gramatycznego (czasu, trybu, osoby, strony). Zauważył to już Austin [1, s. 605]. Znamienne, że jedynie w przypadku nielingwistycznej koncepcji normy [2, s. 109] język gwarantuje (i udowadnia) performatywność wypowiedzi (aktu normowania), zaś w ujęciu lingwistycznym norma właściwie wyryka się klasyfikacji zaproponowanej przez Austina.

Z drugiej strony nie sposób – choćby intuicyjnie – nie rozpoznać odmienności wypowiedzi normatywnej wyrażonej w jakimkolwiek przepisie – od zdania logicznego (i opisowego). By to unaocznic, posłużmy się przykładem. Art. 595 § 1 Kodeksu Cywilnego głosi, że *Prawo odkupu jest niezbywalne i niepodzielne*. Wypowiedź ta (o postaci zdania opisowego) właściwie nie stanowi opisu jakiegos wycinka rzeczywistości, trudno byłoby bowiem mówić o istnieniu prawa pierwokupu (o określonych cechach) bez przepisu, który by to istnienie usankcjonował.

Wniosek stąd, że przepis najpierw konstytuuje (gwarantuje) określony fakt, później zaś – na powrót – odnosi się do faktu, który samodzielnie ukonstytuował (informuje o jego istnieniu). W takim

ujęciu wypowiedź normatywna staje się gwarancją publiczną o następującej postaci performatywu wyraźnego: *Gwarantuję, że prawo odkupu jest niezbywalne i niepodzielne.*

W powyższych rozważaniach celowo unikam użycia pojęcia opisowości w odniesieniu do zdań o dwójnym opisowo-performatywnym charakterze. Opis, który zdaje sprawę z rzeczywistości wyrażonej w przepisie (a więc dopiero co konstytuowanej), staje się w takim wypadku podwójnie wtórny – najpierw wobec wypowiedzi performatywnej, w następnej zaś kolejności wobec rzeczywistości przednormatywnej (sprzed wypowiedzi). Innymi słowy wypowiedź normatywna – w odróżnieniu od zdania twierdzącego – nie tyle opisuje rzeczywistość, ile raczej informuje o tym, co sama ustanawia (a co tę rzeczywistość zmienia).

Wydaje się, że rozróżnienie opisowości i informatywności (jako opisu poziomu wtórnego) wskazuje – przynajmniej pośrednio – na pewną autorytarność czy opresyjność prawa. [4, s. 86-89]

II

Zastanówmy się przez chwilę nad swoistością prawa konstytucyjnego jako części systemu norm (czy wypowiedzi normatywnych). W zasadzie trudno jest wskazać jakieś wyróżniki konstrukcyjne wypowiedzi, które byłyby właściwe tylko prawu konstytucyjnemu. Znajdziemy w ustawie zasadniczej zarówno przepisy o postaci zdań kategoriycznych typowych dla prawa karnego, jak i zdania pozornie opisowe [6, s. 138] (*Stolicą Rzeczypospolitej Polskiej jest Warszawa*) przepisy nakazujące (*Każdy jest obowiązany do...*), zakazujące (*Nikomiu nie wolno...*) i zezwalające (*Każdy może...*). W istocie nie istnieje chyba jakaś szczególna – wzorcowa – forma wypowiedzi normatywnej prawa konstytucyjnego, choć, odwołując się do statystyki, za taki wzorec należałoby uznać wspomniane wypowiedzi pozornie opisowe (nie zaś – jak wskazywałaby chyba intuicja – zdania skonstruowane przy użyciu czasowników modalnych) [6, s. 137].

Nadto, dokonawszy choćby pobieżnych analiz statystycznych różnych (konstrukcyjnie) przepisów, dochodzimy do wniosku, że Konstytucja nie zawiera praktycznie wypowiedzi normatywnych o postaci implikacji, i co za tym idzie, nie wyznacza bezpośrednio żadnych sankcji za postępowanie niezgodne z przepisami. Przekonuje to w istocie o wyjątkowości samej ustawy zasadniczej jako aktu normatywnego.

Już teraz zauważmy, że prawo konstytucyjne zawsze pozostaje do pewnego stopnia zachłanne – w takim sensie, że wyznaczwszy aksjologiczny model systemu, próbuje adaptować wszelkie nadchodzące zmiany (społeczne, polityczne itd.). Wskazana potrzeba adaptacji zmian będzie mieć szczególne znaczenie w kontekście ustalenia teoretycznych podstaw odpowiedzialności za konstytucyjne gwarancje. Co ważne, by zadośćuczynić wymaganiom elastyczności ustawy, przepisy konstytucyjne powinny cechować się znaczną pojemnością (nieostrością, ogólnością). Podobne „otwarcie” przepisów wiąże się jednakże z ryzykiem ograniczenia użyteczności całej regulacji – może bowiem pozbawić normę pożądaną jednoznaczności. Ryzyko to jest doniosłe, zważywszy na fakt, że społeczne oczekiwania wobec prawa konstytucyjnego stanowią zazwyczaj odbicie oczekiwań wobec prawa w ogóle.

III

Przyjrzyjmy się utworowi Kiry Pietrek [10, s. 24]:

konstytucja

rzeczpospolita polska stwarza warunki równego dostępu do dóbr kultury
siły zbrojne podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli
każdemu zapewnią się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń
każdy ma prawo składać petycje wnioski i skargi do organów władzy publicznej
każdy ma prawo do ochrony zdrowia
władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej
ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych
każdy ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie pogorszenie

[środowiska
władze publiczne
prowadzą politykę sprzyjającą zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych obywateli
przeciwdziałają bezdomności
wspierają rozwój budownictwa socjalnego
popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania
nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego czego prawo mu nie nakazuje
każdy ma prawo do decydowania o swoim życiu osobistym

Pietrek nie wierzy w skuteczność ustawowej regulacji, której rzeczywiste oddziaływanie częstokroć nie pokrywa się z wolą ustawodawcy (i społeczeństwa). Znamienne, że swój sceptycyzm autorka wyraża ustami ustawodawcy, wyjaśniając jednocześnie, czym w istocie jest norma. Potencjał demaskacyjny tkwi zatem w poetyckiej ekspozycji tematu – struktura wiersza odpowiada w istocie strukturze wypowiedzi normatywnej.

Sama wypowiedź normatywna – jak się okazuje – nie zapewnia skutecznej ochrony, wprost przeciwnie – albo zawiera immanentny pierwiastek dyskryminacyjny, różnicujący, albo jak w przypadku *Konstytucji*, stanowi twór paradoksalny, sprzeczny. Wobec tej sprzeczności żywa staje się potrzeba skonfrontowania rzeczywistości przednormatywnej z tym, co prawo ustanawia (a co zmienia rzeczywistość). Pietrek szczególnie interesuje sytuacja, gdy – odwołując się do klasyfikacji Łukasza Łukowskiego [9, s. 200] – niewadliwy performatyw nie wywołuje zmiany w świecie. W tym przypadku dobitnie ujawniona zostaje słabość normy jako wypowiedzi gwarancyjno-informatywnej – norma, mimo iż nadal zdaje sprawę z tego co ustanawia, przeczy rzeczywistości.

Nie jest celem niniejszej pracy szczegółowa interpretacja utworu Pietrek. Znamienne jednak, że krytyczne podejście autorki ujawnia szereg żywych problemów teoretycznych. Dwa z nich: pierwszy dotyczący sprawczości języka poetyckiego, drugi – odpowiedzialności za wypowiedź normatywną, wydają się nader interesujące; im też przyjrze się bliżej. Na marginesie pozostawiam jeszcze inną kwestię – nieco bardziej praktyczną, odnoszącą się do sfery społeczno-politycznej. Ujmując rzecz skrótowo: Pietrek zwraca uwagę na wspomnianą już pojemność normy, która najczęściej wyłącza możliwość bezpośredniego stosowania przepisów bez odpowiedniej (ustawowej, wykonawczej) implementacji. W takim ujęciu kompromituje Pietrek nie tylko samą gwarancję ustawodawcy, ale także zdolności realizacyjne aparatu władzy, bez których norma pozostaje fałszywym zaklęciem [3, s. 109]. Na marginesie dodać należy, że intuicje autorki wskazują na ważny problem wyznaczenia granicy między efektywnością prawa a automatyzmem w jego stosowaniu. Chodzi mianowicie o sytuację, w której prawo służyć ma „projektowaniu” utopii.

IIIa

Dla Austina wszelkie performatywy – fortunate bądź unfortunate – muszą zostać wypowiedziane w zwykłych okolicznościach. Innymi słowy, o tych komunikatach, które wprowadza się do dzieła literackiego bądź które stają się przedmiotem aktorskiego monologu, mówi filozof jako o wypowiedziach w *pewien szczególnie sposób pusty czy daremny* [1, s. 570]. Znamienne: Austin nie tyle uznaje wypowiedzi literackie za fortunate (ze szczególnego powodu), co raczej w ogóle odmawia im przymiotu performatywności.

Zauważmy, że *Konstytucja* jest w istocie czymś w rodzaju analogonu *Konstytucji*, jej iteracją [5, s. 397]. Wobec tego, że nie można w odniesieniu do wiersza mówić o istnieniu jakiejś konwencji, która autoryzowałaby go jako wypowiedź normatywną, *Konstytucja* pozbawiona jest intencjonalnej tożsamości aktu (komunikatu) prawnego w postaci jakiegoś usankcjonowanego przez prawo „wypowiedzacz”. Pierwotny kontekst wypowiedzi (prawo) zostaje zatem odrzucony i podmieniony przez kontekst literacki, twórczy, zaś wspomniany brak autoryzacji wskazuje na buntowniczy (uzurpatorski?) [3, s. 169] charakter samego aktu odrzucenia. W tym kontekście ważne staje się pytanie o istotę wypowiedzi performatywnej (a zarazem kontekstotwórczej). Wydaje się bowiem, że wiersz Pietrek – jakby sam przez się – igrza z Austinowską teorią performatywów, rzuca jej wyzwanie. Zadajmy pytanie: czy rzeczywiście wypowiedź literacka nie może być performatywną?

Gdyby przyjąć punkt widzenia Austina za właściwy (czy raczej wyczerpujący), należałoby

uznać, że raz dana konwencja jest hegemonicznym, nieprzekraczalnym konstruktem kulturowym – w ramach tak pojętej konwencji wypowiedź *zawdzięczałaby swój autorytet wyłącznie temu, że jest już z góry autoryzowana* [3, s. 184]. To skrótowne w istocie ujęcie staje się niewystarczające wobec potrzeby uznania cytatowej – iterowalnej – struktury znaku i każdej wypowiedzi. Nie jest bowiem tak, że raz uznany autorytet może zawsze skutecznie przeciwstawić się procesowi re-autoryzacji; zdanie użyte w nowym kontekście – w tym na scenie bądź w wierszu – może ów proces powodować lub przyspieszać. W takim też znaczeniu, każdej wypowiedzi przypisane jest immanentne ryzyko utraty sprawczości (mocy obowiązującej) na rzecz nowej konwencji, nowego autorytetu.

Proponuję zatem takie odczytanie wiersza Pietrek, które uwzględni jego sens reformatorski – na gruncie społecznym i politycznym – jako iterowalnego aktu mowy. Performatywność tego aktu zasadza się w możliwości uruchomienia dyskursu krytycznego w ramach feministycznej teorii prawa. *Konstytucja* stanowi bowiem rodzaj polemicznego zapalnika (czy też „głosu w sprawie”), który pierwotną performatywność wypowiedzi normatywnej zawłaszcza do nowego celu – i to mimo (albo raczej wskutek) pierwotnego braku autoryzacji tej wypowiedzi. Co jednak ciekawe, ów nowy cel sprowadza się ostatecznie do potrzeby przywrócenia sprawczości performatywu-źródła. Chodzi mianowicie o doprowadzenie do takiej sytuacji, w której gwarancje konstytucyjne byłyby z powodzeniem wcielane w życie. Wydaje się zatem, że Pietrek nie tyle zabiega o zmianę samego języka, ile raczej o uzdrowienie aktu mowy.

IIIb

Niefektywność normy świadczy o ograniczoności samego języka, który zawodzi, jeśli pozostawić go bez opieki. Dzieje się tak dlatego, że język pozostaje zawsze do pewnego stopnia niesamodzielny, przynajmniej gdy idzie o sprawczość „pozytywną”. U Austina za performatywnym zawsze stoi jakiś podmiot sankcjonujący wypowiedź w ramach własnych intencji. Co więcej, relacja wiążąca ów podmiot z performatywnym jest dość ścisła (wypowiedź ma tożsamość). Inaczej w przypadku prawa – próba uzasadnienia wypowiedzi podmiotem następcza szczególnych kłopotów o doniosłości praktycznej – z konieczności musi bowiem odwoływać się do pojęć bardzo ogólnych, nieoperatywnych (suweren, podpis, władza...), które warunkują sprawczość na gruncie prawa.

Analiza tych pojęć sprowadza się właściwie do próby określenia instancji nadawcy w tekście prawnym rozumianym jako swoisty akt komunikacyjny (bądź suma aktów o podobnym charakterze). W ramach tak opisanego tekstu prawnego z powodzeniem wyróżnić można kilka rodzajów nadawców, którzy zawsze (ale tylko do pewnego stopnia) biorą udział w powstawaniu wypowiedzi [11, s. 161]. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują naród (suweren), prawodawca faktyczny, prawodawca formalny, a także – będący częstokroć adresatem normy – interpretator. Wyróżnienie nadawcy (nadawców) będzie miało szczególną doniosłość na gruncie prawa – wydaje się bowiem, że w przypadku wypowiedzi normatywnych, teoria performatywów musi wiązać się z jakąś ogólniejszą teorią odpowiedzialności, tj. musi istnieć ktoś, kto będzie odpowiedzialny za język. W takim ujęciu nadawca komunikowanego tekstu prawnego stanie się zarazem nosicielem odpowiedzialności za wypowiedź.

Trudny do oszacowania i różny dla konkretnych tekstów prawnych będzie udział poszczególnych nadawców w tworzeniu wypowiedzi. Intuicja – zdaje się, że uprawniona – nakazywałaby szczególną rolę przypisywać suwerenowi oraz prawodawcy formalnemu, dokonującemu aktu stanowienia. Z drugiej strony w niektórych przypadkach wpływ prawodawcy faktycznego na kształt tekstu prawnego jest na tyle duży, że w powszechnej świadomości powstałe akty normatywne funkcjonują jako akty „czyjegós autorstwa” (np. kodeks karny z 1932 roku nazywany jest Kodeksem Makarewicza). W końcu też nie do przecenienia wydaje się rola interpretatora oficjalnego – zwłaszcza Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego oraz Naczelnego Sądu Administracyjnego, których rozstrzygnięcia rozwijają (bądź przełamują) określone linie orzecznicze i tym samym wpływają na sposób stosowania prawa w ogóle. Pozostawmy na marginesie próbę dokładnej oceny rzeczywistego oddziaływania poszczególnych nadawców na kształt wypowiedzi normatywnych i sformułujmy dwa wnioski: po pierwsze nie jest tak, że istnieje tylko jeden rzeczywisty nadawca Konstytucji, po drugie zaś – z wielokrotnieniem instancji nadawczej prowadzi do rozbicia, rozczłonkowania odpowiedzialności.

Sytuacja ulegnie dalszemu skomplikowaniu, gdy analizować zaczniemy niezwykle częste – zwłaszcza w obrębie Konstytucji (i *Konstytucji*) – wypowiedzi, które kierowane są do władzy publicznej, o których skłonni byłibyśmy powiedzieć, że ich nadawca jest jednocześnie ich odbiorcą. Z wypowiedziami tego typu mamy do czynienia nie tylko wówczas, gdy adresata wskazano eksplicitnie (*władze publicznej/ prowadzą politykę sprzyjającą zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych obywateli*), ale także wówczas, gdy nadawca jest jedynie implikowany (*każdy ma prawo do ochrony zdrowia*). W tym drugim przypadku wypowiedź należy traktować jako publicznoprawną gwarancję istnienia zinstytucjonalizowanego podmiotu świadczącego usługi zdrowotne. Nadto niektórym gwarancjom przypisać można dwóch adresatów – zarówno władzę publiczną, jak i podlegającego tej władzy obywatela [12, s. 31-32].

Zasygnalizowana podwójność komunikacyjnych ról, w jakich występuje aparat władzy w rzeczywistości, jest jednak podwójnością pozorną. Mylne w istocie przeświadczenie o jej występowaniu bierze się stąd, że pewien funkcjonalny model (prawodawcę formalnego) utożsamiony zostaje z rzeczywistością istniejącym podmiotem (człowiekiem), który ów model tymczasowo „wypełnia”. Innymi słowy prawodawca formalny, który uchwalił Konstytucję, jest tym prawodawcą, który prawo stanowi obecnie – Konstytucja „przeżywa” swoich faktycznych i formalnych twórców. W konsekwencji wypowiedź normatywna odrywa się od pierwotnego nadawcy, a odpowiedzialność staje się „zawsze cudzą” w obrębie samego aparatu władzy. W takim też sensie iterywalność performatywu (wypowiedzi normatywnej) stanowi miarę jego nieskuteczności [5, s. 397-400] (przynajmniej na gruncie teorii, która ową skuteczność warunkuje istnieniem odpowiedzialności).

Problemu odpowiedzialności nie sposób nadto rozwiązać przy użyciu takich pojęć jak naród czy suweren, które funkcjonują niejako na przecięciu sfery prywatnej (obywatel) i sfery publicznej (aparat władzy). Przeciwnie – włączenie tych pojęć do jakiegoś abstrakcyjnego układu wertykalnego, który łączyłby obydwie te sfery, nastęrcza nowych kłopotów teoretycznych. Wydaje się, że odpowiedzialność krąży w obiegu zamkniętym (relacja sfery publicznej i prywatnej) i ostatecznie z racji tymczasowości (kadencyjności) władzy, zawsze powraca do suwerena, czyli adresata norm (obywatela o określonym interesie prywatnym). Owa tymczasowość wyklucza w tym wypadku możliwość „zakotwiczenia” odpowiedzialności. Z drugiej jednak strony, pogląd, jakoby to suweren był twórcą normy, zakrawa na kontrfaktyczne uproszczenie (czy jestem odpowiedzialny za prawo, którego bezpośrednio nie stanowią?). W rzeczywistości dochodzimy do podobnego jak wcześniej wniosku: wypowiedź normatywna wymyka się zarówno sferze prywatnej, jak i publicznej; w następstwie nieustannego cedowania odpowiedzialności, „gubi” nadawcę, tracąc tym samym własną tożsamość – podstawę rzeczowej odpowiedzialności.

IV

Na koniec rozszerzmy nieco perspektywę.

Konstytucja Pietrek skłania do tego, by bliżej przyjrzeć się pewnemu szczególnemu typowi wypowiedzi normatywnych, które z powodzeniem analizować można z punktu widzenia modalności pochodnej [8, s. 42]. W szczególności więc chodzi o wszelkiego rodzaju uprawnienia oraz wolności prawnie chronione, którymi zresztą Pietrek jest zainteresowana najbardziej. Chciałbym krótko zastanowić się zwłaszcza nad charakterem tych ostatnich w odniesieniu do jakiejś abstrakcyjnie pojmowanej rzeczywistości przednormatywnej. Moim celem jest jednak nie tyle rozstrzygnięcie kwestii potrzeby nieustannego powtarzania gwarancji podstawowych (prawo do życia, własności, zdrowia itd.), ile raczej zasygnalizowanie efektów, jakie ów proces powtarzania może wywoływać dla systemu prawa, a także jego wizerunku.

Nie ulega chyba wątpliwości, że w przypadku przepisów wyrażających zakazy i nakazy, nowe – informowane – stany faktyczne zostają „dobudowane” do rzeczywistości przednormatywnej – i to nawet jeśli istnieją jakieś wyraźne (i powszechnie akceptowane) podstawy aksjologiczne dla wyrażonych w tych przepisach powinności [7, s. 251-285].

Można oczywiście przypuszczać, że niewyrażony przez nikogo zakaz zabijania będzie instynktownie (nieświadomie) przestrzegany w jakiejś hipotetycznej społeczności „bez prawa”. Zakaz ów pozostanie w takim ujęciu częścią rzeczywistości przednormatywnej – wyrazem biologicznych

(bądź etycznych) powinności. Gdyby więc w podobnej społeczności „wyszczało się” prawo, które obejmowałoby m.in. zakaz zabijania, norma wyrażająca ów zakaz zdawałaby sprawę z istnienia powinności przednormatywnej (nie opisywałaby jedynie tego, co sama ustanawia). Trudno jednakże przypuszczać, by powinność – jeszcze przed powstaniem prawa – zawierała w sobie nie tylko zakaz, lecz także ściśle oznaczoną i egzekwowalną sankcję, którą powstałe później prawo jedynie by potwierdzało. Powinność taka musiałaby zostać uznana za prawo. Innymi słowy, nie jest możliwe, by norma zdawała sprawę z istnienia zakazu opatrzonego sankcją, bo taki zakaz byłby już sam w sobie normą prawną (by więc ustanowić określoną sankcję, potrzebujemy normy prawnej). Tym samym, ujmując rzecz skrótowo, sankcja przesądza o wspomnianej wcześniej wtórnej opisowości (informatywności) normy (czy wypowiedzi normatywnej).

W zakończeniu *Konstytucji* przywołuje Pietrek fragment art. 47 *Konstytucji*: *Każdy ma prawo do decydowania o swoim życiu osobistym*. Przepis ten pozwala adresatowi decydować o swoim życiu osobistym albo – innymi słowy – zawiera gwarancję (że każdy może decydować o swoim życiu osobistym). Nasuwa się pytanie, czy prawo to (jako możliwość) nie istniałoby bez unormowania – i dalej, czy w takim ujęciu wypowiedź normatywna jest w ogóle potrzebna. Wydaje się bowiem, że przynajmniej niektóre przepisy zezwalające (zwłaszcza gwarantujące określone swobody) mogą stanowić nie tylko przykłady powtarzanych truizmów legislacyjnych, których się nie realizuje, ale także przesłankę późniejszych ograniczeń.

Zwrot „ma prawo” (zastępujący właściwie w powyższym przepisie czasownik modalny „może”) nie tylko stanowi wyraz pewnej językowej doniosłości, ale także zawiera sugestię istnienia jakiegoś nieokreślonego normatywnego porządku. Właściwie nie sposób byłoby zdecydować, czy sugestia ta odsyła do uregulowań pozakonstytucyjnych, i to nawet, jeśli opisywany przepis przekształcił się do postaci performatywu: *Gwarantuję, że istnieje takie prawo, że każdy może swobodnie decydować o swoim życiu osobistym*.

Z jednej strony, gdyby stwierdzić, że performatyw ów odnosi się do samego siebie (jako wypowiedzi normatywnej, którą sam jest), gwarancja wywiedziona z przepisu stałaby się nieefektywna. Z drugiej jednak strony, każda próba dookreślenia przepisu zezwalającego innymi przepisami stanowiłaby siłą rzeczy ograniczenie wyrażonej swobody. Pojawia się w związku z tym pytanie, czy podobny przepis, jeśli odwołuje się do rzeczywistości przednormatywnej już ze względu na to, że istnieje, nie ogranicza tego, co rzekomo gwarantuje.

Ostatecznie też, w przypadku niezrealizowania raz wyrażonych wypowiedzi normatywnych, system prawa narażony zostaje na niebezpieczeństwo utraty wiarygodności. Niebezpieczeństwo to dotyczy zwłaszcza zasad konstytucyjnych, na których system ów oparto – one bowiem najwięcej „obiecują” obywatelowi. W takim ujęciu powtarzanie w wypowiedziach normatywnych wartości o charakterze przednormatywnym, a później powtarzanie samych wypowiedzi, sprzyjać może kompromitacji systemu – szczególnie wówczas, gdy język wyprzedza rzeczywistość, nie dawszy jej wystarczająco dużo czasu na oswojenie się z nowym – w perspektywie historycznej – słownikiem. Dochodzimy do smutnej w istocie konstatacji: performatyw może być nie tylko fałszywym zaklęciem, ale również zawiedzionym oczekiwaniem.

Bibliografia:

1. Austin John Langshaw, *Jak działać słowami*, [w:] *Mówienie i poznawanie*, tłum. Bohdan Chwedeńczuk, Warszawa 1993.
2. Bogucki Olgierd, *Nielingwistyczna koncepcja normy a zagadnienia wykładni prawa*, [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 2007, z. 3.
3. Bordieau Pierre, *Language and Symbolic Power*, red. John B. Thompson, tłum. Gino Raymond, Matthew Adamson, Cambridge, Harvard University Press 1991.
4. Butler Judith, *Uwikłani w pleć*, tłum. Karolina Krasuska, Warszawa, Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2008.
5. Derrida Jacques, *Sygnatura, zdarzenie, kontekst*, [w:] idem, *Marginesy Filozofii*, tłum. Janusz Margański, Warszawa, Wydawnictwo KR 2002.
6. Grzelak Joanna, *Przepisy konstytucyjne w perspektywie stylistycznej*, [w:] „Język Polski” Kraków 2008, z. 2.
7. Hart Herbert Lionel Adolphus, *Pojęcie prawa*, tłum. Jan Woleński, Warszawa, Wydawnictwo naukowe PWN 1998.
8. Łapa Romana, *Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych*, [w:] „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, Poznań 2014, t. 21, z. 2.
9. Łukowski Łukasz, *Skuteczność formalna i materialna performatywu*, [w:] „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica”, Łódź 2015, nr 75.
10. Pietrek Kira, *Statystyki*, Poznań, Wydawnictwo WBPiCAK 2013.
11. Wojtak Maria, *Szył urzędowy*, [w:] *Współczesny Język Polski*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej 2001.
12. Zieliński Maciej, *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, Warszawa, Wolter Kluwers 2017.

EVALUATION PROCESS OF THE TERRITORIAL DEFENCE FORCES' SOLDIERS

Powalko Olga, MA
War Studies University, Warsaw University
o.powalko92@interia.pl

Introduction

Employee evaluation is one of the personal processes in an organisation next to: employee planning, employee acquisition, employee improvement, employee motivation, employee career planning and execution [2, p.12].

It should be pointed out that employees are already evaluated during the recruitment and selection process. Then, their competences and qualifications are evaluated in the context of their duties performance at the future position. The employees are then evaluated within the frameworks of their performed work. Therefore, the evaluation of soldiers performing territorial military service is important, since it enables making important personnel decisions that contribute to the achievement of the organisation's objectives. These decisions may concern, for example, the promotion of a soldier, sending her/him to training, or changing the job position.

The Territorial Defence Forces in Poland are currently at the stage of structuring, however, the issues of evaluating soldiers performing territorial military service are regulated in the *Act of 21 November 1967 on the general obligation to defend the Republic of Poland and in the Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on the service evaluation of the Territorial Defence soldiers*.

The subject of the research is the evaluation of soldiers performing territorial military service.

The aim of the article is to define the process of evaluating soldiers performing territorial military service.

The above aim can be formulated in the form of the following question: What is the process of evaluating soldiers performing territorial military service?

In order to answer the above question, the following **specific questions have been formulated, which have dictated the content of the article:**

1. How should the notion of evaluation be understood?
2. What are the objectives of the evaluation?
3. What are the principles of evaluation?

In this paper, the tasks of the Territorial Defence Forces have been briefly presented together with the graph showing the number of men and women performing territorial military service. The concept of evaluation has been explained. The classification of the objectives of the evaluation according to D. McGregor has been provided. The principles of evaluation selected on the basis of source literature have been discussed. Reference has been made to *Article 98s of the Act of 21 November 1967 on the Universal Obligation to Defend the Republic of Poland*, which states that soldiers performing territorial military service are subject to official assessment in the form of official opinion on their service, as well as to the *Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on issuing service opinions on Territorial Defence soldiers*. The above mentioned ordinance defines the methods of evaluating Territorial Defence soldiers, it also includes the template of the service opinion sheet. It needs to be noted that the considerations in the paper are devoted exclusively to the soldiers performing territorial military service.

Characteristics of the Territorial Defence Forces in Poland

In 2017, the Territorial Defence Forces were established in Poland in order to strengthen the military security of the country. Pursuant to the *Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland*, the Territorial Defence Forces are the fifth type of the Armed

Forces [7, Article 3 section 3 point 5].

The tasks of the Territorial Defence Forces include:

- cooperation with operational forces when an armed conflict breaks out;
- in the event of a natural disaster, taking actions aimed at protecting the population against the effects of the event, as well as eliminating the effects, protecting property and human life and health, participating in exploratory actions, as well as in the implementation of crisis management tasks.
- undertaking cooperation with entities that make up the state defence system, and in particular with voivodships and local government bodies.
- spreading the idea of patriotic education in the society[9].

The Territorial Defence Forces are composed of professional soldiers and volunteers performing territorial military service. However, the considerations in the paper concern only the process of evaluating soldiers performing territorial military service, which was indicated in the introduction.

According to the *Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland*: territorial military service may be performed, at their request or with their consent, by persons having a regulated relationship with the military service, as well as other persons not subject to the obligation to perform basic military service or military training, and in the event of the introduction of the obligation to perform basic military service or training – also the persons subject to this obligation. As at the date of entering into territorial service, soldiers shall be entitled to the title “Territorial Defence soldier”. [7, Article 98i section 1.3]. The Act stipulates that the territorial military service is performed by the Territorial Defence soldiers on a rotational and instructional basis. It seems justified to refer to the issue of performing territorial military service on a rotational and institutional basis. Therefore, the territorial military service performed by a Territorial Defence soldier in rotation consists in performing service in a military unit on dates specified by the commander of the unit. However, a Territorial Defence soldier is obliged to perform service at least once a month on public holidays. In addition, a Territorial Defence soldier may perform territorial military service on a rotational basis also on other days, according to the annual list drawn up by the commander of the unit in which a Territorial Defence soldier is performing the service, as agreed with the soldier. Whereas, a Territorial Defence soldier performing territorial military service is available outside the military unit and stays available for rotational service at the time and place indicated by the commander of a military unit.

If a Territorial Defence soldier has not previously performed military service and has not taken a military oath, he or she is obliged to perform territorial military service rotationally and continuously for a period of sixteen days, during which time the Territorial Defence soldiers will undergo basic training and take the military oath [7, Article 98m, section 1 to 5].

The Territorial Defence Forces consist of 17,297 non-professional soldiers, including 2,371 women and 14,926 men (as of 05.09.2019). The following pie chart, which was made using the Statistica program, shows the number of non-professional soldiers joining the Territorial Defence Forces formation divided into women and men [7].

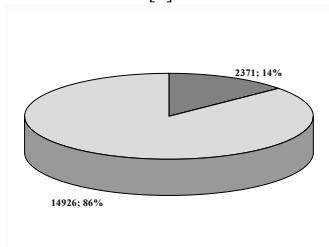

Chart 1. Records of non-professional soldiers of the Territorial Defence Forces divided into men and women

Source: own calculations based on: <https://dane.gov.pl/dataset/1421,dane-statystyczne-dot->

zonierzy-wojsk-obrony-terytorialnej/resource/18874 [access: 10.09.2019], the Statistica programme was used to prepare the chart.

Stages, objectives, principles and methods of evaluation

At the very beginning, the concept of evaluation should be clarified. According to the literature on the subject, *evaluation of employees is a process in which personal characteristics, attitudes, behaviours and the level of performance of the tasks assigned are evaluated. Evaluation is conducted periodically, therefore it is a long-term process, but it should always be adjusted to the specificity, requirements and expectations of an organisation* [4, p. 121].

The evaluation process may proceed as follows:

- *setting the objectives and the subject of the evaluation;*
- *establishing criteria for particular groups of employees;*
- *development of tools for evaluation of particular groups of employees;*
- *defining the procedure and frequency of evaluations,*
- *developing evaluation principles and procedures for the use of proposals,*
- *developing rules of evaluation with other personnel processes,*
- *employee evaluation,*
- *conducting the evaluation interview* [2, p. 14].

In the source literature, there are many classifications of evaluation goals. However, the paper presents the classification developed by D. McGregor, who proposed three categories of evaluation objectives: administrative, informational and motivational. Below, there is a brief description of the following categories of evaluation objectives.

Administrative objectives – the results of the evaluation can be used to shape personnel policy with regard to, among others, the admission, transfer and remuneration of employees [3, p. 225]. For example, a superior will obtain information about the fact that a subordinate X performs tasks at a very high level, is very involved in the work performed, and is willing to perform additional tasks that do not belong to his or her duties, so this information may affect, for example, decisions on remuneration, since such an employee may receive a bonus or increase.

Informational objectives – evaluators can obtain relevant information, first of all, about the level of performance of tasks entrusted to subordinates, as well as about the behaviours of employees, their expectations towards work, their co-workers and superiors. It should be pointed out that not only the evaluator receives information, but also the person being evaluated. First of all, the evaluator receives information on what expectations are towards him or her, as well as on his or her strengths and weaknesses related to the function he or she performs in an organisation [3, p. 225].

For example, as a result of the evaluation of a soldier performing territorial military service, the commander assessed one of his or her personal qualities, i.e. the ability to plan and organise work at 2 (does not meet the requirements). Therefore, it is information for both the commander and the soldier that it is necessary to take actions in this respect in order for a given person to work on this feature.

Motivational goals – as the result of the evaluation process the evaluated persons receive feedback on how the work they are doing has been evaluated, as well as their strengths and weaknesses. Therefore, it is believed that the information they obtain should motivate them to develop personally and to improve their work effectiveness [3, p. 225].

For example, soldier X performing Territorial Military Service receives information, as a result of the evaluation process, that he or she did not meet the requirements for cooperation with other soldiers performing Territorial Military Service. It should be noted that cooperation between soldiers performing Territorial Military Service is very important. Therefore, this soldier receiving information that he or she does not meet the requirements in a specific area, can work on this personality trait alone or with the help of experts, e.g. through participation in training courses. Information about the evaluation of this feature can be an incentive to work on this feature.

Below, some examples of the principles of evaluation have been briefly listed and discussed. It is recognised that staff evaluation should be carried out in accordance with, among other things, the following principles:

- **Purpose** – the evaluation system should be closely related to both the objectives and strategic goals of the company. It should be pointed out that the employee's evaluation should serve a specific purpose provided that this purpose is known to the evaluated and evaluator [5, p. 176];

- **Systemicity** – this means that the evaluation cannot constitute a separate subsystem of personnel policy not connected with others, such as motivation, acquisition, etc. [1, s. 283];

- **Usefulness** – the results of evaluations should be used to conduct both current and future personnel policy in a given organisation [1, p. 283];

- **Universality** – all employees of an organisation are assessed, there are no exceptions in this respect [5, p. 176];

- **Uniformity** – the applied evaluation criteria make it possible to compare the evaluations among particular categories of employees or make it possible to compare them with a generally accepted standard [1, p. 283];

- **Openness** – all employees should familiarise themselves with the evaluation criteria, assumptions, objectives, scale of evaluation, as well as the term of the evaluation, and should be provided with information on what the evaluation results should be used for [5, p. 176];

- **Systematicity** – means that the evaluation procedure should be repeated over a specific period of time, e.g. every year [5, p. 176];

- **Right of appeal** – an employee concerned is given the opportunity to challenge the findings of an evaluation made by the superior and to request the body of appeals to reassess or verify the evaluation made by the superior [1, p. 284].

In the source literature, evaluation methods are divided into absolute and relative methods. In the case of absolute methods, the results achieved by an employee are compared with the previously established standards. Relative methods, however, are characterised by the fact that employees are compared with each other. Absolute methods include, among others: an ordinary record, a method of critical events, a method of comparison with standards, checklists, evaluation scales, selection tests, Assessment Center, evaluation by defining goals, 360 method. Relative methods include: ranking, pair comparison method, forced decomposition method, personal folio port [1, pp. 289 - 290, 298].

In accordance with the *Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland and the Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on issuing service opinions on the Territorial Defence soldiers*: soldiers performing territorial military service are subject to an opinion, which results in a final evaluation.

Below, the method of the scale of evaluation is discussed due to the fact that soldiers performing territorial military service are given a final evaluation using the scale, which is discussed in more detail in the further part of the study. This part of the paper focuses on the theoretical aspects of the evaluation method, i.e. the scale of evaluation.

Evaluation scales are considered to be the most common evaluation methods and are designed to measure the intensity of the value of factors such as employee skills, knowledge and behaviour, which are considered important for the role played by an employee in an organisation or for the position he or she occupies.

Evaluation scales can take the following forms: point scales, graphical scales, adjective scales, behavioural scales, mixed scales.

Point scales are considered to be the oldest and most widespread. Very often they are constructed using a table. Criteria are selected, e.g. good work organisation, independence at the workplace, flexibility and individual criteria are assigned a specific number of points, of course, the number of points is to correspond to the extent to which an evaluated employee meets this criterion.

The essence of evaluation using a **graphical scale** is the same as in the case of a point scale. However, the difference is that the evaluator, instead of marking the number of points, marks his choice in the appropriate place on the scale by circling the parts that represent a given criterion.

The adjective scales are created according to the same rules as the scales discussed above. For example, creativity can be evaluated using a six-point adjective scale: very weak, weak, satisfactory, good, very good, very good, excellent.

Behavioural scales are used to evaluate people's behaviour in the workplace. However, in order to apply the behavioural scales correctly, it is important to first examine the work in a given position in order to analyse in detail the tasks performed. It should be pointed out that this

analysis is necessary to develop desirable and unwanted behaviours at a given position. Evaluation using behavioural scales means that the evaluator, on a scale containing desired and undesirable behaviours, marks his or her choice for each behaviour evaluated.

Mixed scales are created using point, adjective and graphical scales. It needs to be noted that adjective-point, graphical-adjective and graphical-point scales are most often created. Mixed scales in comparison to one-dimensional scales are characterised by a very precise explanation of the criteria of employee evaluation [1, pp. 292-295].

In the further part of the paper, the opinions of soldiers performing territorial military service are discussed.

Opinions on soldiers performing territorial military service

The issues of assessing soldiers performing territorial military service are regulated in *the Act of 21 November 1967 on the general obligation to defend the Republic of Poland and in the Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on the service evaluation of the Territorial Defence soldiers*.

With reference to Article 98s of the *Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland*, the Territorial Defence soldiers performing territorial military service are subject to a service evaluation in the form of a service opinion. It needs to be noted that a superior of a Territorial Defence soldier who holds an official position of at least company commander or equivalent is responsible for the preparation of a service opinion in writing. The superior is obliged to prepare a service opinion at least once a calendar year, in the first quarter of the year for the previous year. However, if a soldier has been called up for territorial military service in the last quarter of a calendar year, the superior should prepare a service opinion in the following calendar year after the lapse of 365 days from the date of his or her appointment [7, Article 98s, sections 1-4].

Pursuant to § 2. *The Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on the service evaluation of the Territorial Defence soldiers*, as a part of the evaluation, the superior referred to above assesses:

- **personal features of the evaluated:** responsibility, effectiveness of reasoning and ability to express thoughts (precision of expression), ability to cooperate, communication skills, reliability and credibility, determination, psychophysical resistance, external appearance and presentation, ability to plan and organise work, leadership predispositions;
- **the course of previous military service** – on the basis of general assessments obtained during training in the last calendar year;
- **observance of military discipline:** distinctions received, penalties imposed, special achievements in the performance of official tasks going beyond the training program and duties on the occupied official position, acts indicating devotion and courage;
- **observance of the regulations on the protection of classified information.**

In addition, the Ordinance referred to above sets out the method for assessing personality traits, which is as follows:

- the evaluated significantly exceeds the requirements – 6;
- the evaluated exceeds the requirements – 5;
- the evaluated meets the requirements – 4;
- the evaluated meets the requirements to a limited extent – 3;
- the evaluated does not meet the requirements – 2.

In the case of compliance with military discipline, a general evaluation is issued, taking into account the factors discussed in the previous part of the study. Issues related to compliance with the rules on the protection of classified information are assessed as follows: the evaluated complies with the rules – Yes, the evaluator does not comply with the rules – No. However, if the evaluated does not comply with the rules on the protection of classified information, the general evaluation cannot be higher than good.

As part of a service evaluation, the superior issues a general evaluation of a Territorial Defence soldier being assessed, expressed using the following evaluation scale:

- model (6) – in the event that the soldier obtained the average of 5.51 and higher;

- very good (5) – if the soldier obtained the average between 4.51 and 5.50;
- good (4) – if the soldier obtained the average between 3.51 and 4.50.
- sufficient (3) – if the soldier obtained the average between 2.51 and 3.50.
- insufficient (2) – if the soldier obtained the average below 2.51 [6, § 2.].

Moreover, in the service opinion sheet there is a box titled information enabling determination of a soldier's suitability for performing service in the occupied service position or in another service position corresponding to his or her professional preparation, qualifications and skills, which means that such information may be included by the superior in a service opinion [6].

What is important, a Territorial Defence soldier has the right to appeal to a higher superior. A Territorial Defence should file an appeal in writing, appending a justification, through the superior within seven days from the date of familiarisation with the service opinion [7, 98s. section 8. - 9.].

It needs to be noted that in the process of evaluation of the Territorial Defence soldiers, the principles discussed in the previous part of the paper are observed, i.e. systemicity – evaluation of Territorial Defence soldiers is connected with other personnel policy subsystems, e.g. training and development of soldiers; usefulness - the results of evaluations are used to make decisions about, among others, further course of service, participation in trainings; universality – all soldiers performing territorial military service are subject to evaluation; uniformity - all soldiers performing territorial military service are subject to evaluation according to the same criteria; openness – above all, the issues of evaluation are regulated by the aforementioned act and ordinance, which are generally available at least in an electronic version, so that soldiers have the opportunity to familiarise themselves with the criteria, objectives, scale of evaluation, and the purpose of evaluation; systematicity – the evaluation procedure is repeated once a year; the right to appeal – Territorial Defence soldiers have the right to appeal to a higher superior within 7 days from the date of becoming acquainted with a service opinion;

To sum up, soldiers performing territorial military service are subject to a service opinion. Within the scope of a service opinion, the personal characteristics of a Territorial Defence soldier are assessed, for example: determination, communicativeness and responsibility. The evaluator, using an adjective-point scale, evaluates particular features. The scale is six-stage: the evaluated significantly exceeds the requirements – 6; the evaluated exceeds the requirements – 5; the evaluated meets the requirements – 4; the evaluated meets the requirements – 3; the evaluated does not meet the requirements – 2. The course of previous military service is also subject to evaluation, where the average grade is issued based on the general grades from training courses held during the year of grade issuance.

Compliance with military discipline is also subject to evaluation. The superior, in the opinion sheet, writes down all the distinctions and penalties, special achievements in the performance of official tasks exceeding the training programme and duties on the occupied position, acts indicating devotion and courage of the evaluated soldier. On the basis of the above, a general evaluation of the military discipline is made. It needs to be noted that compliance with the regulations on the protection of classified information is also subject to evaluation. In this case, the evaluator has the opportunity to describe malpractice related to loss, disclosure or unauthorised access to classified information.

From the evaluations referred to above, the average grade is calculated on the basis of an arithmetic mean and serves as a basis for general evaluation of a service opinion, taking into account the scale of evaluations discussed in the previous part of the study.

Conclusion

As indicated in the earlier part of the paper, the issue of evaluating soldiers performing territorial military service is regulated by the *Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland and the Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on the service evaluation of the Territorial Defence soldiers*.

The service opinion of soldiers performing territorial military service makes it possible to evaluate their work, as well as it encourages and motivates them to greater efforts and better work. However, and most importantly, the opinion allows the commander to choose the best soldiers who can advance, develop and continue to serve.

The assumed objective has been achieved by defining the process of evaluating soldiers performing territorial military service.

The paper explains the concept of evaluation and approximates the objectives and principles of evaluation. In addition, the method of evaluating in the form of scale of evaluation is discussed, and reference is made to the above mentioned Act and Ordinance which regulate the issues of evaluating the Territorial Defence soldiers. This made it possible to obtain answers to the research issues posed in the introduction to the paper.

Bibliography

1. Król H., Ludwiczynski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji*, PWN, Warsaw, 2006.
2. Majewski T., *Zarządzanie kompetencjami*, Akademia Obrony Narodowej, Warsaw, 2016.
3. Pocztowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, Wydanie II zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warsaw, 2007.
4. Sagan M., Sierżputowski I. (ed.), *Praktyka skutecznego zarządzania przedsiębiorstwem*, Difin, Warsaw, 2009.
5. Sciborek Z., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Difin, Warsaw, 2010.
6. *Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 lipca 2018 roku w sprawie opiniowania służbowego żołnierzy OT*, Dz. U. z 2018 r., poz. 1522. (*Ordinance of the Minister of National Defence of 19 July 2018 on the service evaluation of Territorial Defence soldiers*, Journal of Laws of 2018, item 1522).
7. *Ustawa z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 2019 r., poz. 1541. (*The Act of 21 November 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland*, Journal of Laws of 2019, item 1541)

Internet sources

8. <https://dane.gov.pl/dataset/1421,dane-statystyczne-dot-zonierzy-wojsk-obrony-terytorialnej/resource/18874>.
9. <http://www.mon.gov.pl/obrona-terytorialna/o-nas/zadania-wot-n2016-12-27>.

TRWAŁOŚĆ I ZMIENNOŚĆ SZTUKI DWORSKIEJ JAKO METODY LEGITYMIZACJI WŁADZY W AFRYCE PRZEDKOLONIALNEJ. PRZYKŁAD RZEŻB GŁÓW WŁADCÓW BENINU

Smoleń Rafał

*Uniwersytet Warszawski – Wydział Prawa i Administracji, doktorant
rafal.smolen@uw.edu.pl
Promotor – prof. R. Piotrowski*

Sztuka Beninu wyróżnia się na tle sztuki innych ludów Afryki przedkolonialnej. Powszechnie twierdzi się, że Benin był jednym z najważniejszych ośrodków rzeźby w całej Afryce Subsaharyjskiej. Europejczycy przez długi czas nie doceniali jednak znaczenia i wartości tej sztuki, co wynikało przede wszystkim z przyjętej przez nich ideologii kolonialnej i podejścia ewolucjonistycznego [12, 375]. Dziś sztuka przedkolonialnego Beninu jest uznawana na Zachodzie za szczytowy przykład rozwoju sztuki prymitywnej. Rzeźba zamieszkującego Benin ludu Edo doczekała się licznych monografii w literaturze światowej, a w opracowaniach popularnych benińskie plakiety, statuetki i głowy z brązu zazwyczaj stanowią jedyną, obok europejskich rycin i map z epoki, ilustrację rozdziałów na temat Afryki we wczesniej epoce nowożytnej.

Benińska sztuka dworska pełni te same funkcje co sztuka innych ludów Afryki Subsaharyjskiej. Jej podstawowe zadanie stanowi zatem pochwała władcy i jego dynastii. W niniejszym artykule postaram się ukazać sztukę Beninu jako metodę legitymizacji władzy w tym państwie. W swoich rozważaniach skupię na głowach z brązu przedstawiających władcę Beninu noszącego tytuł *oba*. Przy okazji wspomnę również o głowach przedstawiających Królową-Matkę (*iyoba*) oraz o pozycji dostojników na dworze oby.

Geneza benińskich głów z brązu

Zgodnie z tradycją ustną zwyczaj wykonywania z brązu głów władców zaczął się kształtować w Beninie pod wpływem Ife – centrum religijnego i kulturowego Jorubów, a także głównego ośrodka

rzeźby w drewnie, brązie i kości słoniowej w regionie. Inspiracje artystyczne wiązały się zapewne z kontaktami politycznymi między Ife a Beninem – benińska dynastia *ogiso* stanowiła najmłodszą linię dynastii z Ife, zaś pierwszy władca nowej dynastii obów, Eweka I, panujący pod koniec XII lub na początku XIII w., przybył z Ife na prośbę Edo w okresie kryzysu państwa po wygnaniu ostatniego z władców *ogiso* [17, 317-319, 592-595; 5, 21; 14, 72].

Mieszkańcy Ife tworzyli głowy przedstawiające swojego władcę noszącego tytuł *oni*. Oni cieszył się boską czcią, był zwierzchnikiem religijnym w regionie i zatwierdzał władców okolicznych państw, w tym także Beninu [17, 592]. Potwierdzają to słowa João de Barrosa z I tomu *Décadas da Ásia*: „Zgodnie z bardzo starym zwyczajem, król Beninu, wstępując na tron, wysyła do niego [Ogané, władcy Ife] ambasadorów z bogatymi darami, by w ten sposób dać znać, że po śmierci swojego poprzednika to on wstąpił na tron Beninu i aby otrzymać potwierdzenie.” [1, 126]. Zmarłemu obie Beninu obcinano głowę, którą następnie wysyłano do Ife, gdzie chowano ją za sakralnym ogrodzeniem. W zamian oni Ife wysyłał do Beninu głowę z brązu wykonaną metodą traconego wosku. Głowa z Ife legitymizowała więc obę jako prawowitego następcę tronu i była wyrazem inwestytury. Głowa z brązu nie była zresztą jedynym symbolem zależności Beninu od Ife. Jak podaje Barros, „Na znak swojej zgody, książe Ogané przesyła królowi [Beninu] łaskę i hełm ze świecącego mosiądzu, wykonane niczym hełm hiszpański, zamiast korony i berła. Poza tym przesyła krzyż, również z mosiądzu [...] Bez tych symboli ludzie nie uznają go [oby] za prawowitego władcę ani on sam nie może nazywać siebie prawdziwym królem.” [1, 126].

Nie mamy pewności, kiedy i w jaki sposób znajomość techniki odlewu głów z brązu dotarła do Beninu, choć istnieje wiele szczegółowych hipotez na ten temat. Albert Theile podaje wręcz imię człowieka, który miał przynieść do Beninu wiedzę o odlewie metodą traconego wosku – miał to zrobić w 1280 r. Igheigha, jeden z mieszkańców Ife [16, 272]. Pewne jest, że pod koniec XIV w. ówczesny oba zdecydował, że odtąd głowy będą wykonywane na miejscu w Beninie. Prawdopodobnie wiązało się to ze stopniowym spadkiem znaczenia Ife – o ile w XIII w. było ono u szczytu swojej potęgi politycznej, o tyle w kolejnym stuleciu pełniło już tylko rolę centrum kulturowego regionu [17, 593].

Począwszy od końca XIV w. benińska rzeźba zaczęła się coraz mocniej wiązać z dworem oby. Z czasem w Beninie powstały stowarzyszenia rzemieślników wykonujących głowy i inne rzeźby z brązu – były to zamknięte cechy (przynależność do nich dziedziczono w linii męskiej), które pilnie strzegły swoich sekretów. O wadze tej profesji świadczy fakt, że rzeźbiarze oby byli jednocześnie dostojnikami na jego dworze. Mniej więcej w połowie XV w. Ewuare Wielki wprowadził oficjalny styl rzeźby państwowej. Był to zresztą jeden z wielu przejawów centralizacji władzy, z jaką mieliśmy w tamtym czasie do czynienia (ten sam oba ograniczył kompetencje rady królewskiej) [19, 593; 5, 21; 17, 596-597]. Okres XV i XVI w. jest nieraz określany jako złoty wiek w dziejach Beninu [6, 47], a za szczytowy okres w rozwoju sztuki benińskiej uznaje się XVI i XVII w.

Przemiany artystyczne głów benińskich

Głowy wykonywano w Beninie bez przerwy od końca XIV do końca XIX w. Dokładna datacja głów jest jednak bardzo problematyczna. Większość z nich jest dość schematyczna – są to raczej archetypy niż indywidualne portrety. Do rzadkości należą głowy, które mają na tyle dużo cech indywidualnych, że bezsprzecznie da się ustalić imię władcy, którego przedstawiają. Głowa, będąca elementem ołtarza na cześć przodków, nabrała cech indywidualnych dopiero poprzez recytację tradycji ustnej przez griotów. Wymieniali oni bohaterskie czyny władcy i jego poprzedników, nieraz podawali także jego imię i genealogię.

Ważną metodą datacji głów jest analiza przemian ich stylu artystycznego. Wprawdzie przez cały okres przedkolonialny głowy były silnie skonceptualizowane, jednak sposób konceptualizacji zmieniał się z upływem czasu (podobnie jak w przypadku innych symboli i atrybutów władzy). Wczesne głowy są bardziej naturalistyczne. Widać to zwłaszcza po rysach twarzy i kształcie czaszki, ale także po charakterze nakrycia głowy – w wielu przypadkach brzeg nakrycia opadał ku tyłowi, przylegał do czaszki i w ten sposób odzwierciedlał jej naturalny kształt. Późniejsze głowy są bardziej skonwencjonalizowane, a same nakrycia często są cylindryczne – nieraz tworzą poziomą linię odpowiadającą górnej krawędzi bransolety rzeźbionej na szyi (jest to zresztą wyraz symetrii charakterystycznej dla sztuki wielu ludów Afryki subsaharyjskiej). Dodatkowo głowy z

XV i XVI w. są pozbawione podstawy – w przeciwieństwie do tych z XVII i XVIII w. o podstawie przypominającej rondo kapelusza. Na podstawie wielu późniejszych głów umieszczano symbole zwierzęce, także w formie małych figurek, symbolizujące wybrane cechy oby i przypominające o zwierchności ludzi nad światem zwierząt [2]. Bardzo popularne w sztuce dworskiej Beninu były symbole wodne, zwłaszcza ryby (przedstawiano je i na podstawach głów, i na plakietkach), które symbolizowały okres świętności państwa związany z handlem z Europejczykami.

Ogólnie mówiąc, wcześniejsze głowy są mniejsze, lżejsze i skromniejsze. Późniejsze są bardziej ozdobne – najczęściej zdobią je rzeźby naszyjników oraz kauri (muszelek, które pełniły rolę płacidła w Beninie i całej Afryce Zachodniej). Wprawdzie w przypadku głów wcześniejszych naszyjniki nie zastępują brody i szyi, jednak późniejsze głowy są nimi wręcz obwarowane – otaczają one szyję na całą jej wysokość, a w niektórych przypadkach sięgają nawet do ust władcy (Peter Junge porównuje je wręcz do zaprawy murarskiej [8, 373]). Z kolei rzeźby kauri na późniejszych głowach najczęściej pojawiają się jako nakrycie głowy w miejscu „korony” (co utrudnia identyfikację oby, którego można pomylić z dostojnikiem dworu), jako workocze zwisające z boków i tyłów głowy, a także jako wypustki czterech lub pięciu muszelek po obu bokach. XIX-wieczne głowy oby są dodatkowo ozdobione czymś na kształt skrzydeł. Nagromadzenie dekoracji, zwiększenie wagi i rozmiarów głów, podobnie jak innych obiektów sztuki dworskiej, wiązało się ze wzrostem siły i bogactwa Beninu w XVI w., związanego z handlem z Europejczykami, co pozwoliło na użycie większej ilości drogich materiałów.

Głowy mogły mieć podstawę, zdarzało się jednak, że same głowy stanowiły podstawę dla innych obiektów. Na początku XVIII w., wraz z ożywieniem sztuki Beninu po kilku dekadach zastoju, głowy z brązu stojące na ołtarzach przodków zaczęły służyć jako baza dla kłów słoniowych. Na powierzchni kłów, wystających pionowo z otworu w czubku głowy, rzeźbiono sceny związane z panowaniem oby, którego uosabiała głowa-podstawa. Sądzi się, że z czasem kły przejęły funkcje plakietek w przedstawianiu dostojników i ceremonii dworskich.

Mimo opisanych przemian w stylu estetycznym, zasadniczy koncept głów został zachowany. Świadczy to niewątpliwie o trwałości tradycji artystycznej [18], a także o skuteczności głów jako metody legitymizacji władzy. W przeciwnym wypadku władcy zrezygnowaliby z tej formy sztuki dworskiej na rzecz innej albo przynajmniej zaczęliby ją marginalizować.

Benińskie głowy jako wyraz hierarchii politycznej

Głowa stanowiła najważniejszą część ciała w kulturze mieszkańców Beninu. Edo, podobnie jak Jorubowie, uważali, że głowa jest siedzibą godności, indywidualności i rzeczy duchowych [3, 78]. Poza tym głowa, podobnie jak ręka, symbolizowała to, co człowiek może osiągnąć dzięki własnym wysiłkom [20, 98]. O roli głowy u Edo świadczy choćby to, że zazwyczaj stanowiła ona jedną czwartą lub jedną trzecią rzeźby całego ciała; na wielu plakietkach oba jest ukazany w towarzystwie czterech pomocników, którzy z obu stron podnoszą tarcze, aby ochronić głowę władcy [21, 279]; głowy zatknięte na palach strzeły wejścia na obwarowaniach miasta Benin. Znaczenie ludzkiej głowy podkreślały także ofiary z głów zwierząt w świątyniach czy doroczny rytuał *igwe*, w czasie którego mężczyźni składali ofiary własnej głowie, by w ten sposób zapewnić sobie pomyślność i wzmocnić swoje moce mistyczne.

Hołd własnej głowie składał również sam oba, czyniąc to w interesie wszystkich Edo [20, 98]. Według Edo każda głowa jest siedzibą wielu dobrych przymiotów, jednak głowa oby jest pod tym względem szczególnie wartościowa [11, 83], gdyż to właśnie od niej zależy bezpieczeństwo i dobrobyt wszystkich poddanych (gwarancja pomyślności poddanych należała do najważniejszych zadań władcy w całej Afryce przedkolonialnej). Z tego powodu oba jest nieraz określany jako „Wielka Głowa”. Dodatkowo podczas *igwe* oba błogosławił głowy lokalnych wodzów [20, 98]. Raymond E. Bradbury podaje, że podczas ceremonii pozdrowienia (*otue*), która otwierała *igwe*, oba, siedząc na tronie przed ołtarzem ku czci swojego ojca [2, 245], przyjmował lokalnych wodzów w koleżności zgodnej z ich rangą i rozdawał im orzeszki kola będące symbolem zależności. Rytuał ten legitymizował obę jako najwyższego władcę, a także jako źródło władzy w państwie.

Głowy, jak już wspomniano, stanowiły nieodłączną część ołtarzy pałacowych na cześć przodków. Na ołtarzu mogły się znajdować, poza głowami, także inne przedmioty wykonane w

brązie, kości, żelazie, drewnie i kamieniu – dzwonki, grzechotki, statuetki czy plakietki. Co do zasady głowy ustawiano na ołtarzu w taki sposób, aby odzwierciedlały chronologię dynastii. Niestety, w żaden sposób nie dokumentowano rozmieszczenia obiektów na ołtarzach, a obecnie podejmowane próby w tym kierunku są z gruntu ułomne.

Zgodnie z tradycją nowy oba powinien ustanowić ołtarz na cześć poprzednika w specjalnej części pałacu [8, 375]. Oba, jako najwyższy kapłan i pośrednik między światami żywych i umarłych, odprowadzał przy tych ołtarzach ceremonie błagalne ku czci swoich poprzedników. Legitymizowało to władzę panującego oby jako zgodną z tradycją, potwierdzało genealogię oraz ciągłość dynastyczną i państwową, zaś sam panujący w widoczny sposób zaznaczał, że to w nim kumulują się siły i zalety poprzedników, których uhonorował na ołtarzu.

Ołtarze wystawiali nie tylko władcy, ale i zwykli Edo. Ołtarze pałacowe miały jednak szczególnie charakter i znaczenie. Rozróżnienie między tymi zwykłymi i dworskimi jest zresztą przejawem ogólnej hierarchii przedmiotów sztuki i rzeczy użytkowych w wielu społecznościach Afryki przedkolonialnej. Podobne hierarchie dotyczyły takich przedmiotów jak maski, stołki, krzesła, koszyki, sakwy, laski, fajki, łyżki, ozdoby, instrumenty muzyczne czy łapki do odganiań much. Wiele z tych przedmiotów mogło się różnić między sobą jedynie rozmiarami, jednak prestiż i moc, jakie im przypisywano, były skrajnie różne – w zależności od tego, czy używał ich władca czy też poddani [19, 58-62].

Owa hierarchia przejawiała się nie tylko w rozmiarach, ale i w materiale, w jakim dany przedmiot był wykonany. O ile benińskie głowy zamawiane przez arystokrację zazwyczaj wykonywano w drewnie, o tyle głowy obów rzeźbiono w brązie lub kości słoniowej. Oba materiały miały znaczenie symboliczne – brąz, podobnie jak mosiądz, jest wyjątkowo trwały, błyszczący się, a jego czerwonej barwie przypisywano moc odstraszenia złych duchów. Z tego powodu cech brązowników cieszył się w Beninie szczególnie dużym prestiżem. Z kolei kość słoniową kojarzono z chłodem i czystością duchową, symbolizowała ona także boga wody Olokuna – najstarszego syna Osanobuy, najwyższego boga w panteonie ludu Bini, czczonego m.in. w Ife [5, 21; 10, 69-70].

Benińskie głowy świadczą także o monopolu władcy w określonych sferach życia. Przypomnijmy, że odlewy z brązu i rzeźby z kości słoniowej powstawały wyłącznie w kręgu pałacowym, a ich wytwórcy pod karą śmierci nie mogli pracować dla innych zleceniodawców niż oba. Być może najbardziej wyraźnym przejawem owego monopolu są wspomniane już naszyjniki z muszelek kauri. Mógł je nosić tylko władca, Królowa-Matka i marszałek polny, zdarzało się jednak, że oba pozwalał na to także wybranym dostojnikom na dworze. Podobnie tylko oba mógł używać przedmiotów z miedzi i kości słoniowej, jednak zdarzało się, że pozwalał na to niektórym dygnitarzom. W ten sposób posiadanie określonych dóbr i przedmiotów luksusu odzwierciedlało hierarchię społeczną i polityczną, a zarazem podkreślało, że to właśnie oba, stojący na szczycie tej hierarchii, jest źródłem wszelkich dóbr materialnych i niematerialnych, takich jak prestiż, wyznacznikiem form tego prestiżu oraz jedyną osobą władną do stanowienia zakazów i ograniczeń kulturowych.

Późniejsze głowy są zaopatrzone w elementy skrzydłopodobne. Istnieje kilka hipotez na ten temat. Wedle jednej z nich taka forma ozdoby nawiązuje do noszonych przez wodzów piór będących symbolem drapieżnych bielików afrykańskich (*haliaeetus vocifer*). Jednocześnie ma to być symbol uzasadnionej władzy i trwania, gdyż pióra, ze względu na swój biały kolor, przypominają włosy ludzi starszych. Wedle innej hipotezy owe elementy skrzydłopodobne to miniaturowe ceremonialnych mieczy dworskich [13]. Susan Mullin Vogel przekonuje z kolei, że symbolizują one drapieżczą i podstępą naturę ptaka i w ten sposób stanowią dosadną metaforę władzy oby [20, 94]. W takim ujęciu orzeł stałby się kolejnym zwierzęciem – obok lamparta, krokodyla, pantery czy węża – które ucieleśnia archetypiczne cechy oby, takie jak siła, bezwzględność i dzikość [5, 21].

Sztuka Beninu jest zdominowana przez formy męskie. Wprawdzie pojawiają się w niej zwierzęta płci żeńskiej, jednak kobiety występują w niej wyjątkowo rzadko, co może dziwić, biorąc pod uwagę sztukę sąsiednich ludów [3, 75]. (Jedną z głównych różnic między głowami męskimi i żeńskimi była liczba rytualnych nacięć nad oczami zwanych *ikharo*. Zasadniczo głowa męska miała trzy blizny, zaś głowa kobiety, podobnie jak cudzoziemca, cztery.) Wyjątkiem od tej zasady, przynajmniej w ramach sztuki pałacowej, są głowy przedstawiające Królową-Matkę zwaną *iyoba*, mającą bardzo duży wpływ na politykę państwa. Po jej śmierci oba zlecał wykonanie jednej lub

większej liczby rzeźb jej głowy do ołtarza ku jej czci. Czynił on to w podziękowaniu za liczne rady oraz wsparcie wojskowe, jakiego iyoba udzielała mu w wojnach z ludami na północy [7, 22; 4, 28]. Ołtarze dla iyoby znajdowały się w pałacu oby w mieście Benin, i w jej własnym pałacu w Uselu. Głowy iyoby wyróżniają się stożkową „koroną” z kauri, która jest wydłużoną wersją fryzury określanej jako *chicken's beak* noszonej przez wysoko sytuowane kobiety Edo [13].

Postać oby dominuje w całej sztuce dworskiej Beninu, zwłaszcza w formie głów z brązu oraz brązowych plaketek wiszących na filarach pałacu władcy. Oczywiście głowy iyoby i wizerunki dostojników dworskich na plaketkach podkreślają także ich osobistą pozycję, równocześnie jednak biorą udział w procesie legitymizacji samego oby. Ten mechanizm widać szczególnie wyraźnie na przykładzie głów-trofeów, specyficznej kategorii rzeźb, które ukazują potężnych zmarłych, w tym przywódców okolicznych ludów pokonanych przez oby. Głowa-trofeum jest zatem także elementem legitymizacji oby za pomocą sukcesów wojennych.

Podsumowanie

„Król ma wiele żon i odbywa dwie procesje każdego roku, kiedy opuszcza pałac i odwiedza miasto” [9, 229] – pisał w 1602 r. o obie Beninu Pieter de Marees. W 1668 r. Olfert Dapper pisał z kolei: „Król opuszcza swój dwór tylko raz w roku w dniu uroczystym” [7, 22]. Oba te fragmenty wskazują, że niedostępność władcy stanowi ważną metodę jego legitymizacji, co jest zresztą typowe dla wielu ludów Afryki przedkolonialnej na południe od Sahary. Przesadne ukrycie, podobnie jak ciągła i ostentacyjna obecność, mogą mieć jednak skutki przeciwne do zamierzonych – zapomnienie lub spowszednienie. Sztuka dworska pozwala wyważyć te sprzeczne tendencje. Władca Beninu zostaje uosobiony w tej samej formie, w jakiej zwykli Edo ukazują swoich bliskich – w dobrze znanej formie głowy, która, choć różni się od przedstawień głów poddanych, dzieli z nimi ten sam zasadniczy koncept artystyczny.

Sztuka dworska to także ważny element rekonstrukcji mitologii dynastycznej Beninu po upadku tego państwa. Skąpy materiał źródłowy i ograniczona wiarygodność tradycji ustnej powodują, że historia, w tym historia sztuki, Beninu i całej Afryki Subsaharyjskiej jest narażona na pokusę prezentyzmu, czyli analizę przeszłości ze współczesnej perspektywy, niejednokrotnie w służbie bieżących interesów politycznych. Z tego powodu głowy benińskie bywają przedmiotem skrajnych interpretacji. John Picton zauważa, że duża część naszych wysiłków zmierzających do odkrycia historii sztuki to tylko niewiele więcej niż uczestnictwo w procesie, któremu poddają się sami Edo – procesie wymyślenia się na nowo, w którym używa się przeszłości, by sprostać wyzwaniom terażniejszości [11, 80].

Głowy oby, które oglądamy we współczesnych muzeach, zwłaszcza tych zachodnich, zostały wyrwane ze swojego naturalnego kontekstu. Wciąż jednak powstają nowe głowy, które legitymizują współczesnych obywateli, funkcjonujących w ramach struktur politycznych niepodległej Nigerii, i stanowią dowód na ciągłość tradycji państwowych mimo przerwania ciągłości państwa. Co więcej, benińska sztuka dworska stała się jedną z metod legitymizacji władzy w Nigerii, która chętnie odwołuje się do dziedzictwa przedkolonialnego Beninu.

Podstawą niniejszego tekstu był mój artykuł *Głowy z Beninu – władza widzialna w brązie*, „*Mishellanea*” (ISSN 1640-3916) 2011, nr 10 (13), s. 65–76.

Cytowana literatura

1. J. de Barros, *Decadas da Asia*, [w:] *The Voyages of Ca da Mosto and other documents on Western Africa in the second half of fifteenth century*, red. G.R. Crone, London 1936.
2. P. Ben-Amos, *Men and Animals in Benin Art*, „*Men*” 1976, t. 11, nr 2.
3. K. Curnow, *Prestige and the Gentleman: Benin's Ideal Man*, „*Art Journal*” 1997, t. 56, nr 2.
4. J. Egharevba, *A Short History of Benin*, Ibadan 1960.
5. S. Grzybowski, *Wielka Historia Świata*, t. 6 *Narodziny świata nowożytnego 1453-1605*, Warszawa 2005.
6. P.A. Igbafe, *A History of the Benin Kingdom: an Overview*, [w:] *Benin Kings and Rituals*, red. B. Plankenstein, Vienna 2007.
7. Olfert Dapper's *Description of Benin (1668)*, tłum. i red. A. Jones, Wisconsin-Madison 1998.
8. P. Junge, *Age Determination of Commemorative Heads: The Example of the Berlin Collection*, [w:] *Benin Kings and Rituals*, red. B. Plankenstein, Vienna 2007.
9. P. de Marees, *Description and Historical Account of the Gold Kingdom of Guinea (1602)*, tłum. i red. A. von Dantzig,

- A. Jones, Oxford 1988.
10. S. Piłaszewicz, *Religie Afryki*, Warszawa 2000.
 11. B. Plankensteiner, *Benin Kings and Rituals: Court Arts from Nigeria*, „African Arts” 2007, t. 40.
 12. C.H. Read, O.M. Dalton, *Works of Art from Benin City*, „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” 1898, t. 27.
 13. E.G. Ross, *Benin Oba commemorative heads*, [w:] *Royal Art of Benin The Pearls Collection*, red. K. Ezra, New York 1992.
 14. Z. Sokolewicz, *Mitologia Czarnej Afryki*, Warszawa 1986.
 15. A. Szyjewski, *Religie Czarnej Afryki*, Kraków 2005.
 16. A. Theile, *Sztuka Afryki*, tłum. R. Handke, Warszawa 1974.
 17. *Historia Afryki do początku XIX w.*, red. M. Tymowski, Wrocław 1996.
 18. M. Tymowski, *Państwa Afryki Czarnej XVI-XVII wieku*, [w:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej. Część 1: społeczeństwo, kultura, ekspansja*, red. A. Mączak, Warszawa 1991.
 19. M. Tymowski, *Państwa Afryki przedkolonialnej*, Wrocław 1999.
 20. S.M. Vogel, *Art and Politics: A Staff from the Court of Benin, West Africa*, „Metropolitan Museum Journal” 1978, t. 13.
 21. G. Völger, [w:] *Benin Kings and Rituals*, red. B. Plankensteiner, Vienna 2007.

STATUS I DYNAMIKA ROZWOJU SAMORZĄDU MIEJSKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJNIA NA TERENIE II RP

Terszak Rafał

*Uniwersytet Humanistyczno-przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie, Doktorant,
r.terszak@wp.pl*

Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej powstawał w specyficznej i dość trudnej sytuacji. Nastąpiła potrzeba szybkiego dostosowania a w praktyce zaadoptowania istniejących zapisów, które obowiązywały u byłych zaborców na poszczególnych terenach odrodzonego kraju. Nie było „złotego środka” na sprostanie dotyczące unormowania przepisów prawnych czy ustaw, które swym zasięgiem mogłyby objąć całość państwa. Zaczęto przy okazji dociekać tego, co już funkcjonowało w przeszłości. Polska nie posiadała obszernej tradycji historycznej samorządu terytorialnego a nawiązywanie do przeszłości związanej z zaborcami nie mieściło się w świetle prowadzonej wówczas polityki całkowitego odcięcia się od narzuconej przeszłości. Najsłabiej sytuacja wyglądała w latach 1918 - 1933, gdzie w kraju istniały cztery zupełnie rozbieżne systemy związane z samorządem terytorialnym. Chcąc po części wydzielić granice występowania powyższych, warto wspomnieć, że na terenie Śląska samorząd terytorialny był w znacznej części odrębną składową jednostką administracyjną a wiązało się to z autonomią, którą województwo było objęte. Na tym terenie choć administracyjnie obszar wchodził w skład państwa polskiego, istniała zupełnie inna sytuacja, gdzie Warszawa praktycznie nie ingerowała w losy samorządu a wszelkie próby ingerencji bądź narzucania reguł, mogły przynieść zgoła odmienny skutek. Teren wschodni kraju, tzn. na wschód od rzeki Bug oraz byłe Królestwo Polskie funkcjonowało na podstawie wprowadzonych dekretów przez Naczelnika Państwa z przełomu 1918 - 1919 r.

Jeśli zaś chodzi o tereny byłego zaboru austriackiego i pruskiego (art. 99 ustawy z 1933 r. wprowadzał w całym woj. poznańskim przepisy ordynacji powiatowej z 1872 r.)¹, wzorowano się bądź nawet można powiedzieć, że bazowano na tym, co istniało wcześniej i nieszczególnie starano się o zmiany, które mogłyby nieść ze sobą radykalne docięcie się od przeszłości. Można pokusić się o stwierdzenie, że to jeszcze nie był ten czas, kiedy władze centralne w sposób szczególny darzyły troską samorząd terytorialny w Polsce i na ten okres Polacy musieli jeszcze poczekać. Natomiast na wytłumaczenie zaistniałej sytuacji, można podać racjonalne wytłumaczenie - po prostu władze skoncentrowane były na kształtowaniu się nowych granic państwa a inne kwestie odkładane były na późniejszy okres. Uważano, że prestiż państwa polskiego polegać będzie na udowodnieniu innym krajom, że Polska się rodzi i walczy o większe terytorium oraz, że mobilizuje się w pełni na tym

1 M. Grzybowska, *Decentralizacja i samorząd II Rzeczypospolitej*, Kraków 2003, s. 170.

a nie koncentruje się na kwestiach wewnętrznych, które miały w opinii zarządzających na swój rozwój jeszcze poczekać. Nie należy poruszając tego zagadnienia pominąć to, co jednak nastąpiło. Mowa tu między innymi o: Małej Konstytucji z 1919 r. oraz o Sejmie Ustawodawczym.² One to dały możliwości prawne, które pozwoliły na zajęcie się kwestiami związanymi z tworzeniem projektów poselskich.

Co się tyczy miast a w związku z tym burmistrzów, to nie byli oni w stanie sprostać pokładanym nadziejom z kilku powodów. Po pierwsze nie byli specjalistami w kwestiach związanych właściwym zarządzaniem miastami, bo po prostu się na tym nie znali. Byli to najczęściej oddani działacze partyjni lub wojskowi, którzy w zaufany sposób byli gwarantem zachowania status quo ówczesnej sytuacji w państwie. Poza tym, nawet jeżeli mieli aspiracje samorządowe, to skromny budżet lub całkowicie pozbawiony finansów oraz ograniczone możliwości sprawowania urzędu w kwestiach nieuregulowanych prawnie o czym wcześniej była mowa.

Częściowym rozwiązaniem problemowych kwestii, miała być wprowadzona reforma samorządu, tzn. ustawa z 23 marca 1933 r. mówiąca o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. Nie przyniosła zasadniczej zmiany i nie tego się społeczeństwo spodziewało. Ona to również nie pozbywała się przeszłości i raczej była posunięciem, które rozpoczęło późniejsze zmiany, które z racji wybuchu II wojny światowej nie zostały ukończone.

W związku z tym, że starania na szczeblu centralnym dotyczące reformy samorządu terytorialnego nie przebiegały w sposób wystarczająco szybki, starano się przynajmniej adoptować to, co jednak pozostało z czasów przedrozbiorowych. Stąd pojawia się w nazewnictwie np. sejmik powiatowy, który nawiązywał do czasów Rzeczypospolitej Szlacheckiej i miał za zadanie pokazanie nowej formy spolszczenia tego, co już wszak istniało ale miało być po prostu polskie.

W miastach lub trzymając się stosowniejszej terminologii tematu w gminach miejskich władzą uchwalającą była rada miejska. Rada ta wybierana zostawała po przeprowadzeniu wyborów powszechnych. Najistotniejsza funkcja wykonawcza sprawowana była przez samorząd miejski w którego skład wchodził burmistrz lub prezydent w miastach wydzielonych oraz ławników.

Zakres funkcjonowania działalności samorządu miejskiego we wszystkich trzech częściach kraju, co zostało już wcześniej wspomniane było diametralnie różne. Obszar byłego Królestwa Kongresowego³, funkcjonował w tamtym okresie na podstawie dekretów z 13. XII. 1918 r. o wyborach do Rad Miejskich.⁴

Źródło: https://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Kr%C3%B3lestwo_Kongresowe bez paginacji

² Zob. <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=DE5CC31FBDC29BCC125839A006C1D2A/> bez paginacji

³ Zob. <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/krolestwo-polskie/> bez paginacji

⁴ Zob. Dekret z dnia 13 grudnia 1918 roku o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz. Pr. P.P. Nr 20, poz. 58).

Rzeczą istotną była zamieszczona na wstępie informacja, że jest to tymczasowa ordynacja wyborcza do Rad Miejskich, która będzie obowiązywać do czasu uchwalenia przez Sejm ustawy miejskiej⁵ oraz z 4.II.1919 r. o samorządzie miejskim, co miało stanowić zapewnienie dla oczekującego zmian społeczeństwa, że rząd centralny o nich pamięta.⁶ Miało to swymi ramami objąć krótki czasookres i dotyczyć się 150 miast a obowiązywać do czasu w którym Sejm miał zająć się w konsekwencji podjętymi pracami i wydać ustawy o samorządzie terytorialnym w tym miejskim.

Większe miasta w Polsce		77	
LUDNOŚĆ MIAST POWYŻEJ 10 000 MIESZKAŃCÓW (1) (według najnowszych danych statystycznych)			
Mieszkańców		Mieszkańców	
Warszawa	1.261 000	Częstochowa	133 644
Łódź	653 402	Katowice	132 273
Lwów	317 249	Sosnowiec	121 889
Poznań	265 077	Lublin	116 000
Kraków	242 404	Chorzów	108 540
Wilno	208 216	Gdynia	101 000
Bydgoszcz	133 377		
Białystok	99 722	Kołomyja	34 440
Radom	83 309	Stryj	34 766
Kalisz	77 647	Nowy Sącz	34 224
Włocławek	65 348	Gniezno	32 985
Toruń	64 780	Płock	32 777
Kielce	64 634	Rzeszów	32 427
Przemysł	62 272	Zawiercie	31 586
Grudziądz	58 896	Ostrów Wielkopolski- Ostrowiec Święto- krzyski	30 471
Tarnów	54 803		
Będzin	52 393	Biała Krakowska	29 947
Brześć n/Bugiem	52 149	Chełm	29 222
Piotrków Trybunalski	51 634	Kowel	29 200
Pabianice	50 892	Baranowicze	28 229
Grodno	49 932	Włodzimierz Wołyń. Rybnik	27 980
Borysław	44 932	Zamość	27 639
Tomaszów Mazow.	43 892	Łomża	27 279
Równe	43 073	Zgierz	27 023
Dąbrowa Górnicza	40 854	Bielsko	26 618
Inowrocław	38 956	Żyrardów	26 204
Siemianowice Śląskie	38 269	Jarosław	25 826
Siedlce	37 945	Radomsko	25 686
Łuck	37 600	Zduńska Wola	25 542
Tarnopol	37 106	Kutno	25 073
Pińsk	35 842		25 047
Drohobycz	35 500		
Tczew	24 581	Suwałki	21 957
Lida	24 426	Krzemieniec	21 791
Mysłowice	24 414	Czeladź	21 307
Pruszków	23 703	Leszno	20 866
Sambor	23 401	Skiernewice	20 191
Jaworzno	22 000	Mława	19 584

Źródło: <http://niezwykle.com/najwieksze-miasta-ii-rzeczypospolitej-zobacz-zestawienie-z-1938-roku-pierwsza-warszawa-a-kto-za-nia-infografika/#prettyPhoto> bez paginacji

Postanowiono, że na drodze wyborów miała zostać wyłoniona rada miejska. Jej zadaniem miało być wykonywanie swych obowiązków przez 3 lata. Ustanowione wówczas i wchodzące w życie zapisy, w sposób dość jednoznaczny określały strukturę organizacyjną rad miejskich oraz magistratów, co miało świadczyć o zorganizowaniu zarządu miejskiego. Najważniejszą funkcję sprawował Prezydent, który stał na czele magistratów miast wydzielonych. Na czele pozostałych

5 R. Szwed, Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych, Częstochowa 2000, s. 25.

6 Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 13, 1919 r. poz. 140; nr 20, 1918 r. poz. 58., [w.] R. Szwed, Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939, Częstochowa 2002, s. 10.

miast, najważniejszy urząd miał być sprawowany przez burmistrza.⁷ Jeśli mowa o sprawowaniu nadzoru nad miastami nie wydzielonymi, to pieczę nad nimi w pierwszej instancji sprawowały wydziały powiatowe. Druga instancja sprawowana była przez ministra Spraw Wewnętrznych. Miasta wydzielone z powiatów posiadały nad sobą nadzór. Nadzór ten miał być w razie konieczności sprawowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych a odwołanie od jego decyzji miało być wówczas kierowane do Sądu Najwyższego.⁸ Dekret przedstawiał wytyczne dotyczące możliwości, które przysługiwały w głosowaniu dla mieszkańców. Zapisano zostało, że czynne prawo wyborcze do rad miejskich dostać mieli wszyscy obywatele, co ważne dotyczyło to zarówno kobiet jak i mężczyzn. Warunkiem miało być ukończenie 21 roku życia, posiadanie polskiej przynależności państwowej oraz zamieszkiwanie na stałe w gminie lub w jej obrębie przez 6 miesięcy. Przedstawiono również tych, którzy nie mogli brać udziału w głosowaniu. Wśród nich byli pozostający pod kuratelą lub upadłością, osoby pozbawione praw lub ograniczone w prawach na mocy wyroku sądowego, osoby utrzymujące szynki i domy rozpusty. Zapisy stanowiły również o osobach, które nie mogły być członkami Rady Miejskiej. Wśród nich byli płatni urzędnicy miejscy i państwowi. Oni to bowiem sprawowali nadzór nad działalnością gminy miejskiej. Praw tych pozbawieni byli również funkcjonariusze policji oraz milicji ludowej.⁹ Bierne prawo wyborcze, posiadały osoby mające czynne prawo wyborcze, ukończony 25. rok życia lat i umiejące czytać i pisać w języku polskim. Proces głosowania był tajny i odbywał się na zasadach proporcjonalności.¹⁰ Postanowienia w postaci dekretów, które dotyczyły się kwestii samorządowych, dawały spore możliwości radom miast jeśli chodzi o kwestie lokalne.

Wschodnie tereny II RP, jeżeli mowa o ustroju miast posiadały w tamtym czasie ustrój oparty na dwóch dokumentach wydanych przez Komisarza Generalnego ziem wschodnich. Wydane one zostały w dniach 27. VI. 1919 r. oraz z 14.VIII. 1919 r. Pierwszym stanowił o 46 miastach - nie posiadały one rad miejskich (jedeny organ, który posiadały, to magistrat z nominacji wojewody). Skład jego to: burmistrz, prezydent z zastępcami i od 2 do 5 ławników. Ostatnim z dokumentów był dotyczący 18 miast z Wilnem, jako największym. Tam rady miejskie pochodziły z wyboru - tak również było we wspomnianej wcześniej byłej Kongresówce. W późniejszym okresie stworzono większą liczbę miast objętych wcześniejszymi przepisami z 14. VIII. 1919 r. i dzięki temu posiadały one możliwość przeprowadzania wyborów do miast i magistratów. Taką samą organizacją mogły się wykaazać później miasta na ziemiach wschodnich po 1927 r., które funkcjonowały w b. Kongresówce.¹¹

Małopolska, jako część południowej części międzywojennej Polski, posiadała przepisy z lat 1866. Polska Komisja Likwidacyjna 23. XI. i 11.XII. 1918 r. wprowadziła zmiany. Interesującą zmianą było dodanie czwartej kurii. Tyczyło się to osób nie płacących podatków. Rady miejskie, które wybrane zostały jeszcze przed odzyskaniem niepodległości, miały za zadanie dodać nowych radnych właśnie z tej kategorii mieszkańców miast. Rady miejskie miały określona kadencyjność, która wynosiła 6 lat a Kraków i Lwów były miastami, które posiadały oddzielne statuty.¹²

Tereny zachodniej Polski tzn. województwa poznańskie i pomorskie posiadały w tamtym okresie po części przepisy ustawy pruskiej z 1853 roku. Komisarzat Naczelny Rady Ludowej umieścił w nich jednak zmiany. Głównie dotyczyły one zniesienia systemu kurialnego. Rodzaj natomiast przeprowadzania wyborów oparto na przepisach z b. Kongresówki. W związku z tym czynne prawo wyborcze było dane dla obywateli od 20 roku życia, bierne zaś od 25. Rada sprawować swe miała przez 4 lata. Były jeszcze miasta tzw. burmistrzowskie. Cechowała je niska liczba mieszkańców, ponieważ żyło w nich mniej niż 2,5 tys. One to miały możliwość przejść na system uproszczony a rada mogła liczyć 6 osób. Co ciekawe i nie występuję we wcześniejszych przypadkach, ławnicy

7 Burmistrz jest organem wykonawczym w jednostce samorządowej, w której siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terytorium tej gminy. Zob. <https://www.gazetaprawna.pl/encyklopedia/prawo/hasla/334589.burmistrz.html> bez paginacji

8 R. Szwed, *Samorządowa Rzeczpospolita 1918-1939*, Częstochowa 2002, s. 10-11.

9 Dekret o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz. P.P.P. nr 20, poz. 58). [w.] R. Szwed, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000, s. 26.

10 *Ibidem*, s. 24.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

mogli być w tym samym czasie radnymi a zarząd miasta mógł być jednoosobowy. Takowy zarząd miejski był sprawowany tylko do burmistrza i posiadał 2 lub 3 ławników.¹³

Samorząd miejski nie był głównym punktem zaczepienia lub zadbania przez władze na szczeblu centralnym. Polska w tamtym okresie, nie zajmowała się w wystarczająco kwestiami samorządowymi. Istniały potężne równice pomiędzy poszczególnymi częściami kraju, a sprawy dotyczące powiększenia granic, kwestie rozwiązywania problemów z sąsiadami, były głównym ogniskiem zapalnym i tym sprawom poświęcano czas. Pewnym jest, że cierpieli na tym mieszkańcy miast, którzy wiedzieli, że coś się dzieje ale poziom zaangażowania polityków jest mało zadowalający. Ustawy i konstytucja powodowały pewnego rodzaju zadowolenie, które jednak było tylko połowiczne. Zmiany, które mogły nastąpić, nie zostały dokończono, ponieważ atak Niemców na Polskę 1.09.1939 r. zniweczył wszystkie plany. Polscy politycy, choć próbowali wprowadzić zmiany, musieli się zmierzyć z przełożeniem wszelkich działań do okresu późniejszego.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1977.
1978. Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926*, Warszawa 1978.
- Dawidowicz W., *Zarys ustroju organów administracji terytorialnej w Polsce*, Warszawa 1976.
- Holzer J., *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.
- Izdebski H., *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności*, Warszawa 2008.
- Jaroszyński M., *Samorząd terytorialny w Polsce*, Warszawa 1924.
- Kumaniecki K., Wasiutyński B., Panejko J., *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1929.
- Leónski Z., *Tradycje samorządu terytorialnego w Polsce, „Samorząd Terytorialny” 1991*, nr 3.
- Malec D., Malec J., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
- Nyc J., *Wybory samorządowe w II Rzeczypospolitej, „Wspólnota” 1998*, nr 37.
- Piasecki A.K., *Samorząd terytorialny i wspólnoty lokalne*, Warszawa 2009.
- Pokladecki J., *Samorząd terytorialny w warunkach transformacji systemu politycznego w Polsce*, Poznań 1996.
- Radomski G., *Samorząd terytorialny w myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009.
- Szwed R., *Centralne związki samorządowe w Polsce (1917-2003)*, Częstochowa 2003.
- Szwed R., *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000.
- Szwed R., *Samorządowa Rzeczypospolita 1918-1939*, Częstochowa 2002.
- Wójcik S., *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa, historia i współczesność*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1999

Akty prawne:

Dekret o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz. P.P.P. nr 20, poz. 58). [w.] R. Szwed, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000.

Dekret z dnia 4 lutego 1919 roku o samorządzie miejskim (Dz. Pr. P.P. 1918, Nr 13, poz. 140).

Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 13, 1919 r. poz. 140; nr 20, 1918 r. poz. 58., [w.] R. Szwed, *Samorządowa Rzeczypospolita 1918-1939*, Częstochowa 2002.

Dekret o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego (Dz. P.P.P. nr 20, poz. 58). [w.] R. Szwed, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918 - 1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000.

Źródło internetowe:

<https://www.gazetaprawna.pl/encyklopedia/prawo/hasla/334589,burmistrz.html>

<http://niezwykle.com/najwieksze-miasta-ii-rzeczypospolitej-zobacz-zestawienie-z-1938-roku-pierwsza-warszawa-a-ktu-zania-infografika/#prettyPhoto>

<http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=DE5CC31FBDDC29BCC125839A006C1D2A>

https://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Kr%C3%B3lestwo_Kongresowe

13 Ibidem, 12.

STATUS I DYNAMIKA ROZWOJU SAMORZĄDU MIEJSKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJNIA NA
TERENIE II RP

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest okres XX - lecia międzywojennego w rozwoju samorządu miejskiego na poszczególnych terenach Polski. Ten trudny okres powstawania załączków samorządu terytorialnego, był niewątpliwie bardzo trudny i borykał się z jednej strony z porażkami ale i również sukcesami. Wydawać by się mogło, że nie było nic prostszego w wydawaniu odgórnych dyrektyw dla władarzy miast aby system mógł funkcjonować, jako całościowy na terytorium II RP. Jednak pozostałości po okresie zaborczym, niosły ze sobą spore wyzwania i problemy. Prawdą również jest, że miasta napotkały na swego rodzaju zapomnienie i próżnię, którą choć częściowo próbowano zmianić, to jednak nie robiono tego w sposób satysfakcjonujący. Na większe zmiany mieszkańcy miast mieli jeszcze poczekać, choć jak pokazała historia, wybuch wojny nie pozwolił na gruntowne reformy samorządu terytorialnego w tym miejskiego.

Słowa kluczowe: samorząd miejski, samorząd terytorialny, prezydent, burmistrz, dekrety, województwa, wybory do rad miejskich, czwarta kuria, sejmik powiatowy, miasta wydzielone, mała konstytucja, ordynacja wyborcza.

ЕВРОПЕЙСКОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ
ПРОФЕССОРА ВСЕОБЩЕЙ ИСТОРИИ М.М. ЛУНИНА (1809-1844):
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ДИСКУРС

Циватый Вячеслав Григорьевич,
кандидат исторических наук, доцент,
Заслуженный работник образования Украины,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
tsivatyi@gmail.com

Лиман Сергей Иванович,
доктор исторических наук, профессор,
Харьковская государственная академия культуры
limans@ukr.net

Институциональная биографистика – это одно из новых направлений в области исторических научных исследований архивистов, политологов, философов, историков, источниковедов, юристов и т.д.

Цель статьи – это репрезентация личности профессора Михаила Михайловича Лунина (1809-1844) как историка сквозь призму изучения документального состава архивного фонда незаурядной личности, состоящий из массива биографических и научных архивных материалов (рукописей, лекций, заметок, частной переписки и т.д.).

Институциональные международно-политические процессы, происходящие в современном полицентрической мире, побуждают исследователей к изучению и осмыслению политико-дипломатической, общественно-политической деятельности и научного наследия известных общественно-политических деятелей, ученых, которые своей деятельностью и письменными источниками существенно обогатили отечественную историографию. Персонификация развития общественно-политической и исторической науки способствует определению роли личности в историческом процессе, места и статусности историка или политического деятеля в социально-общественных практиках [1].

Для эпохи независимости Украины в области источниковедения и архивного дела актуализировалось и характерно одно из направлений – объективно обусловленный процесс завершения институционального оформления архивной базы исторического наследия Украины. Для её изучения необходимо использовать новые методики познания, одной из которых является теория институтов и институциональных изменений, а также институциональных процессов в архивистике [2].

Императорский Харьковский университет заслуженно считается одним из крупных центров дореволюционной отечественной медиевистики. Уже на первом (раннем) этапе её развития (1804 – середина 1880-х гг.) харьковские учёные рассматривали широкий круг проблем зарубежного Европейского Средневековья. Известным учёным и популяризатором всеобщей истории в стенах Харьковского университета был Михаил Михайлович Лунин (1806 или 1809–1844).

Изучению педагогической деятельности и отдельным аспектам его творчества были посвящены в разное время публикации ряда учёных, в т. ч. В.П. Бузескула [3], С.И. Лимана [см. напр.: 8, с. 31–36; 9, с. 127 и др.], Ю.А. Голубкина и А.С. Голубкиной [5]. Попытка осветить в рамках отдельной статьи изучение М.М. Луниным истории Франкского государства как предвестника современной Европы предпринимается впервые. Уроженец Дерпта (Тарту), сын купца-фабриканта, М.М. Лунин окончил в 1828 г. Дерптский университет, в 1833 – Профессорский институт при Дерптском университете, где защитил диссертацию на степень доктора философии «Введение в историю ахейских царей по мифам Арголиды». В 1833-1835 гг. М.М. Лунин был отправлен в заграничную научную командировку, в ходе которой посещал занятия в Берлинском университете и проникся там идеями гегельянства [9, с. 571-572]. Пройдя основательную научную стажировку, М.М. Лунин получил назначение адъюнктом в Харьковский университет. Здесь с 1835 г. до своей смерти в 1844 г. он занимал кафедру всеобщей истории: в 1837 г. стал экстраординарным, в 1838 г. – ординарным профессором [9, с. 571–572]. В то время в университетах Российской империи не существовало узкой научно-педагогической специализации, поэтому М.М. Лунин читал все периоды всеобщей истории – Древнюю, Среднюю и Новую. Чтение этих курсов осуществлялось не каждый год, а чередовалось. Как следует из содержания ежегодных «Обозрений преподавания наук в императорском Харьковском университете», историю Средних веков он читал в течение двух семестров по 4 [12, с. 11], а чаще по 5 часов в неделю [13, с. 4; 12, с. 11]. Автор докторской диссертации по истории Древнего мира, М.М. Лунин почти все свои публикации посвятил именно этому разделу всемирной истории.

История Средних веков в его педагогических и научных предпочтениях занимала подчинённое положение. Он даже не был единственным лектором этого курса в Харьковском университете: для студентов-юристов историю Средних веков здесь в конце 30-х – первой половине 40-х гг. XIX в. читали И.А. Сливичкий и М.П. Клобуцкий [14, с. 15]. Именно в эти годы в Харьковском университете два его преподавателя защитили диссертации, посвящённые истории Средних веков: ученик М.М. Лунина И.А. Сливичкой – магистерскую («О влиянии колоний на политические перевороты в Европе») (1839) юрист А.И. Паломбецкий – докторскую («О системе судебных доказательств древнего германского права сравнительно с Русской правдой и позднейшими русскими законами, находящимися с ним в ближайшем соотношении») (1844) [9, с. 594–595]. Это даёт нам представление о месте, которое реально занимал М.М. Лунин в истории харьковской медиевистики того времени. Да и первое упоминание о том, что курс истории Средних веков М.М. Лунин будет читать «по собственным записям» встречается в «Обозрениях преподавания» лишь за 1843/44 уч. г., т.е. в самом конце его педагогической деятельности [14, с. 11]. До этого пособия, положенные в основу его лекций, либо не упоминались (1841/42 уч. г.), либо указывалось: «по руководству Герена» (1836/37); «по руководству Де Мишеля» (1837/1838) [12, с. 11; 13, с. 4]. Собственное прочтение лекций М.М. Лунина позволяет нам согласиться по основным пунктам с мнением В.П. Бузескула, считавшего, что лекции М.М. Лунина во многом, иногда дословно, напоминают содержание книги Ф. Гизо «История цивилизации в Европе» [3, с. 44-45]. От себя добавим: это особенно касается лекций по истории христианской церкви, падения Западной Римской империи и раннего Средневековья. Студенческие записи курсов лекций М.М. Лунина сохранились в фондах Отдела рукописей Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина [см.: 8]. Наиболее обширный из них – «Лекции по истории средних веков» (д. 545/с), записанные студентом Д. Чириковым в 1839 г. или в 1840 г. Эти лекции в 42 тетрадях на 458 листах включают в себя 51 параграф, исключая первый. Они начинаются с характеристики Римской империи на рубеже IV-V вв., отражают историю Великого переселения народов, новых варварских королевств и завершаются датским завоеванием Англии. Особенно

подробно, в согласии с европейской научной традицией, М.М. Лунин освещал историю Франкского государства. Этому посвящен материал, занимающий 10 тетрадей, т. е. почти 1/4 часть сохранившегося курса. Находясь под влиянием научных доктрин Ф. Гизо, М.М. Лунин фактически разделял его идею о том, что «Франция была центром, фокусом цивилизации Европы» [4, с. 3]. Именно поэтому особенно важны лекции М.М. Лунина по истории зарождения и развития феодальных отношений во Франкском государстве. М.М. Лунин подчёркивал закономерность упадка власти Меровингов, однако считал, что это было связано не только с субъективными, но и с объективными факторами, прежде всего, – с ростом крупной земельной собственности [11, тетр. 27, л. 14, 19-24; тетр. 28, л. 13-14]. Довольно подробно для историка своего времени М.М. Лунин рассматривал общественные отношения, особенности зарождающейся феодальной иерархии. Он высказал принятую и в современной медиэвистике мысль о том, что раздача первыми Каролингами земель в бенефиции лишь на время усилила королевскую власть [11, тетр. 28, л. 13-14].

Большое значение историк придавал и религиозному фактору. Например, он ошибочно объяснял причину войны Хлодвига против вестготского короля Алариха II [11, тетр. 26, л. 9-10]. Признавая стремление Карла Великого к завоеваниям, М.М. Лунин в то же время указывал на желание Карла путём этих завоеваний обратить другие народы Европы в христианство. «Религия, законы и цивилизация служили для Карла главнейшим оружием для образования Запада...», – считал учёный [11, тетр. 31, л. 8]. Тем самым, – считал М.М. Лунин, – считал самым, в духе западной историографии, М.М. Лунин стремился указать прежде всего на конфессиональный вектор политической деятельности Карла. Учёный дал подробную характеристику военной, административной, законодательной деятельности Карла Великого, осветил особенности социальной структуры общества. Однако вопрос о причинах распада империи М.М. Лунин по сути оставил открытым, поскольку сводил этот распад главным образом к субъективному фактору – борьбе внуков Карла Великого с Людовиком Благочестивым и друг с другом [11, тетр. 36, л. 1 и др.].

Такой подход во многом объясним содержанием нарративных источников. Несмотря на то, что М.М. Лунин в своём курсе не всегда делал обобщающие выводы, историческая аргументация и блестящий литературный стиль искупают этот пробел. Его лекции популяризировали историю Средних веков и пользовались огромным успехом среди студентов. Ученики, современники, биографы М.М. Лунина подчёркивали его высокие нравственные качества, учёность, преданность профессорскому долгу [7, с. 22], личную скромность [6, с. 112], искренне считали его «светилом», светочем европейской исторической науки.

И хотя история Средних веков не была основным предметом научных исследований М.М. Лунина, он готовил, к сожалению, не изданный обобщающий труд по Всеобщей истории. Основу раздела к истории Средневековья могли со временем составить его переработанные лекции, в которых наиболее подробно рассматривалась именно история Франкского государства во всемирно-историческом процессе.

Архивные материалы по биографии и деятельности М.М. Лунина являются архивным собранием историка и архивиста, документы которого сделали возможным создание его просопографического портрета, определение проблематики его научных и публицистически-научных исследований, презентовали его разноплановую научно-исследовательскую, социально-общественную, политическую, преподавательскую, общественную и институционально-организационную деятельность.

Постановка вопроса о составе и содержании личных архивов историков заслуживает дальнейших исследований, которые будут способствовать созданию целостной картины историко-политического мира и мировоззрения через систему личных архивов незаурядных личностей различных этапов становления украинской государственности и европейского пространства.

Список використаних джерел і літератури

1. Робота з документами особового походження / Держкомархів України, УНДІАСД: Л.О. Драгоманова, І.М. Мага та ін. – К., 2008. – 241с.
2. Циватий В.Г., Кулініч М.Ю. Європейська Середньовіччя й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865-1920) в ЦДАК України // Гуманітарний корпус: збірник наукових статей / За ред. С.С. Русакова. – Вінниця, 2019. – Вип.26. – С. 164-169.
3. Бузескул, В.П. Профессор М.М. Лунин, «Харьковский Грановский». – СПб., 1905.

4. Гизо Ф. История цивилизации в Европе. – СПб., 1864.
5. Голубкин Ю. А., Голубкина А. С. Михаил Михайлович Лунин (первые штрихи к биографии учёного) // Віра і розум. – 2003. – № 4.
6. Де-Пуле М. Харьковский университет и Д. И. Каченовский // Вестник Европы. – 1874. – № 1.
7. Костомаров Н. И. Литературное наследие. – СПб., 1890.
8. Лиман С. И. Матеріали Відділу рукописів ЦНБ ХНУ як джерело для вивчення харківської медієвістики (1804 – перша половина 1840-х рр.) // ВХДАК. – 2008. – Вип. 23.
9. Лиман С. И. Идеи в летах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – Харьков, 2009.
10. Лунин М. М. Переход средней истории к новой и значение сей последней // ЖМНП. – 1835. – № 7.
11. Лунин М. М. История средних веков: [Лекции проф. М. М. Лунина, записанные студентом Д. Чириковым]. – ОР ЦНБ ХНУ. – Ед. хр. 545с.
12. Обзорение публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете от 17 августа 1836 по 30 июня 1837 г. – Харьков, 1836.
13. Обзорение публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете на 1837/1838 академический год. – Харьков, 1837.
14. Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1843/1844 уч. г. – Харьков, 1843.

WSPÓLCZEŚNI O WAŻNYCH WYDARZENIACH HISTORYCZNYCH NA PRZYKŁADZIE BITWY POD LEGNICĄ 1241

Szpotkański Adam

doktor nauk teologicznych z zakresu Historii Kościoła
petronius_caius@op.pl

Wstęp

Współcześni historycy, którzy prowadzą badania wobec wydarzeń znacząco odległych od naszych czasów z oczywistych powodów korzystają z dostępnych źródeł oraz powstałych już opracowań. Nie kiedy rodzi się jednak wątpliwość, czy przeprowadzone dotychczas badania w pełni prezentują wagę i znaczenie opisywanych wydarzeń. Nie kiedy okazuje się z wraz z biegiem czasu, na te konkretne wydarzenia zaczynamy patrzeć w zupełnie innym świetle. Szczególnie wówczas, kiedy kontekst tych wydarzeń wydaje się podobny do współcześnie przeżywanej rzeczywistości. Jako przykład zmieniającego się spectrum wobec wydarzenia historycznego, możemy przytoczyć Bitwę pod Legnicą (8/9 kwietnia 1241 roku).

1. Znaczenie Bitwy pod Legnicą w XIII wieku

Henryk II Młodszy (1196 - 1241) syna Henryka I Brodatego (1165 – 1238) i św. Jadwigi Śląskiej (1117/1180 – 1243) poległ w czasie Bitwy pod Legnicą. Nie był on w pierwszych latach po w/w wydarzenia opisywany jako postrzegany do końca jako bohater. A już tym bardziej jako męczennik. Chodź jako „Książę Polski” podporządkował znaczną część rozbitych dzielnic. To jednak jego myśl o scaleniu kraju pod jego berłem była trudna do zaakceptowania przez wielu współczesnych możnowładców. Przede wszystkim dlatego, iż w interesie jego szwagra Wacława I Przemysłida (1205 – 1253) króla czeskiego, było zachować rozbitcie dzielnicowe w Polsce, na którą łatwiej było wówczas wywierać wpływ. Zjednoczenie na nowo królestwa Polskiego mogło w zasadniczym stopniu zmienić układ sił w środkowo – wschodniej Europie. Wacław I starał się ukazać Henryka II jako nieodpowiedzialnego władcę, który zamiast czekać w dobre zabezpieczonym legnickim zamku na zapowiedziane posiłki i wówczas zmierzyć się z najeźdźcami, sam postanowił wydać im bitwę na otwartym polu. Tym bardziej, iż zdaniem władzy czeskiej jego wojska od miejsca bitwy dzielił zaledwie dzień drogi. Jako potwierdzenie tej tezy strona czeska zwracała uwagę, iż Henryk II nie wydał tej bitwy wówczas, gdy Mongołowie płądrowali poszczególne miasta. Tylko czekał, aż do jego wojsk dołączą pozostałe oddziały. Jeżeli więc czekał już i tak dość długo, to czemu nie miałby odwiec bitwę jeszcze o jeden dzień. W końcu z tak znaczną przewagą liczebną mógłby być spokojny o jej wynik. Obronił dobrego imienia księcia, argumentowali fakt wyjścia w pole wojsk,

jako konieczność. Bowiem, gdy Henryk II zorientował się, iż Mongołowie znajdują się w bliskim sąsiedztwie Legnicy. Wolał wydać im bitwę w otwartym polu, niż pozwolić się zamknąć w legnickim zamku i bronić przed oblężeniem. Jako zapowiedź katastrofalnych skutków nie rozsądnej decyzji księcia, podawana zdarzenie jakoby przed bitwą po wyjściu z Mszy św. sprawowanej w kościele pw. NMP, z dach świątyni bezpośrednio przed księciem w pełnym rynsztunku i na koniu miała spaść dachówka, płosząc przy tym wierzchowca. Co miało zapowiadać przegraną bitwę i śmierć księcia. [1, s. 99 – 100.]

Gloryfikowanie roli Bitwy pod Legnicą nie było też w interesie części lokalnego duchowieństwa. Tym bardziej, iż jego ojciec Henryk I od 1235 roku prowadził spór z biskupem wrocławskim Tomaszem I. Książę zmarł w karach kościelnych rzuconych na niego przez wrocławskiego ordynariusza. Chodź jego syn postarał się, aby biskupi czeszy kłatwę tą ściągnęli. [2, s. 44]

Warto wspomnieć, iż w 1235 roku Grzegorz IX (1145 – 1241) wydał bulle protekcyjną na mocy której brał w opiekę państwo Henryka I i jego następcy. Niedługo później już po śmierci Henryka I, również papież Grzegorz IX w liście z 25 maja 1938 roku wypowiadał się dość negatywnie o zmarłym księciu a jego następcę przestrzegał przed pójściem śladami ojca. W ten sposób negatywna opinia środowiska klerykalnego na temat Henryka I była rozciągana także na syna. Chodź ze względu na matkę św. Jadwigę znaczna część duchowieństwa zakonnego postrzegało Henryka II pozytywnie, to samo dotyczyło się również wydarzeń z legnickiej bitwy. Dobrej opinii i docenieniu zasług Henryka II nie służyła również aktywność następcy trony książęcego Bolesława Rogatki (1220/1225 – 1278). [3, s. 52 – 53.]

Po Bitwie pod Legnicą część miejscowego duchowieństwa oraz wierni świeccy. Żywili nadzieję na ogłoszenie Henryka królem czeskim, a co za tym idzie na rychłą beatyfikację. Wyrazem tej nadziei był chociażby obraz z kaplicy wrocławskich sióstr urszulanek na którym widnieć napis „Sanctus”. Natomiast jego żonę Annę (1204 – 1265) w franciszkańskim „Żywocie Anny księżnej śląskiej” określano przydomkiem „Beatissima Sancta Anna”. [4, s. 29]

Relacja współczesnych nt Bitwy pod Legnicą wyrażała się w następujących źródłach: „Roczniki kapituły krakowskiej” (autor wspomina fakt bitwy, ale nie podaje szczegółów, chodź tekst został zredagowany już w 1242 roku); „Roczniki małopolskie” (nie podają żadnych nowych informacji, gdyż wywodzą się z roczników krakowskich, a nawet niekiedy są z nimi mylone); „Rocznik Sędziwoja z Czechła” (zdaniem tego autora w Legnickim Polu zginął Henryk I Brodaty”; „Roczniki świętokrzyskie” (datują bitwę na rok 1240 i przenoszą miejsce bitwy na Psie Pole pod Wrocławiem”; „Roczniki kapituły gnieźnieńskiej vel Roczniki kapituły poznańskiej” (potwierdzają rok i miejsce bitwy, oraz stwierdzają, iż w jej wyniku rycerstwo polskie poniosło ogromne straty, potwierdzają także śmierć Henryka II). [5, s. 15 - 17]

W 1957 roku odnaleziono tekst o nazwie „Historia Tatarów” autorstwa C. de Bridii (XIII w.), który został wydany drukiem w 1965 roku. Tekst miał powstać z relacji naocznych świadków wydarzeń z 1241 roku. Mongołowie, którzy uczestniczyli w bitwie, mieli podzielić się swoim wspomnieniami z uczestnikami misji dyplomatycznej do kraju mongołów (1246 – 1247). Pośród nich oprócz wspomnianego powyżej Bridii uczestniczył w niej także Benedykt franciszkanin (którego ustna relacja doczekała się spisania przez innego duchownego w Kolonii pt. „De Itinere Fratrum Minorum ad Tartaros” w polskiej wersji językowej funkcjonowała pt. „Sprawozdanie” oraz Giovanni da Pian del Carpine (1182 – 1252) autor „Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus” [6]

Każdy z tych trzech duchownych napisał osobną relację nt samej podróży oraz zwyczajów i religii imperium mongolskiego. Na podstawie relacji Benedykta opowieść o wydarzeniach legnickich napisał z kolei Jan Długosz (1415 – 1480). Pierwsza część rękopisu pt. „Historia Tatarów” miał zostać ukończony 30 lipca 1247 roku, całość prac redaktorskich trwała do 1251 roku. [7, s. 96]

1. Bitwa pod Legnicą oczami Jana Długosza

Relacja Długosza napisana prawie 200 lat od bitwy pod Legnicą, stała się podstawowym źródłem informacji nt wydarzeń legnickich. Czy sam Długosz kiedykolwiek przybył na miejsce bitwy? Nie zachowała się żadna tego typu informacja, chodź faktem jest Długosz wielokrotnie odwiedzał Wrocław, pierwszy raz 13 grudnia 1467 roku. [8, s. 14]

Kronika Jana Długosza pt. „Annales seu cronicae” jest dość obrazowy opisem legnickich wydarzeń, momentami przypominając współczesny scenariusz filmowy. W/w wydarzenia mają charakter dość barwny i przesiąknięty dramatyzmem. Dla niektórych badaczy zbyt intensywna plastyka opisu nie przemawia za jego historycznością. Co prawda piętnastowieczna etyka pisarska była zupełnie różna od nam współczesnej, to jednak nie usprawiedliwia Długosza jako historyka. Stworzony przez niego narracja historyczna niekiedy przeplata się z fikcją literacką. Według relacji Długosza wojsko polskie stające do bitwy liczyło 7,5 tys. osób, podzielone było na 5 zgrupowań pod dowództwem kolejno: Henryka II Pobożnego, Bolesława morawskiego, Mieszka opolskiego, Sulisława brata Włodzimierza wojewody krakowskiego i Poppona. Natomiast siły tatarskie obliczono na 8 – 10 tys. wojowników. Pomimo przewagi liczebnej tatarów w pierwszej fazie bitwy legnickiej szala zwycięstwa przechylała się na stronę Polską. Pierwszym momentem zwrotnym w bitwie miał być krzyk: „Biegajcie, biegajcie” czyli „uciekajcie” co miało zmylić oddziały Mieszka opolskiego jako rozkaz odwrotu. [9, s. 15 – 18]

Wskutek załamania się sztyku polskiego, książę Henryk II zdecydował się na bezpośredni udział w bitwie, choć do tej pory dowodził swymi oddziałami z pobliskiego wzgórze. Henryk II miał fakt odwrotu Mieszka skomentować, z żalem iż nieszczęście dotknęło wojsko polskie. Metoda przyjęta przez Henryka z całą pewnością był to ewenement w prowadzeniu bitwy przez dowódcę europejskiego. Na ogół bowiem dowódcz zachodni stawali na czele własnych oddziałów prowadząc je bezpośrednio do boju. Taktyka dowodzenia z pewnej odległości za pomocą posłańców była raczej domeną wschodniej sztuki prowadzenia bitew. Warto również zauważyć, że front na którym toczyła się bitwa był rozciągnięty na długości prawie 3 km. Trudno więc spodziewać się, aby faktycznie Henryk Pobożny miał możliwości kontrolowania całości działań swoich wojsk. Kolejnym elementem, który miał zaważyć na wyniku bitwy legnickiej zdaniem Długosza było użycie przez tatarów czegoś na wzór dzisiejszego gazu bojowego. Użycie tej broni spotęgowało panikę na polu walki, doprowadzając do odwrotu większości sił polskich. [10, s. 31]

Długosz opisuje to w takich oto słowach:

„Była w wojsku tatarskim wśród innych chorągwi jedna olbrzymia, na której widniał wymalowany taki znak: X. Na szczycie zaś drzewca tej chorągwi była podobizna wstrętnej, czarnej głowy z podbródkiem okrytym zarostem. Kiedy Tatarzy cofnęli się o jedno staję62 i sklaniali się do ucieczki, chorąży tego sztandaru zaczął, jak mógł najsilniej, potrząsać głową, która sterzała wysoko na drzewcu. Buchnęła z niej natychmiast i rozeszła się nad całym wojskiem polskim para, dym i mgła o tak cuchnącym odorze, że z powodu okropnego i nieznośnego smrodu walczący Polacy niemal omdleni i ledwie żywi osłabli i stali się niezdolni do walki. Wiadomo, że Tatarzy od początku swego istnienia aż do chwili obecnej stosowali zawsze w wojnach i poza nimi sztukę i umiejętność przepowiadania, wróżenia, wieszczenia i czarowania i że stosowali ją także w walce prowadzonej wówczas z Polakami. I nie ma wśród barbarzyńskich narodów drugiego, który by więcej wierzył w swoje wróżby, wieszczenia i czary, gdy trzeba podjąć jakieś działanie. Przeto wojsko tatarskie, zdając sobie sprawę, że zwycięskich już niemal Polaków pod wpływem mgły, dymu i smrodu ogarnął wielki strach i jakby jakieś zwątpienie, podniósłszy straszny krzyk, zwraca się przeciw Polakom, a rozbiwszy ich szeregi, które dotąd były zwarte, wśród ogromnej rzezi, w której chwalebnie poległ syn margrabiego Moraw Dypolda, książę Bolesław, zwany Szepiolka, z wieloma innymi znakomitymi rycerzami, a mistrz krzyżacki z Prus Poppo wraz ze swoimi doznał wielkiej klęski63, zmusza pozostały oddział Polaków do ucieczki.” [11]

Na polu walki miał pozostać jedynie książę Henryk z niewielkim oddziałem broniącym księcia, lecz wobec tak zdecydowanej przewagi tatarów Henryk został pojmany, a następnie stracony nad ciałem poległego wcześniej wodza tatarskiego. Ogołociwszy ciało księcia ze zbroi i oznak książęcego stanu, wetknęli głowę księcia na włócznie i podeszli z nią pod zamek legnicki. Każdemu też zabitemu odcięli po jednym uchu, chcąc w ten sposób policzyć poległych. Obroncy zamku nie zgodzili się poddać go, wskutek czego mongołowie zdecydowali się na odwrot. [12]

1. Rola Bitwy pod Legnicą w czasach współczesnych

Historyków zajmujących się relacją Długosza na temat bitwy pod Legnicą można było podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwszą stanowili przeciwnicy tej relacji np. Józef Matuszewski (1911 – 2003). Drugą badacze posiadający umiarkowane poglądy wobec autentyczności Kronik

Królestwa Polskiego np. Heinrich Zeissberg (1839 – 1899) Trzecią zaś zwoleńniczy tez, iż Długosz mógł faktycznie opierać się o przekazane mu relacje bezpośrednich świadków czy też uczestników tej bitwy. I na tej podstawie opisał wydarzenia związane z bitwą oraz śmiercią Henryka Pobożnego. Do nich należy zaliczyć: Aleksandra Semkowicza (1850 – 1923), Gerarda Labuda (1916 – 2010). Na podstawie ich badań wielu historyków takich jak: Herman Aubin (1885 – 1969), Georg Bachfeld (1834 – 1879), Stefan Karkowski (1912 – 1999), Ludwig Petry (1908 – 1991). Pośród nich do grupy umiarkowanych i zdecydowanych przeciwników relacji Długosza należeli przed wszystkim badacze niemieccy z nielicznymi wyjątkami. Dyskusja wobec autentyczności dzieła Długosza rozpoczęła się w połowie XIX wieku. Wynikała ona z próby nacjonalizacji wydarzenia Bitwy pod Legnicą przez niemieckie środowisko naukowe, co miało podłoże polityczne. [13, s. 115 – 118]

Propaganda niemiecka starała się zniemczyć obu Henryków, aby podkreślić, iż całe Niemcy zawdzięczają ratunek przed hordami ze wschodu Henrykowi II. Wszelkie decyzje ojca i syna chciano ukazać, jako wspieranie germinacji Śląska. Przy tej okazji warto zaznaczyć, iż lokowanie miast przez Henryka I i Henryka II na prawach niemieckich wcale nie oznaczała wyparcie się polskości przez książąt śląskich. Dokonywano lokacji miast w oparciu o najlepsze ówczesne standardy. W XIX wieku trwała zażarta dyskusja polsko-niemiecką dyskusją o znaczeniu najazdu Mongołów, który miał doprowadzić do demograficznego wyniszczenia zachodniej części ówczesnych księstw Polski i tym samym umożliwić dalszą kolonizację niemiecką. W miejsce wyniszczonej ludności polskiej mieli napływać koloniści niemieccy, co doprowadzić miało do szybkiej i masowej germanizacji, zwłaszcza na Śląsku. Taką tezę promowali historycy niemieccy, wskazujący, że najazd Mongołów był wyraźną cezurą zwłaszcza w kolonizacji Śląska, ponieważ w Wielkopolsce nie doszło do równie dużej dominacji żywołu niemieckojęzycznego czy kultury niemieckiej. Znaczna część historyków polskich, zarówno przed, jak i po II wojnie światowej wyraźnie protestowała przeciwko takiej interpretacji, uważając, że straty ludnościowe żywołu polskiego zarówno w Małopolsce, jak i na Śląsku nie były tak duże. W związku z tym nie można mówić o fali ludności, która w kolejnych latach wypełniła lukę demograficzną. Natomiast sama kolonizacja była niemiecka w sensie prawa, a nie w rozumieniu etnicznym. Dlaczego? Otóż koloniści rekrutowali się przede wszystkim z Łużyc, a więc z terenu, gdzie podstawowa masa ludności była pochodzenia serbskołużyckiego i mówiła językiem serbskołużyckim, a nie niemieckim. [14]

Przykładem twórczości ukazującej Henryka II Pobożnego jako patriotę polskiego, a wydarzenia z Legnickiego Pola jako bitwy o chrześcijańską tożsamość Europy możemy odnaleźć w utworze „Legnickie Pole” Zofii Kossak – Szczuckiej (1889 – 1968) wydanym w 1930 roku. Utwór adresowany był do młodzieży, którego autorka chciała wprowadzić w świat wielkiej polityki ówczesnego czasu i odpowiedzialności jednostki za losy świata. W tym kontekście książkę Henryk był ukazany jako wzór rycerza – krzyżowca. [15, s. 64]

Ślady upamiętniania bitwy legnickiej możemy dostrzec także w sztuce. Chociażby w obrazie Jana Matejki (1838 - 1893) „Klęska Legnicka”. Przedstawia on pogrzb księcia Henryka a także pogrążone w żalobie wszystkie stany księstwa: arystokrację, możnowładców, duchowieństwo, rycerzy. Wraz bowiem ze śmiercią Pobożnego umiera również nadzieje na ponowne scalenie Królestwa Polskiego. [16]

Motyw legnickiej bitwy znalazł również swoje odbicie w projekcie Stanisława Wyspiańskiego (1869 – 1907). Ów dramaturg napisał rąsod „Henryk Pobożny pod Legnicą” oraz zaprojektował witraż poświęcony osobie Henryka II, który miał go upamiętnić w katedrze wawelskiej. Witraż jednak nie został ukończony i dopiero w czasach współczesnych został wykonany i umieszczony w Muzeum Miedzi w Legnicy. Pobożny był ukazwany przez Wyspiańskiego jako postać dramatyczna pełna cierpienia, poświęcenia, bohaterstwa. [17]

1. Bitwa pod Legnicą jako przykład wojny cywilizacyjnej w świetle historii najnowszej

Określone środowiska naukowe celowo akcentują wydarzenia Bitwy pod Legnicą nadając jej wagę wojny cywilizacyjnej. Bardzo łatwo pozwolić sobie na pewien skrót myślowy. Mongołowie przybywają ze wschodu grabią i niszczą wszystko co spotykają po drodze. Nie liczą się z żadnymi zasadami i stanowią zagrożenie dla spokoju i ładu w Europie. Ponadto ich rozumienie Boga jest zgoła inne od chrześcijańskich idei. Pojawienie się tak poważnego niebezpieczeństwa daje do myślenia i zmusza do reakcji. W końcu trzeba bronić własnej tożsamości. Tym bardziej, że w oczach

współczesnych Tatarzy byli postrzegani jako ludność koczowniczo-pasterska, organizująca grabieże, najazdy, podporządkowująca sobie wciąż nowe przestrzenie na drodze bezwzględnej walki przez pożogi i zniszczenia, branie podbitej ludności w niewolę-jasyr. Nader częste kontakty mieszkańców wschodniej ziem polskich z Tatarami stały się źródłem przysłów, np.: „Po tatarsku z kimś się obejść” (ograbić, okraść), „Strategia Timura” (okrucieństwo jest podstawowym elementem strategii), „Pilnuj się, gdy Tatar ucieka” (największe niebezpieczeństwo ujawnia wróg, nieprzyjaciel, opuszczając zajmowane dotąd miejsce). [18, s. 211]

Wielokrotnie podejmowano próbę porównania bitwy legnickiej do innych ważnych bitew, jak np. na Kulikowym Polu (1380), Grunwaldem (1410), Wiedniem (1683), Warszawą (1920). Chodź po wiekach trudno orzec, w jakim stopniu sami Polacy wierzyli, iż bez szlacheckiego przedmurza chrześcijaństwa czambuły tatarskie istotnie mogłyby zalać Śląsk, Saksonię czy Brandenburgię, na ile zaś odwoływali się do tak silnego od czasów średniowiecza strachu przed Tatarami, który dotarł aż nad Ren. [19]

Zakończenie

Rozwój badań historycznych pozwala współczesnym historykom postrzegać opisywaną rzeczywistość w coraz szerszym kontekście. Chodź wydarzenia te miały miejsce niekiedy w czasach dość odległych. Przykład ewolucji postrzegania wydarzenia Bitwy pod Legnicą jest tego kardynalnym przykładem. W poszczególnych etapach historii wydarzenie ów oraz jego bohaterzy opisywane było nie tylko zgodnie z dostępną wówczas wiedzą, ale też w dość sprecyzowanym kontekście. Wobec tego faktu, może rodzić się pytanie, czy aby wydarzenia te i relacje o nich nie zostały poddane pewnemu procesowi indoktrynacji. Otóż nie! Rozumienie poszczególnych zdarzeń historii zależne jest od punktu wyjścia, które historyk przyjmuje nie jako na początku swych badań.

Bitwa pod Legnicą jako wydarzenie historyczne miało swoje szczególne miejsce w historii miasta Legnica, ale także Dolnego Śląska. Chodź poszczególne pokolenie legniczan, ale także i historyków różnie interpretowało te wydarzenia. To jednak świadomość ich wagi pozostała bez apelacyjna. Już w wieku XX Bitwa pod Legnicą była postrzegana jako przykład wojny cywilizacyjnej. Ów kampania miała zadecydować oczami XX wiecznych badaczy, jako zdarzenia decydujące o tożsamości Europy. Tym bardziej, że już na przełomie XX/XXI wieku społeczeństwo starego kontynentu stawał przed konieczność określenia wartości, które uznaje za podstawowe nie tylko do interpretowanie wydarzeń minionych, ale również stanowiące podstawę dalszego rozwoju.

LITERATURA

- [1] W. Chrzanowski. Henryk II Pobożny. Najazd mongolski na Polskę 1241.
- [2] P. Pregiel, T. Przerwa. Dzieje Śląska. Wrocław 2005.
- [3] M. Bachowska. Henryk Pobożny. Książę Męczennik. Kraków 2018.
- [4] W. Łaszewski, T. Rollauer. Legnica. Dzieje miasta. Wrocław 2004.
- [5] J. Matuszewski. Relacja Długosza o najeździe tatarskim w 1241 roku. Łódź 1980.
- [6] <https://histmag.org/Powstrzymac-mongolska-nawalnice-misja-Benedykta-Polaka-i-C.-de-Bridii-do-Gujuchana-15701/4> online 18 września 2019 roku.
- [7] S. Potycz. Książę Henryk Pobożny – Męczennik za wiarę. *Perspectiva* Rok XIII 2014 nr 1 (24) s. 95 – 103.
- [8] R. Łuczynski. Chronologia dziejów Dolnego Śląska. Wrocław 2006.
- [9] Legnica. Monografia historyczna miasta. Red. M. Haisiga. Wrocław 1977.
- [10] M. K. Barański i in. Henryk I Brodaty. Warszawa 2009.
- [11] https://www.dbp.wroc.pl/biblioteki/wroclaw/attachments/article/714/Jan%20D%20C%82ugosz_Roczniki%20czyli%20Kroniki%20s%82awnego%20Kr%20C%82B3lestwa%20Polskiego_VII-VIII.pdf online 15 września 2019 roku
- [12] Tamże
- [13] J. Maroń. Legnica 1241. Warszawa 2017.
- [14] <http://muzhp.pl/pl/e/1141/bitwa-pod-legnic-wywiad> online 16 września 2019 roku.
- [15] D. Mazanowa. Legnickie Pole Zofii Kossak – Szczyk. *Szkie Legnickie* t. XIX. Legnica 1997. s. 63 – 71.
- [16] <https://www.polskatradycja.pl/historia-polski/rozbiec-dzielnicowe/218-henryk-ii-pobozny.html> online 17 września 2019 roku
- [17] <http://pobozny.pl/wp-content/uploads/Wyspia%C5%84ski-wprowadzenie-SAP.pdf> online 17 września 2019 roku.
- [18] A. Chodubski. Ognia rozwoju kontaktów polsko-mongolskich. *Nowa Polityka Wschodnia* 2014, Nr 2 (7). s. 210 – 226.
- [19] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1518370,1.polska-przedmurzem-europy-i-chrzescijanstwa.read> online 15 września 2019 roku.

ABSTRAKT

WSPÓLCZEŚNI O WAŻNYCH WYDARZENIACH HISTORYCZNYCH NA PRZYKŁADZIE BITWY POD LEGNICĄ 1241.

Sposób postrzegania wydarzeń historycznych zmienia się wraz z zaawansowaniem badań naukowych. Przykładem może

być Bitwa pod Legnicą. Postrzeganie tej bitwy zmieniało się wraz z sytuacji w jakiej znajdowało wówczas państwo Polskie. Także i współcześnie rozumienie znaczenia tej kampanii zmienia się wraz z kontekstem kulturowym. Obecnie bitwa ta postrzegana jest jako element wojny cywilizacyjnej. A jej główny bohater książę Henryk pretenduje do miana świętego Kościoła Katolickiego.

Chodź w rozumieniu militarnym należy stwierdzić, iż bitwa legnicka była przegrana przez rycerzy polskich. To jednak fakt, iż obrońcy Legnicy nie ugięli się przed widokiem wbitej na pal głowy księcia. Nie jako uświadomiło wojskom mongolskim, iż należy rozpocząć procedurę odwrotu. Powrót wojsk przez Węgry był czystym zabiegiem taktycznym, a nie decyzją wynikającą z jakiejś klęski. Mongolowie, można powiedzieć, że uzyskali dokładnie to chcieli uzyskać, w skutego czego bez sensownym dla nich było by kontynuowanie dalszych działań.

SUMMARY

CONTEMPORARY ON IMPORTANT HISTORICAL EVENTS ON THE EXAMPLE OF THE BATTLE IN LEGNICA 1241

The perception of historical events changes with the advancement of scientific research. An example is the Battle of Legnica. The perception of this battle changed along with the situation in which the Polish state was then. Also today, the understanding of the importance of this campaign changes with the cultural context. Currently, this battle is seen as part of the civilization war. And its main character, Prince Henry, claims to be a holy Catholic Church.

Słowa kluczowe: Bitwa pod Legnicą, Henryk II Pobożny
Key words: Battle of Legnica, Henryk II Pobożny

ХУДОЖНІ РОЗПИСИ У ВХІДНИХ ПРОСТОРАХ ЖИТЛОВИХ СПОРУД СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕНОСТІ

*Щевйова Уляна Дмитрівна,
аспірантка Львівської національної академії мистецтв
uliana.shcheviova@gmail.com
Науковий керівник —
доктор мистецтвознавства, доцент Н. Я. Левкович*

Художні розписи займають особливе місце в програмі ансамблевого оздоблення вхідних просторів житлових споруд Східної Галичини кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. на рівні з декоративною ліпниною, вишуканим ковальством сходових кліток, орнаментальним вирішенням підлог та поліхромією вітражних засклень. Декоративні композиції в стінописі вхідних просторів не лише виступають стилістичною особливістю оздоблення, вони є складовою самоідентифікації власника будинку, свідчать про його естетичні вподобання та культурний рівень, демонструють його матеріальні можливості. Практично у всіх заможних житлових будинках та віллах кінця ХІХ — початку ХХ ст. розписи були обов'язковим елементом декору і виконувалися відповідно до принципу унікальності кожного мистецького твору. Збережені дотепер художні розписи характеризуються високою якістю виконання, варіантністю сюжетів та багатством кольорового вирішення.

За тематикою розписи у вхідних просторах житлових споруд поділяються на сюжетні та орнаментальні композиції. До сюжетних розписів відносимо міфологічні образи (ангели-путті), алегоричні образи (алегорія часу, пір року), реалістичні зображення (красвиди, лицарська тематика) та поєднання реалістично та площинно трактованих зображень, як, наприклад, реалістичні квіти у вазах, пейзажі чи маскарони. В орнаментальних композиціях домінуючими є візерунки, утворені на основі стилізованих рослинних мотивів. У фітоморфному орнаменті в інтер'єрах зустрічаються розети з гірлянд і вінків на стелях (м. Львів, вул. Бандери, 22), декоративні вставки із зображенням листя каштанів (м. Львів, вул. Тарнавського, 16, Дніпровська, 10), троянд (Лисенка, 33, Глибока, 6), пальм (вул. Клепарівська, 12, Чехова, 3), бузку (Вітовського, 14), водяних рослин (в деяких будинках району Новий Світ), маку (вул. Нечуя-Левицького, 17, Рутковича, 4, Коцюбинського, 6).

Художні розписи за стилістикою зображень можемо згрупувати таким чином: неоготичні, неоренесансні, необарокові, неорококові, в стилістиці ампіру та модерну (сесесі).

Неоготична стилістика в інтер'єрі будинків, здебільшого, була продовженням неоготичної теми на фасаді. Використовувалися як декоративні розписи (сучасна реставрація з золотими зірочками, стилізованими орнаментами на вул. Героїв Майдану, 6), так і тематичні (лицарські та християнські сюжети у будинках на вул. Сніжна, 5 та Драгоманова, 21 у Львові).

Для художніх розписів у неоренесансному стилі характерним є домінування світлого тла та використання арабескового орнаменту насиченого кольору (синього, зеленого, червоного). Здебільшого, в центрі такого плафону було зображено гризайльну розету. Такі розписи виявлені у прибуткових будинках Львова на вулицях Глібова 7, 15, Лисенка, 4, Пекарська, 46, Франка, 40, кам'яниці Шульців на вул. Хмельницького, 56 тощо.

Найбільш розповсюдженим мотивом художніх розписів у необароковому та неорококовому стилі були небеса з ангелами, ластівками чи розписи на християнську тематику (м. Львів, вул. Кравчука, 10, Чехова, 3, 28, Тарнавського, 16, Опільського, 4). Такі розписи мали значно складнішу палітру у золотистій гамі з додаванням зеленого та вохристого. Застосовувалися також традиційні гризайльні розети в центрі композиції, а також доводилися рококові елементи, такі як: рокаїлі, маски, трельяжні сітки, паростки і стебла рослин (вул. Дорошенка, 37, Нечуя-Левицького, 10, 11-а у Львові). Розписи в цій стилістиці знаходимо також у житлових спорудах Івано-Франківська за адресами: вул. Січових Стрільців, 7, 10, 17, пл. Мішкевича, 4.

У стилістиці ампіру виконані розписи вхідних просторів за адресами: вул. Ковжуна, 3 та Левицького, 5 у Львові. Вони мають центричну композицію з вохристою складчастою парасолькою, що нагадує тент над Колізеєм, з червоним контуром, коричневим орнаментами на світло-голубому тлі.

В ранньосецесійних будівлях знаходимо стилістично подібні розписи як у неоренесансному стилі, проте для них характерна нова сецесійна (значно світліша та яскравіша) колористика та введення тонкого контуру (вул. Верхратського, 9, Севастопольська, 4, 7, Чехова, 7, 10, акад. Єфремова, 24 у Львові). Однією з улюблених тем в розписах плафонів початку ХХ ст. були варіації на тему робіт А. Мухи — жіночі фігури на фоні пейзажу. В центрі композиції — постать прекрасної і граційної жінки слов'янської зовнішності, яка вписана в орнаментальну систему з квітів і листя, символів та арабесок. Хвилеподібні плавні лінії чи рослинні форми нерідко поєднуються з витонченими жіночими голівками в обрамленні довгих локонів складної зачіски. Саме хвилясте розвіяне волосся відіграє в орнаменті модерну важливу декоративну роль. Без образу спокусливої, цнотливої, фатальної, розгніваної, замріяної жінки не можна уявити архітектуру львівської сецесії [3, с. 165]. Жіночі постаті часто слугували алегоріями пір року ("Весна" на вул. Бандери, 47-а у Львові), часу (назва "Tempus" є частиною композиції розпису у буд. № 4 на вул. Єфремова). Особливо популярними в період ранньої сецесії були зображення пейзажів у різних порах року (розписи у будинках на вул. Глибока, 10 у Львові). Тема наслідування природи набула особливої популярності у період сецесії, насамперед, через використання мотивів квітів та листя місцевих рослин, а не екзотичних. Це стосується як художніх розписів, так і декоративної ліпнини, ковальства сходових маршів та вітражних застлень.

На противагу модерну стиль Ар Деко характеризується тенденцією до спрощення форми, акцентуванням площинності та відсутністю тривимірності. Інтер'єри в стилі Ар Деко вирішені у вишуканій колористичній гамі, проте сама стеля є білою, тинькованою [1, 48]. Стінописи у спорудах цього часу нами не виявлено (вул. Вітовського, 37, Київська 24-28, Архипенка, 32 у Львові).

Отже, у прагненні створити живописне відчуття архітектурного образу будівничі того часу використовували різноманітні можливості кольору і фактури. Архітектурно-художні теми, розвинуті на фасадах будівель часто продовжуються у внутрішньому просторі — вестибюлі, сходових клітках. Сюжети, які збереглися досьогодні, створюють певну, обумовлену зображенням сюжетом, атмосферу і виконані на високому рівні і якісними матеріалами (клейовими фарбами) у техніці розпису по сухому, *al secco*.

Сьогодні численні елементи дизайну, які знаходяться у вхідних просторах житлових споруд, перебувають під загрозою зникнення. Саме тому нам важливо акцентувати на проблемі збереження автентичних художніх розписів у програмі оздоблення вестибюлів та

сходових кліток житлових споруд Східної Галичини кінця XIX — першої третини XX ст. Кількість художніх розписів стель у вхідних просторах чиншових будинків та віл щороку зменшується, оскільки проводяться некваліфіковані ремонтні роботи, під час яких розписи нерідко забілюються, або нефахово реставруються. Через ці фактори втрачається автентична колористика розписів та суттєво знижується їх мистецька цінність. Крім того, стінопис є недовговічним та часто осипається через руйнівний вплив часу. Проте, Управління охорони історичного середовища Львівської міської ради тривалий час співпрацювало з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ). Вони створили спільний проект “Муніципальний розвиток та оновлення старої частини Львова”, який займався фаховою реставрацією львівських під’їздів (було реставровано розпис у будинку № 10 на вул. Левицького у Львові). Також реставраційна майстерня міста “Гарда” займається створенням сприятливої атмосфери для залучення мешканців до процесів розвитку та оновлення міста Львова. У м. Івано-Франківськ уже декілька років успішно працює Ініціатива “Франківськ який треба берегти” зі збереження архітектурної спадщини міста та популяризації серед містян бережного ставлення до архітектури, історії, культури краю. Суть усіх названих проектів полягає в тому, щоб показати людям красу їхніх міст на трьох рівнях: місто — окрема споруда — інтер’єр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Казанцева Т. С. Еволюція поліхромії в архітектурі Львова 1870-х — 1930-х рр. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування* : наук.-техн. зб. / відпов. ред. М. М. Дьомін. Київ, 2016. № 42. С. 44—53.
2. Лисенко О. Ю. Архітектура вестибюльної групи приміщень у житлових будинках кін. XIX — поч. XX ст. у м. Львові як вираження соціальної ідеології. *Вісник НУ “Львівська політехніка”. Архітектура*. Львів, 2004. № 505. С. 192—196.
3. Студницька М. Р. Синтез мистецтв у громадській і житловій архітектурі Галичини першої третини XX століття. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії* : зб. наук. пр. Київ, 2014. С. 158—177.

PATRISTIC HOLINESS MODELS IN THE WEDNESDAY CATECHESSES OF POPE BENEDICT XVI

Mgr lic. Danuta Krupa

*PhD student in the Theology Department
Pontifical University John Paul II in Cracow
danutakrupa@wp.eu*

Introduction

The concept of holiness is slowly becoming more and more vague and inaccessible in the era of social, economic and technical changes of the 20th and 21st centuries. For most people focused on achieving a professional career, social status or self-fulfillment, holiness understood as a religious pursuit of perfection leading to union with God, isn't important and incomprehensible.

What is holiness and what is its meaning for modern man? Is it worth being a saint and what does it really mean? Can the examples of so many beatified and canonized people over the centuries of the Church's existence, colloquially called *saints*, teach us something? The Pope Benedict XVI attempted to answer these and other questions related to holiness, based on the profiles of Greek, Syrian and Latin Christian Fathers during the Wednesday catecheses pronounced during general audiences between March 2007 and February 2008. [1]

He gave these catecheses the patristic character. When presenting the profiles of the Holy Fathers of the Church [2, p. 4; 1, 17], their biographies and teaching, the Pope wanted to make people realize how important role in the life of every Christian is a conscious pursuit of holiness. Re-discovering the silhouette of each of these eminent personalities, among them as many as 22 geniuses of theology and holiness: two people named Clement, Ignatius, Justin, Irenaeus, Cyprian,

Athanasius, two people named Cyrils, Basil, two men named Gregory, John Chrysostom, Hilary, and Eusebius from Vercelli, Ambrose, Makarin, Jerome, Efre, Chromatius, Pauline, Augustine ... their struggles with everyday life and the message that Joseph Ratzinger left us, both as the theologian and head of the Church - wanted to show us the path we should follow.

This article only refers to a few important questions about holiness extracted from the biographies of the Church Fathers by Benedict XVI. It is intended to provide the reader with an introduction to the world of patristic holiness and an encouragement for personal intellectual and spiritual "meeting" with these great figures of Christianity of the first centuries.

Seeking the Truth

The common characteristic in the teaching of the Christian Fathers, which Joseph Ratzinger emphasized in his patristic catechesis, is openness to God's grace leading to the knowledge of the Truth and truth constituting the content of faith.

When presenting the biographies of each of discussed characters, the Pope did not ignore their struggles leading to the discovery of God in their life. On the contrary, he presented the process of development of their spiritual life with full attention, seeking answers to existential questions, struggling with unbelief and ordinary human weakness. It was an intentional action aimed at making modern people aware that nobody is born a saint - but each of us can become him, no matter what his past looks like. Holiness is given to us as a daily concern for truth and getting to know God. Such an exact getting to know God becomes a living reality in the soul: it is not only a theory, but a life force, union with transforming love. Getting to know Christ is not only a thought, but a love that opens our eyes, transforms man and creates communion with the Logos, with the Word of God, which is truth and life. In this communion, which is perfect knowing of God and love, the Christian comes to contemplation and union with God. Such behaviour and the action of God's grace in man was perfectly highlighted in the life and activity of Saint Basil the Great - "luminary of the Church", valued both by the Church of East and West. The Pope, in his catechesis devoted to him, tells us to pay special attention to the sanctity of Basil's life, outstanding knowledge obtained by meditating on the word of God and synthesis of speculative thinking and practical abilities.[3, p. 52]

To make progress in knowing God, you need personal prayer and reading the Bible. It is necessary to move from letter to spirit of the Holy Scriptures. By following the example of Saint Gregory of Nazianzus, Benedict XVI would like to encourage the faithful to arouse the necessity of prayer, like Cappadocian Father: "you must remember God more often than you breathe"(Oratio 27, 4:PG 250, 78) - because prayer is a meeting of God's desire with our desire. God's desire is to discover that we desire Him (cf. Oratio 40, 27: SC 358, 260). When praying, we should direct our heart to God and give ourselves to Him as a sacrifice that needs to be cleansed and transformed. We see everything in the light of Christ in a prayer. We let our masks fall off us and we devote ourselves completely to the truth sustaining the fire of love." [4, p. 43] There is no spiritual progress without prayer. Holiness will not be achieved without a personal relationship with God, and this relationship is formed only in prayer. Christian prayer should be based on the Sacred Scripture. Prayer should be rooted in it and feed on God's Word. The Sacred Scripture should be a daily part of a Christian's life. This truth was highlighted by the Pope in his catechesis about Origen. When recalling this great personality, Benedict XVI spoke about the "irreversible swing" which Origen made in the history of theology and Christian thought. But what is this "swing"? It essentially means that theology is based on an explanation of the Sacred Scriptures. According to it, practicing theology meant essentially explaining and trying to understand the Sacred Scripture. We could also say that theology is a perfect symbiosis of theology with exegesis." [2, p. 43] Origen reminds us that, by reading the Sacred Scriptures (Lectio Divina) and consistent commitment to life (testimony), the Church always renews and rejuvenates us. God's Word, which never gets old or exhausted, is the best means for this purpose. The Word of God, thanks to the Holy Spirit, leads us again and again to the whole truth. [5, s. 25] The truth that is known will result in God's personal discovery, establishing an intimate relationship with Him, which will eventually lead to holiness. The Pope prayed that God would help us to connect the reading of the Sacred Scriptures with prayer and feed us the real bread of life - His word.

Seeking the truth also means to stand up for it. Apologists of the first centuries (for example, Justin), especially in the face of many heresies, strongly called for faith, God, and they were against false gods of pagan religion. It was a choice in favor of the “truth” of being in opposition to the myth of “custom”. A few decades after Justyna, Tertullian put this option for Christians in an always current sentence: *Dominus noster Christus veritatem se, non consuetudinem, cognominavit* - “Our God said that it is truth and not custom” (De virgin. Vel. 1, 1). It is worth noting in this connection that the word “custom”, used here by Tertullian in relation to pagan religion, can be translated in modern languages as “fashion prevailing in a given culture”, “fashion prevailing in a given era”.

We live in a time when the Church is persecuted again. Faith is mocked and religious symbols are humiliated. The modern world has rejected the morality based on decalogue in favor of relativism. When presenting the life of such a great apologist as was Saint Justin, our Pope want to encourage to profess true faith, defend it and follow its principles. You can't be a saint without defending your faith. You cannot be a saint by choosing earthly goods and benefits over heavenly ones. You cannot be a saint by allowing you to desecrate the symbols of your faith. As Benedict XVI points, in times like ours, which are characterized by relativism in the debate on values and religion, we should not forget about this teaching. [1, p.26] That is why the Pope reminds us of the last words of the mysterious old man whom Justin met on the seashore: “You should pray that the gates of light have opened before you, for no one can know or understand anything unless God and His Christ give him the grace of understanding.» [1, p.58]

Our search for truth is to lead us to express our faith more fully and testify about it with our whole life. [6, p.102]

Become like God

When seeking the Truth, man comes to discover and recognition that his ultimate goal is to become like God. [1, p.38] Creating us in the image and likeness of God is not only a gift for us, but also a challenge for continuous development and the search for truth. The purpose of life - final destiny is actually to become like God. This is possible thanks to the nature, which is shared with him and which man received at the time of creation. Therefore, he is a picture of God. This community of nature allows us to know the reality of God, to which man has access primarily through faith, and thanks to faith and practicing virtues he can develop and contemplate God. The Pope, while pointing to Clement of Alexandria, says that he attaches moral qualities to the same great importance that he attributes to intellectual qualities. They occur together, because you cannot get to know them when you cannot live. Therefore, you cannot go to appreciation of God and his contemplation on the path of rational recognition: a life in accordance with the Logos, a life in accordance with the truth is also needed. Therefore, good deeds should be inseparable from intellectual life, like a shadow from a body. [1, p. 38]

First of all, the soul of a Christian should be decorated with two virtues. The first is freedom from passion (*apátheia*); the second is love, true passion, which guarantees deep union with God. Love gives perfect peace and makes a Christian able to make the greatest sacrifices, also to follow Christ to the greatest sacrifice, and let him gradually reach the heights of virtues. So, the ethical ideal of ancient philosophy, that is, freeing yourself from passion – as Benedict XVI writes - is redefined by Clement and connected with love in a continuous process of becoming like God.

This appreciation to God is also a desire for martyrdom. This longing for the Baptism of blood was sometimes impossible to realize it. The Pope Benedict XVI recalls Origen, who wrote: «If God would allow me to be washed in his blood and thus receive a second baptism, accepting death as Christ, I would leave this world as calm man. (...) Blessed are those, who deserve it” (Hom. Iud., 7, 12). When presenting to people the figure of Saint Ignatius of Antioch Benedict XVI emphasizes his clear desire for martyrdom by saying: “None of the Fathers of the Church has expressed the desire to unite with Christ and live in him with such force as Ignatius did. That is why we read a fragment of the Gospel about a grapevine, which according to the Gospel of St. John it is Jesus. In fact, Ignatius states that there are two spiritual “streams”: Paul’s pursuit of union with Christ and focus on live with him. Both of these trends lead to the imitation of Christ, which Ignatius repeatedly referred to as “my” or “our God”. That is why Ignatius begs Christians in Rome not to oppose his martyrdom,

because he is waiting impatiently to “unite with Jesus Christ.” [1, p.17] And he explains: «I value death of Jesus Christ more than the greatest earthly reign. I am looking only for the one, who died for us; I only want somebody, who resurrected for us. (...) let me imitate the Passion of my God ».[6 p. 26] In giving these words in his catechesis, Benedict XVI asks each of us whether we more value God, like Ignatius of Antioch, - and thus death for believers - than we desire earthly goods more than we desire God? Only a sincere answer to this question will allow us to determine the degree of “holiness” that we have achieved.

Live in unity with God

Appreciation for Christ means union with him and live with him. At the same time, it requires dedication to his church, that is, being in union with the bishop, sacrificial service to the community and the world. Therefore, there must be a union of communion within the Church and a mission - preaching the Gospel to others, so that one dimension speaks through the other one, and the faithful “have this undivided spirit, which is Jesus Christ himself” (Letter to Magnesians, 15). The Pope Benedict XVI, ending one of the catecheses, said: “asking God for this “grace of unity”. He was convinced that I lead the whole Church in love, I address the same wish to us, which ends Ignatioch's letter to Christians in Tralli: „Try to always love one another with an undivided heart. My spirit offers itself for you not only now, but also when I get to God. (...) May you be blessed in Christ »”. [1, p.20]

The model of Christian holiness based on the Fathers of the Church, presented by Benedict XVI, is above all a witness to Christ, he is not only a man of knowledge, but faith, a man of unity, humility and truth, becoming like God every day. The Pope recalling Gregory of Nyssa indicates that “it is not about the soul to learn something about God, but to have God in it”. This teaching for Christians and theologians is still current: “You must not only talk about God, but carry God in yourself.” St. John Chrysostom emphasized this truth in all his teaching, proving many times that knowledge of the Truth - God and righteousness of life always go hand in hand. They are somehow a measure of Christian authenticity. It is known that what a man believes always has to find expression in everyday life. [7, p. 29-30] John Chrysostom, whom the Pope Benedict put as an example, is to shape in us the conviction that only the integral development of a person - in intellectual, religious and physical dimensions can lead us to unity with God - that is, to achieve holiness. God loves us with infinite love, desiring the salvation of all people. Only opening to this love, introducing it to everyday life, sensitivity of conscience and faithfulness to God's law will lead us - like John Chrysostom was lead - to God's glory.

Personal testimony of faith

We can say that these leaders of saints and theologians of the first centuries of Christianity laid the foundations for all Christian theology by implementing the teaching of Jesus Christ in their daily lives, teaching and dealings. Crowds of congregations followed their example by preaching the Gospel and transforming the world that surrounded them.[8, p. 32-33]

Among the wealth of themes that Benedict XVI extracts from the biography and work of the Christian Fathers, one can see the harmony of teaching and the sanctity of their life, i.e. testimony. The internal coherence characterizing these personalities is extremely important to us today because of the experience that shows a large discrepancy between what is said and how to live. Therefore, the testimony of life is precious today. It is a challenge and a call for contemporary Christians as well.

Benedict XVI extracts from the texts of the Church Fathers indications for ordinary believers, but also for those who are to lead the People of God. Knowing the concerns and weaknesses of the priesthood, Pope places saint Basil as an example for every contemporary priest. At the same time, he pointed to the need - following the example of a saint - to maintain balance, to combine the service of souls with prayer and meditation in loneliness. The continuing protection of the freedom of the Church, the defense of the right to profess the true faith and concern for the poorest have been - and as the Pope stresses - are still valid: „This is the programme, which the holy bishop entrusts to the preachers of the word - yesterday and today - the program which he himself put into practice (...) Basil - full of hope and joy of faith, shows us how to be true Christians.” he himself put into practice

(...) Basil - full of hope and joy of faith, shows us how to be true Christians.” [3, p. 52-52]

Following Christ and becoming a saint also means standing in simplicity and humility. The Pope would not hesitate to critically assess Tertullian and point out that “he lacked the simplicity and humbleness to live in the church’s community, to accept its weaknesses, be tolerant of others and of himself. When one sees only the magnitude of one’s own thoughts, it is this magnitude that is eventually lost. An important characteristic of the great theologian is the humility of staying at the Church and accepting its and his own weaknesses, because only God is truly all holy. However, we always need forgiveness.” [1, p. 58]

An important aspect of successfully proclaiming the Gospel in the Church for Benedict XVI, is both the testimony of the life of his pastors and the entire community. He reminds how much significant impact it had on the conversion of St. Augustine. He mentions in his *Confessions* the testimony of the Bishop of Milan, Saint Ambrose and the Milan Church, praying and singing, which was like one body. [11, p. 37-38] The Pope reminds us of the erasure of Augustine, reminding both the shepherds and the faithful that they would care for personal unity with God and among themselves.

Testifying and faithfulness to Christ sometimes requires steadfast courage. It is mentioned by Benedict XVI when he talks about Saint Maximus, who professed Christ, true God and true man, also through suffering. He was accused of heresy by the emperor and mutilated for defending his faith. [12, p.38] Thus, the Pope indicates important features of a personal testimony of faith, which include courage and uncompromising attitude. He encourages us to live in union with God, thanks to which we will also be united with ourselves and the universe, giving it and all humanity the right shape.

Pope Benedict XVI also points to a very practical aspect of holiness which is mercy. Recalling Basil, the Pope reminds that he is the creator of a special monastic which, rather than closed to the community of the local Church, but was its living part. The monks gave a strong testimony to being attached to Jesus in faith, but also in love, especially through numerous works of mercy. They owned schools and hospitals. By serving the poor, they testified of a coherent Christian life - a combination of faith and personal commitment. [3, p. 52-52] Today, this ordinary, but wise testimony of faith in the Church is very much needed.

Next to the indication of the need to give witness, we also hear in the papal catecheses a call to seek the truth, deepen faith, conversion, conformation to God, to live in freedom and love, to preserve unity, to prayer, to the desire for martyrdom by virtue of Christ, that is, a conscious and responsible proclamation of faith.

In the conversations of Benedict XVI with Peter Seewald – as J. Szymik write [9, p. 18]- in the part about the authenticity and future of the Church, we can find a quote from Bernanos: “Holiness is an adventure, even the only adventure that exists. If we understood it, we reached the heart of the Catholic faith.” [p. 13, p.421] Ratzinger, in an extensive commentary on the words of the French writer, mentions the phenomenon of the humble and inconspicuous (as he describes it) holiness of many ordinary people he met in his childhood and raises the problem of the sanctity of the Church, which should be understood, as he explains, not in the sense of the sinlessness of its history and members, but “in the sense that the Church is a place where God looks after it, where saints are still born.” [p. p. 13, p.421] These words should also be a call to faithful everyday witness to God in everyday life. Giving such a testimony, which will become for other people a motive for changing life and seeking God in life.

Benedict XVI in the words of Saint Ignatius of Antioch call us: “Try to get on the right side of someone, who you fight for and from whom you receive the prize. Let nobody prove to be a deserter. Let your baptism be like a defensive shield, faith as a visor, love as a spear, patience as an armor”.

[1, p. 18-19]

Summary

In the scriptures of Joseph Ratzinger (Benedict XVI) - as J. Szymik writes - “holiness” is one of the absolutely central categories constituting the identity of Christianity and necessary for its correct understanding and also hermeneutics. [8, p.8]

Time goes fast. Human expectations and desires are changing. More and more technical progress and scientific achievements seem to tell modern man that what was once - centuries ago -

is only a meaningless past. However, the patristic catechesis of Benedict XVI overturns this thesis proving that the life and teaching of the Church Fathers should become the foundation of faith and the path leading to achieving holiness. The testimony of their lives, teaching, the constant pursuit of truth, love of man as an image of God on earth and can become a well of living water leading to the getting to know God and union with him.

Abstract

Pope Benedict XVI during his pontificate addressed many important issues for the Catholic Church. One of them was the issue of holiness. He attempted to answer questions related to holiness, based on the profiles of Greek, Syrian and Latin Christian Fathers during the Wednesday catecheses pronounced during general audiences between March 2007 and February 2008.

We can say that these leaders of saints and theologians of the first centuries of Christianity laid the foundations for all Christian theology by implementing the teaching of Jesus Christ in their daily lives, teaching and dealings. Crowds of congregations followed their example by preaching the Gospel and transforming the world that surrounded them.

This article only refers to a few important questions about holiness extracted from the biographies of the Church Fathers by Benedict XVI. Belong to them: seeking the Truth, Become like God, Live in unity with Him and Personal testimony of faith. This article is intended to provide the reader with an introduction to the world of patristic holiness and an encouragement for personal intellectual and spiritual "meeting" with these great figures of Christianity of the first centuries.

Key words: Benedict XVI, Holiness, Fathers of the Church, Christianity

Bibliography

1. Benedykt XVI, Ojcowie Kościoła. Od Klemensa Rzymskiego do Augustyna, Poznań 2008.
2. Jan Paweł II, Ecclesia Patres 3, w: A. Żurek, Wprowadzenie do Ojców Kościoła, Kraków 1993.
3. Św. Bazyli Wielki [I] (4 VII 2007), *Insegnamenti di Benedetto XVI* 3/2 (2007) 5-8, OsRomPol 28 (2007) nr 9, 52-53.
4. Św. Grzegorz z Nazjanzu [II] (22 VIII 2007), *Insegnamenti* 3/2 (2007) 155-157, OsRomPol 28 (2007) nr 10-11, 42-43.
5. Benedykt XVI, Przemówienie do uczestników międzynarodowego kongresu z okazji 40. rocznicy ogłoszenia soborowej Konstytucji Dei verbum; w: OsRomPol 26 (2005) nr 11-12, 25.
6. Antologia literatury patrystycznej, tłum. ks. Marian Michalski, Warszawa 1975, s. 102
7. Św. Jan Chryzostom [I] (19 IX 2007), *Insegnamenti* 3/2 (2007) 327-331, OsRomPol 28 (2007) nr 12, 29-30.
8. Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 2010.
9. J. Szymik, *Scientiasanctitati subaltermata*. Świętość w teologii jako kulturze wiary według Josepha Ratzingera/ Benedykta XVI, Forum Teologiczne 18 (2017), 17-31.
10. Św. Euzebiusz z Vercelli (17 X 2007), *Insegnamenti* 3/2 (2007) 459-462, OsRomPol 28 (2007) nr 12, 35-37.
11. Św. Ambroży z Mediolanu (24 X 2007), *Insegnamenti* 3/2 (2007) 493-497, OsRomPol 28 (2007) nr 12, 37-38.
12. Św. Maksym Wyznawca (25 VI 2008), *Insegnamenti* 4/1 (2008) 1061-1065, OsRomPol 29 (2008) 38-40.
13. J. Ratzinger, Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach, Kraków 2001.

DOMINANCJA PRZEDSIĘBIORSTW JAKO JEDEN Z ASPEKTÓW STRATEGII ZAKUPOWYCH PRZEDSIĘBIORSTW

Mgr Emilia Sielicka,

Mgr Alicja Choma

Mgr inż. Damian Kowalczyk

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Emilia.Sielicka@ue.wroc.pl

Alicja.Choma@ue.wroc.pl

Damian.Kowalczyk@ue.wroc.pl

Wprowadzenie

Zakupy zalicza się do podstawowych funkcji organizacji i mają one dla niej strategiczne znaczenie. Nie zawsze jednak rola zakupów dla organizacji była należycie doceniana. Obecnie konkurencję przedsiębiorstw stanowią nie tylko globalni rywale, ale również ich łańcuchy dostaw.

W przeszłości przedsiębiorstwa uważały za wystarczającą współpracę z dostawcami działającymi na rynku lokalnym, a obecnie poszukują one kontrahentów światowej klasy, niezależnie od tego, gdzie są zlokalizowani. Osoby odpowiedzialne za zarządzanie w przedsiębiorstwie powinny przykładąć dużą wagę do sposobu, w jaki podchodzi się do zarządzania zakupami i dobrać odpowiednią strategię zakupową, gdyż często przedsiębiorstwo, aby konkurować w światowym wymiarze, musi dokonywać zakupów globalnie. W tym celu należy spojrzeć na zakupy przez pryzmat powiązań globalnych oraz określić siłę przedsiębiorstwa w łańcuchu dostaw. Proces zaopatrzenia w dobra oraz usługi łączy poszczególnych uczestników łańcucha dostaw i pozwala uzyskać pożądaną jakość, gdyż jakość materiałów i usług dostarczanych przez dostawców, kształtuje jakość produktu finalnego oferowanego klientowi. Zakupy stanowią obszar działalności przedsiębiorstwa, dzięki któremu możliwa jest nie tylko znaczna redukcja kosztów działalności ogółem, ale również ich efektywne zarządzanie przyczynia się do rozwoju oraz zwiększania rentowności przedsiębiorstwa i osiągnięcia przewagi konkurencyjnej. Należy podkreślić, iż zakupy w organizacji stanowią znaczącą część kosztów całkowitych, kształtujących przychody przedsiębiorstwa, a każda ilość pieniędzy zaoszczędzonych dzięki efektywnemu procesowi zakupów przyczynia się bezpośrednio do wzrostu zysków przedsiębiorstwa. Według badań opublikowanych w the Journal of Applied Business Research, transakcje zakupowe przedsiębiorstwa wynoszą średnio 55 % rocznego dochodu [Cheragi, Dadashzadeh & Subramanian, 2004 in: Pleschenko, 2011]. Natomiast raport opublikowany przez KPMG wskazuje, iż udział wydatków poniesionych na zakupy w różnych rodzajach przedsiębiorstw wynosi od 26 do 65 % zysków przedsiębiorstw [KPMG, 2011 in: Pleschenko, 2011]. Jeszcze wyższe liczby opublikowane zostały w magazynie „The McKinsay Quarterly”. Wskazują one, iż koszt zakupionych dóbr i usług stanowi od 50 do aż 80 % kosztów ogółem w przedsiębiorstwie [Chapman, Dempsey & Reopel, 1997, in: Pleschenko, 2011].

Aby efektywnie dokonywać zakupów w przedsiębiorstwie, należy przede wszystkim właściwie wybrać strategię zakupową. Badanie wiodących europejskich przedsiębiorstw przeprowadzone by benchmarking specialist PIMS Associates and the Chartered Institute of Purchasing and Supply (CIPS) pokazało, iż efektywna strategia zakupowa może przyczynić się aż do 4 % wzrostu wartości sprzedaży lub 30 % wzrostu rentowności. Badanie te pokazało również, że wciąż niewiele firm inwestuje w rozwój i organizację zakupów. [Thompson, 1996]. Do efektywnego dokonywania zakupów konieczne jest przeprowadzenie nie tylko niezbędnych analiz różnego typu, ale również określenie siły, jaką dane przedsiębiorstwo może wywierać na cały łańcuch dostaw. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie strategii zakupowych przedsiębiorstw, które opierają się na ich dominacji w łańcuchu dostaw.

1. Teoria dominacji przedsiębiorstw

Dla osób zarządzających przedsiębiorstwem oraz dla jego właścicieli i interesariuszy stanowi ono określoną siłę, którą wywierać może w łańcuchu dostaw oraz w gospodarce oraz którą może wykorzystywać, aby zostać pozytywnie zweryfikowane przez rynek. Aby móc zweryfikować hipotezę, iż strategię zakupową opierają się na dominacji, należy najpierw przyjrzeć się jednej z teorii przedsiębiorstw, jaką jest teoria dominacji przedsiębiorstwa wyprowadzona przede wszystkim z prac F. Perroux odnoszących się do zjawisk dominacji kreowanych często przez organizacje. Teoria dominacji przedsiębiorstw powstała pod koniec lat 40. XX wieku i była rozwijana przez 30 lat. Wielu ekonomistów widziało w niej atrakcyjny pomysł na dokonywanie analizy przedsiębiorstwa w gospodarce, ze względu na to, iż siła, którą ono dysponuje, determinowana jest przez wiele czynników. Teoria dominacji przedsiębiorstwa opiera się na władzy. To właśnie jej maksymalizacja kształtuje granice instytucjonalne oraz organizacyjne pomiędzy rynkiem, przedsiębiorstwem oraz gospodarstwami domowymi. Znaczącą rolę w koordynacji gospodarki odgrywa siła, którą państwo, ale także, w różnym stopniu, przedsiębiorstwa. Siła ta wywodzi się nie tylko ze struktur rynkowych, takich jak udział w rynku, kompetencje czy zasoby, ale z różnych efektów dominacji i wpływu, jakie inne przedsiębiorstwa są w stanie wywierać nie tylko na inne przedsiębiorstwa, ale na całą gospodarkę. Związane jest to z rolą przedsiębiorstwa w łańcuchu dostaw, regionie, w strukturze materialno – rzeczowej gospodarki. Granicę przedsiębiorstwa stanowi opór siły innych organizacji, jednak każda organizacja dąży do uzyskania jak największej siły w gospodarce i łańcuchu dostaw oraz zdominowania innych przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa stwarzają silne struktury asymetryczne

w gospodarce. Na tle innych przedsiębiorstw, dana organizacja zajmuje pozycję dominującą bądź zdominowaną, co związane jest z ich różną siłą [Noga, 2011]. Największej siły w gospodarce nabierają przedsiębiorstwa najwyżej zaawansowane menedżersko, a więc także te, które wprowadziły efektywne strategie zakupowe w swoim łańcuchu dostaw.

2. Zakupy oraz przedmiot ich zainteresowania

Zgodnie ze współczesną definicją zakupy oznaczają „oddanie do dyspozycji przedsiębiorstwa zasobów, które odpowiadają jego potrzebom produkcyjnym, po optymalnych kosztach, z wykorzystaniem wszystkich możliwości rynkowych” [Gasser, 1996]. Zakupy są jednym z etapów logistyki zaopatrzenia w przedsiębiorstwie i oznaczają nabywanie dóbr oraz usług [Grzybowska, 2011]. Do procesu podejmowania decyzji we wszystkich fazach związanych z powstawaniem produktu powinny zostać włączone osoby zarządzające zakupami w przedsiębiorstwie [Gasser, 1996]. Dokonanie zakupu w przedsiębiorstwie powinno zostać poprzedzone wyborem i weryfikacją dostawcy oraz wynegocjowaniem z nim jak najkorzystniejszych dla przedsiębiorstwa warunków handlowych przy wykorzystaniu siły przedsiębiorstwa. Zakupy są transakcją wymiany towaru bądź usługi na gratyfikację dla dostawcy. Podczas tej transakcji dochodzi do przepływu gotówki, dóbr oraz informacji [Grzybowska, 2011].

Wyróżnić można dwa podstawowe rodzaje zakupów w przedsiębiorstwie. Pierwsze z nich to zakupy, których celem jest odsprzedaż dóbr. Dotyczą one przede wszystkim hurtowników oraz detalistów. Drugim rodzajem zakupów są zakupy przemysłowe, których przeznaczeniem jest zużycie bądź transformacja. Podzielić je można na dobra produkcyjne, czyli takie, które przedsiębiorstwo wykorzystuje do produkcji dóbr, zarówno konsumpcyjnych, jak i innych dóbr produkcyjnych oraz na dobra inwestycyjne, odnoszące się do środków trwałych przedsiębiorstwa, jednak ich nabywanie nie jest zadaniem działu zakupów [Grzybowska, 2011].

3. Strategia zakupów w przedsiębiorstwie

Zakupy w przedsiębiorstwie są planowane na poziomie operacyjnym oraz strategicznym. W rezultacie ogólnego procesu, który polega na identyfikowaniu wizji, misji oraz celów strategicznych, a także analizy i planowania strategicznego stworzona zostaje strategia zamierzona, dotycząca także zakupów. Aby osiągnąć cele strategiczne, należy przełożyć je na działania oraz konkretne zadania, czyli przejść z poziomu strategicznego do poziomu operacyjnego. Prawidłowo opracowana i wdrożona strategia zakupów przyczynia się do rozwoju przedsiębiorstwa i osiągnięcia przewagi konkurencyjnej [Grzybowska, 2011]. Należy podkreślić, iż efektywna strategia zakupowa poprawia jakość usług dostawcy nie tylko pod względem produktu, dostawy, czasu realizacji i obsługi klienta, ale także ceny. Poza tym wdrożenie odpowiedniej strategii dla nieodpowiednio zarządzanych zakupów produktów i usług może przyczynić się do oszczędności pomiędzy 20 a 40 % dotychczasowych kosztów [Thompson, 1996]. Wybór odpowiedniej strategii zakupów powinien zostać poprzedzony analizą pozycji przedsiębiorstwa na rynku oraz swobody i możliwości działania na poszczególnych rynkach. Najodpowiedniejsza do tego celu jest analiza typu portfelowego w sferze zakupów, bowiem pozwala porównać siłę rynkową nabywcy z siłą rynkową dostawcy. Proces składa się z kilku faz: klasyfikacji dóbr zaopatrzeniowych, określenia wpływu danych dóbr na wynik przedsiębiorstwa oraz określenia ryzyka związanego z zakupami danych dóbr. W rezultacie powstaje podział dóbr zaopatrzeniowych na cztery klasy w zależności od których stosuje się zróżnicowane sposoby postępowania przy realizacji ich zakupu [Abt, 1998]:

- artykuły strategiczne, posiadające znaczący wpływ na wyniki ekonomiczne nabywcy oraz charakteryzujące się znaczącym ryzykiem,
- artykuły o charakterze „wąskich gardeł”, mające małe znaczenie dla działalności przedsiębiorstwa, ale wysokie ryzyko zaopatrzeniowe,
- artykuły o charakterze „dźwigni”, mające duży wpływ na wynik działalności przedsiębiorstwa i niskie ryzyko zaopatrzeniowe,
- pozostałe artykuły, wykazujące niski wpływ na wyniki przedsiębiorstwa i niskie ryzyko zaopatrzeniowe.

Prawidłowy wybór strategii zakupowej zależy także od cyklu życia produktu, więc należy określić, w jakim stadium rozwoju aktualnie znajduje się dane dobro. W dwóch pierwszych etapach dominującą pozycję posiada dostawca, ponieważ produkt jest nowy, nie ma często substytutów, wymaga działań promocyjnych, co przekłada się na wysoką cenę i duży zysk dostawcy. W pierwszej

fazie życia produktu nabywca powinien dążyć do nawiązania trwałych relacji biznesowych z dostawcą, więc strategia zakupowa także powinna być oparta na modelu zakupów partnerskich. W kolejnej fazie życia produktu, fazie wzrostu, dostawca jest również dominującym podmiotem, gdyż posiada sprawną sieć dostaw i system produkcji, ale z drugiej strony dany produkt zaczyna być kopiowany przez inne przedsiębiorstwa, nabywca ma możliwość zmiany dostawcy i zaczyna przyjmować dominującą pozycję nad dostawcą. W fazie dojrzałości dominuje nabywca, gdyż ze względu na nasyconie rynku dostawcy muszą obniżyć cenę oraz standaryzować procedury współpracy z nabywcami. Konkurencja na rynku zaostrza się i sposobem uzyskania przewagi konkurencyjnej jest cena. Cena jest także kluczowym elementem w fazie spadku. Spadek sprzedaży powoduje rozwiązywanie współpracy z dostawcami, którzy chcą pozbyć się zapasów obniżając znacząco cenę. Do dokonania prawidłowego wyboru strategii zakupowej niezbędne jest także określenie siły dostawcy oraz nabywcy na rynku, gdyż mają one na nią istotny wpływ. Siła przetargowa dostawcy wzrasta, gdy na rynku jest niewiele konkurencyjnych przedsiębiorstw, gdy jest on strategicznym partnerem dla nabywcy, a jego dobra mają kluczowe znaczenie dla procesu produkcyjnego nabywcy oraz gdy dostawca posiada wiele bardziej zyskowych i prestiżowych nabywców. Również w sytuacji, gdy dostawcy dążą do sytuacji integracji pionowej w przód albo sprzedaży produktów bezpośrednio na rynku, z pominięciem nabywcy, ich pozycja dominująca wzrasta. Tak jest również w sytuacji, gdy koszt zmiany dostawcy jest wyższy dla nabywcy, niż koszt zmiany nabywcy dla dostawcy. Nabywcom jest trudno wpływać na dostawców o dużej sile przetargowej, mają ograniczony wpływ na koszty i reakcję na zmiany zachodzące na rynku. Z drugiej strony nabywcy także mogą posiadać znaczną siłę przetargową, wpływającą na wybór strategii zakupowej i możliwość dominacji podczas ustalania warunków handlowych z dostawcą. Siła przetargowa dostawcy jest wysoka, gdy na rynku występuje wielu dostawców danego dobra o podobnych parametrach, jakości i cenie, a rynek nie jest skoncentrowany. Nie bez znaczenia jest także duża ilość kupowanych dóbr oraz możliwość integracji pionowej w tył [Grzybowska, 2011].

4. Rodzaje strategii zakupowych

1) Strategie zakupowe ze względu na liczbę dostawców

Następnym krokiem po podjęciu decyzji o zakupie produktów oraz usług ze źródeł zewnętrznych jest określenie strategii zakupów [Bozath, Handfield, 2007]. Nabywcy mogą wybrać współpracę z jednym dostawcą bądź ich większą liczbą dla jednego rodzaju produktu. Zaletą posiadania pojedynczego źródła zaopatrzenia jest zwiększone zaangażowanie obydwu stron w długookresową współpracę, gdyż niesie to za sobą także inwestycje, takie jak np. EDI, które motywują dostawców do osiągania lepszych wyników. Rezultatem zredukowania liczby dostawców jest zmniejszenie ceny zakupu, wzrost jakości produktów, obniżenie kosztów transakcyjnych oraz zmniejszenie zapasów [Janda, Seshadri, 2001]. Przedsiębiorstwa decydują się na współpracę z jednym dostawcą, gdy nastawiają się na osiągnięcie korzyści skali oraz gdy dane dobro jest kluczowe dla przedsiębiorstwa [Svahn, Westerlund, 2009]. Kupując od jednego dostawcy, nabywca może użyć jako argumentu w negocjacjach cenowych dużego wolumenu zakupu, co sprawia, iż mimo niskiej marży, dostawcy i tak chętnie podejmują z nim współpracę licząc na skalę zamówień [Kulkarni, 1996]. Wyróżnić należy także szczególną odmianę pojedynczego źródła zaopatrzenia, jaką jest monopol dostawcy. Jest to forma współpracy z tylko jednym dostawcą na rynku, ale wynikająca nie z wyboru nabywcy, tylko z braku istnienia konkurencji na rynku. Strategię tą charakteryzują wysoki stopień uzależnienia nabywcy od dostawcy oraz jego dominacja nad nabywcą. Monopol dostawcy jest rezultatem posiadania patentów, praw autorskich, posiadania wyłączności na dany surowiec, rynek, na technologię produkcji, posiadania znacznego kapitału albo istnienia wysokich barier wejścia na rynek lub barier prawno – administracyjnych. Dostawca będący monopolistą kontroluje i kształtuje nie tylko cenę sprzedaży, ale także kontroluje ilośći dostępnego dobra. Ma to na celu maksymalizację osiąganych przez siebie zysków. Nabywcy nie mają siły, aby zmienić istniejącą sytuację ani swobody zmiany dostawcy. Dostawcy monopolistyczni często łączą się w związki, tworząc tym tak zwane oligopole. W obrębie związku występuje brak konkurencji cenowej, a cena ustalana jest przez dominujące przedsiębiorstwo będące przywódcą kosztowym [Grzybowska, 2011]. Z drugiej strony część przedsiębiorstw decyduje się na współpracę z wieloma dostawcami dla każdego typu produktów i usług. Kluczową zaletą współpracy z wieloma dostawcami jest uniezależnienie od jednego określonego dostawcy, co zapewnia niezawodność dostaw. Należy zauważyć, iż wiele firm preferuje

posiadanie rezerwowego dostawcy w celu uniknięcia uzależnienia i dominacji [Svahn, Westerlund, 2009]. Wyróżnić też można rozwiązanie pośrednie, czyli zakupy krzyżowe. Strategia ta polega na kupowaniu dóbr oraz usług od jednego dostawcy dla jednego obszaru działalności przedsiębiorstwa, natomiast dla innego obszaru podobnych dóbr od innego dostawcy, posiadającego podobną moc produkcyjną. W tej sytuacji drugi kontrahent pełni jednocześnie rolę dostawcy rezerwowego w sytuacji, gdy pierwszy nie jest w stanie dostarczyć požądanej ilości towaru. Podobną strategią jest strategia zakupów dwuźródłowych. W tej sytuacji dwóch dostawców dostarcza do przedsiębiorstwa ten sam produkt bądź usługę przy różnym lub tym samym udziale procentowym, co wymusza stałą rywalizację między dostawcami i podnoszenie wydajności [Bozarth, Handfield, 2007].

2) Strategie zakupowe uwzględniające przedmiot zakupu

Ze względu na przedmiot zakupu strategie zakupowe podzielić można na strategie zakupu pojedynczych elementów oraz strategie zakupów modułowych. Strategie zakupów pojedynczych elementów stosowane są przez przedsiębiorstwa produkcyjne, kupujące proste elementy potrzebne do wytwarzania swoich wyrobów. Założeniem tej strategii jest wysoki stopień integracji pionowej i niski stopień wydzielenia działalności produkcyjnej na zewnątrz. Często nabywca skupia wokół siebie bardzo dużą liczę dostawców dóbr potrzebnych do własnej produkcji. Drugą strategią ze względu na przedmiot zakupu jest strategia zakupów modułowych, której celem jest redukcja złożoności procesu produkcyjnego. Jest ona preferowana przez przedsiębiorstwa, którym zależy na outsourcingu wybranych procesów produkcyjnych w istotnym zakresie. Przedsiębiorstwo kupuje całe moduły lub podzespoły, które są dostarczane na linie produkcyjne. Zamiast surowców oraz pojedynczych części, kupuje się częściowe lub całościowe produkty o dużym stopniu złożoności wbudowywane w finalny produkt. Do korzyści wiążących się ze stosowaniem strategii zakupów modułowych zaliczyć można: redukcję liczby dostawców, zmniejszenie liczby asortymentu wymagającego stosowania procesu zakupów oraz magazynowania, skupienie się na kluczowych kompetencjach oraz możliwość zastosowania produkcji modułowej. Należy dodać, iż dla tej strategii poziom wzajemnych zależności między dostawcą a odbiorcą jest wysoki, co powoduje zwiększenie zależności od dostawców i ryzyka zakupowego. Może dochodzić również do utraty niektórych kompetencji. Zakup modułów jest ponadto procesem bardzo wymagającym [Grzybowska, 2011].

3) Strategie zakupowe wyodrębnione ze względu na geograficzny obszar penetracji

Ze względu na obszar geograficzny, na którym dokonywane są zakupy przez przedsiębiorstwo, strategie zakupów można podzielić na trzy kategorie. Pierwszą z nich są strategie zakupów lokalnych, polegające na świadomym poszukiwaniu dostawców oraz partnerów biznesowych w najbliższym otoczeniu. Bliskość dostawcy ma na celu zniwelowanie ryzyka związanego z cyklem dostaw i możliwością dostarczenia produktu w jak najkrótszym czasie. Do zalet tej strategii można zaliczyć także lepszą przejrzystość procesu zakupów, obniżenie kosztów transportu, redukcję ryzyka zakupowego oraz wspieranie lokalnych przedsiębiorstw. Drugim rodzajem strategii zakupowej ze względu na obszar geograficzny jest strategia zakupów krajowych. Dobra i usługi zgodnie z tą strategią są pozyskiwane na rynku krajowym. Trzecią strategią jest strategia zakupów globalnych. Przedsiębiorstwa ją stosujące wykorzystują globalne źródła zaopatrzenia nie ograniczając się tylko do rynku lokalnego lub krajowego i mogą poszukiwać najkorzystniejszych ofert na całym świecie. Strategia ta jest dobrym wyborem, gdy koszt robocizny stanowi dużą część ceny danego dobra. Pozwala ona na dokonywanie zakupu w krajach, gdzie koszt ten jest niższy. Należy dodać, iż podstawowym kryterium przy wyborze dostawcy w przypadku tej strategii jest cena, a nie jakość. Natomiast niewątpliwą zaletę stanowi większa dostępność zasobów, do tej pory często nieosiągalnych lokalnie. Wśród wad tej strategii wymienić można wysokie wymagania odnośnie kwalifikacji pracowników, wahania kursów walut, długi czas realizacji dostaw, brak pełnej kontroli nad terminowością realizacji zamówienia oraz koszty, takie jak cło, transport, itd., które mogą podnieść początkowo niską cenę zakupu [Grzybowska, 2011].

4) Strategie uwzględniające podmiot zakupów

Podmiotem zakupów jest nabywca. Może on dokonywać zakupów na dwa sposoby: indywidualnie bądź w ramach utworzonej wraz z innymi przedsiębiorstwami grupy zakupowej. Samodzielne zakupy stanowią typowe rozwiązanie dla przedsiębiorstw dokonujących zakupów na własne potrzeby i polegają głównie na uzupełnianiu zapasów danego dobra po przekroczeniu ustalonego poziomu zapasów. Pozwalają na redukcję zamrożonego w zapasach kapitału.

Odmiennym rodzajem zakupów samodzielnych jest obserwacja i reagowanie na bieżący popyt. W tym przypadku zapotrzebowanie zgłasza dostawcy ogniwo łańcucha dostaw znajdujące się najbliższej rynku zbytu. Z jednej strony pozwala to na szybkie reagowanie na nagłe zmiany popytu, jednak traci się możliwość koordynacji zapotrzebowania zgłaszanego przez różne ogniwa sieci dystrybucji, bowiem zamówienia generuje się bazując na stanie zapasu w określonej lokalizacji. Jeszcze innym rozwiązaniem samodzielnych zakupów są zakupy oparte na prognozowanych wartościach popytu. Dokonywane są na podstawie planów krótko- i średniookresowych dla produkcji, zgodnie z którymi tworzy się plany zakupowe. Należy dodać, iż ze względu na błędy prognoz i odchylenia od wartości rzeczywistych nie jest to pewne rozwiązanie. Drugim sposobem dokonywania zakupów są zakupy wspólne. Grupy przedsiębiorstw tworzą konsorcja zakupowe reprezentowane przez jeden, wspólny podmiot, sumując indywidualne zamówienia w jedno skonsolidowane, o dużo większym wolumenie. Grupy te mogą być tworzone przez działające w porozumieniu indywidualne przedsiębiorstwa, bez wyodrębnionych jednostek organizacyjnych bądź też mogą być utworzone przez organizację integrujące nabywców. Ich celem jest pozyskiwanie lepszych warunków handlowych i zakupowych, zarówno cenowych jak i poza cenowych poprzez wykorzystywanie dużej siły nabywczej i zajęcie dominującej pozycji. Rozwiązanie to pozwala także na integrację w branży. Z drugiej strony barierą tworzenia grup zakupowych jest obawa przedsiębiorstw przed udostępnianiem informacji o potrzebach i prognozach dla swojej produkcji, z uwagi na możliwość ich wykorzystania przez potencjalnych konkurentów wchodzących w skład grupy. [Grzybowska, 2011].

5) Strategie zakupów ze względu na model relacji dostawca - odbiorca

Ze względu na model relacji pomiędzy dostawcą i odbiorcą wyróżnić można dwie strategie zakupowe: strategię zakupów transakcyjnych oraz strategię zakupów partnerskich. Strategia zakupów transakcyjnych nastawiona jest na tworzenie krótkookresowych relacji z dostawcami i osiąganiu przewagi konkurencyjnej oraz maksymalizacji korzyści tylko jednej ze stron, bez brania pod uwagę korzyści drugiej strony. Jedno przedsiębiorstwo dąży do osiągnięcia dominującej pozycji. Powiązanie między nabywcą a dostawcą oparte jest wyłącznie na realizacji zawartej transakcji i ma charakter wyłącznie ekonomiczny. Podpisywana umowa często zawiera tylko ogólne warunki dostaw. Ten model relacji pomiędzy dostawcą a odbiorcą odzwierciedla chęć dominacji przedsiębiorstw w łańcuchu dostaw i dążenie do przenoszenia ryzyka na partnera biznesowego. W rzeczywistości stosowanie strategii transakcyjnej opartej na ciągłej dominacji i realizacji własnych korzyści kosztem partnera biznesowego może doprowadzić do konfliktów, manipulacji i rozwiązania współpracy. Odmienną strategią jest strategia zakupów partnerskich, zorientowana na długookresową współpracę i osiągnięcie obopólnych korzyści. Założeniem tej koncepcji jest tworzenie relacji opartych na zaufaniu oraz relacji indywidualnych ze strategicznym dostawcą, a także tworzenie powiązań sieciowych między dostawcą a nabywcą na różnych etapach łańcucha dostaw i kreowanie odchudzonego przepływu dóbr. Przejście od stosowania strategii zakupów transakcyjnych do strategii zakupów partnerskich jest długotrwałym procesem, spowodowanym powtarzającą się współpracą opierającą się na powtarzalnych transakcjach. Dzięki poprawnie przebiegającej współpracy rozwija się zaufanie między kontrahentami oraz powiązania społeczne i ekonomiczne (Grzybowska, 2011, pp. 67 – 69). Należy dodać, iż nabywca oraz dostawca mogą odnieść sukces wtedy, gdy są w stanie na warunkach partnerskich osiągnąć swoje założenia odnośnie zysków i redukcji kosztów, bowiem wspólnie osiągnięty sukces przekłada się na wzmocnienie powiązań między kontrahentami (Gasser, 1996, p. 22). Należy też podkreślić, że dla przedsiębiorstwa najcenniejszym aktywnym są relacje biznesowe, gdyż dzięki nim może osiągnąć wysoką wydajność i efektywność w swoich działaniach. Jednak zawsze jedna strona posiada większą siłę niż druga, więc gdy działania skierowane są na maksymalizowanie wydajności, próbuje ona kontrolować sieć bądź łańcuch dostaw (Svahn, Westerlund, 2009, p. 176).

Podsumowanie

Procesy zakupowe stanowią bardzo ważny aspekt działalności przedsiębiorstw, gdyż udział generowanych przez nie kosztów w kosztach ogółem jest bardzo wysoki i może wynosić nawet do 80 %. Dlatego tak ważne jest dobranie odpowiedniej strategii zakupowej, która pozwoli na maksymalizację korzyści przedsiębiorstwa, zwiększanie osiąganych zysków oraz zwiększanie przewagi konkurencyjnej. Wybór strategii zakupowej zależy nie tylko od ogólnej sytuacji na rynku, ale także od układu sił w nim występujących. Siła przetargowa dotyczy zarówno

dostawcy, jak i nabywcy, a jej zwiększenie powoduje zagwarantowanie sobie bardziej korzystnych warunków współpracy i poprawienie zyskowności przedsiębiorstwa. Weryfikując postawioną na początku tezę należy stwierdzić, iż strategię zakupowe opierają się na dominacji, bowiem każde przedsiębiorstwo na tle innych przedsiębiorstw zajmuje pozycję dominującą bądź zdominowaną, co związane jest z ich różną siłą. Osoby odpowiedzialne za proces zakupów w przedsiębiorstwie powinny jednak zdawać sobie sprawę, iż najcenniejszym aktywem przedsiębiorstwa są jego relacje biznesowe, a często to właśnie relacje oparte na partnerstwie, a nie na dominacji sprzyjają podnoszeniu efektywności i wydajności nie tylko przedsiębiorstwa dostawcy, ale i nabywcy, bowiem przyczyniają się do osiągnięcia sukcesu dwóch stron w długim okresie, a nie jednorazowej korzyści.

Bibliografia

1. Abt, S., 1998, *Zarządzanie logistyczne w przedsiębiorstwie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 63 - 83.
2. Bozarth, C., Handfield, R. B., 2007, *Wprowadzenie do zarządzania operacjami i łańcuchem dostaw*, Wydawnictwo HELION, Gliwice, s. 375 - 424.
3. Gasser, A. J., 1996, *Nowe Spojrzenie: Zakupy źródłem zysku*, Polskie Stowarzyszenie Logistyki i Zaopatrzenia, Warszawa.
4. Grzybowska, K., 2011, *Strategie zakupowe*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
5. Janda, S., Seshadri, S., 2001, *The influence of purchasing strategies on performance*, Journal of Business & Industrial Marketing, Vol. 16 Iss 4 s. 294 - 308
6. Kulkarni, S., 1996, *Purchasing*, Journal of Business Strategy, Vol. 17 Iss 5 s. 17 - 20
7. Noga, A., 2011, *Teorie przedsiębiorstw*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 172 - 174.
8. Pleschenko, V., 2011, *Optimization of procurement procedures for industrial enterprises*, w: Grzybowska, K., Golińska, P. (ed), *Selected logistics problems and solutions*, Publishing House of Poznan University of Technology, Poznań, s. 151 - 161.
9. Svahn, S., Westerlund, M., 2009, *Purchasing strategies in supply relationships*, Journal of Business & Industrial Marketing, Vol. 24 Iss 3/4 s. 173 - 181
10. Thompson, M., 1996, *Effective purchasing strategy: the untapped source of competitiveness*, Supply Chain Management: An International Journal, Vol. 1 Iss 3 s. 6 - 8
11. Ward, G., 2010, *Od umowy po realizację zamówienia – przewodnik dla szefa projektu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa, s. 19 - 41.

ZRÓWNOWAŻONA LOGISTYKA JAKO ELEMENT KULTURY ZARZĄDZANIA NOWOCZESNYM PRZEDSIĘBIORSTWEM PRODUKCYJNYM

Mgr Emilia Sielicka,

Mgr Alicja Choma

Mgr inż. Damian Kowalczyk

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Emilia.Sielicka@ue.wroc.pl

Alicja.Choma@ue.wroc.pl

Damian.Kowalczyk@ue.wroc.pl

1. Wprowadzenie

W dobie globalizacji paradygmat wzrostu gospodarczego cywilizacji konsumpcyjno-przemysłowej króluje niepodzielnie. Dzięki temu człowiek osiągnął niebywale sukcesy w rozwoju cywilizacyjnym – jednak za cenę niszczenia środowiska w którym żyje. Problem nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych, zanieczyszczenia i degradacji środowiska, czy pogłębiających się różnic między bogatymi, a biednymi, uściślając – między krajami Trzeciego Świata, a tymi wysoce rozwiniętymi jest od dawna powszechnie znany [Zegar 2007]. Próba przywrócenia swoistej równowagi w naszym świecie było stworzenie koncepcji zrównoważonego rozwoju, celem której jest znalezienie kompromisu pomiędzy rozwojem cywilizacyjnym a technologicznym. W skrócie zrównoważony rozwój można określić jako uzasadniony ekonomicznie, społecznie pożądany oraz dopuszczalny ekologicznie rozwój (wzrost) gospodarczy. Rozwój ten można przenieść na niemal wszystkie dziedziny działalności gospodarczej człowieka, w tym również logistykę dużych przedsiębiorstw produkcyjnych [Kryk 2004].

2. Istota zrównoważonego rozwoju

Po raz pierwszy problem nadmiernej eksploatacji środowiska został poruszony z inicjatywą ONZ, na szczycie światowym, w latach siedemdziesiątych XX wieku podczas konferencji w Sztokholmie. Efektem tego było stworzenie Deklaracji Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Środowiska Człowieka, w wyniku której podjęto prace nad zdefiniowaniem pojęcia „zrównoważonego rozwoju” (sustainable development) w kontekście ekonomicznym, prawnym, społecznym i ekologicznym. W deklaracji tej zdefiniowano pojęcie zrównoważonego rozwoju jako prawa do zaspokojenia potrzeb rozwojowych obecnej generacji, bez ograniczania praw przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych. W definicji tej wskazano również, iż rozwój zarówno cywilizacyjny jak i gospodarczy obecnego pokolenia nie powinien odbywać się kosztem zużycia nieodnawialnych zasobów oraz degradacji środowiska – dla dobra przyszłych pokoleń, które również będą posiadały możliwości dla swojego rozwoju.

Oficjalna koncepcja dotycząca zrównoważonego rozwoju została zatwierdzona podczas drugiej Konferencji ONZ „Środowisko i Rozwój” odbywającej się w 1992 roku w Rio de Janeiro. Podczas drugiego „Szczytu Ziemi” przyjęto dwa dokumenty: Deklarację z Rio w sprawie środowiska i rozwoju – stanowiącą ogólną filozofię zrównoważonego rozwoju oraz Agendę 21 – dokument określający zasady, a także praktyczne sposoby wdrożenia przyjętych na szczycie założeń. Myślą przewodnią obu dokumentów było osiągnięcie 3 podstawowych celów rozwoju zrównoważonego:

1. *Celu ekologicznego*: ograniczenie degradacji środowiska naturalnego oraz usunięcie występujących, a także potencjalnych dla niego zagrożeń.

2. *Celu ekonomicznego*: zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych człowieka, wykorzystując do tego najnowsze osiągnięcia techniki oraz technologii – nie degradując przy tym środowiska.

3. *Celu humanitarnego oraz społecznego*: zaspokojenie podstawowych potrzeb człowieka (fizjologicznych – takich jak likwidacja głodu, ubóstwa i nędzy; zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, ochronę zdrowia, czy rozwój kultury i edukacji).

Cele wymienione w obu dokumentach stanowiły podstawę do sformułowania głównych celów rozwoju zrównoważonego, opisanych poniżej. Cele te stanowią uzupełnienie celów rozwoju w ujęciu tradycyjnym. Do *celów ekonomicznych* należą: osiągnięcie stabilności ekonomicznej podmiotów będących częścią gospodarki opartej na zrównoważonym rozwoju, osiągnięcie rentowności przedsiębiorstw, uczciwe, otwarte, jednolite zasady zarządzania największych światowych podmiotów gospodarczych (przykładowo: wielkie korporacje, światowe spółki i in.), zarządzanie ryzykiem, zwalczanie korupcji oraz uczciwa konkurencja. Do *celów ekologicznych* zaliczyć można: ochronę środowiska, zapobieganie zanieczyszczeniu, odzyskiwanie odpadów i recykling, zmniejszenie emisji CO₂, zrównoważoną produkcję i logistykę, kontrolę substancji chemicznych, zarządzanie zasobami/surowcami. Z kolei do *celów społecznych* możemy zakwalifikować: stabilizację polityczną państwa, solidarność społeczną i współpracę przedsiębiorstw ze społecznościami lokalnymi, przestrzeganie praw człowieka i równouprawnienie, przestrzeganie prawa pracy i uczciwe zatrudnienie, bezpieczeństwo i higienę pracy, stworzenie odpowiedniej kultury korporacyjnej [Placzek 2012]. Kolejnym rezultatem drugiego „Szczytu Ziemi” były zmiany instytucjonalne i programowe jakie międzynarodowe organizacje uczestniczące w konferencji zdecydowały się wdrożyć, a także powstanie nowego organu z ramienia ONZ – Komisji Zrównoważonego Rozwoju (CSD), mającej na celu koordynację i kontrolę działań związanych z realizacją postanowień zawartych w Agendzie 21 i przygotowanie raportu na ten temat do końca 1996 roku. W roku 1997 podczas sesji specjalnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ „Rio +5” przedstawione zostały wyniki przyjętych w Rio postanowień. Okazało się, że większość państw członkowskich nie przestrzega postanowień zawartych w Agendzie 21. Pomimo tego nie zrezygnowano z podejmowania dalszych działań na rzecz ideologii zrównoważonego rozwoju. W kolejnych latach organizowano cykliczne wydarzenia, mające na celu rozwiązywanie problemu zrównoważonego rozwoju. Do takich wydarzeń możemy zaliczyć:

1) Specjalne Milenijne Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku w roku 2000;

2) Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu w 2002 roku;

3) Światowy Szczyt ONZ nt. zmian klimatycznych odbywający się w Kopenhadze

w 2009 roku;

4) Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie Zrównoważonego Rozwoju „Rio +20” zorganizowanej w Rio de Janeiro w 2012 roku, 20 lat po pamiętnej 2 konferencji ONZ.

Wszystkie powyższe wydarzenia wskazują na rozwój oraz stopniową realizację zasad zrównoważonego rozwoju [Szadziwska 2010].

Rozwijając podaną już definicję zrównoważonego rozwoju, jest to koncepcja, której myślą przewodnią jest zachowanie środowiska oraz zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń, nie tylko poprzez szeroko pojętą ochronę środowiska, lecz głównie przez zmianę modelu rozwoju cywilizacyjnego, polegającego na wypracowaniu modelu konsumpcji bardziej przyjaznego dla środowiska naturalnego, zmianie systemu wartości człowieka oraz takim sposobie gospodarowania i rozwoju, by pozostawić środowisko w którym żyjemy przyszłym pokoleniom w stanie niegorszym niż zastało go nasze pokolenie. Termin rozwój zrównoważony stanowi rozwinięcie stosowanego wcześniej terminu „ecodevelopment”, który odnosił się tylko do aspektów środowiskowych, pomijając aspekt społeczny. W polskiej literaturze naukowej rozwój zrównoważony tłumaczony jest również jako *rozwój trwały*, *rozwój trwały i zrównoważony* oraz *rozwój samopodtrzymujący*. Niezależnie od użytego nazewnictwa, istota tego terminu pozostaje taka sama [Zegar 2007].

Koncepcja zrównoważonego rozwoju jest procesem długofalowym, łączącym 3 równomiernie oddziaływające na siebie elementy: rozwój gospodarczy, społeczny oraz ochronę środowiska. Każdy ze wspomnianych elementów zrównoważonego rozwoju musi ze sobą kooperować, ponieważ czyste środowisko jest bardzo ważne, ale gdy osiągnięto je za cenę zwiększenia bezrobocia czy stworzenie innego, nowego rodzaju konfliktu społecznego, nie będzie to zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju [Pawłowski 2006]. Tak samo maksymalizacja zysku, która jest głównym motywem działalności przedsiębiorstwa, osiągnięcie bowiem zakładanych celów ekonomicznych jest warunkiem koniecznym do podejmowania działań ekonomicznych i społecznych [Szadziwska 2010].

3. Zrównoważony rozwój w logistyce przedsiębiorstw produkcyjnych

Zrównoważona logistyka, obok zrównoważonej produkcji wymieniona została jako jeden z najważniejszych obszarów zainteresowań zrównoważonego rozwoju (punkt 5. celów ekologicznych ZR opisanych w I części artykułu). Nie bez powodu. Logistyka - niezbędna w procesie wymiany dóbr i informacji, oprócz generowania finansowych korzyści, generuje również negatywne efekty związane z degradacją środowiska naturalnego. Zrównoważona logistyka, jako rozbudowana wersja logistyki tradycyjnej, swoim zakresem obejmuje wszelkie inicjatywy i działania w zakresie planowania, realizowania i kontrolowania sprawnego oraz efektywnego przepływu surowców, materiałów, półproduktów i wyrobów finalnych, wspomaganego odpowiednim przepływem informacji oraz racjonalnym zarządzaniem zasobami naturalnymi, odpadami, uwzględniając przy tym potrzeby i uwarunkowania społeczne.

Aspekt społeczny zrównoważonej logistyki nie różni się szczególnie od aspektów społecznych występujących w innych sektorach działalności przedsiębiorstwa. Zmienną są tutaj podmioty, których te czynniki dotyczą. Dla logistyki produkcji będą to przykładowo: pracownicy produkcyjni, operatorzy wózków widłowych, kierowcy, magazynierzy, managerowie różnych szczebli, pomijając dostawców, partnerów biznesowych, czy też innych pracowników przedsiębiorstwa. Z tego względu czynniki te mogą być rozpatrywane w ujęciu szerszym - jako aspekty społeczne dla całego łańcucha dostaw, jak również dla całego przedsiębiorstwa. Aktywność społeczną przedsiębiorstwa można podzielić według poniższych kryteriów:

1) Prowadzenie uczciwych praktyk pracowniczych – przestrzegania praw człowieka i prawa pracy, przestrzeganie zasad równouprawnienia, godziwe i terminowe wynagrodzenie pracowników i pracowniczek, przestrzeganie oraz egzekwowanie przepisów związanych z bezpieczeństwem i higieną pracy, czy prowadzenie opieki socjalnej dla swoich pracowników (premie, dofinansowywanie ubezpieczenia na życie, opieka medyczna, karty multisport, bony oraz inne karty podarunkowe), czy przeciwdziałanie korupcji oraz różnym rodzajom dyskryminacji.

2) Prowadzenia praktyk nastawionych na współpracę ze społecznością lokalną – czynny udział w lokalnych wydarzeniach, organizowanie wydarzeń/imprez dla pracowników, i/lub społeczności lokalnej, wspieranie akcji charytatywnych, czy innych przedsięwzięć społecznych (np. budowa mostu, obwodnicy miasta, dofinansowanie kursów, szkoleń zawodowych dla bezrobotnych).

Swoistym wsparciem dla działalności społecznej przedsiębiorstw są standardy etyczne, oparte na *Corporate Social Responsibility (CSR)*, uniwersalne dla wszystkich przedsiębiorstw, takie jak ISO 26000, lub też bardziej specjalistyczne, odnoszące się do zarządzania łańcuchem dostaw: *SA 8000, Ethical Trade Initiatives (ETI), IQNet SR10, BSCI, ICS, WCA*.

Logistyka jak niemal każda działalność człowieka stanowi zagrożenie dla środowiska naturalnego. Obszarami logistyki zaliczalnymi jako szkodliwe dla środowiska są bez wątpienia procesy transportowe, magazynowe oraz zarządzania opakowaniami i odpadami. Z tego względu najważniejszymi wyzwaniami dla zrównoważonej logistyki są: minimalizowanie, lub likwidacja szkodliwego oddziaływania na środowisko naturalne; zapobieganie powstawaniu zanieczyszczeń;

racjonalne gospodarowanie zasobami i surowcami; zminimalizowanie ilości wytwarzanych odpadów; recykling odpadów.

Celem spełniania wyżej wymienionych założeń przedsiębiorstwa produkcyjne wykorzystują „nowoczesne technologie środowiskowe” oraz nowoczesne koncepcje zarządzania. Przez pojęcie nowoczesne technologie środowiskowe (traktowane jako czynniki produkcji) rozumie się technologie będące relatywnie mniej uciążliwe dla środowiska w porównaniu z innymi, konkurującymi technologiami. Mniej uciążliwy dla środowiska oznacza generujący mniejszą ilość zanieczyszczeń, efektywne wykorzystanie surowców oraz innych zasobów, powtórne zagospodarowanie odpadów, a w przypadku gdy jest to niemożliwe – ich bezpieczną degradację. Technologie środowiskowe obejmują nie tylko narzędzia, maszyny, towary, opakowania, lecz także know-how czy oparte na jego podstawie działania/procesy oraz utworzone do tego celu procedury i instrukcje. Zastosowane nowoczesne technologie środowiskowe zależą od branży/dziedziny którą zajmuje się przedsiębiorstwo. Przykładem technologii środowiskowej dla przemysłu paliwowego będą biopaliwa.

Uwzględniając fazy cyklu życia produktu oraz strukturę łańcucha logistycznego, można dokonać podziału technologii środowiskowych na następujące obszary tematyczne:

- 1) Pozyskiwanie surowców (w tym wydobywanie kopalni) jako element wejściowy,
- 2) Zapobieganie zmianom klimatycznym (np. efektwi cieplarnianemu) jako proces pomocniczy, występujący na każdym etapie łańcucha,
- 3) Ochrona powietrza, wód i gleb jako proces pomocniczy, występujący na każdym etapie łańcucha,
- 4) Zrównoważoną produkcję jak jeden z głównym procesów,
- 5) Zrównoważoną utylizację odpadów jako proces pomocniczy, występujący na każdym etapie łańcucha [Kurpanek 2010].

Do nowoczesnych koncepcji zarządzania zaliczamy wszelkie działania (ideologię, metody i technik) mające na celu minimalizację kosztów, zmniejszenie ilości wykorzystywanych zasobów, przy jak najefektywniej zagospodarowanym czasem pracy. Wszystko to ma na celu maksymalizację zysku przedsiębiorstwa. Obecnie najpopularniejszą i najczęściej wykorzystywaną koncepcją w zarządzania przedsiębiorstwem produkcyjnym jest Lean Management (Lean Production). Oprócz najważniejszego czynnika ekonomicznego, innym, ważnym aspektem szczupłego zarządzania jest jego korzystny wpływ na środowisko naturalne oraz mimo początkowych oporów dużej części pracowników (głównie produkcyjnych, przykładowo kierownicy produkcji nie chcą ograniczać zapasów magazynowych), poprawa nastrojów społecznych i atmosfery pracy.

Wymienione powyżej obszary tematyczne technologii środowiskowych należy uzupełnić o zagadnienia dotyczące właśnie szczupłego zarządzania, tj.:

- 1) Odchudzoną produkcję jako koncepcja wspomagająca zrównoważoną produkcję;
- 2) Zrównoważoną logistykę występujące pomiędzy procesami głównymi;
- 3) Odchudzoną logistykę jako koncepcja wspomagająca zrównoważoną logistykę;
- 4) Współpracę z dostawcami oraz innymi partnerami biznesowymi;
- 5) Zrównoważoną konsumpcję jako element wyjściowy.

Dopiero połączenie obu elementów w ramach *Responsible Supply Chain Management (RSCM)* umożliwi osiągnięcie zakładanych celów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych przedsiębiorstwa. Najkrócej RSCM można zdefiniować jako „zarządzanie ekonomicznym,

środowiskowym i społecznym wpływem procesu dostaw”.

Logistykę zrównoważoną przedsiębiorstwa produkcyjnego można budować w oparciu o rozwiązania, których celem jest rozpowszechnienie jak również wsparcie działań z zakresu rozwoju zrównoważonego. Poniżej autor wybrał najbardziej efektywne jak i obecnie najczęściej wykorzystywane z nich. Pierwszych 7. stanowi narzędzia wykorzystywane zarówno w koncepcji lean manufacturing jak i lean logistic (szczupłym zarządzaniu logistyką). Wdrożenie tych rozwiązań w przedsiębiorstwie produkcyjnym ma bezpośredni wpływ na wszystkie aspekty zrównoważonej logistyki. Kolejnych 5. jest już narzędziami wykorzystywanymi do osiągnięcia celów ekologicznych logistyki zrównoważonej:

1) *Elimination of 8 kinds of MUDA (eng. Waste)*, eliminacja wszelkich działań, czynności oraz rzeczy, które nie wytwarzają wartości dodanej dla wewnętrznego, lub zewnętrznego klienta. Wyróżnić można 8 rodzajów strat: *waste of overproduction*, *waste of inventory*, *waste of defects*, *waste of waiting*, *waste of over-processing*, *waste of transportation*, *waste of motion*, *waste of unutilized employee skills*. Podstawowym narzędziem używanym do identyfikacji marnotrawstwa jest *value stream mapping (VSM)*.

2) *Just in Time (JIT) – dostawa na czas*, polegającą na ograniczeniu zapasów komponentów (części), materiałów i surowców do minimum, planowaniu produkcji bezpośrednio pod bieżące zapotrzebowanie. Główną korzyścią wdrożenia systemu *Just in Time* jest uwolnienie przestrzeni magazynowej (zamrożonego kapitału w postaci), redukcja czasu realizacji zamówienia do minimum oraz ograniczanie marnotrawstwa.

3) *Metoda 5S – Sort, Set in order, Sweep, Standardize, Sustain*; jest narzędziem wspomagającym analizę procesów zachodzących na stanowisku pracy. Jej rezultatem jest efektywna organizacja miejsca pracy, uproszczenie środowiska pracy, eliminacja strat/marnotrawstwa oraz wprowadzenie i utrzymanie porządku na produkcji oraz magazynie.

4) *Ecomap* – narzędzie stworzone do identyfikacji obszarów i procesów stanowiących zagrożenie dla środowiska (przykładowo: lokalizacja przedsiębiorstwa, gospodarka wodno-ściekowa, gleba i składowanie materiałów, emisja do powietrza odorów, hałasu i pyłu, energia, gospodarka odpadami) w przedsiębiorstwie. Opracowywanie ekomap polega na dokładnej analizie oddziaływania na środowisko poszczególnych procesów czy też innych czynności wykonywanych w firmie, co pomaga w przewidywaniu zagrożeń oraz zaplanowaniu odpowiednich działań w celu ich zapobiegania. Ekomaping przyczynia się do podjęcia w firmie trzech rodzajów działań: niewielkich usprawnień i nowych praktyk pracy, poprawy kwestii środowiskowych w stosunkowo krótkim czasie, inwestycji i wdrożeń nowych technologii środowiskowych.

5) *Sustainable logistics chains (SLC)* – określane również jako łańcuchy zwrotne, lub łańcuchy odpadów. Postrzegane są jako procesy, w których korzysta się z zasobów przyjaznych dla środowiska, a powstałe z nich produkty po zakończonym okresie użytkowania podlegają utylizacji, a następnie ponownemu przetworzeniu i wykorzystaniu. Zrównoważone łańcuchy logistyczne, w porównaniu z tradycyjnymi łańcuchami logistycznymi, działają w oparciu o powiązania stworzone na wzór zależności funkcjonujących w ekosystemie. Uczestnicy zrównoważonego łańcucha logistycznego powinni być zlokalizowani możliwie blisko siebie, tak by łączyć wykorzystanie powstałych odpadów przy produkcji w jednym przedsiębiorstwie, jako surowca do produkcji w drugim przedsiębiorstwie. W *SLC* możemy wyróżnić dodatkowe procesy, nie występujące w tradycyjnym łańcuchu logistycznym: zbieranie, odzyskiwanie, sortowanie, przetwarzanie oraz ponowne wykorzystanie materiału w produkcji. Oprócz korzyści ekologicznych jakie udaje się uzyskać dzięki *SLC*, warto też zwrócić uwagę na korzyści ekonomiczne funkcjonowania takiego łańcucha: zmniejszenia zużycia materiału/surowców oraz ograniczanie czasu i kosztów transportu.

6) Czyste procesy logistyczne – filozofia zgodna z którą procesy: zapotrzebowania, produkcji, dystrybucji oraz transportu uwzględniają i zapewniają odpowiedzialne podejście do sposobów i wymiarów korzystania z dostępnych zasobów naturalnych, a poprzez kontrolę i ciągłe doskonalenie technologii zaopatrywania, wytwarzania, dystrybuowania, zapewniają wzajemną realizację celów poszczególnych ogniw łańcucha dostaw.

7) Inteligentne Systemy Transportowe – systemy bazujące na zastosowaniu narzędzi telematyki (telekomunikacyjne, informatyczne lub informacyjne rozwiązania) w transporcie (np. identyfikacja automatyczna pojazdów, autopiloty, zabezpieczenie elektronicznej więzi pomiędzy

pojazdem, a dostawcą usługi transportowej.

8) Centra logistyczne – są miejscami gdzie najczęściej krzyżują się łańcuchy dostaw. W centrach logistycznych, oprócz procesu dostaw, odbywają się także inne operacje na rzecz zaopatrzenia uczestników łańcucha dostaw, przez wynajętych do tego celu operatorów logistycznych: przewóz towarów, załadunki, przeładunki, magazynowanie, konsolidacja, komplementacja, inne usługi na rzecz planowania czy wspaniania produkcji oraz inne czynności związane z logistyką dystrybucyjną na podstawie zleceń, lub długotrwałych umów z dostawcami. Dzięki centrach logistycznym możliwy jest zakup usług logistycznych, dzięki czemu możliwa jest oszczędność przestrzeni, czasu, materii, energii oraz maksymalizacja efektywności ich wykorzystania przez klientów tych centrów.

W lepszym zrozumieniu problemów środowiskowych, przepływu materiałów i zasobów mogą pomóc przedsiębiorstwu specjalnie do tego celu przygotowane systemy zarządzania oparte o wymagania ISO 9001 (system zarządzania jakością), ISO 14001 (system zarządzania środowiskowego), OHSAS 18001 (system zarządzania BHP) czy EMAS (*Eco-Management and Audit Scheme*). Niezwykle pomocne będą też opinie i sposób postrzegania problemów przez pracowników jak również społeczność lokalną. Nie da się ukryć, że spośród wszystkich dziedzin logistyki najbardziej szkodliwy wpływ na środowisko naturalne ma transport, przede wszystkim za sprawą emisji gazów cieplarnianych (dwutlenku węgla, metanu, freonu czy podtlenku azotu) do atmosfery. Z tego też względu poświęcono mu osobny akapit. W literaturze naukowej dotyczącej zrównoważonego rozwoju napotkać można dwa wzajemnie przeplatane ze sobą pojęcia: transport zrównoważony oraz zrównoważony rozwój transportu. Pojęcie zrównoważonego transportu używane jest naprzemiennie z systemem zrównoważonym środowiskowo oraz transportem zrównoważonym środowiskowo. Pojawia się ono najczęściej w krajowych i międzynarodowych dokumentach strategicznych dotyczących rozwoju transportu, a także w różnego rodzaju deklaracjach tego typu utworzonych i nadzorowanych przez takie organizacje jak: *Unia Europejska (EU)*, *Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)* czy *The National Center for Sustainable Transportation (NCST)*. Pojęcie zrównoważonego transportu jest definiowane jako system umożliwiający spełnienie potrzeb związanych z transportem w sposób bezpieczny, niezagrażający zdrowiu i życiu ludzkiemu, a także środowisku obecnej jak i przyszłej generacji. Jest on korzystny cenowo, funkcjonalny, oferuje naprzemiennie i kooperujące ze sobą różne środki transportu oraz wspiera rozwój gospodarczy jak i regionalny/lokalny. Ogranicza emisje spalin oraz wytwarzanie odpadów w ramach możliwości zaabsorbowania ich przez środowisko, ogranicza zużycie zasobów odnawialnych do poziomu ich odnowienia, ogranicza zużycie źródeł nieodnawialnych zastępując je alternatywnymi źródłami energii, minimalizując przy tym zużycie gruntów oraz poziom natężenia hałasu.

Z kolei zrównoważony rozwój transportu jest procesem zmian w sektorze transportu wskazujący cechy rosnącego zrównoważenia (wzrostu mobilności, dostępności), odzwierciedlający w równomiernym stopniu zróżnicowane cele ekonomiczne, środowiskowe i społeczne.

Celem ograniczenia, lub eliminacji negatywnych skutków oddziaływania transportu (odnosząc się cały czas do transportu w firmie produkcyjnej) można wyodrębnić działania mające na celu zmniejszenie uciążliwości transportu zarówno dla społeczeństwa jaki i środowiska poprzez:

1) Systemy zarządzania flotą pojazdów sprzężone z systemami klasy ERP (np. SAP), wykorzystywane do np. ograniczania pustych przebiegów → optymalizacji załadunku samochodów ciężarowych;

2) Tworzenie centrów logistycznych. Wprowadzenie elektronicznych wersji dokumentów (pozbycie się 3,6 tys. papierowych faktur → 1 uratowane drzewo);

3) Wspieranie (upowszechnianie oraz promocje) alternatywnych form transportu wobec transportu samochodowego i lotniczego, w szczególności rozbudowa transportu szynowego, wodnego (śródlądowego i morskiego) oraz transportu multi- i inter- modalnego. Przykładowo upowszechnienie tranzytu kolejowego przez przewożenie samochodów na platformach kolejowych. Takie wykorzystanie „ekologicznych” gałęzi transportu przynosi również wymierne korzyści ekonomiczne;

4) Integrację systemów transportowych;

5) Powiązanie głównych ośrodków gospodarczych za pomocą nowoczesnych korytarzy

transportowych;

- 6) Budowę autostrad morskich;
- 7) Wspieranie (upowszechnianie oraz promocję) alternatywnych źródeł energii (np. gaz LPG, gaz CNG, biopaliwa, energia elektryczna, metanol), przykładowo: elektryczne wózki widłowe w magazynie;
- 8) Zaostrzanie norm dotyczących emisji spalin;
- 9) Wykorzystanie jakościowych oraz ilościowych mierników zrównoważonego rozwoju transportu (przykładowo: zużycie energii w transporcie z podziałem na środki transportu);
- 10) Kursy i szkolenie kierowców na temat eco-drivingu (bezpiecznej i ekonomicznej technice jazdy). Regularne przeglądy samochodów.

Powyższe eco-rozwiązania w obszarze transportu należałoby uzupełnić o ekologiczną działalność w obszarze produkcyjnym tj. regularne przeglądy maszyn i urządzeń, utylizację odpadów niebezpiecznych, wykorzystanie energooszczędnych urządzeń, samodzielnie składane wielopoziomowe wózki oraz zamknięte obiegi wody.

4. Zakończenie

Podstawową trudnością przy wdrażaniu w przedsiębiorstwie rozwiązań opartych na koncepcji zrównoważonego rozwoju jest przekonanie zarządu co do słuszności i opłacalności tych działań w zestawieniu z podstawowym celem jakim jest maksymalizacja zysku. Początkowo wypracowanie kompromisu wydaje się trudne, z racji tego w powyższym artykule autor przedstawił rozwiązania mające na celu minimalizację kosztów produkcji, poprawę organizacji i zarządzania produkcją i logistyką jak również ochronę środowiska. Zarząd widząc efekty tak „zrównoważonego rozwoju” będzie najczęściej skłonny zainwestować w inne rozwiązania z tego obszaru (nowoczesne technologie środowiskowe, szkolenia pracowników czy sprawdzone już rozwiązania ekologiczne a zarazem ekonomiczne zarządzania).

Przedstawiając pozytywne efekty przejawów realizacji rozwoju zrównoważonego nie można pominąć innych korzyści wynikających ze zmiany strategii jak i polityki firmy na zrównoważoną. Pokazanie firmy przez pryzmat wyników „zrównoważonej logistyki” dodaje znacznej wartości przedsiębiorstwu, poprawiając jego wizerunek oraz budując silniejszą pozycję rynkową, przez co zwiększa przewagę konkurencyjną przedsiębiorstwa. Klienci, dostawcy, administracja lokalna oraz coraz bardziej świadome ekologicznie społeczeństwo doceniają fakt przedstawiania rzetelnych informacji przez co zwiększa się ich zaufanie wobec działalności przedsiębiorstwa. Wielu klientów traktuje zrównoważoną politykę firmy jako wartość dodaną do zakupionego produktu. Wdrażanie ekologicznych innowacji sprzyja pozyskiwaniu i zatrzymywaniu „talentów” w firmie, jak również podniesieniu jakości oferowanych produktów. Prowadzi to również do optymalizacji kosztów w dłuższym okresie, przykładowo: ograniczenia kosztów wynikających ze zmniejszenia ilości odpadów, czy oszczędności energii i wody. Wdrażając eko-innowację otwierają się też dla przedsiębiorstwa nowe możliwości dofinansowania wdrażanych inwestycji. Wiele obecnie funkcjonujących na rynku przedsiębiorstw produkcyjnych już dawno dostrzegło potencjał jaki niesie ze sobą realizacja koncepcji rozwoju zrównoważonego. Do tego stale powiększającego się grona, należą już takie korporacje jak Coca-Cola, Procter & Gamble, Unilever, Samsung, Henkel czy polska Grupa Azoty. Na stronie każdego z wymienionych przedsiębiorstw można przeczytać informacje na temat zrównoważonej strategii czy polityki firm, a także na temat zastosowanych ekologicznych rozwiązań, także w logistyce¹.

Obecnie coraz częściej koncepcja zrównoważonego rozwoju rozpatrywana jest na szczeblu mikroekonomicznym, co oznacza trójaspektowe traktowanie strategii rozwoju firmy (poprzez cele

1. Coca-Cola: <http://www.cocacola.com.pl/zrownowazony-rozwoj.html>

2. Procter&Gamble: https://www.pg.com/pl_PL/zrownowazony_rozwoj/strategie.shtml
<http://ekorynek.com/csr/777-zrownowazona-logistyka-w-procter-gamble>

3. Unilever: <http://www.unilever.pl/dla-mediow/aktualnosci/2012/marco-polo-ultralogistik.aspx>

4. Samsung: <http://www.samsung.com/pl/aboutsamsung/citizenship/oursustainabilityreports.html>

5. Henkel: <http://www.henkel.pl/zrownowazony-rozwoj-102.htm>

6. Grupa Azoty: <http://grupazoty.com.pl/rozwoj/produkcja.html>

ekonomiczne, ekologiczne i społeczne). Przedsiębiorstwa bowiem oddziałują na środowisko w którym funkcjonują, wywierając na nie często negatywny wpływ oraz powodując konflikty wśród różnych grup interesariuszy. Dlatego też powinny one brać odpowiedzialność za swoją działalność oraz uczestniczyć w rozwiązywaniu pojawiających się problemów środowiskowych i społecznych. Dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

Bibliografia

- 1) Bukowski Z., Prawo międzynarodowe a ochrona środowiska, 2005, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń.
- 2) Ciesielski M., Sieci Logistyczne, 2002, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- 3) Gołębska E., Kompendium Wiedzy o logistyce, 2004, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- 4) Gruszecka-Tieśluk, Zrównoważony łańcuch dostaw: Trendy I Innowacje, 2013, Forum Odpowiedzialnego Biznesu Nr 3/2013, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa.
- 5) Kubis N., Narzędzia Lean Management, 2005, Zeszyt Naukowo-Techniczny, Tom 50, Zeszyt 2-3, Politechnika Poznańska, Poznań.
- 6) Kurpanek J., Skowrońska A. (red.), Analiza warunków rozwoju technologii środowiskowych w Polsce, 2006, Wyd. Ekonomia I Środowisko, Katowice/Białystok.
- 7) Kryk B., Globalizacja a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa za działania środowiskowo szkodliwe, w: Unifikacja gospodarek europejskich: szanse i zagrożenia, 2004, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- 8) Łańcucki J., Normalized management systems. Quality, 2014, Environment and Safety, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- 9) Pawłowski Artur, The multidimensional nature of sustainable development, Problemy Ekorozwoju vo.l. 1, No. 1, 2006, Politechnika Lubelska, Lublin.
- 10) Placzek E., Koncepcja Zrównoważonego Rozwoju u Operatorów Logistycznych, 2011, Logistyka 4/2011, Poznań.
- 11) Placzek E., Zrównoważony rozwój – nowym wyzwaniem dla współczesnych operatorów logistycznych, 2012, Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej, zeszyt 84, Warszawa.
- 12) Przybyłowski A., Mierniki zrównoważonego rozwoju transportu, 2013, Zeszyt Naukowy Politechniki Śląskiej; Seria: Transport, Zeszyt 80, Katowice.
- 13) Skowrońska A., Technologie logistyczne jako przykład technologii środowiskowych na drodze zrównoważonego rozwoju, 2008, Logistka 1/2008, Poznań.
- 14) Szadziewska Arleta, Przejawy realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego w działalności przedsiębiorstw, 2010, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- 15) Zęgar J. S., Podstawowe Zagadnienia Rozwoju Zrównoważonego, 2007, Wyższa Szkoła Bankowości Finansów w Bielsko-Białej, Bielsko-Biała.

O DERYWACJI UJEMNEJ W NAZWACH WŁASNYCH NA PRZYKŁADZIE NAZWISK GMINY KRUSZYNA

Żemejda-Zybura Marzena

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
Wydział Filologiczny – Historyczny
m.żemejda@poczta.fm*

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zjawiska derywacji ujemnej w nazwach własnych, konkretnie w nazwiskach występujących na terenie gminy Kruszyzna. W przedmiotowej pracy dokonuję zaprezentowania tychże nazw własnych – nazwisk, które dotknął proces derywacji ujemnej. Widocznym jest, że nazwiska dzielą los języka. Są przechowalnia, nośnikami zmian zachodzących w języku. W dalszej części artykułu dokonuję charakterystyki materiału badawczego, jak i miejsca, w którym on występuje (gmina Kruszyzna). Następnie w formie słownika zostają pokazane nazwiska, w podziale na odaplatywne i odimienne z zachodzącym procesem derywacji ujemnej.

Charakterystyka materiału badawczego

Materiał badawczy był gromadzony w latach 2004-2007. Podstawowym źródłem analizowanych w niniejszej pracy antropimów stanowi *Spis wyborców gminy Kruszyzna*, sporządzony w związku z wyborami do rad gmin, powiatów i sejmików województw oraz wójta,

burmistrza i prezydenta 26 listopada 2006r. W związku z tym zgromadzony materiał obejmuje nazwiska dorosłych mieszkańców gminy Kruszyna.

Przeprowadzenie klasyfikacji strukturalno – semantycznej zebranego materiału ma za zadanie w przypadku nazwisk derywowanych podzielenie ich na grupy ze względu na znaczenie apelatywów lub imion, od których pochodzą oraz pośrednio określenie ich formy językowej. W przypadku nazwisk równych poszczególnym wyrazom pospolitym, wszelkie podziały nie mogą pełnić ról istotniejszych niż orientacyjne. Dzisiejsze nazwiska, jak pisze Kazimierz Rymut [1, 1991, s. 22] nie mają znaczenia słownikowego, wobec czego każda klasyfikacja jest dla danego zbioru antroponimów niewystarczająca i niedoskonała, zwłaszcza, że przedstawiony zbiór antroponimów nie ma charakteru historycznego i nie dotyczy etymologii pojedynczych nazw osobowych. W celu dokładnego poznania etymologii nazwiska danej rodziny trzeba byłoby prześledzić jej losy, zbadać dokumenty i źródła historyczne aby ustalić, czy motywacją nazwisk byłaby miejscowość pochodzenia, imię czy przezwisko przodka. Dlatego też w zebranym materiale widać zjawisko wielomotywacyjności, por. np. nazwiska: *Góra, Kuś, Mróz, Pach*, które to mogą być zarówno niederywowanymi, jak i derywowanymi.

Charakterystyka gminy Kruszyna

Gmina Kruszyna usytuowana jest w północnej części województwa śląskiego i północnej części powiatu częstochowskiego, w odległości 25 km na północny wschód od Częstochowy i 18 km na południowy zachód od Radomska, na terenie pokrytym niskimi pagórkami, tzw. Pagórami Mykanowskimi, który znajduje się w regionie Niecki Włoszczowskiej, między rzeką Kocinką a Wartą. Przez obszar gminy Kruszyna przebiega granica geologiczna Jury Krakowsko - Częstochowskiej i Niecki Niedziańskiej, zaś jej ludność liczy ok. 4900 mieszkańców, zamieszkujących w 12 wsiach: Baby, Bogusławice, Jacków, Kijów, Kruszyna, Lgota Mała, Łęg, Pieńki Szczepockie, Teklinów, Widzów, Widzówek, Wikłów¹. Przez teren gminy, w kierunku północno – południowym przebiegają ważne szlaki komunikacyjne:

- droga krajowa nr 1 Warszawa - Katowice (przyszła autostrada A1),
- droga krajowa nr 91 Piotrków - Częstochowa,
- linia kolejowa Warszawa - Katowice, z przystankami kolejowymi w Widzowie -

Teklinowie i Jackowie.

Pierwszą wzmianką o Kruszynie w źródłach pisanych jest zapis z 1337 roku [2, 1983, s.320].

Nazwy własne a onomastyka

Wszystkie nazwy własne są wspaniałą kroniką życia narodów, opowieścią o ludziach i ziemi, na której żyli i którą w czasie wieków przekształcali. [3, 1987, s.18] Onomastyka (od grec. *onomastikos* 'związany z imieniem, nazwą', co od *onoma* – 'imię, nazwa') jest nauką o nazwach własnych. Pozostając działem językoznawstwa posługuje się własnymi metodami badawczymi oraz ma wiele punktów stycznych z wieloma innymi dyscyplinami wiedzy [4, 1986, s.10]. Zbiór nazw własnych to onimia. W polskiej literaturze językoznawczej używa się także terminu nazewnictwo, zarówno na określenie nauki o nazwach, jak i ich zbioru [3, 1987, s.18]. Dorobek naukowy onomastów polskich, zarówno pod względem ilościowym, jak i pod względem zakresu oraz zróżnicowania problematyki badawczej, jest imponujący. Został udokumentowany w pięciotomowej *Bibliografii onomastyki polskiej*, wyciągającej ok. 15 tysięcy pozycji publikacji.

Badania nad nazwami własnymi w Polsce idą w dwu zasadniczych kierunkach: materiałowo – interpretacyjnym i teoretycznym. W pracach o charakterze materiałowo – interpretacyjnym najważniejszym zadaniem jest zgromadzenie nazw z wybranego obszaru i ich prawidłowe objaśnienie w oparciu o wierną, obfitą i wszechstronną dokumentację źródłową. W badaniach teoretycznych główną uwagę zwraca się na określenie miejsca nazw własnych w systemie języka i poznanie ich cech specyficznych, wyróżniających je od wyrazów pospolitych [5, 1995, s. 196].

Zanim przystąpię do klasyfikacji nazw własnych (z uwagi na ramy wyznaczone przez tematykę niniejszego artykułu będzie to zaprezentowanie głównych podziałów) chciałabym przybliżyć dwa zagadnienia z nimi związane, a mianowicie: Czym są nazwy własne? Kiedy nazwa staje się nową, własną?

1 <https://www.kruszyna.pl/polozenie/> [data dostępu: 20.03.2018]

Każdy język dysponuje niewyczerpanym zasobem znaków językowych, które nazywamy wyrazami. Znaki są specyficznymi ludzkimi wytworami, a ich istotą jest dwoistość, czyli stałe i społecznie zaakceptowane połączenie oznaczającego z oznaczanym – sygnału z informacją. Znaki funkcjonują w odpowiednich wzajemnie powiązanych układach, które nazywane są kodami lub systemami znaków [6, 1988, s. 3]. Szczególne miejsce wśród kodów znakowych zajmuje język jako uniwersalne narzędzie komunikowania się między ludźmi. Jednakże system językowy dysponuje czymś więcej niż zasobem znaków nazywających określone fragmenty rzeczywistości pozajęzykowej. Dysponuje ponadto gramatyką, czyli regułami łączenia mniejszych jednostek języka w większe, co umożliwia przekazywanie wszelkich możliwych informacji o nas samych i o otaczającym nas świecie.

Wszystkie grupy wyrazów dzielimy na dwie podstawowe grupy, a mianowicie na wyrazy pospolite (nomina appellativa) i nazwy własne (nomina propria). Zarówno te pierwsze, jak i drugie są znakami językowymi, należą wspólnie do jednego systemu znaków, jakim jest język.

Imię pospolite (łacińskie *appellativum*, angielskie *common noun*, rosyjskie *imia naricatielnoje*, francuskie *nom commun*, niemieckie *Gattungsname*, włoskie *nome comune*, hiszpańskie *nombre comun*) jest to wyraz, który oznacza przedmiot będąc jednym z wielu podobnych przedmiotów, stanowiących określoną klasę, przy czym wyraz ten oznacza w danym języku ów przedmiot ze względu na wspólną cechę lub zespół wspólnych cech posiadanych przez wszystkie przedmioty klasy.

Imię własne (greckie *onoma kyrion*, łacińskie *nomen proprium*, angielskie *proper name* lub *proper noun*, rosyjskie *imia sobstwiennoe*, francuskie *nom propre*, niemieckie *Eigenname*, włoskie *nom proprio*, hiszpańskie *nombre propio*) jest – w rozumieniu gramatyków – wyrazem nazywającym pewien przedmiot jako pewną jednostkę, pewną całość wydzieloną z otaczającej nas rzeczywistości, bez względu na cechy, jakie są wspólne temu przedmiotowi oraz innym przedmiotom tak czy inaczej do niego podobnym [7, 1973, s.12].

Zdaniem H. Górnowicza [8, 1988, s.16], [...]istnieją kategorie przejściowe między nomina propria a nomina appellativa [...]. Są to np. nazwy seryjnych wyrobów przemysłowych [...] czy [...] nazwy nagłówków prasowych. Szerzej o tym: [9, 2000, s.113-122].

Każdy znak językowy ma więc odpowiednią formę i znaczenie, czyli zespół zjawisk, którego jest odpowiednikiem. W tym ujęciu wszystkie nazwy własne są pełnymi znakami językowymi, różnią się jednak od wyrazów pospolitych.

Wyrazy pospolite mają szeroki zakres znaczeniowy, gdyż oznaczają całe zbiory jednorodnych zjawisk, np. wyraz *kot* oznacza nie konkretnego kota, lecz wszystkie koty razem wzięte. Wyrazy te pełnią funkcję charakteryzującą, gdyż ich uogólnione znaczenie opiera się na zespole cech wspólnych i właściwych tylko danej klasie zjawisk [6, 1988, s. 7] oraz funkcję symbolizującą (sygnifikacyjną, łac. *signum* 'znak'), służąc przekazywaniu i magazynowaniu naszej wiedzy o świecie [6, 1988, s. 14]

Specyficzne znaczenie nazw własnych, czyli znaków językowych dla jednostkowych obiektów i zjawisk, które trzeba indywidualnie a równocześnie w sposób stały wyróżnić lub zidentyfikować [6, 1988, s. 14], polega na tym, że nazywają one jednostkowe, niepowtarzalne zjawiska z ogólnego tła otaczającej rzeczywistości. Ta funkcja to funkcja identyfikacyjna, odróżniająca, służąca do identyfikowania jednego miejsca spośród wielu. Wprawdzie często zdarza się, iż niektóre nazwy się powtarzają, ale nie tracą przez to swego jednostkowego znaczenia, ponieważ za każdym razem w danym środowisku nazywają tylko jedne konkretne miejsce czy osobę.

Przedstawiane tu znaczenie nazw własnych to znaczenie denotatywne (łac. *denotatio* 'oznaczanie') nazw własnych oraz znaczenie językowe, z uwagi na fakt, iż nazwy własne są formami systemu językowego, będące specyficzną odmianą ogólnej funkcji komunikatywnej języka [6, 1988, s. 15]

Nazwy własne są więc swoistymi znakami językowymi – jak pisze Henryk Borek [4, 1986, s. 10]- bez których trudno by nam się było obyć. Istnieją we wszystkich językach, spełniają więc powszechną, uniwersalną potrzebę społeczno - komunikacyjną nazywania obiektów jednostkowych, niepowtarzalnych, aby je w ten sposób wyróżnić i zidentyfikować. Takiego znakowego wyodrębnienia wymagają te, które w danej społeczności nabrały ważnego znaczenia.

Nazwiska jako nazwy własne

W onomastyce polskiej stosuje się kilka podziałów nazw własnych, które pokrywają się w

znacznej mierze z podziałami międzynarodowymi. Zasadniczym podziałem jest rozróżnienie na nazwy ludzi (nazwy osobowe) i nazwy miejsc (nazwy geograficzne). [5, 1987, s. 15].

Nazwiskom polskim poświęcono wiele uwagi i literatura na ten temat jest bogata. Brak precyzyjnego określenia terminu nazwisko spowodował rozbieżności na temat czasu, w którym powstało polskie nazwisko. Współczesne słowniki języka polskiego podają, że występuje ono jako druga, po imieniu, nazwa własna służąca do identyfikacji człowieka. Nazwisko jest dziedziczne po ojcu przez dzieci i obejmuje zwykle żonę, więc jest wspólne całej rodzinie. Zasadniczym celem jest „wyodrębnienie nie jednostki, ale rodziny” [10, 1995, s. 64]. Tak rozumiane nazwisko, jak stwierdzają językoznawcy i historycy prawa [11, 1924, s. 9], [12 1957, ss.485-514], pojawia się na gruncie polskim dość późno, u szlachty na przełomie XV i XVI w., zaś u ludu wiejskiego dopiero w XVIII w. Właściwie o ustaleniu się nazwiska w całym tego słowa znaczeniu możemy mówić dopiero w XIX wieku, gdy to zostało uregulowane przepisami prawa [13, 1986, ss. 22-23]. W ciągu wielu wieków trwała rywalizacja między „nazwiskiem” a „przezwiskiem”. W XV wieku w języku polskim pojawia się wyraz przezwisko i to w znaczeniu „nazwa dodatkowa dodana do właściwego imienia”, a więc na określenie drugiego, po imieniu, członu nazwy osobowej. W XIX wieku postawiony został znak równości między przezwiskiem i nazwiskiem. Wyraz nazwisko poświadczony jest od XVI wieku. Na określenie drugiego członu nazwy osobowej użyty został w XVII wieku [14, 1963], w słownikach języka polskiego jeszcze później u Lindego. Pierwszy raz ma znaczenie nazwy rodzinnej (nazwa rodziny) w XIX wieku i początkach XX wieku i łączy się z wprowadzeniem w tym czasie ściślejszych przepisów związanych z powszechnym obowiązkiem posiadania nazwiska i jego stabilizacją pod względem prawnym. [13, 1986, s.22].

To, że w okresie od XII do połowy XIX wieku nie istniał termin nazwisko o dzisiejszym znaczeniu nie dowodzi, że nie istniało pojęcie nazwiska jako nazwy własnej występującej obok imienia, wspólnej całej rodzinie (rodowi). Obecność pojęcia nazwisko (protonazwisko) w języku polskim poświadczona jest już w XV wieku. Wyrażał je jednak inny wyraz, mianowicie wyraz imię, który do dzisiaj występuje w polszczyźnie w tym znaczeniu, ale tylko w zwrotach językowych, np. dobre imię.[14, 1998, s. 19]. Cechą charakterystyczną nazwiska jest to, że wyróżnia danego osobnika w danym środowisku ludzkim, pozwala go zidentyfikować. W rozwiniętych, licznych grupach ludzkich nie wystarcza do pełnej identyfikacji tylko jeden wyraz, gdyż osób o takim samym nazwisku czy imieniu może być wiele. Dlatego do pełniejszej identyfikacji wprowadza się drugi wyraz. Tym drugim wyrazem obok nazwiska, jest imię lub odwrotnie. Obok imienia dodatkowym wyróżnikiem jest nazwisko.[1, 1991, s.8].

Nazwy osobowe, którymi zajmują się w niniejszym tekście dotyczące ludzi zwane są antroponimami (grec. *anthropos* ‘człowiek’). W obrębie antroponimów można wyróżnić:

- nazwy narodów, narodowości, plemion, lokalnych skupisk ludzkich – etnonimy (grec. *ethnos* ‘lud’),
- nazwy mieszkańców kraju, regionu, krainy, okolicy, miasta, wsi (w języku polskim nie wszyskie uważane są za wyrazy pospolite i pisane małą literą), np. *opolanin* – mieszkaniec miasta Opola.
- imiona – nazwy osobiste, nadawane noworodkom, niedziedziczne,
- nazwiska – obecnie urzędowe nazwania o charakterze dziedzicznym, czyli nazwy wspólne całej rodzinie, rodowi, urzędowo utrwalone, prawnie chronione,
- przezwiska – nieoficjalne nazwy nadawane komuś, kto już ma swoje imię i nazwisko, nazwy dodatkowe, często o charakterze ironicznym,
- przydomki – wyróżniające nazwy jednej z gałęzi linii rodu o charakterze dziedzicznym; niekiedy przydomek jest synonimem indywidualnego przezwiska. [4, 1986, s. 17].

Jeśli chodzi o klasyfikację nazwisk należy podkreślić, iż jest to trudne zadanie. Z językoznawców, którzy zajmowali się klasyfikacją nazwisk wymienić należy prof. W. Taszyckiego i jego dzieło *Polskie nazwy osobowe*, gdzie znajdujemy podział znaczeniowy nazwisk od dawnych imion, od właściwości zewnętrznej lub wewnętrznej osoby nazywanej, od pochodzenia albo miejsca zamieszkania, od zawodu. Taszycki wyodrębnia także grupę imion osobowych, które „wyszły (...) z otaczającego ich świata przyrody. Nazwy zwierząt i roślin, a nawet wód, wzniesień i przedmiotów przez człowieka wyrabianych przenoszono na ludzi (*Baran, Świerszcz, Kwiatek, Trąbka*).[11, 1924, s.5]. Także S. Rospond [16, 1956] podaje klasyfikację antroponimów. Dzieli nazwiska polskie na

siedem grup: odapelatywne, odimienne, patronimika, odmiejscowe, zestawieniowe, obce, sztuczne, przy czym podział znaczeniowy grupy odapelatywnych jest oparty na podziale W. Taszyckiego. Interesująca jest klasyfikacja strukturalno - znaczeniowa w późniejszych pracach S. Rosponda. Autor według kryterium strukturalnego wprowadza następujący podział nazwisk: 1. Prymarne: a) odapelatywne, b) imienne, 2. Sekundarne: a) od imion, b) od apelatywów, c) patronimika, d) topographiczna, 3. Composita: a) pierwotne imienne (Bogdan), b) wtórne przezwiskowe (Pędziwiatr), 4. Hybrydy, do których zalicza się polsko - czeskie, polsko - niemieckie i polsko - łacińskie nazwiska.

J. Bubak, [17, 1986, ss. 469-476], odnosząc się krytycznie do klasyfikacji S. Rosponda [16, 1956] zaproponował podział antroponimów następujący: 1. Nazwiska od nazw własnych a) od imion, b) od nazw miejscowych, c) od nazw grup etnicznych i narodowości, 2. Nazwiska od apelatywów: a) od apelatywów rodzimych, b) od apelatywów obcych, 3. Nazwiska niejasne. W obrębie każdej z wymienionych grup Bubak wyodrębnia nazwiska derywowane i niederywowane. Schemat ten łączy kryterium strukturalne z kryterium semantycznym.

Ukazanie dynamiki tworzenia nazw oraz ich tworzywo językowe umożliwia klasyfikacja H. Borka, który zastosował następujący podział [18, 1976]: 1. Nazwiska niederywowane, prymarne: a) od wyrazów pospolitych, b) od nazw własnych, 2. Nazwiska sekundarne (derywowane słowotwórczo lub fleksyjnie): a) od wyrazów pospolitych, b) od nazw własnych - dalszy podział według formantów derywacyjnych, 3. Nazwiska pochodzenia obcego, 4. Nazwiska niejasne.

Przyczyny tworzenia nazwisk są przyczynami pozajęzykowymi, choć nazwisko jako druga, względnie trzecia nazwa osobowa obok imienia i przezwiska tworzyła się przede wszystkim z zastanego już zasobu nazewniczego - właśnie imion i przezwisk (pomijając nazwiska tworzone od nazw miejscowych). Proces nazwiskotwórczy był więc najczęstszym procesem wtórnej zmiany funkcji istniejących oznaczeń osobowych. Funkcja ta rozszerzyła zakres ich użycia aż do pełnej dziedziczności. Ze zmianą funkcji indywidualnej na ogólną wiąże się kostnienie formalne nazwisk prowadzące do całkowitej niezmienności i dziedziczności.

Uwzględniając cel niniejszego tekstu, którym jest oprócz przybliżenia zjawiska derywacji ujemnej w onomastyce, konkretnie antroponimii także przedstawienie wyników analizy i opisu nazwisk derywowanych za pomocą derywacji ujemnej mieszkańców gminy Kruszyna, zakres zgromadzonego materiału oraz trudności w przyjęciu odpowiedniej klasyfikacji nazwisk, zastosowałam klasyfikację H. Borka. W stosunku do określenia motywacji nazwisk została przyjęta ich wielomotywacyjność, por. np. nazwisko *Pach, Warchol*.

Gmina Kruszyna usytuowana jest na pograniczu Śląska i ziemi łódzkiej. W zebranym materiale² brzmienie nazwisk wymawiane przez mieszkańców gminy Kruszyna wskazuje na nacechowanie dialektalne nazwisk śląskich, tj. widoczne są następujące właściwe cechy:

1. występowanie charakterystycznych zjawisk fonetycznych dawnych kontyuantów głosek:

* przejście „a” w „o”: *Żółk'i, Losek, Mokroć, Pżydotk'i*.

b) podwyższenie artykulacji głosek:

* przejście „e” w „y”: *Cyżn'icna, ċymu*.

także przed półotwartymi:

* przejście „e” w „i”: *P'ijk'i, Kam'iń*.

c) asynchroniczna wymowa samogłosek nosowych:

• „ę” w „ym”: *Porymba, zymby*.

• „ą” w „on”: *Gronz'ik, Łojčk'i, Okonǵl'ica*.

• „ą” w „om”: *domb, górom, Lgotom*.

• „ę” w „en”: *Peńcokowa, Łeńk'i*.

• „ę” w „em”: *Dembn'ik, Glemboka, Golembn'ik*.

2. Labializacja głoski nagłosowej „o”: *lolsyny*.

3. Mazurzenie: „č” w „c”: *cyżn'icna, Peńcokowa*, por. [19, 2008, s. 122-137].

Derywacja ujemna w języku i nazwiskach

Nazwiska derywowane (sekundarne) to nazwy osobowe złożone, utworzone przez derywację

2 Bazę materiałową będącą podstawą niniejszego artykułu stanowią nazwiska mieszkańców gminy Kruszyna.

postępować czyli sufiksację, która polega na tym, że wyraz pochodny tworzy się przez dodanie przyrostka (sufiksu) do wyrazu podstawowego.

Nazwiska derywowane mogą być motywowane również na zasadzie konwersji, czyli derywacji bezsufiksальной, na którą składa się derywacja wsteczna (ujemna) ale i różnego rodzaju skrócenia.

Derywacja wsteczna czyli desufiksacja polega na tym, że wyraz pochodny tworzy się przez odcięcie określonego przyrostka (sufiksu) lub innego forwantu od wyrazu podstawowego. Oczywiście wyrazy derywowane mogą być odapelatywne – pochodzące od wyrazów pospolicznych, jak i odimienne, pochodzące od imion. Derywacja wsteczna:[...] jest to relacja słowotwórcza, w której formalnym wykładnikiem zależności między wyrazem motywowującym a motywowanym jest ucięcie niefleksyjnej części wyrazu motywowującego, w związku z czym temat wyrazu motywowanego jest uboższy od tematu wyrazu motywowującego o ten właśnie element niefleksyjny. Innymi słowy derywacja ujemna polega na ucięciu (skróceniu) tematu podstawy słowotwórczej derywatu i ucięciu to występuje w roli forwantu słowotwórczego [20, 2005, s. 27].

Za A. Nagórko [21, 2012, s. 175-197] w procesie słowotwórczym polegającym na tworzeniu wyrazów pochodnych od innych wyrazów wyszczególnić należy:

a) derywację dodatnią, która jest procesem tworzenia wyrazów pochodnych przez dodanie afiksów do tematów wyrazów podstawowych. Najczęściej dodawanym morfemem w obrębie rzeczowników i przymiotników jest SUFIKS, np. *piętr-o* > *piętr-ow-y*; *znaleźć* > *znalez-isk-o*, a w obrębie czasowników PREFIKS, np. *śpiewać* > *od-śpiewać*.

b) derywację ujemną, czyli skrócenie tematu podstawy słowotwórczej derywatu. Tu pojawia się pytanie: czy możliwe jest odejmowanie afiksów? Takie wyrazy, jak *ława* i *ślój* oznaczają przedmioty większe niż *ławka*, *ślóik*, które są przedmiotami typowymi z danej klasy. Ponieważ zgrubienia *ława* i *ślój* są semantycznie bogatsze, uzyskujemy więc kierunek derywacji formalnie ujemny, por. *ławka* > *ława*, *ślóik* > *ślój*. Genetycznie to *ławka* i *ślóik* są wyrazami pochodnymi, jednak dzisiaj nie definiujemy ich jako ‘coś małego’, więc formalnie przestały być podzielne. Ponieważ cząstki *-k-*, *-iksą* współcześnie identyfikowane z sufiksami obecnymi w wyrazach zdrobniałych, nie dziwi poczucie, że mamy w takim wypadku do czynienia z derywacją ujemną. Problem dotyczy także rzeczowników utworzonych od przymiotników zakończonych na *-n(y)* i *-ow(y)*, np.: *brutal* < *brutalny*, *beż* < *beżowy*, które z funkcjonalnego punktu widzenia mogą być interpretowane jako derywaty ujemne. Rodzajem derywacji ujemnej są również ucięcia o nieregularnym i nieprzewidywalnym charakterze. Powstałe w ten sposób wyrażenia występują np. w slangu młodzieżowym, np. *impreza* > *impra*, *amfetamina* > *amfa*.

c) derywację wymienną, w której uczestniczą przyrostki słowotwórcze, ale także elementy, których nie można uznać za morfemy. Reprezentuje ona równorzędny typ relacji między podstawą a derywatem. Ponieważ nie jest możliwe wskazanie elementu mniej złożonego formalnie, o kierunku motywacji decyduje znaczenie. Derywacji, w której wymianie podlegają przyrostki słowotwórcze, można dopatrywać się w parach: *Polak* > *Polka*, *samiec* > *samica*, *cudzoziemiec* > *cudzoziemka*. Jeżeli chcemy widzieć derywację wymienną w parach *kamień* – *kamyk*, *strumień* – *strumyk*, to musimy mieć świadomość, że podlegającą wymianie cząstkę *-eń* trudno uznać za morfem. Jest ona współcześnie w podanych wyrazach „niewydzialna”.

Derywacja, która obejmuje głównie działania na morfemach, nie należy do najprostszych zagadnień polskiej gramatyki. Jej opis jest skomplikowany między innymi przez to, że kierunek motywacji słowotwórczej nie zawsze przebiega od wyrazu prostszego semantycznie i mniej złożonego formalnie do wyrazu bardziej złożonego pod względem znaczeniowym i formalnym.

Nasuwa się pytanie, skąd w języku motywacja do skracania wyrazów? Oczywiście sama zmiana w języku jest naturalna. Zmiany, które zachodzą w języku świadczą o jego rozwoju i żywotności. Tu nazwiska są nośnikiem i przechowalną tychże zmian. Językoznawca L. Trask wskazuje także, że przyczyna zmian może tkwić we wzajemnym postrzeganiu siebie i wzajemnych relacjach użytkowników języka [22 2010, s. 186]. Skrótość języka wiąże się z procesem uniwerbalizacji, którym w ogólnym rozumieniu jest utworzenie nazwy jednowyrazowej z wyrazów dwu- lub kilkuwyrazowych. Polska lingwistyka zawdzięcza pojęcie uniwerbalizacji E. Siatkowskiej [23, s.219 – 237], która użyła zbliżonej nazwy uniwerbalizacja (ostatecznie nie przyjęła się w językoznawstwie). Jako uniwerbalizację traktowała upraszczanie nazw wielowyrazowych

podkreślając, iż „derywowane nazwy jednowyrazowe są ekonomiczne w częstym użyciu, barwne i wyraziste stylistycznie, dlatego język potoczny, a zwłaszcza jego <<najczystsze postaci>> – żargony i języki środowiskowe – chętnie się nim posługują” [23, 1964, s. 236]. Jedne z kluczowych badań dotyczących uniwerbizacji prowadziła D. Buttler. Za ten proces językowy uważała przekształcenie nazw wielowyrazowych (najczęściej dwuwyrazowych) w jednowyrazowe za pomocą różnych zabiegów formalnych. Mogą one prowadzić do scalenia członów nazwy złożonej w jeden leksem, bądź do redukcji tych członów aż do przybrania przez określenie postaci jednego wyrazu [24, ss. 435–448]. Także J. Miodek podejmuje temat uniwerbizacji. Jako podstawową przyczynę tego procesu wymienia działanie prawa ekonomii i upraszczania systemu językowego. J. Miodek wyznaczył także szerszy zasięg uniwerbizacji pod względem części mowy w niej uczestniczących. Dotychczas badacze koncentrowali się głównie na uniwerbizmach rzeczownikowych, zaś J. Miodek badał też udział przymiotników i czasowników w procesie uniwerbizacji [25, s. 7–8]. Przy prezentacji stanu badań nad uniwerbizmami nie można nie wspomnieć o pracy E. Szczepańskiej [26, s. 16]. Wyróżnia ją kompleksowe podejście do zagadnienia uniwerbizacji jako procesu powstania z nazwy kilkuwyrazowej nazwy jednowyrazowej, w wyniku czego obydwie te nazwy współistnieją synonimicznie – w rozumieniu wartości semantycznej, nie stylistycznej obu nazw – i równoległe w języku, będąc względem siebie w związku motywacyjnym. Warto przytoczyć też Nykiel-Herbert, że uniwerbizacja w ogóle nie jest procesem słowotwórczym, ponieważ nie tworzy nowych wyrazów, a jedynie zastępuje te już istniejące dwu- lub kilkuwyrazowe określenia pewnych istniejących w rzeczywistości pozajęzykowej desygnatów [27, s. 193–201].

Dążenie do ekonomii wypowiedzi jest jedną z wyraźnych tendencji występujących w wielu językach. Początki procesów skracania tego typu sięgają czasów starożytnych, są tak stare jak samo pismo. Ludzie zawsze uwzględniali zasadę oszczędności środków językowych. Określony znak graficzny sygnalizował pewien odcinek tekstu, który odczytywano w jego pełnym brzmieniu [28, 1986, s. 81]

Czasem zebrane w Słowniku, będącym częścią niniejszego opracowania, nazwiska zawierają w sobie derywację ujemną wraz z afiksacją, gdzie od podstawy słowotwórczej odrywany jest pewien element, a następnie dodawany jest afiks słowotwórczy, którym jest sufix. W Słowniku nazwiska te oznaczone zostają skrótem: u-a.

SŁOWNIK NAZWISK DERYWOWANYCH ZA POMOCĄ DERYWACJI UJEMNEJ

Poniżej prezentowane jest zestawienie klasyfikacji wyekscerpowanych nazwisk derywowanych odapelatywnych i odimiennych utworzonych za pomocą derywacji ujemnej. W ramach hasła, po dokonaniu wyjaśnienia etymologicznego, w nawiasach zostaje podane odwołanie do odpowiedniego Słownika i wskazanie numeru strony, gdzie w danym słowniku znajduje się wyjaśnienie hasła. Rozwinięcie skrótów odpowiednich słowników znajduje się przed bibliografią.

Nazwiska odapelatywne

1. Banda – jeśli od ap. *bandura* por. SW 1. ‘trzystrunowy instrument muzyczny, rodzaj lutni’, 2. ‘cymbał, bałwan, głupiec, niedołęga’, wariantami tej nazwy są *bańdura* i *pandura*, natomiast *bandurzysta* to ten, co gra na bandurze’; u-a; suf. – a; n.o.a.
2. Cieciora – jeśli od *cieciorka* ‘samica cietrzewia’ (por. NPol 100); u-a; suf. – a; n.o.a.
3. Chyla – od ap. *chylić się* ‘być pochylonym, nachylonym, zgiętym; zniżać się; skłaniać się’ (SJP I 287, SWJP I 192); (por. NPol 99); u-a; suf. – a; n.o.a.
4. Depta – od ap. *deptać* ‘guzdrać, guzdrała’ (SW I 444, NPol 107) lub ‘chodzić po czymś; metaforycznie wyraz ten oznacza niszczyć kogoś’ (SOP 140 – 141); n.o.a.
5. Flis – od ap. *flisak* ‘człowiek zajmujący się spławem drzewa i przewożeniem turystów rzeką w specjalnych łódkach’ (SJP I 597, SWJP II 19); por. AK 450, SE 123, NMB 119); n.o.a.
6. Frymus – od ap. *frymuśny* ‘wymyślny, wyszukany, niezwykły’ (SJP I 616, SWJP II 28); n.o.a.
7. Kierach – jeśli od ap. *kiereja* ‘pończa, szuba’ (SDor III 667); u-a; suf. – ach; n.o.a.
8. Kukuła – od ap. *kukulka* ‘ptak leśno – parkowy, o upierzeniu popielatym, spodem białym w czarne pręgi, owadożerny; zamieszkuje półkulę północną, zimując w Afryce; chroniony; samica podrzuca jaja do gniazd ptaków innego gatunku’ (SJP I 1080, SWJP II 322); u-a ; n.o.a.; n.s.z.

9. Merda – od ap. *merdać*, *myrdać* ‘machać, ruszać’ (NPol 187); n.oa
10. Musiał - od *musieć*; u-a; suf. – a!; n.oa
11. Nyga – od ap. *nygus* ‘pot. ten, który zaniedbuje swoje obowiązki’ (SJP II 404, SWJP III 135), u-a; suf. – a; n.oa.
12. Pach – jeśli od ap. *pacha*, *pachać* – działać, czynić (NPol 202-203; SEMC 106); n.oa; zob. inną motywację w części: Nazwiska odimienne.
13. Pokora – jeśli od ap. *pokorny*; u-a; suf.-a; n.oa.
14. Półrola – od ap. *półrolnik*; (por. NPol 220); u-a;suf. – a; n.oa;
15. Przepióra – od ap. *przepiórka* ‘gatunek ptaka’ (NPol 223); u-a; n.oa., n.ś.z.
16. Pustuł – od ap. *pustulka* ‘ptak drapieżny z rodziny sokołów’ (NPol 224), ‘sowa leśna’ (SW V 439); por. NMB 323; n.oa.; n.ś.z.
17. Szłęg – od ap. *szłaga* ‘młot’ (SXVI); ze śrwniem. *Slage* ‘młot’ (NAP 304); n. oa.
18. Szyda – od ap. *szydzić* ‘boleśnie wyśmiewać się z kogoś lub z czegoś, odnosić się do kogoś lub czegoś z szyderstwem, z drwinami, z lekceważeniem, pogardą; drwić, kpić, naigrawać się’ (SJP III 435, SWJP IV 437);u-a; suf. – a; n.oa
19. Uszok – od ap. *uszaty* ‘mający charakterystyczne uszy – wielkie, długie, odstające’ (SJP III 628, SWJP V 142); suf. – ok; n.oa.
20. Warchoń – jeśli od ap. ‘warcholić się’ ‘kłócić się’ (NPol 285); (por. NMB 406); n.oa. zob. inną motywację w części: Nazwiska odimienne.
21. Waryś – od ap. *warzocha*, *warzęcha*, *warzycha*, *warząchew* ‘duża łyżka używana do gotowania potraw’ (NPol 286); u-a; suf. – yś; n.oa
22. Wiewióra – od ap. *wiewiórka* ‘gryzoń nadrzewny z rodziny wiewiórkowatych, o barwie rudej, czarnej lub popielatej, charakteryzujący się wydłużonym ciałem i puszystym ogonem’ (SJP III 713, SWJP V 196); u-a; suf. – a; n.oa.
23. Wydmuch – od ap. *wydmuchać* ‘1. Dmuchając usunąć, 2. Dmuchając zrobić, uformować coś’ (SJP III 794, SWJP V 254); n.oa.
24. Zapala – od ap. *zapalić* (por.też NPol 301); u-a; suf. – a; n.oa.
25. Zasepa - od ap. *zasepić się* ‘stawać się posępnym, ponurym, smutnym’ (SJP III 956, SWJP V 367); u-a; suf. – a; n.oa.

Nazwiska odimienne:

1. Bik – od n.o. *Bieniek* = hipok. od im. *Benedykt* z wtórną zmianą *Bien-* w *Bin-*(NPol 83,84), łac. ‘*benedictus* błogosławiony. Imię męskie rozpowszechnione od czasów Benedykta z Nursji, założyciela zakonu i opactwa benedyktyńskiego na Monte Cassino (NPol 529)’ (KI 34, SEMC 20 – 21); n.oi.
2. Bożek - od im. Bożek = hipok.od im. złoż.typu *Bożeciech* lub *Bożydar* (por. NPol 87, AK 221), n.oi.
3. Dobiech – od im. *Dobiesław* ‘słowiańskie imię męskie oznaczające tego, który jest mocny, dobry w sławie, tzn. tego, który ma ugruntowaną sławę’ (KI 55); n.oi.
4. Dobosz - od im. *Dobiesław*; n.oi.
5. Domin - od im. *Dominik* ‘imię notowane od XIII w., pochodzenia łac., od *dominicus* - należący do Pana’ (NPol 109, SEMC 30); por. AO 74, NMB 103);
6. Elit – od im. *Eligiusz* ‘imię oznaczającego tego, który został wybrany przez Boga, a więc wybrańca Bożego’ (KI 65); n.oi.
26. Gabryś – od im. *Gabriel* ‘z jęz.hebr. *Gabriel* - mąż Boży. W Polsce notowane od XIII w. W średniowieczu było używane w formach: *Gawryjał*, *Gabryjel* (NPol 117, KI 85), (por. AO 79); u-a; suf. – yś; n.oi
7. Gała - od n.o. *Gallus*, znanego w Polsce od XII w. Imię miało w łacinie dwie postaci: *Gallus* i *Gaulus*. Pierwsza forma stała się podstawą dla polskiego przejścia *Gal*, a druga dla *Gawel* (NPol 118-119), por. NAP 70); suf. -a, n.oi.
8. Góra – jeśli od im. typu *Gorzysław* (NPol 124,125); AO 82; u-a; suf. – a; n.oi
9. Fałana – od n.o. *Falek* = hipok. od im. *Chwalibóg* (NPol 99); u-a; suf. – ana; n.oi.
10. Franc – od im. *Franciszek* ‘imię znane w Polsce od XIII w., wywodzi się od nazwania Jana Bernardone, Francesco, znanego jako Franciszek z Asyżu’ (NPol 117); ‘szczery, prosty, także:

wolny' (KI 81-84); n.oi.

11. Jaros – od im. *Jaroslav* 'imię męskie oznaczające tego, który słynie z bujnego, gwałtownego usposobienia, odwagi, siły' (KI 116 – 117, NPol 138 – 139), (por. SEJP 201-202); n.oi.

27. Kuś – od im. *Jakub, Kuba*, 'imię notowane w Polsce od XII w., pochodzi od hebr. *Jaagob* - niech go Bóg strzeże. W staropolszczyźnie przejmowane jako *Jakob, Jakub, Jokob, Jokub*, na Kresach Wschodnich także jako *Jakow, Jakuw'* (por. NPol 135 a także KI 110-111); n.oi.

12. Mićka – od im. *Michał* 'imię biblijne, od hebr. *mika – el* któż, jak Bóg. W Polsce imię notowane od XII w. Obok postaci spolonizowanej *Michał* notowane są formy: *Michael, Michachel*, na KW *Michail* (NPol 188, KI 178, 179); (por. SEMC 91); u-a; suf. – a; n.oi.

13. Mróz – od n.o., *Mrozek* = hipok. od im. *Ambroz* 'imię w źródłach polskich do końca XV wieku zdrabniane było m.in. do postaci *Brozek, Mrozek, Brusz* [29, s.65-66], (= grec. *ambrosia* – pokarm bogów zapewniający nieśmiertelność) (KI 18, 19; SEMC 3); (por. AK 504); n.oi,

14. Pach – od n.o. *Pach*, zob. hipok. od im. *Paweł* 'im. pochodzenia łac., oznaczające tego, który jest małego wzrostu, ma drobna budowę ciała, w Polsce notowane od XII w' (KI 199); n.oi.

15. Pelka – od hipok. od im. *Świętopelk*; n.oi.

16. Serwa – od im. *Serwacy* 'łac. *servatius* od *servator* – wybawca, imię męskie oznaczające tego, który został zbawiony. Lub od łac. *servatio, -onis* - opieka lub postępowanie, wtedy imię to oznacza tego, który znajduje się pod opieką innych ale i sam odnacza się zm ysem obserwacji, jest baczny, czujny, ma właściwy sposób postępowania' (KI 220, NPol 238); n.oi.

17. Świtoń – od im. *Świętosław* 'słowiańskie imię męskie złożone z dwóch członów: święty oraz sławny i oznaczający tego, który cieszy się „świętą sławą” albo mocną (święty znaczy też jary) ugruntowaną sławą u innych' (KI 236-237), (por. NMB 387); u-a; suf. – oń; n.oi.

18. Warchoł – jeśli od im. *Warcisław, Wrócisław*, *Wrócisław* 'słowiańskie imię męskie oznaczające tego, który się rwie się (staropolskie *wrać* – wrzeć, burzyć się) do sławy, który wszystko odda (serbochorwackie *vratiti* – oddać) za sławę, do którego słowa zawsze wraca' (KI 252); n.oi.

19. Woch – od im. *Wojciech* 'słowiańskie imię męskie oznaczające tego, który jako żołnierz (woj) sprawia radość (po-ciech-ę) swoim przełożonym, albo tego, któremu wojaczka sprawia radość, przyjemność' (KI 261-262); (por. SEMC 138, AK 259); n.oi.

Wnioski

Zebrany materiał – 44 nazwisk z zachodzącym procesem derywacji ujemnej lub ujemnej z afiksacją stanowi element pewnej całości, jaką jest zbiór nazwisk dorosłych mieszkańców gminy Kruszyna w roku 2006 (1118 nazwisk). Nazwiska z procesem derywacji ujemnej stanowią 4 % wszystkich nazwisk. Derywowane nazwiska to 76% wszystkich nazwisk, zaś z derywacją ujemną to 5 % nazwisk derywowanych.

Zjawisko to mocniej przechowują nazwiska odapelatywne bo zauważyć można 25 wystąpień a nazwiska odimienne to 19 wystąpień na tle całego zbioru nazwisk gminy Kruszyna. Jednakże należy podkreślić, iż nazwiska odimienne przechowują klasyczną derywację ujemną, tzw. ucięcie w więcej przypadków, bo w 13 przypadkach w stosunku do nazwisk odapelatywnych: *Bik, Bożek, Dobiech, Dobosz, Domin, Eli, Gabryś, Franc, Jaros, Kuś, Mróz, pach, Serwa, Warchoł, Woch*, co stanowi 68% tegoż podzbioru (nazwiska odimienne), zaś derywację ujemną z afiksacją w 6 przypadkach: *Gala, Góra, Falana, Mićka, Pelka, Świtoń*. Widoczny jest mocny sufix – a (5 wystąpień), zaś sufix – oń – 1 wystąpienie.

W zbiorze nazwisk odapelatywnych klasyczne ucięcie można zobaczyć w 9 przypadkach: *Depta, Flis, Frymus, Merda, Pach, Pustuł, Szleg, Warchoł, Wydmuch*, zaś postać derywacji ujemnej z afiksacją w 16 wystąpieniach:

- suf. – a: (12 wystąpień) *Banda, Cieciera, Chyla, Kukula, Nyga, Pokora, Półrola, Przepióra, Szysa, Wiewióra, Zapala, Zasepa*,

- suf. – ach: (1 wystąpienie) *Kierach*,

- suf. – ał: (1 wystąpienie) *Musiał*,

- suf. – ok: (1 wystąpienie) *Uzok*,

- suf. – yś: (1 wystąpienie) *Waryś*.

Barczo często występuje wraz z ucięciem sufixs – a (64 %), pozostałe to: - ach, - ał, - ok., - yś.

Niniejsze ukazanie nazw własnych dotkniętych derywacją ujemną, pokazuje, że ekonomizacja języka, dążenie do skrótowości jest zauważalne także w nazwiskach w gminie Kruszyzna. Cennym jest, że także nazwiska są przechowalną zjawisk właściwych językowi.

1. Skróty określeń i terminów gramatycznych__

ap.	appellativum	
hebr.		hebrajski
hipok.		hipokoristica
im.	imię	
jęz.	język	
łac.	łaciński	
n.	nazwa	
nast.		następne
nazw.		Nazwisko
niem.		niemiecki
n.ś.r.		nazwa świata roślinnego
n.ś.z.		nazwa świata zwierzęcego
o.	osobowe; n.o. – nazwa osobowa	
oa.	odapelatywne; n.oa – nazwisko odapelatywne	
oi.	odimienne; n.oi. – nazwisko odimienne	
ok.	około	
oprac.		opracowanie
poch.		pochodzące
por.		porównaj
przen.		przenośnie
red.		redaktor
s.	strona	
ss.	strony	
słow.		słowiańskie
stp.	staropolskie	
śrwniem.	środkowoniemieckie	
t.	tom	
w.	wiek	

Wyjaśnienie skrótów bibliograficznych:

AK – Rudnicka – Fira E., (2004), *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice,

AO – Gołębiowska T., (1971), *Antroponimia Orawy*, Kraków,

KI – Kupis B., Wernichowska B., Kamyczek J., (1975), *Księga imion*, Warszawa,

NAP – oprac. Cieślukowa A. przy współudziale Szymowej J. i Rymuta K., (2000), *Słownik etymologiczny – motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz.1, Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków,

NMB – Czaplicka – Niedbalska, (1996), *Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w.*, Bydgoszcz,

NPol – Rymut K., (1991), *Nazwiska Polaków*, Wrocław – Warszawa,

SDor – *Słownik języka polskiego*, t.I-XI, (1958-1969) Doroszewski W. (red.), Warszawa,

SEMC – Malec M., (1995), *Słownik etymologiczny – motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz.2, Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków,

SEJP – Długosz – Kurczabowa K., (2005), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa,

SJP – Szymczak M. (red.), (1978 - t.I A-K), (1979 - t.II L-P), (1981 - t.III R-Ż), *Słownik języka polskiego*, Warszawa,

SOP – Miodek J., (2005), *Słownik ojczyny polszczyzny*, Warszawa,

SW - Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiecki W., *Słownik języka polskiego*, (t. I-VIII 1900-

1927), Warszawa,

SWJP - Dunaj B. (red. nauk.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, (t.I. A-E, t.II F-M, T.III N-P, t. IV P-S, Kraków,

Pozostała bibliografia:

- [1] Rymut K., (1991), *Nazwiska Polaków*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 22.
- [2] *Słownik geograficzno – krajoznawczy Polski*, 1983, red. M.I. Mileska, s. 320.
- [3] Jakus-Borkowa E., (1987), *Nazewnictwo polskie*, Opole.
- [4] Borek H. (1986), *Wśród śląskich nazw*, Opole.
- [5] Kondratiuk M., (1995), *O metodologii badań onomastycznych na pograniczu polsko – wschodniosłowiańskim i słowiańsko – bałtyckim*, [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko – wschodnio – słowiańskim*, red. M. Kondratiuk, Białystok, s. 196.
- [6] Borek H. (1988), *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- [7] Grodziński E., (1973), *Zarys ogólnej teorii imion własnych*, Warszawa.
- [8] Górniewicz H., (1988), *Wstęp do onomastyki*, Gdańsk.
- [9] Walczak B., (2000), *Nazwy firmowe: propria czy appellativa*, [w:] *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesor Marii Malec, Bydgoszcz, s. 113 – 122.
- [10] Cieślukowa A., (1995), *Różnice między kategoriami antroponimicznymi dostrzegalne w tekstach historycznych*, [w:] *Slovenska Onomastická Konferencia a 6.Seminar „onomastica a Škola”*, 25-26 octóbra 1995, Zbornik referatov, Prešov, s. 64.
- [11] Taszycki W., (1924), *Polskie nazwy osobowe*, Kraków.
- [12] Grzybowski S., (1957), *Nazwisko i jego stałość w dawnym prawie polskim*, *Onomastica* t. III, z. 2, ss. 485-514.
- [13] Bubak J., (1986), *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków, s. 22-23.
- [14] Trepka W.Nekanda (1963), *Liber generationis plebeanorum*, red. W. Dworzaczek,
- [15] Kaleta Z., (1998), *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.
- [16] Rospond S., *Onomastyka słowiańska*, [w:] *Onomastica*, II, 1956, z. 2, s. 228.
- [17] Bubak J., (1986), *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków.
- [18] Borek H., Szumska U., *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XV w. do roku 1740. Studium nazewnictwa i społeczno – narodowościowe*, Warszawa – Wrocław 1976.
- [19] Tambor J. (2008), *Mowa Górnolązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice.
- [20] Kaproń – Charzyńska I., *Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki*, Toruń 2005.
- [21] Nagórko A., (2012), *Podręczna gramatyka języka polskiego*, ss. 175-197.
- [22] Trask L., *Why do language change?*, Cambridge 2010.
- [23] Siatkowska E., *Syntetyczne i analityczne nazwy w języku czeskim i polskim* [w:] *Prace Filologiczne*, t. 18, cz. 2, Warszawa 1964, s. 219–237.
- [24] Buttler D., *Niektóre problemy opisu zjawisk uniwerbiczacji* [w:] *Slavistična revija* 25, Ljubljana 1977, s. 435–448.
- [25] Miodek J. (1976), *Syntetyczne konstrukcje leksykalne w języku polskim*, Wrocław, s. 7–8.
- [26] Szczepańska E., (1994), *Uniwerbiczacja w języku czeskim i polskim*, Kraków.
- [27] Nykiel-Herbert B. (1990), *Jeszcze raz o uniwerbiczacji*, *Polonica* XIV, Kraków., s. 193–201.
- [28] Puzyńska J., (1976), *Skróty językowe – charakterystyczna struktura XX w.* [w:] *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*, Warszawa.
- [29] Breza E., *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, Gdańsk 2000, [w:] *Poradnik Językowy* 2002, s. 65–66

ЗМІСТ

MUZYKA W FILMACH ANIMOWANYCH O TEMATYCE LUDOWEJ POWSTAŁYCH W ZSRR W LATACH 30. XX WIEKU

Babulewicz Katarzyna Lidia.....5

MOTYW (PRZEWODNI) BOHATERA NARODU. MUZYKA W FILMIE *MYŚLIWY FIODOR* (1938, REŻ. A. IWANOW)

Babulewicz Katarzyna Lidia.....10

FRANCISZEK MUSIEL – KAPŁAN NIEZŁOMNY

Bekus Ewelina15

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Василевская Валерия Эдуардовна20

DOKTOR JÓZEF DAŃKOWSKI (1895-1939) – OSTATNI MIĘDZYWOJENNY STAROSTA POWIATU LUBELSKIEGO

mgr Wypyszyński Tomasz22

TEATR KAMIENICA JAKO PRZYKŁAD ZARZĄDZANIA W KULTURZE INSTYTUCJĄ PRYWATNĄ – POWSTANIE I FUNKCJONOWANIE

Gawrońska-Piotrowska Anna27

РОЛЬ КУ «АГЕНЦІЯ ПРОМОЦІЇ «СУМИ»» В КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ МІСТА

Спик Лариса Іванівна, Кудлай Людмила Михайлівна.....33

BUDOWLA DREWNIANA Z KURHANU W LEUBINGEN: REKONSTRUKCJA CZY „WYOBRAŻENIE” BADACZA?

mgr Zgurecki Wojciech.....35

ZRODZONE W ZGLISZCZACH – HISTORIA ROZWOJU POLSKIEGO SYSTEMU PAŃSTWOWE RATOWNICTWO MEDYCZNE

Mgr Ziarko Andrzej44

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ БРЕНД ТЕРИТОРІЇ

Коваленко Інна Сергіївна49

ROLA OSOBOWOŚCI W PROCESIE ADAPTACJI SPOŁECZNEJ OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Kotecka Aleksandra, Kotecka Barbara52

МАСКА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ХАРАКТЕРНОСТІ ПРИ СТВОРЕННІ АКТОРСЬКОГО СЦЕНІЧНОГО ОБРАЗУ

Крипчук Микола Володимирович56

THESAURUS, CZYLI INSTYTUCJA PRAWA WŁASNOŚCI DO SKARBU W PRAWODAWSTWIE STAROŻYTNEGO RZYMU

Kubś Jakub.....58

АКТУАЛЬНІСТЬ МАТЕРІАЛУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ Лисак В.А.....	64
„NIECH ŻYJE NAM KULAWKA!”. OBRZĘDY, OBYCZAJE, OKAZJE I TRADYCJE DO PICIA PREZENTOWANE PRZEZ POLSKĄ SZLACHTĘ XVII I XVIII WIEKU Łodejska Klaudia.....	65
METROPOLITA KRAKOWSKI ABP KAROL WOJTYŁA W AKTACH SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W LATACH 1964 – 1978 Majewski Łukasz.....	70
KOMUNIKACJA NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI O RÓŻNYCH RODZAJACH INTELIGENCJI Marzec-Jóźwicka Magdalena.....	74
A MODERN STRATEGY FOR OVERCOMING LONELINESS IN THE UK Malimon Vitalii.....	80
PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY OKAZANIA OSOBY. ZMIENNE SYSTEMOWE WPLYWAJĄCE NA IDENTYFIKACJĘ Michałowska-Kubś Aleksandra.....	82
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ Нечипорук Руслан Миколайович.....	88
ROLA MENEDŻERA W KREOWANIU WIZERUNKU ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ Ober Józef, Drewniak Sandra.....	90
АКТУАЛЬНІСТЬ КАЗОК У ТЕАТРИ ТА ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ НАЙМОЛОДШОГО ГЛЯДАЧА Панів Н.О.....	95
OD IDEALIZMU DO IDEOLOGII - CYWILIZACYJNE ZAGROŻENIA CZŁOWIEKA dr Paradowski Mariusz.....	97
NORMA JAKO PRÓBA WYPOWIEDZI PERFORMATYWNEJ. WOKÓŁ KONSTYTUCJI KIRY PIETREK Łukasz Piosik.....	101
EVALUATION PROCESS OF THE TERRITORIAL DEFENCE FORCES' SOLDIERS Powałko Olga, MA.....	107
TRWAŁOŚĆ I ZMIENNOŚĆ SZTUKI DWORSKIEJ JAKO METODY LEGITYMIZACJI WŁADZY W AFRYCE PRZEDKOLONIALNEJ. PRZYKŁAD RZEŻB GŁÓW WŁADCÓW BENINU Smoleń Rafał.....	113
STATUS I DYNAMIKA ROZWOJU SAMORZĄDU MIEJSKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJNIA NA TERENIE II RP Terszak Rafał.....	118

ЕВРОПЕЙСКОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОФЕССОРА ВСЕОБЩЕЙ ИСТОРИИ М.М. ЛУНИНА (1809-1844): ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ДИСКУРС	
Циватый Вячеслав Григорьевич, Лиман Сергей Иванович	123
WSPÓŁCZEŚNI O WAŻNYCH WYDARZENIACH HISTORYCZNYCH NA PRZYKŁADZIE BITWY POD LEGNICĄ 1241	
Szpotkański Adam	126
ХУДОЖНІ РОЗПИСИ У ВХІДНИХ ПРОСТОРАХ ЖИТЛОВИХ СПОРУД СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕНОСТІ	
Щевійова Уляна Дмитрівна	131
PATRISTIC HOLINESS MODELS IN THE WEDNESDAY CATECHESSES OF POPE BENEDICT XVI	
Mgr lic. Danuta Krupa	133
DOMINANCJA PRZEDSIĘBIORSTW JAKO JEDEN Z ASPEKTÓW STRATEGII ZAKUPOWYCH PRZEDSIĘBIORSTW	
Mgr Emilia Sielicka, Mgr Alicja Choma, Mgr inż. Damian Kowalczyk	138
ZRÓWNOWAŻONA LOGISTYKA JAKO ELEMENT KULTURY ZARZĄDZANIA NOWOCZESNYM PRZEDSIĘBIORSTWEM PRODUKCYJNYM	
Mgr Emilia Sielicka, Mgr Alicja Choma, Mgr inż. Damian Kowalczyk	144
O DERYWACJI UJEMNEJ W NAZWACH WŁASNYCH NA PRZYKŁADZIE NAZWISK GMINY KRUSZYNA	
Żemajda-Zybura Marzena	151

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 28

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 26.09.2019.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 10,15. Умов. друк. арк. 9,77. Обл.-видавн. арк. 17,46.
Наклад 100 прим. Зам. № 7950/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>